

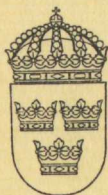
**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1965: 27

Jordbruksdepartementet

SOU
1965: 27 A

**DE SVENSKA JORDBRUKS-
PRODUKTERNAS DISTRIBUTIONS-
OCH MARGINALFÖRHÅLLANDEN**

UNDERSÖKNING UTFÖRD PÅ UPPDRAG AV

1960 ÅRS JORDBRUKSUTREDNING

AV DESS DISTRIBUTIONSGRUPP

Stockholm 1965

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1965

Kronologisk förteckning

1. Sveriges sjöterritorium. Kihlström. 135 s. + 1 utviksblad. U.
2. Sammanställning av remissyttranden över författningsutredningens förslag till ny författning. Del 1: Allmänna uttalanden samt 1 och 2 kap. i förslaget till regeringsform. Norstedt & Söner. 188 s. Ju.
3. Sammanställning av remissyttranden över författningsutredningens förslag till ny författning. Del 2: Kap. 3, 4 och 5 i förslaget till regeringsform. Norstedt & Söner. 120 s. Ju.
4. Tandvårdsförsäkring. Kihlström. 186 s. S.
5. Måttenheter. Kihlström. 47 s. Fi.
6. Om den kommunala självstyrelsens lokala förankring. Esselte. 100 s. I.
7. Praktik- och feriearbetsförmedling. Esselte. 177 s. I.
8. Skånes och Hallands vattenförsörjning. Esselte. 513 s. + 5 st. kartbilagor. K.
9. Arbetsmarknadspolitik. Esselte. 567 s. I.
10. Antikvitetskollegiet. Esselte. 281 s. E.
11. Utbyggnaden av universitet och högskolor. Lokalisering och kostnader I. Esselte. 280 s. E.
12. Utbyggnaden av universitet och högskolor. Lokalisering och kostnader II. Specialutredningar. Esselte. 741 s. E.
13. Rättegångshjälp. Norstedt & Söner. 166 s. Ju.
14. Godtrosvärv av lösöre. Norstedt & Söner. 241 s. Ju.
15. De svenska utlandsförsamlingarnas ekonomi. Esselte. 129 s. E.
16. Ny jordförvärvslag. Hæggström. 193 s. Jo.
17. Fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap. Beckman. 94 s. Ju.
18. Fartygs befälhavare. Gemensamt haveri och dispassch. Ansvarsbestämmelser m. m. Esselte. 221 s. Ju.
19. Friluftslivet i Sverige. Del II. Friluftslivet i samhällsplaneringen. Svenska Reproduktions AB. 384 s. K.
20. Radions och televisionens framtid i Sverige I. Bakgrund och förutsättningar, programfrågor. Organisations- och finansieringsfrågor. Hæggström. 530 s. K.
21. Radions och televisionens framtid i Sverige II. Bildnings- och undervisningsverksamhet. Forskningsfrågor. Hæggström. 227 s. K.
22. Dagstidningarnas ekonomiska villkor. Esselte. 212 s. + 1 st. kartbilaga. Ju.
23. Uppbördsfrågor. Esselte. 228 s. Fi.
24. Institutet för arbetshygien och arbetsfysiologi. Kihlström. 88 s. S.
25. Studieplaner för lärarutbildning. Esselte 490 s. E.
26. Ändringar i ensittarlagen m. m. Esselte. 61 s. Ju.
27. De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden. Esselte. 192 s. Jo.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1965:27

Jordbruksdepartementet

DE SVENSKA JORDBRUKS-
PRODUKTERNAS DISTRIBUTIONS-
OCH MARGINALFÖRHÅLLANDEN

UNDERSÖKNING UTFÖRD PÅ UPPDRAG AV

1960 ÅRS JORDBRUKSUTREDNING

AV DESS DISTRIBUTIONSGRUPP

ESSELTE AB STOCKHOLM 1965

STATENS ÖFFENTLIGA UTREDNINGAR 1932:17
Jordbrukshögskolan i Alnarp

DE SVENSKA JORDBRUKS-
PRODUKTERNAS DISTRIBUTION
OCH MARGINALFÖRHÅLLANDEN

UNDERSÖKNING FÖRÖFD PÅ SVENSKA
1930 ÅRS JORDBRUKSSTATISTIKEN
AV DESS DISTRIBUTION

ESSELTE & STENHOLM 1932

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet

Arbetet inom 1960 års jordbruksutredning har hittills i stor utsträckning koncentrerats till de expertgrupper, som på utredningens uppdrag bereder de frågor, vilka utredningen enligt direktiven har att behandla.

Resultaten av expertgruppernas arbete kommer i allmänhet att redovisas i utredningens huvudbetänkande eller i bilagor, som publiceras samtidigt med huvudbetänkandet. Vissa av de av expertgrupperna utförda undersökningarna är emellertid av sådan natur, att utredningen funnit en publicering i förväg icke innebära något föregripande av utredningens förslag och ej heller medföra någon olägenhet i övrigt.

Till dessa undersökningar hör distributionsgruppens promemoria »De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden». För innehållet i promemorian, vilken utarbetats av nämnda expertgrupp under ordförandeskap av överdirektören Helmer Olsson, bär gruppen ensam ansvaret. De synpunkter, som framförs i promemorian, är alltså arbetsgruppens egna och behöver ej nödvändigtvis delas av utredningens ledamöter.

Under åberopande av det anförda får jordbruksutredningen härmed överlämna promemorian »De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden».

Stockholm den 20 april 1965.

1960 års jordbruksutredning

Gösta Netzen

Till

1960 års jordbruksutredning

Arbetsgruppen för distributionsfrågor får härmed överlämna redogörelse för den av gruppen utförda undersökningen rörande jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden.

Vid planläggningen av vårt arbete har vi främst haft att utgå från uttalanden i direktiven för jordbruksutredningen. Enligt dessa borde vid övervägandena beträffande prissystemets utformning även livsmedelsindustrins utveckling och ställning som en allt större avnämare av jordbrukets produkter såväl som livsmedelshandelns utveckling beaktas. Härutöver framhölls bl. a., att spörsmålet om prisändringarnas fortplantning i olika fabriktions- och distributionsled vid varierande priser på jordbrukets produkter borde uppmärksammas och undersökas. Utredningsarbetet har med hänsyn till dessa uttalanden främst inriktats på ett försök att belysa marginalförhållanden och jordbrukarandelar för viktigare livsmedel från svenska jordbruksprodukter. Som bakgrund härtill har översiktliga redogörelser lämnats för vissa drag i livsmedelsindustrins och livsmedelshandelns utveckling, varvid främst sådana frågeställningar beaktats, som syns vara av intresse ur jordbrukssynpunkt.

Inom arbetsgruppen har undertecknad Kristensson tjänstgjort som sekreterare. Samtliga gruppens ledamöter har emellertid medverkat vid författandet av olika avsnitt av den följande framställningen. Vid de statistiska undersökningar, som legat till grund för framställningen, har arbetsgruppen biträtts av dåvarande 1:e aktuarien i statens jordbruksnämnd N. Lind och tf byrådirektören i statistiska centralbyrån A. Gustafson.

Stockholm i december 1964.

Helmer Olsson

Walter Brangmo

Bengt Kristensson

Folke Larsson

Lars Lindberger

Ingvar Lindström

Innehåll

Sammanfattning	9
Kapitel I. Bakgrund och direktiv	17
Kapitel II. Den svenska livsmedelskonsumtionens förändringar efter 1950 i huvuddrag	21
Kapitel III. Förädling och distribution av livsmedel	25
A. Bakgrund	25
B. Översikt över livsmedelsindustrin	26
1. Produktion och sysselsättning	26
2. Produktionskostnader	30
3. Översikt över viktigare livsmedelsbranscher	31
4. Organisationsformer	37
5. Utrikeshandel	38
6. Sammanfattning	40
C. Utvecklingslinjer i livsmedelsdistributionen	41
1. Partihandel med livsmedel	42
a) Definition	42
b) Partihandelns struktur och utveckling	43
c) Specialgrosshandel	43
Kött, fläsk och charkuterivaror	44
Mjök, ost och andra mejeriprodukter	45
Ägg	47
Potatis	47
Spannmål	48
d) Sortimentsgrosshandel	49
Ica-företagen	49
Enskild kolonialvarugrosshandel	49
Kooperativa förbundet	50
2. Detaljhandel med livsmedel	51
a) Livsmedelskonsumtion och butiksförsäljning	51
b) Organisationsformer	52
c) Enskild detaljhandel	53
d) Konsument-kooperativ detaljhandel	56
e) Något om detaljhandelns kostnader	58
3. Sammanfattning	60
D. Varuvägar för viktigare jordbruksvaror	61
1. Socker	62
2. Ägg	65

3. Konsumtionsmjölk	68
4. Ost	70
5. Fettvaror	72
6. Matpotatis	75
7. Kött, fläsk, charkuterivaror	76
<i>E. Integration inom livsmedelsområdet</i>	79
1. Inledning	79
2. Olika slag av integration	79
3. Motiv för integrationssträvanden	82
4. Några följder av integrationen för jordbruket	82
<i>F. Konkurrensförhållanden inom livsmedelsindustri och livsmedels-handel</i>	85
1. Allmän översikt	85
2. Konkurrensförhållanden berörande jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse	86
3. Konkurrensförhållanden inom övrig livsmedelsindustri och livsmedelsdistribution	90
Kapitel IV. Marginalförhållanden och jordbrukarandelar för viktigare livs-medel från svenska jordbruksprodukter	92
<i>A. Beräkningarnas syfte, omfattning och avgränsning</i>	92
<i>B. Möjligheterna att med indexjämförelser belysa marginalutvecklingen</i>	94
<i>C. Begrepp och metodik</i>	97
1. Vissa utländska undersökningar	98
2. Terminologi	100
3. Kalkylmetodik	102
4. Beräkningarnas omfattning, statistiska data m. m.	106
5. Beräkningarnas säkerhet m. m.	107
6. Vissa jämförelser med totalkalkylens inkomstberäkningar	109
<i>D. Jordbrukarandelar och marginaler för olika varuslag 1950—61</i>	109
1. Mjöl och bröd	110
2. Matpotatis	115
3. Socker	118
4. Mejerivaror	121
5. Ägg	129
6. Kött, fläsk och charkuterivaror	131
<i>E. Genomsnittlig jordbrukarandel 1950—61 för samtliga undersökta varor</i>	135
1. Allmän översikt	135
2. Livsmedelskonsumtionens värdemässiga utveckling m. m. åren 1950—61	140
3. Den genomsnittliga jordbrukarandelens utveckling 1950—61	141
<i>F. Orsakerna till jordbrukarandelens förändringar</i>	142
1. Allmän översikt	142

2. Förändringar i konsumtionssammansättningen	146
3. Förändringar i varustandarden	149
4. Förändringar i distributionsorganens tjänster	151
5. Renodlade marginalförändringar.	152
6. Sammanfattning	153
<i>G. Livsmedelshandelns marginaler och jordbruksprisförändringarnas genomslag i olika led under senare år.</i>	<i>154</i>
1. Marginalförhållanden inom livsmedelshandeln	154
a) Marginalpåverkande faktorer	154
b) Livsmedelshandelns marginaler	155
c) Riktpriser	156
d) Detaljhandelns prissättning.	157
e) Marginaler för olika livsmedel.	158
2. Prisförändringarnas genomslag i olika led	160
3. Sammanfattande synpunkter	165
<i>H. Synpunkter på livsmedelsmarginalernas inverkan på avsättning och prisbildning för jordbruksprodukter.</i>	<i>167</i>
<i>I. Synpunkter på produktivitetsförhållanden inom livsmedelsindustri och distribution</i>	<i>169</i>
 Kapitel V. Sannolika utvecklingstendenser inom livsmedelsindustri och handel av betydelse för svenskt jordbruk	 174
A. Framtidsutvecklingen inom livsmedelshandeln	174
B. Framtidsutvecklingen inom livsmedelsindustrin	177
C. Jordbrukarandelens utveckling	180
D. Effekten på jordbruket för framtiden.	185

Sammanfattning

I. Undersökningens syfte och omfattning

Syftet med distributionsgruppens arbete har varit följande:

- a) att mot bakgrund av den svenska livsmedelskonsumtionens utveckling beskriva utvecklingen sedan 1950 inom livsmedelsindustrin samt parti- och detaljhandeln med livsmedel;
- b) att belysa hur jordbrukarnas resp. förädlings och distributionens andelar i konsumenternas livsmedelsutgifter förändrats i Sverige under perioden 1950—61;
- c) att söka analysera orsakerna till denna utveckling bl. a. mot bakgrund av inträffade förändringar i fråga om förädlingsgrad och distribution;
- d) att söka ange vilka eventuella konsekvenser denna utveckling hittills fått och i framtiden kan få på jordbruksprodukternas pris- och avsättningsförhållanden.

II. Konsumtionsutvecklingen för livsmedel

Den totala livsmedelskonsumtionen uppgick 1962 till ungefär 13 miljarder kr, vilket utgjorde ca 30 % av den totala privata konsumtionen. Volymmässigt har hela livsmedelskonsumtionen under perioden 1950 till 1962 ökat med ungefär 15 %, medan livsmedel från egentliga jordbruksprodukter stigit med 4 %. Realprisstegringen (mätt med konsu-

mentprisindex) har varit nära 8 % för samtliga livsmedel och ungefär 18 % för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter. Kalorikonsumtionen per capita nedgick från 1950 till 1960 med ungefär 10 % till ungefär 3 000 kalorier. Under perioden har en konsumtionsförskjutning mot s. k. högvärdiga och förädlade livsmedel ägt rum.

III. Förädling och distribution av livsmedel

A. Bakgrund

Det svenska jordbrukets avsaluproduktion används till övervägande del för livsmedelskonsumtion inom landet. Förädlingen och distributionen av livsmedlen handhas av ett betydande antal större och mindre företag med sammanlagt över 200 000 sysselsatta. Denna process, varigenom råvaran bearbetas och överförs i konsumentens hand, kan inrymma ett flertal olika moment, såsom insamling, sortering m. m. av jordbrukets produkter, förädling eller bearbetning i ett eller flera led, förpackning, partiförsäljning, detaljförsäljning och eventuellt servering. Denna kedja har i modern tid blivit allt längre och mera förgrenad. Härigenom påverkas bl. a. den ersättning, som förädlings- och distributionsleden uttar för sina tjänster. Den framtida utvecklingen inom industri och handel med livsmedel synes som följd härav komma att få stor betydelse för

avsättnings- och inkomstförhållandena inom jordbruket.

B. Livsmedelsindustrin

Det samlade *saluvärdet* av den svenska livsmedelsindustrins tillverkning (arbetsställen med minst fem sysselsatta) utgjorde 1960 nära 8 miljarder kr. Därav kom drygt hälften på mejeri- och slakteriindustrierna. Det s. k. *förädlingsvärdet*, som utgör ett visst mått på de insatser och tjänster, som livsmedelsindustrin åstadkommer, utgjorde dock endast 1,5 miljarder kr. Vid sidan om de båda nämnda industrigrenarna har bageriindustrin en betydande andel av förädlingsvärdet. Mindre andelar representeras av socker-, choklad-, kvarn-, margarin-, fisk- och konservindustrierna.

Under 1950-talet kan man iakttä en något svagare ökning av *produktionsvolymen* för livsmedelsindustrin (23 %) än för industrin i sin helhet (30 %). Störst volymökning uppvisar karakteristiskt nog konservindustrin (100 %), medan exempelvis mejeriindustrins tillverkning minskat.

Livsmedelsindustrin bedrivs i olika *organisationsformer*. Av jordbrukets föreningsrörelse ägda industrier svarar för ca 46 % av salutillverkningsvärdet, medan konsumentkooperationen har 11 % och enskilda företag 43 %. Fördelningen på olika produktgrupper är dock mycket varierande, med stark dominans för de jordbrukskooperativa företagen inom slakteri- och mejeriområdena och motsvarande övervikt för enskilda och konsumentkooperativa företag beträffande de flesta övriga produkter. De olika gruppernas andelar undergår en viss förändring, dels på grund av den förutnämnda konsumtionsförskjutningen inom sortimentet och dels som följd av integrationssträvanden mellan industri och handel.

En väsentlig *företagskoncentration*

inom livsmedelsindustrin har ägt rum — antalet arbetsställen (med minst 5 sysselsatta) var 2 600 år 1950, men hade år 1960 sjunkit till drygt 1 900. Samtidigt har företagsstorleken, mätt i antalet anställda per företag, ökat med 25 %, vilket tyder på att det främst är de mindre (och orationella) företagen som slagits ut. Relativt små enheter återfinns dock inom bl. a. bagerisektorn, som svarar för nära hälften av alla arbetsställen inom livsmedelsindustrin, medan sockerindustrin redovisar förhållandevis stora företagsenheter.

En icke obetydlig *produktivitetförbättring* inom livsmedelsindustrin synes under 1950-talet ha ägt rum. Beträffande en av faktorerna härvidlag, nämligen förädlingsvärdet per anställd, redovisas en ökning med 72 % under 1952—60, vilket är något högre än genomsnittet för all industri. Särskilt inom sockerindustrin och kvarnindustrin har förädlingsvärdet per anställd ökat kraftigt.

Som följd av ökningen i förädlingsgraden har råvaruandelen av *produktionskostnaderna* successivt sjunkit. År 1960 utgjorde råvarukostnaden 76,5 % av saluvärdet mot 82 % i början av 1950-talet. Trots förbättrad produktivitet har löneandelen ökat från 7,9 till 8,9 %. Mycket talar för att de tendenser, som hittills förmärkts inom livsmedelsindustrin, kommer att fortsätta. En fortsatt konsumtionsövergång mot s. k. högvärdiga och sammansatta livsmedel medför ökad expansion inom motsvarande industrigrenar. Ett typiskt drag är också det intensiva utvecklingsarbete, som äger rum inom livsmedelsindustrin i avsikt att förbättra kvaliteter, produktionsmetoder och förpackningar.

C. Livsmedelsdistributionen

Traditionellt skiljer man inom varudistributionen mellan partihandels- och detaljhandelsföretag. Genom tillkomsten

av nya integrerade företagsformer samt olika slag av gruppbildningar är denna distinktion inte längre lika klar. Inom konsumentkooperationen föreligger således på flera varuområden en ekonomisk gemenskap över båda leden, som i åtskilliga fall också är integrerad till fabrikationen. Ica-företagen bedriver partihandel i form av inköpscentraler, som ägs av kunderna, dvs. de enskilda detaljisterna. En del »kolonialvarugrossister» inom ASK-sektorn har till sig knutit andra enskilda köpmän i s. k. frivilliga kedjor. Också mångfilialföretagen av typ Tempo, Epa, Metro m. fl. täcker såväl partihandels- som detaljhandelsledet inom berörda varuområden. Över huvud taget finns det i dag relativt få livsmedelsbutiker, som inte har någon form av ekonomisk samverkan med leverantörsledet.

I detta sammanhang kan också påpekas, att en mycket väsentlig del av den distribuerande partihandeln med jordbruksprodukter utförs av jordbrukets ekonomiska föreningar. Bl. a. av denna omständighet blir en gruppering av partihandelsomsättning efter organisationsförhållanden tämligen osäker.

Starka *rationaliseringssträvanden* har under det senaste årtiondet förekommit inom partihandeln. Dessa har främst inriktats på en effektivisering av lager- och hanteringsrutinerna, men har också tagit sig uttryck i en förändrad företagsstruktur. Exempel härpå är uppbyggnaden av konsumentkooperationens lagercentralssystem och den pågående företagskoncentrationen inom den enskilda kolonialvarugrosshandeln.

En väsentlig *sortimentsbredning* har vidare kunnat iaktas bland såväl kolonialvarugrossister som Ica-företag och KF:s lagercentraler.

Genom konkurrensens tryck sker en allt snabbare *strukturell omvandling* inom detaljhandeln med livsmedel. An-

talet butiker minskade 1962 med ungefär 1 300. Dessa i allmänhet små affärer har delvis ersatts med ett mindre antal nya försäljningsställen (en eller flera miljoner kronor). Kännetecknande för de nyetablerade butikerna är, att de i allmänhet för ett mycket allsidigt sortiment samt konsekvent tillämpar självbetjäning.

Kostnadsnivån inom livsmedelshandeln beräknas ha mer än fördubblats under tiden 1950—61 på grund av lönehöjningar, hyresstegringar m. m. Eftersom personalkostnaderna utgör den utan tvekan största omkostnadsposten, har rationaliseringsarbetet i första hand inriktats på att spara manuell arbetskraft. Detta har bl. a. skett genom införandet av självbetjäning. För närvarande beräknas cirka en fjärdedel av samtliga butiker med cirka hälften av totalomsättningen vara självbetjänade.

För de *närmaste tio åren* motses stora förändringar i fråga om varudistributionen av livsmedel. Storföretagsamheten kommer att spela större roll än tidigare. Det starkt decentraliserade butiksnätet kommer i samband därmed att mera koncentreras till städer och större orter. Den ekonomiska samverkan mellan de olika distributionsleden kommer sannolikt att förstärkas, vilket medför möjligheter till effektivare distribution också av jordbrukets produkter, men också innebär en ökad maktkoncentration på handelns område, som kan påverka prissättningen.

IV. Marginalförhållanden och jordbrukarandelar för viktigare livsmedel från svenska jordbruksprodukter

Syftet med distributionsgruppens andels- och marginalberäkningar har främst varit att på olika sätt belysa, hur

jordbrukarandelen samt förädlings- och handelsandelarna utvecklat sig, samt söka förklara orsakerna härtill mot bakgrund av utvecklingen inom förädling och industri. Utifrån denna utgångspunkt har arbetsgruppen utfört följande två slag av undersökningar, nämligen:

- 1) *Långsiktskalkyler*: En belysning av hur jordbrukets, förädlingens och distributionens andelar av livsmedelsutgifterna utvecklat sig under perioden 1950—61. Undersökningarna har omfattat sådana grupper av i Sverige konsumerade livsmedel, i vilka svenska jordbruksprodukter utgjort den primära råvaran.
- 2) *Kortsiktskalkyler*: Under senare år med en relativt rörlig prisbildning på själva jordbruksprodukterna har dynamiken i prisändringarna kommit att starkt uppmärksammas. För att belysa dessa problem har vissa kortsiktsundersökningar av priserna på olika livsmedel utförts, som bl. a. syftat till att ge en uppfattning om storleken av detaljhandelsmarginalerna samt prisförändringarnas genomslag i senare led.

Arbetsgruppen har även undersökt möjligheterna att belysa andels- och marginalutvecklingen för jordbruksprodukter och livsmedel genom att *följa olika indexserier*, främst jordbrukets producentprisindex samt konsumentprisindex. Härvid har bl. a. framgått, att direkta jämförelser av totalindextalen kan ge missvisande resultat, särskilt på kort sikt. På lång sikt kan indextalen emellertid tjäna som en grov indikator på utvecklingen, även om det inte är möjligt att härigenom konstatera hur förädlings- och handelsledens genomsnittliga marginaler utvecklats. I viss mån finns emellertid möjligheter till varugrupsvisa jämförelser. För att få en i möjligaste mån riktig bild av andelsutvecklingen i förädlings- och handels-

leden har särskilda utredningar av de slag som arbetsgruppen utfört visat sig erforderliga.

Använd terminologi samt kalkylprinciper i utredningen framgår av kap. IV: C. Sålunda är konsumentpris = detaljhandelspris. Konsumtionsvärde = livsmedelskonsumtionen av egentliga jordbruksprodukter värderade i detaljhandelspris. Jordbrukarpris är det pris som jordbrukaren erhåller för levererad vara. I kalkylerna skiljs mellan faktiskt och kalkylerat jordbrukarpris. Faktiskt jordbrukarpris avser i regel avräkningspriser (inkl. efterlikvider i förekommande fall). Kalkylerat jordbrukarpris = faktiskt jordbrukarpris (avräkningspris) + avgifter för marknadsreglering \therefore intäkter från biprodukter \therefore statliga bidrag. Jordbrukarvärdet är den ersättning jordbrukarna erhåller för de råvaror, som ingår i respektive varugrupper. Jordbrukarandelen erhålls genom att beräkna den procentuella del, som jordbrukarvärdet utgör av konsumtionsvärdet för respektive jordbruksvaror. Vid beräkningarna har huvudsakligen två andelsbegrepp använts, nämligen jordbrukarandel I, som grundas på faktiska priser, och jordbrukarandel II, som baseras på kalkylerat jordbrukarpris. Jordbrukarandel II har beräknats såväl exklusivt som inklusivt allmän varuskatt, varvid det senare värdet i texten anges inom parentes.

Distributionsgruppen har analyserat *jordbrukarandelar och jordbrukarpriser varugrupsvis, för perioden 1950—61*, för följande jordbruksvaror: mjöl och bröd, matpotatis, socker, mejerivaror, ägg samt kött, fläsk och charkuterivaror. I det följande lämnas en kort sammanfattning av beräkningarna för respektive varugrupper.

Mjöl och bröd: Konsumtionsvärdet för mjöl och bröd exklusivt hemmaförbrukning och importerat bröd uppskat-

tas för år 1961 till 1 671 milj. kr varav 1 479 milj. kr förädlade mjölprodukter. Den totala konsumtionsandelen för mjöl har successivt minskat samtidigt som kaffebröd, torra bakverk och konditorivaror fått ökande andel. Undersökningen visar, att öresmarginalen för vetemjöl (skillnaden mellan konsument- och kvarnpris) i stort sett varit oförändrad, sedan en betydande uppgång skett i början av 1950-talet. Jordbrukarandel II för vetemjöl har hållit sig omkring 50 %. En jämförelse grundad på enbart direktkonsumerat mjöl ger dock inte någon representativ bild av förhållandet mellan jordbrukar- och konsumentpris. Därför har en sammanvägning med förädlade mjölprodukter skett och jordbrukarandel II beräknats för samtliga varor. Jordbrukarandel II har successivt sjunkit från ett högsta värde 1953 på 31 % till 21 % (20) 1961. Jordbrukarandelens nedgång har bl. a. berott på övergång till mera högförädlade produkter.

Matpotatis: Konsumtionen år 1961 (exkl. hemmaförbrukning) beräknas till 238 milj. kr. Konsument- och jordbrukarpriser uppvisar under perioden starka fluktuationer. Jordbrukarandel II har i huvudsak visat en fallande tendens från 59 % 1950 till 44 % (42) år 1961.

socker: Vid beräkningarna har bageriernas förbrukning och importen av raffinerad avdragits. Konsumtionsvärdet år 1961 var 347 milj. kr. Totalkonsumtionen i kvantitet har under perioden ökat med 8 %. Jordbrukarandel II har sjunkit från 50 % år 1950 till 42 % (35) år 1961.

Mejerivaror: Beräkningarna har omfattat konsumtionsmjölk, grädde, smör och ost. Konsumtionen för samtliga mejeriprodukter beräknas år 1961 till ca 1 700 milj. kr. Som faktiskt jordbrukarpris har använts det pris leverantören

erhåller vid uppsamlingsplats, vid faktisk fetthalt, inklusive efterlikvid, mjölkpris- och leveranstillsägg. Utvecklingen för konsument- och jordbrukarpriser har under perioden varit mycket oenhetlig för de ingående varorna. På det hela taget har konsumentpriserna ökat relativt mera än jordbrukarpriserna. Jordbrukarandel II har visat en sjunkande tendens för smör, grädde och ost och varit relativt oförändrad för k-mjölk. Jordbrukarandel II var 1961 för k-mjölk 65, för grädde 63, för smör 71 och för ost 49 %. För samtliga mejeriprodukter har jordbrukarandelen sjunkit från 69 % 1950 till 63 % (61) år 1961.

Ägg: Konsumtionsvärdet för saluförda ägg har beräknats till 309 milj. kr år 1961. Kilopriset till konsument har stigit med 45 %. Jordbrukarandel II har visat en sjunkande trend och uppgick 1950 till 76 % och 1961 till 69 % (66).

Kött, fläsk och charkuterivaror: Sammanvägningen till medelpriser för butiksdetaljer av kött och fläsk, har skett enligt styckningskalkyler. Den konsumtionsvärdetstegring som skett genom ökad andel för färdiglagad mat, konserver etc., har i kalkylerna ej helt kunnat beaktas. Konsumtionsvärdet var år 1961 ca 2 400 milj. kr. Biprodukternas värdeandel har minskat sedan 1950 och biproduktvärdet var år 1962 ca 8 % av konsumentprisnivån för 100-kg-sortiment. Jordbrukarandel II uppgick 1950 till 62 % och 1962 till 57 %.

I syfte att erhålla den *genomsnittliga jordbrukarandelens* utveckling för samtliga jordbruksprodukter 1950—61 har varugrupperna sammanvägts till en genomsnittlig jordbrukarandel. Härvid har samma beräkningsunderlag använts som för de varugrupsvisa analyserna. Av tabell A framgår utvecklingen av jordbrukarandel II för viktigare jordbruksvaror samt jordbrukarandelen

Tabell A. Jordbrukarandel uttryckt i procent av konsumtionsvärdet för egenliga jordbruksprodukter (exkl. varuskatt)

Varuslag	1950	1955	1961
I. Mjöl och bröd (genomsn. samtl. varor)	29	27	21
II. Potatis	59	66	44
III. Socker	50	45	42
IV. Mejerivaror	69	66	63
V. Ägg	76	72	69
VI. Kött och fläsk ..	62	65	60
Genomsnitt	58	56	50

i genomsnitt för samtliga undersökta jordbruksvaror.

Tabellen belyser framför allt utvecklingstendensen för den genomsnittliga jordbrukarandelen II, som inneburit en successiv minskning under 1950-talet från 58 % till 50 %. Den faktiska minskningen för jordbrukarandelen torde dock vara något större än som redovisats i tabellen, beroende på att konsumtionsvärdena särskilt för senare år torde vara undervärderade. Detta beror på att de officiella beräkningarna underskattar den verkliga konsumtionsökningen, bl. a. på grund av att konserver, djupfryst och andra högförädlade livsmedel ej medtagits till sitt fulla värde.

Jordbrukarandelarna för olika varuslag har inte utvecklats parallellt, vilket delvis kan bero på att marginalavvägningen i bl. a. detaljhandeln ofta ej direkt baseras på kostnadsutvecklingen för respektive varor.

För att belysa vilken roll konsumtionsförskjutningarna och prisförändringarna spelat har i nedanstående tablå utvecklingen av konsumtionsvärdet och jordbrukarvärdet 1950—61 räknats om i fasta kvantiteter (milj. kr).

Sammanställningen visar att det faktiska konsumtionsvärdet för livsmedel framställda huvudsakligen av svenska

	Konsumtionsvärde	Jordbrukarvärde	Skillnad
I faktiska kvantiteter	+ 3 119	+ 1 307	+ 1 812
I 1950—52 års kvantiteter	+ 2 578	+ 1 166	+ 1 412
Differens (volymkomponenter) ..	+ 541	+ 141	+ 400

jordbruksråvaror ökat med 3 119 milj. kr (3 431 inkl. allmän varuskatt) under perioden. Av konsumtionsvärdeökningen har jordbrukarna totalt erhållit 1 307 milj. kr eller 42 % (38). Skillnaden, 1 812 milj. kr, motsvarar den ökade ersättning, som tillfallit förädlings- och handelsleden.

De ökade konsumtionsutgifterna för ifrågavarande livsmedel beror främst på prisstegringar och endast till mindre del på ökad/ändrad konsumtion.

Prisstegringen på nämnda livsmedel (i konsumentpriser) uppgick under perioden i genomsnitt till 80 %. Denna prisstegring orsakades dels av ökade priser — 63 % — på ingående jordbruksprodukter och dels av höjda priser på tjänster från förädling och handel om 102 %.

Av den höjning av konsumtionsvärdet som beror på *ökad konsumtion och ändrad konsumtionssammansättning*, 541 milj. kr, har jordbruket erhållit 141 milj. kr, dvs. ca 26 %. Detta innebär, att av ökade konsumtionsutgifter för livsmedel under perioden har jordbruket fått en mindre andel. Av jordbrukarandelens minskning på 7,6 procentenheter kan 2,4 procentenheter eller ungefär $\frac{1}{3}$ hänföras till en konsumtionsförskjutning mot varuslag med relativt låg jordbrukarandel (hög förädlingsgrad). Resterande 5,2 procentenheter motsvarar förädlings- och handelsledens ökade andel av försäljningsvärdet.

Jordbrukarandelens utveckling 1962—63. Vissa överslagsberäkningar rörande andelsutvecklingen under 1962 och 1963

har sedermera, efter det distributionsgruppen slutfört sina kalkyler, utförts inom statens pris- och kartellnämnd. Beräkningarna tyder på att den tidigare klart nedåtgående trenden för jordbrukarandel II, exkl. varuskatt, synes ha uppbromsats under dessa båda år. Utvecklingen har dock ej varit fullt enhetlig för samtliga varor. Jordbrukarprisernas ökning under 1962—63 synes sålunda i genomsnitt ha varit av ungefär samma relativa storlek som prisökningen i konsumentledet för ifrågakörande livsmedel. Denna avbrutna tendens torde emellertid få anses tillfällig och på längre sikt torde den nedåtgående trenden fortsätta.

Livsmedelshandelns marginaler är någorlunda exakt kända endast för senare år. Hur mycket medelmarginalen för samtliga livsmedel förändrats under 1950-talet är på grund av bristerna i det statistiska materialet svårt att exakt bedöma. Klart är att detaljhandelsmarginalerna för produkterna inom färskvaruområdet har stigit samtidigt som detaljhandelsmarginalerna för det torra sortimentet i många fall sänkts. Flera jordbruksvaror (mjölk, grädde, smör, ägg, socker, vetemjöl) är fortfarande utpräglade lågmarginalvaror med en genomsnittlig detaljhandelsmarginal på 10—15 %, medan detaljhandelsmarginalerna för t. ex. köttvaror, ost och bröd överstiger den genomsnittliga detaljhandelsmarginalen för helt sortiment. Den genomsnittliga detaljhandelsmarginalen för samtliga jordbruksvaror var 1961 ungefär densamma som medelmarginalen för helt sortiment, som samma år uppgick till ungefär 18—20 %. Härvidlag torde skillnaderna mellan olika organisations- och företagsformer vara relativt små (1—2 %) och detsamma torde även gälla medelprisnivån.

Riktprisföljsamheten har befunnits vara hög inom detaljhandeln med livs-

medel. Under perioden 1958—61 torde i de flesta fall företagna fabrikantprisändringar ha lämnat oförändrade öresmarginaler inom handeln. Handelsmarginalernas utveckling synes i väsentlig grad ha varit beroende av andra faktorer än fabrikantprisutvecklingen och huvudsakligen berott på faktorkostnadernas ökning. Inom t. ex. köttvaruområdet förekommer ofta, som en korttidseffekt, sjunkande marginaler samtidigt med att partipriserna stiger och omvänt. Detta kan bl. a. förklaras av handelssträvan att i prissättningen i möjligaste mån utjämna de ofta förekommande partiprisändringarna för köttvaror. Förändringar i konkurrensläget påverkar även marginalerna.

V. *Framtida utvecklingstendenser*

Jordbrukarandelen torde komma att minska och förädlings- och handelsandelen öka bl. a. som följd av stigande förädlings- och bearbetningsgrad, större insats av tjänster och ökande faktorkostnader inom livsmedelsindustri och handel. Denna utveckling kan givetvis komma att avbrytas under enstaka år, såsom tydligen skett under 1962—63, men på lång sikt torde den nedgående trenden fortgå. Det kan även tänkas att detaljhandeln i framtiden i sin marginalsättning för vissa produkter i större utsträckning än hittills tvingas att ta hänsyn till de speciella särkostnader (t. ex. kostnader för kylförvaring) som olika varor förorsakar. En eventuell marginalhöjning för berörda produkter tenderar att under i övrigt oförändrade förhållanden verka sänkande på jordbrukarandelen.

Den hittillsvarande tendensen till stigande genomsnittliga *detaljhandelsmarginaler* för helt sortiment främst som följd av kostnadsutvecklingen torde delvis motverkas dels av den storleksra-

tionalisering som sker inom livsmedels-handeln, dels av ökad självbetjänings-grad, varvid bl. a. en del arbetsuppgifter övergår till tidigare led. Sannolikheten talar emellertid för att den genomsnittliga handelsandelen för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter kommer att öka något.

Strukturömvandlingen inom livsmedelsindustrin och handelsleden kan förväntas fortsätta. Livsmedelsindustrin koncentreras till färre och större driftsenheter med ökad produktionsvolym per anställd. Inom handelsleden kan man räkna med fortsatt horisontell och vertikal integration bl. a. baserad på frivillig samverkan mellan parti- och detaljhandel.

Fortsatt fusion och integration får till följd, att *starkare förhandlingsparter* uppstår inom såväl förädlings- som handelsleden, vilket kan medföra en ändrad maktbalans mellan dessa led och råvarusektorn.

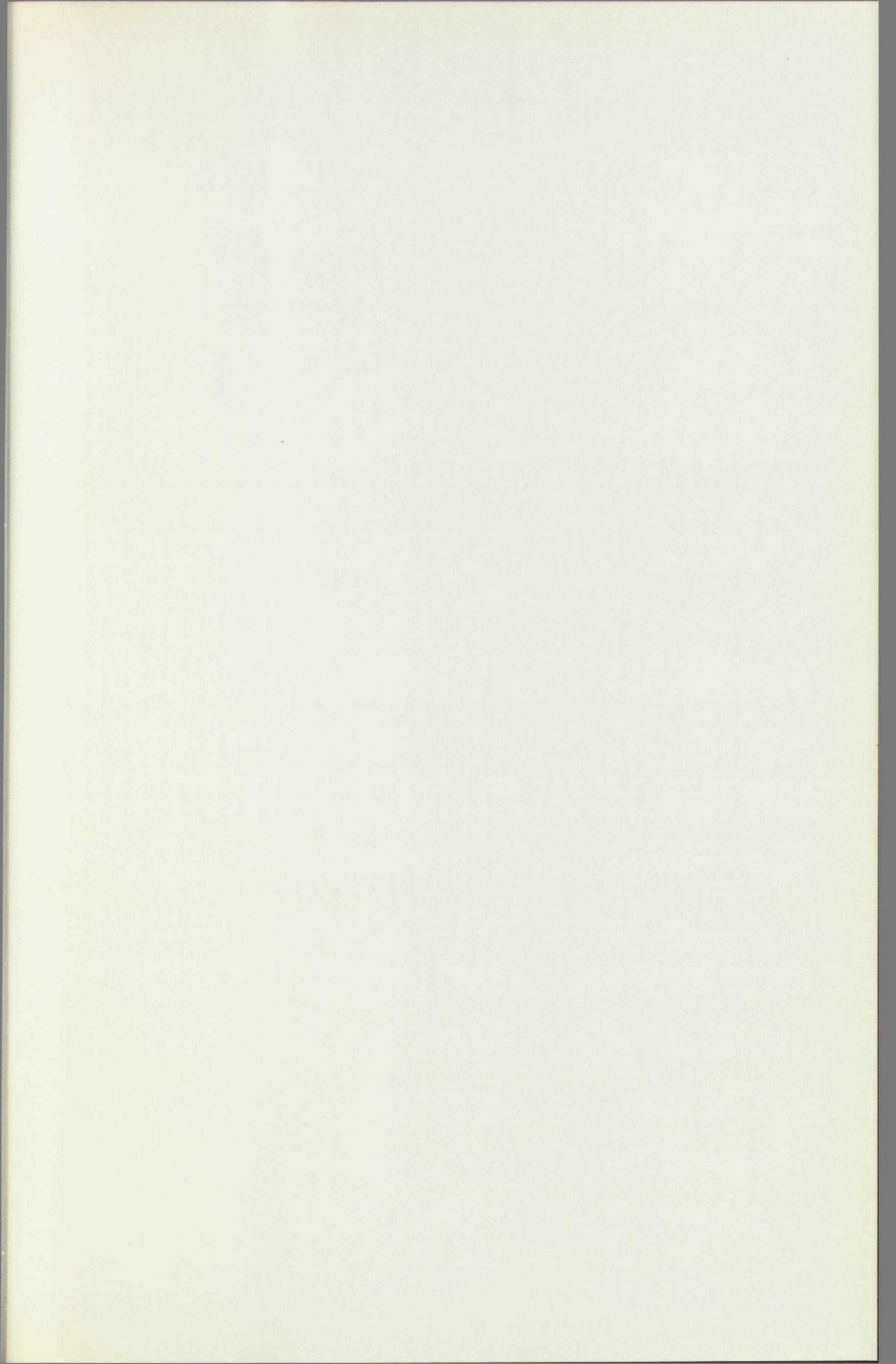
Utvecklingen går mot färre och större enheter inom såväl parti- som detaljhandeln. Inköps- och försäljningsåtgärder centraliseras ytterligare och ratio-

nellare fysisk distribution av varorna tenderar att sänka kostnaderna. Å andra sidan får höjda löner, ökade kapital-kostnader m. m. motsatt effekt.

Det totala antalet livsmedelsbutiker kan förväntas minska kraftigt till 1975. En större del av livsmedelsomsättningen kommer säkerligen att gå genom allivsbutiker av självbetjäningstyp, som regel med miljonomsättning. Special- och närhetsbutiker behåller dock en ej obetydlig marknadsandel.

En utökning av sortimentet, såväl i bredd som djup, kan förväntas i de väl-sorterade allivsbutikerna, medan mindre närhetsbutiker med läggerservice får ett mera koncentrerat sortiment. Dessutom kan man förmoda att sortimentet kommer att omfatta en större andel importerade högförädlade livsmedel än nu.

Varuvägarna från råvaruproducent till konsument torde komma att förändras, varvid en ökad andel jordbruksvaror troligen kommer att gå genom handelns ordinarie distributionskanaler. En ökande andel av jordbruksvarorna torde vidare komma att förädlas av livsmedelsindustrin.

KAPITEL I

Bakgrund och direktiv

I direktiven för 1960 års jordbruksutredning uttalades, att vid övervägandena beträffande prissystemets utformning även livsmedelsindustrins utveckling och ställning som en allt större avnämare av jordbrukets produkter såväl som livsmedelshandelns utveckling borde beaktas. Särskilt framhölls att spörsmålet om prisändringarnas fortplantning i olika fabrikations- och distributionsled vid varierande priser på jordbrukets produkter borde uppmärksammas och undersökas.

Några närmare preciserade direktiv för sina utredningar har arbetsgruppen härutöver inte haft. Beträffande den avgränsning av gruppens uppgifter som från 1960 års jordbruksutredning önskas har dock viss vägledning erhållits av en inom utredningens sekretariat utarbetad promemoria. I denna diskuteras bl. a. ovan återopade punkt i direktiven och vissa synpunkter framfördes beträffande den närmare utformningen av de däri åsyftade utredningarna. Därvid framhölls till att börja med att en undersökning av prisutvecklingen i olika fabrikations- och distributionsled vore av intresse bl. a. för informationer om sambandet mellan prisrörelserna i producent- respektive konsumentledet samt marginalernas utveckling inom förädling och distribution. I anslutning härtill underströks att det ur flera synpunkter syntes angeläget, »att jordbruksutredningens befattning med de distributionsekonomiska förhållandena inom livsmedelssektorn ginge väsentligt längre än till enbart en be-

lysning av handelsmarginalernas och distributionskostnadernas utveckling». Som skäl härför anfördes, att distributionsekonomiska och organisatoriska förhållanden inom den moderna livsmedelshandeln samt tendenser till förändring av distributionsvägarna syntes kunna komma att under vissa omständigheter utöva inflytande på jordbrukets framtida struktur och organisation.

Dessa synpunkter utvecklades närmare på följande sätt.

»Det torde därför böra övervägas att belysa strukturutvecklingen och organisationsformerna inom livsmedelshandeln samt att ställa vissa distributionsekonomiskt grundade prognoser för den närmaste framtiden. Det synes utan vidare klart att den i relativt stora enheter, kedjor och organisationer bedrivna livsmedelshandeln har och i ökad utsträckning kan komma att få dynamiska verkningar gentemot sina leverantörer, jordbruket icke undantaget. Sålunda kan handelns krav få en jämn och säker tillförsel av standardiserade livsmedel av hög kvalitet och i stora kvantiteter väntas öka jämsides med försäljningens mekanisering och storleksökningen beträffande försäljningsställen. Härmed sammanhängande problem synes böra utredas särskilt i den del de kan komma att beröra jordbruket och dess produkter. Eventuellt påvisbara tendenser till en förändring av distributionsvägarna, innebärande att vissa jordbruksprodukter i ökad utsträckning överföres direkt från producenterna till livsmedelshandeln med förbigående av

traditionella organ för uppsamling och förädling synes böra analyseras. I detta sammanhang bör s. k. vertikal integration mellan jordbruksproduktion och förädling — distribution behandlas såväl beträffande orsaker som verkningar.»

Vid planläggningen av de utredningar, som det ankommit på gruppen att utföra, har utgångspunkten varit att desamma betingas av jordbruksutredningens behov av belysning av *sådana distributionsekonomiska frågeställningar som är av betydelse ur jordbrukssynpunkt*. Valet av arbetsuppgifter måste med andra ord bestämmas inte endast med hänsyn till olika distributionsekonomiska frågors betydelse och intresse i och för sig utan framför allt med hänsyn till deras sannolika betydelse för jordbruket. Å andra sidan har detta givetvis endast kunnat ske på så sätt att dessa spörsmål insatts i sitt sammanhang med den allmänna utveckling, som ägt rum beträffande livsmedelsindustrins och livsmedelshandels organisatoriska och ekonomiska förhållanden.

Tidsmässigt har gruppens utredningsarbete i huvudsak avgränsats till att omfatta perioden 1950—61. Uppgifter avseende 1962 och 1963 har endast i begränsad omfattning kunnat inarbetas i framställningen. I åtskilliga fall har det visat sig svårt att för hela perioden erhålla fullt enhetliga tidsserier, varför förhållandena under den tidigare delen av 1950-talet ej kunnat belysas med samma fullständighet och säkerhet som fallet varit för senare år.

I sitt arbete har gruppen utgått från de förändringar i fråga om storleken och sammansättningen av *konsumtionen* av inom landet producerade livsmedel, som ägt rum under nämnda period. Material till belysning härav har framkommit genom de undersökningar, som verkställt inom jordbruksnämndens ut-

redningsbyrå och som redovisas i annan form av jordbruksutredningen. För undvikande av dubbelredovisning har i den följande framställningen endast en kortfattad översikt av huvuddragen i konsumtionsutvecklingen lämnats.

Som väntat utvisar denna redogörelse att den totala volymen av inom landet förbrukade jordbruksprodukter undergått endast en tämligen obetydlig ökning medan samtidigt värdet av denna konsumtion, uttryckt i löpande priser, stigit kraftigt, i själva verket nära nog fördubblats. Den fråga, som gruppens arbete avser att belysa, kan i viss mån sägas gälla just anledningen till denna avsevärda olikhet mellan volym och värde i livsmedelskonsumtionens förändringar. För att något belysa densamma kan det vara motiverat att inledningsvis anföra några mera allmänna synpunkter.

Med en viss tillspetsning kan det sägas, att konsumenterna numera endast i mycket begränsad omfattning inköper några jordbruksprodukter i ordets bokstavliga mening. Jordbruket levererar spannmål — konsumenterna köper mjöl, bröd och andra livsmedel i vilka spannmål ingår. Jordbruket levererar slaktdjur — konsumenterna köper olika styckningsdelar av kött och fläsk, charkuterivaror, köttkonserver etc. Jordbruket levererar mjölk — konsumenten köper smör, ost och konsumtionsmjölk, som inte är identisk med den produkt som jordbrukaren levererar.

Jordbruksprodukterna har med andra ord i växande utsträckning blivit råvaror för en livsmedelsindustri, som i sin tur härav framställer de varor som konsumenterna efterfrågar. För framställningen av dessa varor åtgår stundom även andra råvaror än svenska jordbruksprodukter och framför allt efterfrågas för densamma även andra produktionsmedel: anläggningar med maski-

nell utrustning, arbetskraft, bränsle, elström etc. Det ligger i sakens natur att ju längre denna förädlingsprocess drivs, desto större blir åtgången av dessa andra produktionsmedel i förhållande till åtgången av den ursprungliga jordbruksråvaran. Desto större blir också den roll som dessa andra kostnadselement kommer att spela för priset på den slutliga produkten.

Även i de fall då den vara som konsumenten köper är praktiskt taget identisk med den vara som jordbrukaren levererar är det tydligen på det sättet att konsumenten inte bara köper och betalar själva varan utan också de tjänster, som erfordras för att varan skall finnas tillgänglig på den plats, i den form och under de omständigheter i övrigt under vilka konsumenten efterfrågar den. Man köper inte bara ägg utan också de tjänster, som är nödvändiga för att äggen skall finnas tillgängliga i butiken: transport, lagring, sortering, kontroll, packning, kylning etc.

En utveckling som innebär att livsmedelskonsumtionens värde uttryckt i löpande priser stigit avsevärt mera än konsumtionsvolymen, dvs. att priset per konsumerad enhet stigit, kan sålunda bero på åtminstone två olika orsaker utöver höjda priser på jordbruksprodukter. Det kan å ena sidan vara fråga om en förändring i konsumtionens sammansättning mot varor med högre förädlings- och förpackningsgrad. En sådan förändring medför i och för sig en stegring av konsumenternas livsmedelsutgifter, även om såväl priserna på jordbruksprodukter som förädlings- och distributionskostnaderna för ett oförändrat varusortiment förblir detsamma. Å andra sidan kan de ökade utgifterna för livsmedelskonsumtionen bero på höjda faktorkostnader inom förädling och distribution. I allmänhet torde båda dessa orsakssammanhang göra sig gäl-

lande. Åtminstone har detta varit fallet under den period som gruppens utredningsarbete avser.

Arbetsgruppen har utgått ifrån att förändringarna i livsmedelskonsumtionens sammansättning kommer att mera ingående belysas i annan form inom 1960 års jordbruksutredning. I den efterföljande framställningen har det därför varit naturligt att lägga huvudvikten vid den andra av de ovan anförda frågeställningarna. Densamma har emellertid inte kunnat uppfattas alltför snävt. Avgörande för de faktiska kostnadsförändringarna inom förädling och distribution är inte endast förändringarna i priserna på de olika produktionsfaktorer som däri tagits i anspråk utan också förändringarna i bl. a. de behov som dessa verksamheter skall tillgodose likväl som utvecklingen av desamma i ekonomiskt och organisatoriskt hänseende. Som en bakgrund till de centrala delarna av gruppens framställning har därför lämnats en *översiktlig redogörelse över förädlingen och distributionen av livsmedel* med tonvikt särskilt på sådana drag i utvecklingen som kan vara av särskild betydelse för avsättningen av inhemska jordbruksprodukter. För att i möjligaste mån konkretisera framställningen har i ett särskilt avsnitt *varuvägarna* för ett antal viktigare jordbruksvaror belysts, även om det härvid inte kunnat undgås att vissa upprepningar av i annat sammanhang lämnade fakta kommit att äga rum. I anslutning till denna redogörelse för varuvägarna har förekomsten av *integration* inom livsmedelsområdet samt *konkurrensförhållanden* av betydelse för prisbildningen på och avsättningen av svenska jordbruksvaror i korthet behandlats.

Den centrala delen av arbetsgruppens framställning behandlar *marginalförhållanden och jordbrukarandelar* för viktigare livsmedel från svenska jord-

bruksprodukter. Vid sina undersökningar av hithörande spörsmål har arbetsgruppen till att börja med undersökt möjligheterna att på grundval av en jämförelse mellan olika tillgängliga indexserier belysa marginalutvecklingen. Det har därvid visat sig att möjligheterna i detta hänseende av olika anledningar är mycket begränsade. För genomförande av sin arbetsuppgift har gruppen därför fått verkställa särskilda undersökningar rörande jordbrukarandel och marginaler för olika varuslag under perioden 1950—61. Dessa undersökningar har begränsats till att avse sex olika varugrupper, nämligen mjöl och bröd, matpotatis, socker, mejerivaror, ägg samt kött-, fläsk- och charkuterivaror. Flertalet övriga jordbruksprodukter torde spela en alltför begränsad roll i konsumtionen för att motivera de omfattande undersökningar, som erfordras för en utredning av detta slag. Beträffande en vara, nämligen margarin, domineras prisbildningen till den grad av vidtagna regleringsåtgärder, att en undersökning efter de av gruppen tillämpade principerna knappast skulle ge ett meningsfullt resultat.

I syfte att mera översiktligt belysa produktprisernas andel i priserna på färdiga livsmedel har på jordbruksutredningens önskan ett försök gjorts att beräkna den *genomsnittliga jordbrukarandelen* för samtliga undersökta varor. Det ligger i sakens natur, att resultatet av denna beräkning måste användas med den största försiktighet. Framför allt kan man från dem inte dra några slutsatser beträffande den andel av de färdiga livsmedlens värde som tillfaller enskilda jordbrukare. För att så skulle kunna ske skulle nämligen erfordras inte endast att dessa producerade samtliga de i undersökningen ingående livsmedlen utan även producerade dem i proportioner, som svarar mot deras an-

del i totalproduktionen inom landet. Oavsett de olikheter i klimat och jordmån som utgör ett hinder härför har den succesivt tilltagande specialiseringen inom jordbruket efter allt att döma lett till allt större avvikelser härifrån.

Undersökningarna har gett till resultat att jordbrukarnas andel i värdet av de konsumerade livsmedlen har reducerats påtagligt under perioden. Resultatet är i och för sig inte särskilt överraskande. Djupgående förändringar i konsumtionens sammansättning med avseende på de förbrukade varornas förädlings- och förpackningsgrad har ägt rum. Dessa förändringar grundar sig inte endast på den inträffade höjningen av inkomstnivå och levnadsstandard. Befolkningens allt starkare koncentration till tätorter, de gifta kvinnornas alltmer omfattande yrkesarbete utanför hemmet, en växande självständig och köpstark efterfrågan från yngre åldersgrupper är faktorer som också i hög grad påverkat livsmedelsmarknaden. Samtidigt har kostnadsökningen inom förädling och särskilt distribution varit betydande. För att i någon mån belysa hur dessa kostnadsökningar har motverkats av den rationalisering som samtidigt har ägt rum har gruppen även sökt bilda sig en uppfattning av hur *produktiviteten* inom dessa näringar förändrats. Det material som ligger till grund för ett studium härav är alltför osäkert för att medge några siffermässigt preciserade slutsatser. Men gruppen har likväl velat anföra några mera allmänna synpunkter på innebörden och styrkan i de förändringar som härvidlag inträffat. Slutligen har arbetsgruppen framfört synpunkter på och gjort vissa antaganden angående den sannolika *framtida utvecklingen* inom livsmedelsindustri och distribution och även sökt göra en allmän bedömning av betydelsen härav för jordbrukets del.

KAPITEL II

Den svenska livsmedelskonsumtionens förändringar efter 1950 i huvuddrag

I detta avsnitt redovisas några sammanfattande uppgifter över livsmedelskonsumtionens utveckling som bakgrund till distributionsgruppens framställning.

Konsumtionsutvecklingen för livsmedel under senare år visas i tabell 1. År 1950 uppgick livsmedelskonsumtionen i 1962 års priser till 10 468 milj. kr, 1956 till 12 144 milj. kr och 1962 till 12 938 milj. kr. Dessa värden inkluderar samt-

liga livsmedel och sålunda även frukter och bär, grönsaker, choklad, te, kaffe, fisk etc. Såväl hushållskonsumtionen som konsumtionen utom hemmet har värderats till detaljhandelspriser, medan jordbrukarnas hemmakonsumtion som regel är värderad till jordbrukarpriser. Av tabell 1 framgår att konsum-

¹ I fortsättningen avses med livsmedelskonsumtion livsmedel exkl. starköl, vin- och spritdrycker samt tobak.

Tabell 1. Total livsmedelskonsumtion 1950, 1956, 1962 i Sverige

	Miljoner kronor			Index (1950 = 100)	
	1950	1956	1962	1956	1962
<i>Värde i löpande priser (a)</i>					
Alla livsmedel.....	6 220	9 930	12 938	159,6	208,0
Egentliga jordbr.prod	3 905	6 057	8 066	155,1	206,6
Blandprodukter.....	1 031	1 596	2 048	154,8	198,6
Icke jordbr.prod.....	1 284	2 277	2 824	177,3	219,9
Disponibla inkomster	18 991	32 127	47 622	169,2	250,8
<i>Värde i 1962 års penningvärde (b)¹</i>					
Alla livsmedel.....	10 468	12 144	12 938	116,0	123,6
Egentliga jordbr.prod	6 572	7 408	8 066	112,7	122,7
Blandprodukter.....	1 735	1 951	2 048	112,4	118,0
Icke jordbr.prod.....	2 161	2 785	2 824	128,9	130,7
Disponibla inkomster	31 962	39 291	47 622	122,9	149,0
<i>Resp. års volym i 1962 års priser (c)</i>					
Alla livsmedel.....	11 288	12 080	12 938	107,0	114,6
Egentliga jordbr.prod	7 787	7 720	8 066	99,1	103,6
Blandprodukter.....	1 577	1 882	2 048	119,3	129,9
Icke jordbr.prod.....	1 924	2 478	2 824	128,8	146,8

¹ Värde i 1962 års penningvärde, dvs. korrigerat med hänsyn tagen till prisnivån för samtliga varor och tjänster (enligt konsumentprisindex).

Källa: Statens Jordbruksnämnd.

Realprisändringen för respektive varugrupp erhålls genom att dividera b med c.

tionen värdemässigt ökat med 108 % från 1950 till 1962, vilket beror på både volym- och prisförändringar. Om livsmedelskonsumtionens värde omräknas till 1962 års penningvärde, uppgår ökningen under samma period till ungefär 24 %. Av denna ökning utgör ändringen av den totala konsumtionsvolymen ca 15 %. 1962 års realpriser var i genomsnitt 7,8 % högre än år 1950. (Med realpris avses en varas eller varugrups prisförändring i förhållande till den genomsnittliga prisförändringen mätt med konsumentprisindex). Utvecklingen har emellertid inte varit likartad för olika produkter.

Olikheten i konsumtionsutvecklingen för livsmedel redovisas nedan med varorna klassificerade i följande tre huvudgrupper:

- 1) Egentliga jordbruksprodukter: mjöl, gryn, bröd; potatis, torkade ärtor, bönor; socker sirap; konsumtionsmjölk, mejerivaror; kött, fläsk, charkuterivaror; fjäderfä, ägg.
- 2) Blandprodukter: rotfrukter, grönsaker; choklad, karameller, cornflakes; margarin; pilsner, malt- och läskedrycker.
- 3) Icke-jordbruksprodukter: frukt, bär, mandel, nötter; kaffe, te kakao, kryddor, risgryn; fisk.

Av tabell 1 kan utläsas att konsumtionsvolymen för »egentliga jordbruksprodukter» har ökat med ca 4 % mellan 1950 och 1962, medan realpriserna stigit med ca 18 %. För »blandprodukter» och »icke-jordbruksprodukter» steg konsumtionsvolymen med respektive 30 och 47 %, medan realpriserna minskade med ungefär 9 % för blandprodukter och 11 % för icke-jordbruksprodukter. Under denna period har folkmängden ökat med ca 7,5 %. Av tabell 1 framgår även att de reala disponibla

sammanlagda inkomsterna (= total konsumtion exkl. skatt) ökade med 49 % mellan 1950 och 1962.

Livsmedelsutgifterna har sålunda ökat långsammare än den totala privata konsumtionen. Den volymökning som inträffat har bl. a. berott på inbördes förskjutningar mellan olika livsmedelsgrupper. Sålunda har en konsumtionsförskjutning ägt rum dels mot s. k. kvalitativt högvärdiga livsmedel och dels också mot varor med högre bearbetnings-, förädlings- och förpackningsgrad (djupfryst, konserver m. m.). Detta beror bl. a. på att beredningen av livsmedel i viss utsträckning överflyttats från hemmen till livsmedelsindustrin (ex. bakning, saftning, syltning etc.) I stället för att inköpa halvfabrikatet mjöl inhandlar husmodern mera mjukbröd, bakverk, snabbak etc.

Räknat per capita och år har konsumtionen, som framgår av tabell 2, sedan 1950 kvantitativt sett minskat påtagligt av cerealieprodukter som mjöl, gryn etc. samt potatis, socker, smör, konsumtionsmjölk m. m. Konsumtionen per person har ökat av bl. a. följande varor: ägg, fisk, fjäderfä, margarin, majsflingor och makaroner, kex och wafers, färska grönsaker, frukt och bär, choklad, kaffe, kryddor. Konsumtionen per person i kg räknat av fläsk, kött, charkuterivaror och fjäderfä tillsammans ökade relativt litet under 1950-talet, vilket bl. a. torde sammanhånga med den relativa prisutvecklingen på dessa varor.

Totalt sett har konsumtionsförändringen inneburit en förskjutning från billigare och kaloririkare livsmedel till s. k. högvärdiga men kalorifattigare. Kalorimässigt sett är livsmedelskonsumtionen per capita lägre 1962 än 1950 och tidigare, vilket bl. a. sammanhänger med att arbetet blivit mindre kalori-krävande. Sålunda har kalorikonsumtionen minskat från ca 3 250 kalorier

Tabell 2. Livsmedelskonsumtion per capita 1950, 1956, 1962

	Kg/person och år			Index (1950 = 100)	
	1950	1956	1962	1956	1962
Mjöl (dir. kons.).....	40,5	29,5	24,1	73	60
» (totalt).....	75,3	71,1	65,5	94	87
Matbröd, mjukt.....	32,1	32,0	30,6	100	95
Kaffebröd.....	9,1	10,1	11,6	111	127
Matpotatis.....	109,1	96,2	85,3	88	78
Socker.....	40,6	35,8	31,3	88	77
Konsumtionsmjölk..	216,0	180,0	154,4	83	71
Tjock grädde.....	1,8	2,4	3,3	133	183
Tunn ».....	4,7	3,1	2,5	66	53
Smör.....	13,9	8,8	9,8	63	71
Margarin, totalt....	11,5	15,1	15,7	131	137
Därav hushållsmar-					
garin.....	7,6	11,8	12,3	155	162
Ost.....	7,0	6,4	6,7	91	96
Kött (med ben)....	21,7	20,6	21,7	95	100
Fläsk (» »)....	24,4	24,5	25,0	100	102
Charkuterivaror....	16,1	16,3	17,3	101	107
Ägg.....	10,4	11,5	12,0	111	115
Grönsaker och rot-					
frukter.....	25,1	29,0	29,0	116	116
Frukt och bär					
(totalt).....	52,6	66,4	67,8	126	129
Frukt och bär					
(import).....	19,3	28,2	33,0	146	171
Kaffe, rostat.....	4,4	6,5	8,8	148	200

per capita och dag 1950 till närmare 3 000 kalorier 1962.

I takt med levnadsstandardens successiva stegring används en minskande andel av hushållens utgifter för inköp av livsmedel. Den andel av budgeten, som används för livsmedel är växlande, beroende på inkomstnivå, familjesammansättning, konsumtionsinriktning m. m. Den genomsnittliga inkomstandel som använts till livsmedel var år 1950 ungefär 32 % men hade år 1962 minskat till ca 30 %, trots att livsmedelspriserna stigit mera än priserna på andra varor. I länder med en levnadsstandard jämförbar med Sveriges är utvecklingen likartad. I USA kan man räkna med att den genomsnittliga andelen av inkomst (efter skatt) som används för livsmedelsinköp, i genomsnitt ligger vid i runt tal 20 %. Denna siffra är dock ej helt jämförbar med den svenska, efter-

som bl. a. de disponibla inkomsterna i USA delvis får användas till utgifter, som i Sverige täcks av direkta skatter. På det hela taget är det en allmän iakttagelse att den andel av inkomsten som används för livsmedel minskar vid stigande standard. Minskningstakten synes dock bli långsammare, vilket bl. a. beror på ökad uteätning och konsumtion av varor med högre förädlingsgrad och större insats av tjänster, emballage etc. samt i vissa fall stigande relativa livsmedelspriser. Vid en ytterligare förbättring av den materiella standarden i Sverige kan man dock förutsätta att en minskande andel av inkomsten kommer att användas för livsmedelskonsumtion, även om livsmedelsutgifterna per capita stiger. Man har anledning att räkna med en fortsatt konsumtionsförskjutning mot proteinrikare och s. k. högvärdiga livsmedel som animalier, grönsaker, frukt.

Ökningen av livsmedelsutgifterna beror sålunda dels på att man konsumerar mera s. k. högvärdiga och dyrare varor, dels på att man köper mer inbakade tjänster.

Slutligen kan man räkna med att även vid stigande inkomster kommer den totala volymmässiga efterfrågan i Sverige

på jordbruksråvaror i framtiden att öka förhållandevis litet. Däremot kan man räkna med en viss förskjutning av efterfrågan mellan olika jordbruksprodukter samt relativt sett ökade utgifter för tjänster från förädlingsindustrin och distributionen.

År	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
4	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
5	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
6	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
7	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
8	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
9	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
10	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
11	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
12	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
13	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
14	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
15	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
16	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
17	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
18	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
19	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
20	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
21	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
22	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
23	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
24	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
25	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
26	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
27	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
28	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
29	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
30	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ökningen av livsmedelsutgifterna beror sålunda dels på att man konsumerar mera s. k. högvärdiga och dyrare varor, dels på att man köper mer inbakade tjänster. Slutligen kan man räkna med att även vid stigande inkomster kommer den totala volymmässiga efterfrågan i Sverige på jordbruksråvaror i framtiden att öka förhållandevis litet. Däremot kan man räkna med en viss förskjutning av efterfrågan mellan olika jordbruksprodukter samt relativt sett ökade utgifter för tjänster från förädlingsindustrin och distributionen.

Ökningen av livsmedelsutgifterna beror sålunda dels på att man konsumerar mera s. k. högvärdiga och dyrare varor, dels på att man köper mer inbakade tjänster. Slutligen kan man räkna med att även vid stigande inkomster kommer den totala volymmässiga efterfrågan i Sverige på jordbruksråvaror i framtiden att öka förhållandevis litet. Däremot kan man räkna med en viss förskjutning av efterfrågan mellan olika jordbruksprodukter samt relativt sett ökade utgifter för tjänster från förädlingsindustrin och distributionen.

KAPITEL III

Förädling och distribution av livsmedel

A. Bakgrund

Under de senaste 50 åren har det svenska samhället genomgått en materiell utveckling som aldrig tillförne. I samband med industrialiseringen har en betydande befolkningsomflyttning ägt rum från glesbygden till tätorterna, där nu nära 75 % av befolkningen bor. Därvid har jordbruket successivt fått sin andel i samhällsekonomin reducerad såväl värdemässigt som beträffande antalet yrkesverksamma, vilket framgår av tabell 3.

Uppgifterna för de angivna åren är inte helt jämförbara. Bl. a. torde av olika skäl ökningen för grupperna handel, samfärdsel och tjänster vara något större än siffrorna utvisar. Inom dessa grupper faller emellertid den största ökningen på tjänsterna. I stora drag kan dock tabellen belysa industrins och servicenäringarnas expansion i förhållande till jordbruket. En av orsakerna härtill är den allt längre gående arbetsför-

Tabell 3. Förvärvsarbetande befolkning efter näringsgren 1950 och 1960 (%)

	1950	1960
Jordbruk, skogsbruk, fiske..	20,3	13,7
Gruvdrift, tillverkningsindustri, byggnadsverksamhet m. m.	39,2	45,1
Handel, samfärdsel, tjänster m. m.	40,5	41,2
Summa	100,0	100,0

Källa: Folkräkningen 1960, del VI.

delningen, som bl. a. lett till en överflyttning av arbetsuppgifter från jordbruket till förädlings- och handelsleden. Andra faktorer som påverkat utvecklingen på livsmedelsområdet är att antalet enpersonshushåll har ökat och att kvinnornas yrkesarbete utanför hemmen fått ökad betydelse. Sålunda har ungefär hälften av de gifta kvinnorna i yrkesverksam ålder ett förvärvsarbete på hel- eller deltid. Den minskade hemarbetstiden och behovet av ökad fritid och bekvämlighet har skapat större behov av arbetsbesparande metoder och hjälpmedel, inte minst beträffande matlagningen. Som följd av denna utveckling inriktas konsumtionen alltmera på industriellt förädlade och s. k. högvärdiga livsmedel. En allt större del av livsmedelsberedningen har sålunda överflyttats från hemmen till livsmedelsindustrin. Detta har bl. a. inneburit, att kvalitets- och hygienkraven höjts såväl beträffande råvaror som färdigvaror. En ökande andel av jordbruksråvarorna levereras till förädlingsindustrin, medan de tidigare i stor utsträckning såldes direkt från jordbrukarna till handeln och hushållen. Dessutom har konsumenternas stegade urvalsbehov och sortimentskräv lett till att utvecklingen av nya produkter och förpackningar fått större betydelse än tidigare.

Handeln har härigenom fått en alltmera betydelsefull uppgift som avnämare av industrins produkter och som kontaktskapare mellan konsumenter och

livsmedelsproducenter. Samtidigt har dock som nämnts vissa arbetsuppgifter överflyttats från parti- och detaljhandeln till förädlingsindustrin. Denna process har stått i samband med industrins mekanisering och den därmed sammanhängande förbättringen av förpackningstekniken, som är en av förutsättningarna för att man genom massförsäljning skall kunna tillgodogöra sig massproduktionens fördelar. Förädlingsindustrins och konsumenternas höjda kvalitetskrav har medfört, att jordbrukarna som råvaruleverantörer mera än tidigare måst inrikta sig på att leverera goda och jämna kvaliteter.

Utvecklingen mot mera konsumentförpackade livsmedel, ofta av märkesvarukaraktär, har utgjort en grundförutsättning för självbetjäningss-(SB)-butikernas uppkomst. Självbetjäningssystemets fortlöpande utbredning inom livsmedelshandeln beror inte minst på lönekostnadernas stegring och är sålunda delvis ett resultat av den fortgående standardstegringen. Konsumenternas inköpsvanor har även påverkats av dessa faktorer och kan sägas vara såväl ett resultat av som en viktig förutsättning för självbetjäningssystemets utveckling.

All produktion syftar till att tillfredsställa olika konsumtionsbehov, vilka dock kan vara av mer eller mindre medveten natur för konsumenterna. Genom den fortgående standardhöjningen och produktionsteknikens utveckling blir gårdagens umbärliga lyxvaror dagens nödvändighetsvaror, och detta gäller även livsmedelsområdet. Även om det är konsumenterna som i sista hand genom sin efterfrågan avgör vad som skall produceras, påverkar handeln och industrin på många olika sätt konsumtionsinriktningen. Dessa åtgärder har inte sällan syftat till att »skapa nya behov», vilket ofta innebär att man upptäcker och uppväcker latent behov, vilka t. ex. kan

sammanhånga med ändrade levnadsförhållanden.

Konsumenterna styr visserligen genom sin efterfrågan indirekt livsmedelsindustrins inriktning men kan av naturliga skäl knappast ge någon konkret upplysning om möjliga framtida behov. Det torde sålunda inte vara någon överdrift, om man framhäver livsmedelsindustrins nyckelroll i utvecklingen av tidsenliga konsumtionsvaror. Härigenom intar den även en betydelsefull position gentemot jordbrukarna — råvaruproducenterna och kan i betydande grad påverka dessas produktionsinriktning. I syfte att effektivisera samarbetet mellan de olika leden i marknadsförandet har en viss utveckling mot s. k. vertikal integration¹ förekommit inom livsmedelsområdet. Denna har bl. a. skett med initiativ från livsmedelsindustrin framåt mot konsumenterna genom att vissa av handelns traditionella funktioner tagits om hand av industrin. I mindre utsträckning har industrin även integrerat bakåt genom att man skaffat sig ett fastare grepp över råvaruproduktionen genom kontraktsodlingar o. dyl.

För att närmare belysa svensk livsmedelsindustri och dess förhållanden skall i det följande en översiktlig framställning lämnas härav.

B. Översikt över livsmedelsindustrin

1. Produktion och sysselsättning

Sveriges livsmedelsindustri består av en heterogen grupp branscher och är en utpräglad hemmamarknadsindustri, spridd över hela landet. Dock är 40—50 % av antalet arbetare sysselsatta inom Malmöhus län, Stockholm samt Göteborgs och Bohus län. Livsmedelsindustrin bestod år 1950 av 2 599 och är

¹ Begreppet integration används här i en vidare bemärkelse än blott och bart äganderättsligt samband. Se kap. III: E.

Tabell 4. Arbetsställen, anställda, salutillverknings- och förädlingsvärde för olika livsmedelsbranscher 1952

Bransch	Arbetsställen (med minst 5 anställda)		Arbetarpersonal		Summa anställda		Ant. an- ställda i genom- snitt per arbets- ställe		Salutillverk- ningsvärde		Förädlingsvärde		Föräd- lingsvär- de per anställd Kronor
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Milj. kr	%	Milj. kr	%	
1. Kvarnindustri.....	64	2,8	1 747	3,9	2 275	4,1	36	391,5	7,2	37,3	4,1	16 390	
2. Bagerindustri.....	997	42,9	13 060	28,8	14 574	26,3	15	533,3	9,8	226,5	25,0	15 540	
3. Sockerindustri.....	23	1,0	2 574	5,7	3 299	6,0	143	426,1	7,8	77,6	8,6	23 520	
4. Choklad-, konfekt- och glasstillverkning.....	94	4,0	4 227	9,4	5 610	10,2	60	215,6	4,0	78,3	8,7	13 950	
5. Mejerindustri.....	428	18,4	7 033	15,6	9 262	16,8	22	1 495,5	27,5	136,1 ¹	15,1	14 694	
6. Slakterier och köttvaru- industri.....	348	15,0	9 615	21,3	11 797	21,3	34	1 445,2	26,5	200,9	22,2	17 020	
7. Fiskberedningsanstalter och fiskkonservindustri...	100	4,3	2 565	5,7	2 874	5,2	29	82,9	1,5	27,7	3,1	9 638	
8. Annan konservindustri...	45	1,9	1 705	3,8	2 095	3,8	47	97,5	1,8	31,7	3,5	15 131	
9. Margarinindustri.....	12	0,5	636	1,4	846	1,5	71	296,8	5,4	28,6	3,2	33 810	
10. Annan livsmedelsin- dustri ²	214	9,2	1 982	4,4	2 637	4,8	12	461,5	8,5	59,2	6,5	22 450	
11. Hela livsmedelsindustrin.	2 325	100,0	45 144	100,0	55 269	100,0	24	5 445,9	100,0	903,9	100,0	16 355	
12. Hela den egentl. industrin (exkl. el-, gas- och vatten- verk).....	15 469		648 675		800 010		52	31 758,0		12 248,2		15 310	

¹ Beräknat värde.

² Jästfabriker, kafferoasterier, kraftfoderfabriker, makaroni-, glykos- och sagofabriker, stärkelsefabriker, ättills-, senaps- o. d. fabriker, övriga. (Jfr tabell 5).

Tabell 5. Arbetsställen, anställda, saluttillverknings- och förädlingsvärde för olika livsmedelsbranscher 1960

Bransch	Arbetsställen (med minst 5 anställda)		Arbetarpersonal ¹		Summa anställda		Ant. an- ställda i genom- snitt per arbets- ställe	Saluttillverk- ningsvärde		Förädlingsvärde		Föräd- lings- värde per anställd Kronor
	Antal	%	Antal	%	Antal	%		Milj. kr	%	Milj. kr	%	
1. Kvarnindustri.....	35	1,8	1 259	2,8	1 662	2,8	47	432,2	5,5	58,5	3,6	35 199
2. Bageriindustri.....	875	45,5	12 971	28,6	14 996	25,7	17	763,3	9,7	363,4	22,2	24 233
3. Sockerindustri.....	15	0,8	2 124	4,7	2 698	4,6	180	457,4	5,8	146,3	8,9	54 225
4. Choklad-, konfekt- och glasstillverkning.....	79	4,1	4 058	8,9	5 688	9,8	72	312,9	4,0	131,0	8,0	23 031
5. Mejeriindustri.....	357	18,5	6 324	13,9	9 180	15,8	26	1 934,4	24,5	236,4	14,4	25 752
6. Slakteri- och köttvaru- industri.....	289	15,0	10 175	22,4	13 281	22,8	46	2 488,4	31,4	353,0	21,6	26 579
7. Fiskberedningsanstalter och fiskkonservindustri.	86	4,5	2 605	5,7	2 952	5,1	34	128,5	1,6	49,2	3,0	16 667
8. Annan konservindustri o. d.....	39	2,0	3 318	7,3	4 055	7,0	104	284,7	3,6	107,9	6,6	26 609
9. Margarinindustri.....	10	0,5	395	0,9	649	1,1	65	324,7	4,1	40,3	2,5	62 096
10. Annan livsmedelsin- dustri ²	140	7,3	2 203	4,8	3 095	5,3	22	773,0	9,8	151,8	9,2	49 047
11. Hela livsmedelsindustrin	1 925	100,0	45 432	100,0	58 256	100,0	30	7 899,5	100,0	1 637,8	100,0	28 114
12. Hela egentliga industrin	15 335		698 680		895 587		58	50 043,3		21 407,8		24 900

¹ Medeltalet årsysselsatta personer.

² Se tabell 4, not 2.

Häri ingår inte bryggerier och vattenfabriker. (175 arbetsställen och 7 800 sysselsatta.) Dessa hade 1960 ett sammanlagt förädlingsvärde på 219 milj. kr och totalt saluvärde på 346 milj. kr (exkl. maltdrycksskatt 108 milj. kr). Spirit- och vinfabriker ingår ej heller. De omfattade 1960 ca 100 arbetsställen och ett totalt förädlingsvärde på 61 milj. kr.

1960 av 1 925¹ mestadels små och medelstora arbetsställen med 5 eller flera sysselsatta. Dessutom finns särskilt inom bagerisektorn ett ännu större antal mindre arbetsställen med färre än 5 sysselsatta, vilka ej medtagits i statistiken.

Salutillverkningsvärdet för samtliga arbetsställen beräknas år 1960 ha utgjort ungefär 7,9 miljarder kr mot 5 miljarder kr år 1950. Av tabell 5 framgår bl. a., att mejeri- samt slakteri- och annan köttvaruindustri år 1960 svarade för ungefär 56 % av livsmedelsindustrins totala salutillverkningsvärde och ca 36 % av dess förädlingsvärde.

Med förädlingsvärde avses i statistiken salutillverkningsvärdet minus råvaror, emballage, bränsle, inköpt elektrisk energi samt bortlämnade lönearbeten. Förädlingsvärdet per anställd för år 1952 och 1960 framgår av tabellerna 4 och 5 och torde bl. a. ge en viss antydning om mekaniseringsgraden.

Den totala produktionsvolymen för livsmedelsindustrin beräknas under 1950-talet ha stigit med över 20 % mot närmare 30 % för hela industrin (exkl. el-, gas- och vattenverk). Skillnaderna är dock stora mellan branscherna. Sålunda har den totala produktionsvolymen (mätt i kvantitet och vägd i 1935 års priser) minskat med 13 % inom mejeriindustrin (exkl. k-mjölk) och ökat med över 100 % inom konserverindustrin, medan den stigit obetydligt inom kvarn- och bageriindustrierna. Margarinindustrin och slakterier samt charkuteritillverkningen har ävenledes visat en betydande volymökning.

Under 1950-talet har inom livsmedelsindustrin såväl antalet arbetsställen som totalantalet anställda minskat. Detta har medfört en koncentration av livsmedelstillverkningen och en ökning av genomsnittliga antalet anställda per arbetsställe med ungefär 25 %. År 1960

hade ungefär 9 % av antalet arbetsställen inom livsmedelsindustrin mer än 50 arbetare, och dessa omfattade över hälften av totala antalet livsmedelsarbetare för arbetsställen med minst 5 sysselsatta i landet. Över $\frac{1}{3}$ av antalet livsmedelsarbetare utgjordes 1960 av kvinnor, vilket är betydligt högre än för hela den egentliga industrin. Antalet arbetsställen med 5—10 arbetare var ungefär 57 % av antalet arbetsställen inom livsmedelsindustrin.

Tabellerna 4 och 5 visar bl. a. det absoluta och relativa antalet arbetsställen och anställda samt salutillverknings- och förädlingsvärden inom livsmedelsindustrins olika branscher för år 1952 och 1960. Det största antalet anställda per arbetsställe hade 1960 socker- och »annan konserverindustri», och lägst låg bl. a. bageri- och mejeriindustrierna.

Jämför man utvecklingen av de relativa salutillverkningsvärdena för respektive branscher mellan 1952 och 1960 har »annan konserverindustri» och slakteri- och köttvaruindustri ökat mest. Kvarn-, socker- och margarinindustrierna har minskat sin andel av totala saluvärdet.

I fråga om förädlingsvärdet per anställd låg år 1960 margarin- och sockerindustrierna högst, medan fisk-, konserver-, choklad- (inkl. glass), bageri- och mejeriindustrierna uppvisade de lägsta värdena. Förädlingsvärdet per arbetstimme för 1960 ger ett liknande resultat; margarinindustrin hade 48 kr och fiskkonserverindustrin ungefär 11 kr förädlingsvärde per arbetstimme. Genomsnittet för hela livsmedelsindustrin var ungefär 18 kr mot ungefär 15 kr för hela egentliga industrin. Ökningen av det absoluta förädlingsvärdet per anställd från 1952 till 1960 framgår av tabell 6.

Tabell 7 redovisar några huvuddrag

¹ Källa: Stat. centralbyrån: SOS Industri 1960.

Tabell 6. Relativ ökning av förädlingsvärde per anställd 1952 och 1960

Bransch	1952	1960	Ökning (%)
1. Kvarnindustri.....	16 390	35 199	115
2. Bageriindustri.....	15 540	24 233	56
3. Sockerindustri.....	23 520	54 225	131
4. Choklad-, konfekt- och glasstillv.....	13 950	23 031	65
5. Mejeriindustri.....	14 694	25 752	75
6. Slakteri- och köttvaruindustri.....	17 020	26 579	56
7. Fiskberedningsanstalter och fiskkonservindustri	9 638	16 667	73
8. Annan konservindustri o. d.....	15 131	26 609	76
9. Margarinindustri.....	33 810	62 096	84
10. Annan livsmedelsindustri.....	22 450	49 047	118
11. Hela livsmedelsindustrin (1—10).....	16 355	28 122	72
Hela egentliga industrin.....	15 310	24 900	63

Tabell 7. Sysselsättning m. m. inom livsmedelsindustrin i förhållande till hela egentliga industrin 1952 och 1960 (%)

	1952	1960
Antal sysselsatta.....	6,9	6,5
Antal arbetsställen.....	15,0	12,6
Salutillverkningsvärde.....	17,2	15,8
Förädlingsvärde.....	7,4	7,7

i utvecklingen under 1950-talet inom svensk livsmedelsindustri jämfört med hela den egentliga industrin (exkl. el-, gas- och vattenverk).

Tabellen visar bl. a. att medan livsmedelsindustrins andel av salutillverkningsvärdet minskat har dess andel av förädlingsvärdet ökat. Detta kan dels bero på att förädlingsstjänsterna kan ha ökat i pris och dels på att förädlingen har drivits längre inom livsmedelsindustrin.

2. Produktionskostnader

Som framgår av tabell 8 domineras kostnaderna inom livsmedelsindustrin av råvarukostnaderna ehuru i varierande omfattning. Värdena för de undersökta åren är inte helt jämförbara, bl. a. därför att emballage ingår bland råvarorna år 1952, medan inköpta halvfabrikat ej ingår. Jämförelsen torde dock ge en

bild av utvecklingstendensen. I början av 1950-talet utgjorde råvarorna (inkl. emballage) ungefär 82 % av salutillverkningsvärdet men hade 1960 sjunkit till ungefär 76,5 %. Detta är dock en betydligt högre andel än inom hela industrin, där genomsnittsvärdet ligger något över 50 %. Samtidigt har kostnadsandelen för bl. a. löner stigit men är mycket lägre än genomsnittet för hela industrin, där den var ca 24 % år 1960. Skiljaktigheterna i kostnadsstruktur mellan respektive livsmedelsbranscher är dock stora. Sålunda var år 1960 råvarukostnadernas andel av salutillverkningsvärdet ungefär 46 % inom bageriindustrin och ungefär 85 % inom margarinindustrin, medan de totala lönernas andel var respektive 23 % och 3 %, vilket även antyder den skiftande mekaniseringsgraden. Arbetarlönerna uppgick till 6,3 % av salutillverkningsvärdet inom livsmedelsindustrin mot 16,5 % inom hela den egentliga industrin. Emballagekostnaderna uppgick 1960 inom »annan konservindustri» till 17,4 % och för hela livsmedelsindustrin till 3 %.

Bland de kostnader som ej redovisats i tabell 8 torde kapitalkostnader (ränta och avskrivning), underhållsarbete av utomstående samt reklam vara mest betydelsefulla. Eftersom andelen redovi-

Tabell 8. Produktionskostnader inom livsmedelsindustrin 1952 och 1960

(procent av branschernas saluttillverkningsvärde)

Industri- bransch	Råvaror m. m. (ej emb.)		Em- bal- lage	Bränsle		Elenergi		Löner				Summa redovisade kostnader	
	1952 ¹	1960		1952	1960	1952	1960	Förvaltn.- personal		Arbetar- personal		1952	1960
			1952					1960	1952	1960			
Kvarnar . .	89,4	75,7	2,5	0,4	0,2	0,7	0,8	1,6	1,7	3,5	3,3	95,6	84,3
Bageri . . .	54,3	45,7	3,7	1,6	1,3	1,5	1,7	3,0	4,3	18,9	19,0	79,3	75,7
Socket . . .	78,7	60,2	2,6	2,9	2,3	0,2	0,7	2,4	3,0	4,9	5,5	89,1	76,5
Choklad o. kon- fekt	61,9	46,5	9,7	1,1	0,8	0,7	1,1	7,7	9,8	11,6	12,2	83,0	80,2
Mejeri . . .	89,6	85,1	1,6	1,0	0,7	0,4	0,4	1,5	2,2	3,6	3,8	96,1	93,7
Slakteri o. chark . . .	85,2	81,6	0,6	0,7	0,5	0,2	0,3	1,4	1,8	5,2	5,0	92,7	89,8
Fiskbe- redn. o. fisk- kons	65,2	45,5	14,6	1,1	0,8	0,5	0,7	3,8	4,1	14,8	15,5	85,4	81,4
Annan konserv	65,9	43,5	17,4	1,2	0,7	0,5	0,5	4,0	4,2	8,9	9,7	80,5	76,0
Margarin . .	89,9	84,5	2,6	0,3	0,2	0,1	0,3	1,1	1,2	1,8	1,5	93,2	90,3
Annan livsme- delsind. . .	86,4	74,6	4,9	0,6	0,4	0,3	0,4	1,5	2,0	2,7	3,0	91,5	85,4
Livsm.- industri, totalt	82,3	73,5	3,0	1,0	0,7	0,4	0,6	2,0	2,6	5,9	6,3	91,6	86,9

¹ Inkl. emballage

Källa: SOS Industri: 1952 och 1960.

sade kostnader sjunkit sedan 1952, har summan av icke redovisade kostnader och vinst visat en relativ ökning. Någon slutsats om storleken av kapitalkostnadernas sannolika relativa ökning kan dock ej dras av denna tabell.

3. Översikt över viktigare livsmedelsbranscher

Kvarnindustrin. Under senare delen av 1800-talet utvecklades kvarnindustrin från att ha varit en bransch med huvudsakligen lokala bygdekvarnar till industriella enheter av mera regional eller landsomfattande karaktär. Några av dagens kvarnar är uppförda under denna tid. Under de sista 20 åren har en mycket stark företagskoncentration ägt rum

vilket inneburit, att ca 90 % av veteförmalningen numera äger rum i ca 15 stora kvarnar. Endast ungefär ett par procent härav består numera av löneförmalning för jordbrukarnas räkning. Utvecklingen inom kvarnbranschen har länge präglats bl. a. av en kapitalkrävande mekanisering. Parallellt med denna utveckling mot större företagsenheter har även skett en företagskoncentration till några få stora block. Sålunda domineras branschen f. n. av tre »block»: Kungsörnengruppen (S.L.R. och Wenner-Grenska samfundet), »Kejsarkvarnarna» (Mårten Pehrson och Saltsjöqvarn) samt Kooperativa förbundet (KF) med en sammanlagd andel av brödsädesförmalningen på ca 76 %

Tabell 9. Brödsädesförmalningen regleringsåret 1961/62 (%)

Kungsörnen-gruppen (SLR + Wenner-Gren)	35,1
Kejsarkvarnarna	19,9
KF	21,0
Övriga handelskvarnar (inkl. Wasa Spisbrödsfabrik)	22,4
Löneförmalning	1,6
	100,0

(tabell 9). De båda förstnämnda grupperna samarbetar inom kvarnindustri-föreningen rörande bl. a. förmalningskvantiteter samt priser och rabatter. De större kvarnarna med undantag för de konsument-kooperativa är dessutom anslutna till Svenska Kvarnföreningen, som har till uppgift att bevaka medlemmarnas branschintressen. Jämsides med företagskoncentrationen har de moderna storkvarnarna numera en ökande andel av förädlade produkter såsom cornflakes, makaroner, snabbak m. m. på sitt tillverkningsprogram.

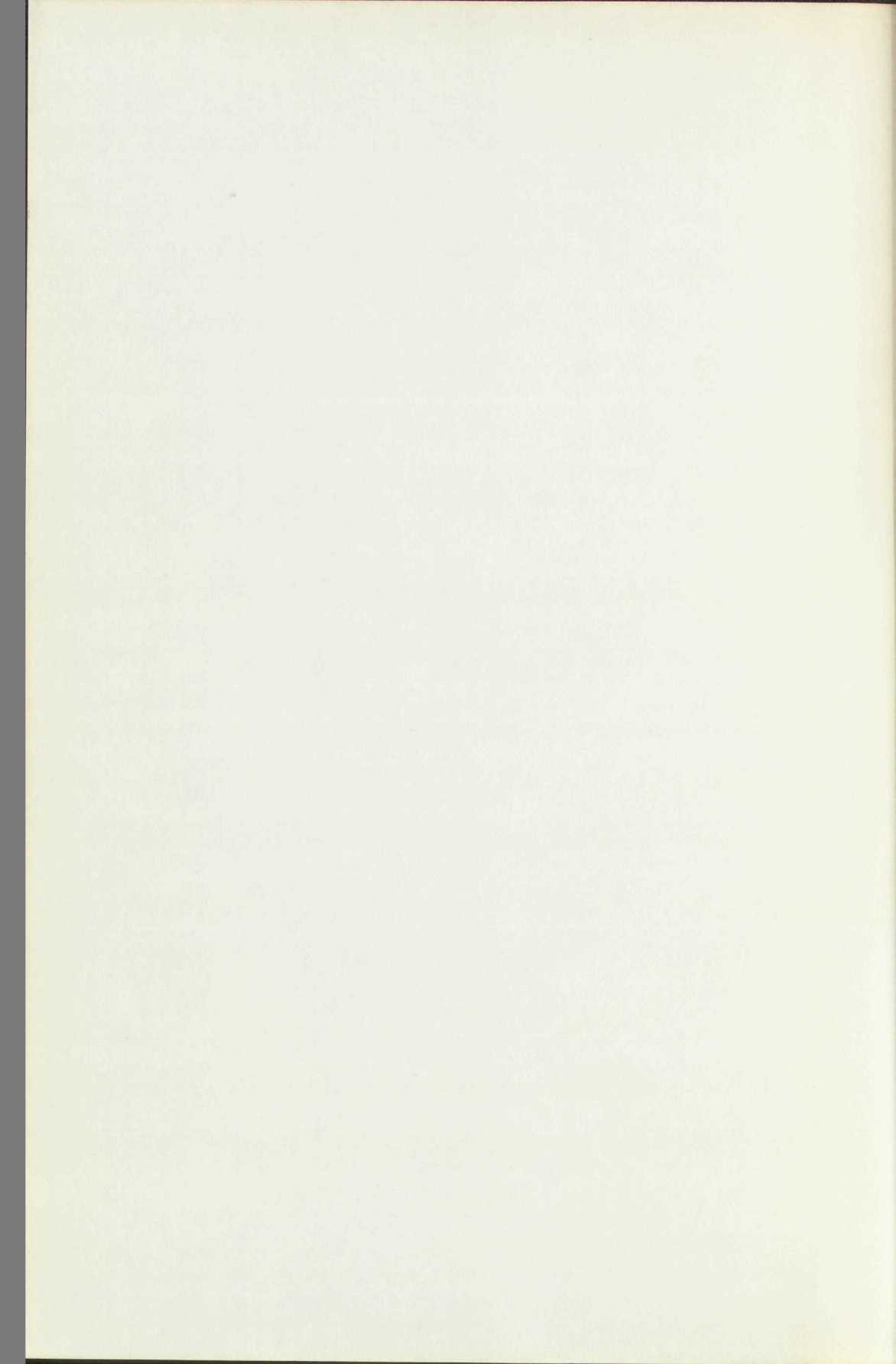
De tre nyssnämnda gruppernas andel av veteförmalningen utgjorde 85,7 %, medan den endast var 46,4 % för rågförmalningen. Den sistnämnda är till stor del koncentrerad till Wasa Spisbrödsfabrik.

Bageriindustrin kännetecknas alltså av ett stort antal övervägande små företag, som tillverkar en betydande mängd olika produkter som kakor, småbröd, skorpor, kaffebröd, konditorivaror, matbröd etc. Konsumentkooperationen driver totalt ungefär 150 bagerier. Viss integration mellan handel och bageriproduktion förekommer även inom den enskilda sektorn, eftersom bagerierna i stor utsträckning även bedriver detaljhandel. På senare tid har även i en del fall framvuxit ett visst samgående mellan ett antal större fristående mjukbrödsbagerier, som har en gemensam försäljningsorganisation. Utöver mjukbröds-

bagerierna finns ett 25-tal arbetsställen för produktion av huvudsakligen knäckebröd och tunnbröd, av vilka AB Wasa Spisbrödsfabrik samt KF:s Spisbrödsfabrik och Svenska Knäcke AB är de största. Härtill kommer 5 arbetsställen, som tillverkar kex. Tillsammans representerade knäcke- och tunnbrödsproduktionen 1960 ett salutillverkningsvärde på ca 100 milj. kr. Bageribranschen domineras dock av de över 800 mjukbrödsbagerierna (med 5 eller flera anställda) med ett salutillverkningsvärde år 1960 på närmare 600 milj. kr. Under senare år har emellertid även inom mjukbrödssektorn en tendens till mekanisering och stordrift förmärkts, och bl. a. fanns här två storbagerier med vardera över 500 anställda. Storbagerierna har bl. a. möjliggjorts genom moderna produktions-, förpacknings- och distributionsmetoder, vilka medför att man kan transportera varorna över stora avstånd.

Denna utveckling gäller främst matbrödsområdet, där s. k. leveransbagerier, vilka levererar till livsmedelshandeln, fått en starkt ökad marknadsandel. Inom tillverkningen av kaffebröd och konditorivaror har koncentrationstendenserna varit väsentligt svagare, och densamma utgörs fortfarande av flera tusen småföretag.

Sockerindustrin. År 1907 bildades Svenska Sockerfabriks AB, som 1936 kom att omfatta hela den svenska sockerindustrin. Denna industribransch är mera enhetlig än de flesta andra livsmedelsindustrier i Sverige. Sedan början av 1950-talet har en kraftig strukturrationalisering genomförts, vilket resulterat i att antalet arbetsställen minskat från 22 st. till 9 st. år 1963 samtidigt som produktionsvolymen i stort sett varit oförändrad. Denna utveckling har skett parallellt med en rationalisering av sockerbetsodlingen.

Tabell 10. Invägning (milj. kg mjölk) och antal mejerier 1940—63

	Privata		Andelsmejerier		Totalt		Invägning per mejeri milj. kg
	Antal	Invägning	Antal	Invägning	Antal	Invägning	
1940.....	265	346	719	2 643	984	2 989	3 038
1951.....	57	122	560	3 684	617	3 806	6 168
1956.....	38	72	476	3 235	514	3 307	6 433
1959.....	31	66	419	3 190	450	3 256	7 236
1962.....	17	57	350	3 440	367	3 497	9 529
1963.....	17	60	322	3 327	339	3 387	9 990

Källa: Uppgifter från SMR.

Den nuvarande jordbruksregleringen förutsätter en sockerbetsodling på drygt 50 000 ha. Nämnade areal beräknas vid normala betingelser ge en sockerproduktion motsvarande 75 % av landets totalbehov. Resterande 25 % har förutsetts bli täckta genom import av färdigt socker och råsocker. Viss import av sockerbeter har även förekommit. På grund av låga världsmarknadspriser på socker under 1961 och större delen av 1962, vilka medförde ett lågt pris på de svenska sockerbeterna, har betodlingen visat en sjunkande tendens och uppgick 1963 till ca 40 000 ha, fördelade på 19 000 odlare. I syfte att motverka störningar för den svenska jordbruksregleringen för socker som följd av de speciella förhållandena på världsmarknaden bildades föreningen Svensk Sockerhandel år 1961. I denna ingår representanter från staten och näringslivet. Importen av socker och sirap är belagd med införselavgifter, vilka tillförs en särskild statlig fond att användas för utbetalning av betpristillägg.

Fr. o. m. februari 1958 har en särskild sockerskatt utgått med 20 öre per kg socker och 16 öre per kg sirap.

Mejeriindustrin. Omkring 1880 började de första andelsmejerierna sin verksamhet på kooperativ basis, delvis efter utländskt mönster. Så småningom kom dessa mejeriföreningar att dominera marknaden och utgjorde grundvalen

för den svenska jordbruks-kooperativa mejeriorganisation som byggdes upp under 1920-talet. År 1932 sammanslöt sig mejeriförbunden till Svenska Mejeriernas Riksförening u. p. a. (SMR). Under senare decennier har en betydande rationalisering av mejerinäringen genom nedläggning av många småmejerier och centralisering till stora anläggningar ägt rum (tabell 10). Ett stort antal mejerier är dock fortfarande små och hade 1960 i genomsnitt mindre än 10 arbetare. Strukturrationalisering pågår fortfarande, och det beräknas att under 1960-talet ytterligare minst ett 100-tal mejerier kommer att nedläggas. I samband med strukturrationaliseringen moderniseras den tekniska utrustningen samtidigt som det sker en viss specialisering i mejerierna på t. ex. enbart konsumtionsmjölk, smörtillverkning eller osttillverkning.

De dominerande produkterna från mejeriindustrin är konsumtionsmjölk, ost, smör och grädde. Vidare produceras torrmjölk, kondenserad mjölk, mesvaror och gräddglass.

Den största av mejeriföreningarna är Mjölkcentralen i Stockholm, som omfattar sex län och har en omsättning på ungefär 500 milj. kr. SMR har en omsättning på ungefär 1½ miljard kr och ombesörjer bl. a. även den statliga mjölkregleringen genom avgifter och bidrag.

Under perioden 1951—63 har den in-

vägda mjölken minskat med ca 11 % och smörtillverkningen med 14 %, samtidigt som antalet mjölkkor och antalet mjölkleverantörer minskade med 29 resp. 35 %. Trots detta har det under flera år varit en viss överproduktion av smör, som årligen exporterats.

Fr. o. m. 1963 har SMR förvärvat aktiemajoriteten i Semper och dit överfört de marknadsfunktioner, som tidigare i huvudsak åvilat Kondens- och Torrmjölksfabrikernas försäljningsförening (KoT) i Göteborg, såsom export, inblandning i fodermedel av torrmjolk m. m. Under 1964 har alla mejeriägda glassfabriker norr om Skåne genom bildande av ett kommanditbolag sammanförts under en ledning. Den sammanslagna glassproduktionen i jordbrukskooperationens regi utgör över hälften av tillverkningen i landet. Det totala partiförsäljningsvärdet av all glass såld i Sverige uppgår till över 200 milj. kr.

Margarinindustrin. Redan 1882 startade den första svenska margarinfabriken, men tillverkning i modern mening påbörjades inte förrän i början av 1900-talet, då man funnit en metod att utvinna fettråvarorna ur de tropiska växterna. I den svenska produktionen är kokosolja den viktigaste råvaran. Vidare används svensk vegetabilisk olja främst från raps. En annan väsentlig margarinråvara är valolja. I mindre utsträckning används även importerade vegetabiliska oljor från bomullsfrön och sojabönor. Eftersom margarin kan framställas mycket billigare än smör, har prissbildningen i syfte att skydda smöret sedan början på 1930-talet varit föremål för statliga regleringar. Från 1933 till 1940 åstadkoms en minskad prisspänning mellan smör och margarin genom att på margarinet uttogs en statlig accis. Under 1940-talet reglerades priset på margarinråvarorna genom en statlig prisclearing. Numera utgår dels en reg-

leringsavgift på inhemska och importerade fettvaror, dels en införselavgift på importerade fetter och fettråvaror. Regleringsavgiften tillfaller staten, medan införselavgiften används för prisregleringsändamål bl. a. inom den svenska oljeväxtodlingen. Som exempel kan nämnas, att i slutet av år 1964 var införselavgiften 56 öre och regleringsavgiften 30 öre per kg fett och olja eller tillsammans 86 öre per kg. Detta motsvarar en avgiftsbelastning på 70 öre per kg hushållsmargarin eller knappt 20 % av konsumentpriset. Svensk margarinindustri har genom sin organisation Svenska Extraktionsföreningen åtagit sig att köpa upp större delen av den svenska skörden av oljeväxter. Föreningen ansvarar för utvinningen av fett ur de svenska oljeväxterna och bearbetar fröerna vid sin fabrik i Karlshamn. Av den framvunna oljan används större delen inom landet medan en mindre del exporteras i utbyte mot andra margarinråvaror.

I Sverige fanns år 1938 21 margarinfabriker, och under andra världskriget påbörjades en strukturrationalisering inom margarinindustrin. I början av år 1964 fanns totalt 6 fabriker, varav tre bildar den grupp som står bakom Margarinbolaget, en tillhör Kooperativa förbundet och två mindre är enskilda fabriker. Margarinbolaget AB är ett gemensamt försäljningsbolag för å ena sidan Liva (Lidingö), som är anslutet till Unilever, samt å andra sidan Pellerin (Göteborg) och dess dotterbolag Zenith (Malmö), vilka utgör en industrigrupp. Hela den inhemska produktionen av margarin var år 1963 ungefär 113 000 ton, varav ca 24 000 ton bagerimargarin, och importen var 4 000 ton. Margarin-konsumtionen per capita har i Sverige liksom i de flesta västeuropeiska länder stadigt ökat under efterkrigstiden, medan smörkonsumtionen på det hela

taget sjunkit utom under 1963, då den steg något. Av den totala matfettkonsumtionen i Sverige på totalt 26 kg per capita var, om bagerimargarinet medräknas, ca 61 % margarin och 39 % smör.

Slakteri- och charkuteriindustrin. Under senare hälften av 1800-talet uppstod flera slakterier runt Stockholm och i övriga Sverige. I början av 1900-talet bildades ett flertal andelsslakteriföreningar i södra Sverige, och 1912 öppnades det nu existerande offentliga slakthuset i Enskede. Andelsslakterirörelsen fick först under början av 1930-talet större utbredning, och år 1933 bildades riksorganisationen Sveriges Slakteriförbund (SS). En av dess huvuduppgifter är att vara marknadsreglerande genom att fördela överskott respektive underskott mellan olika avsättningsområden.

Slaktdjursproduktionen har fått en ökande betydelse för de svenska jordbrukarna. Vid 1950-talets början kom ca 27 % av jordbrukarens totala inkomster från slakten, medan år 1962/63 ungefär 36 % kom från denna produktionsgren. Den totala produktionen i landet uppgick under åren 1960—62 i genomsnitt till närmare 370 000 ton, varav ungefär 220 000 ton fläsk, 110 000 ton kött av storboskap, 35 000 ton övrigt kött. 85 % av slakten tas om hand av 22 jordbruks-kooperativa slakteriföreningar, vilka har omkring 240 000 medlemmar. Varje förening har minst ett slakteri, och totalt hade slakteriorganisationen år 1964 49 slakterier. Totala antalet slakterier har nedgått från 81 st. år 1950 till 73 st. år 1962. Härav är de flesta andelsslakterier, medan återstoden är offentliga slakthus, privata och konsument-kooperativa slakterier. Vid slakten erhålls utom kött och fläsk ett flertal biprodukter som t. ex. fett, hudar, skinn, tarmar, organ o. dyl. Dessa

varor vidareförädlas i viss utsträckning i av slakterierna ägda anläggningar.

Inom charkuteriproduktionen, som särskilt inom jordbruks-kooperationen sker i anslutning till slakterier, har en betydande strukturrationalisering ägt rum sedan 1950. Härvid har den tillverkning som tidigare skedde i anslutning till den specialiserade detaljhandeln praktiskt taget helt upphört, liksom även flertalet av de mindre charkuteriföretagen. Ett antal stora charkuterifabriker har dessutom tillkommit. Totalt finns över 200 arbetsställen med minst 5 anställda, varav ca 110 är privatägda. Jordbruks-kooperationen driver 36 och konsument-kooperationen ung. 45 charkuterifabriker. Dessutom finns ett stort antal enskilda tillverkare av charkuterivaror med färre än 5 anställda. Av produktionen faller ungefär 39 % på de enskilda charkuterifabrikerna, 34 % på jordbruks-kooperationen samt 27 % på konsument-kooperationen.

Butikskvaliteter av kött och fläsk levererades tidigare i form av hela kroppar direkt till detaljhandeln. Numera sker huvuddelen av styckningen vid centrala anläggningar, och försäljningen till detaljhandeln sker i form av grov- eller finstyckade detaljer. Konsumentförpackningar av styckade detaljer har under senare år fått ökad omfattning.

Konservindustrin. Den svenska konservindustrin uppstod redan på 1800-talet, då många små företag av familjekaraktär startades för konservering av fisk och skaldjur. Numera domineras emellertid denna bransch av ett antal stora företag. Konservindustrin har under senare decennier expanderat kraftigt, vilket ytterligare accentuerats i samband med att nya konserveringsmetoder framkommit, innefattande djupfrysning och torkning. År 1940 uppgick produktionen inom svensk konservindu-

Tabell 11. Konsumentkooperativ, jordbrukskooperativ och övrig livsmedelsindustri.
Arbetsställen med minst 5 årssysselsatta (%), 1960

Industrigrupper	Antal arbets- ställen	Förvalt- nings- personal	Arbetarpersonal		Saluvärde	Förädlings- värde
			Antal	Antal ar- betstimmar		
<i>Handelskvarnar:</i>						
konsumentkoop. . .	9,4	23,4	27,3	27,0	20,8	18,3 ²
jordbrukskoop. ¹ . . .	20,0	12,9	16,8	16,7	18,7	21,7 ²
enskilda ¹	70,6	63,7	55,9	56,3	60,7	60,0 ²
<i>Bagerier:</i>						
konsumentkoop. . .	11,2	20,2	22,7	23,0	21,3	21,0
jordbrukskoop. . . .	0,2	0,2	0,4	0,5	0,4	0,3
enskilda	88,6	79,6	76,9	76,5	78,3	78,7
<i>Sockerindustri:</i>						
konsumentkoop. . .	—	—	—	—	—	—
jordbrukskoop. . . .	—	—	—	—	—	—
enskilda	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Glasstillverkning:</i>						
konsumentkoop. . .	—	—	—	—	—	—
jordbrukskoop. . . .	45,0	33,7	43,5	47,6	52,5	45,2
enskilda	55,0	66,3	56,5	52,4	47,5	54,8
<i>Mejeriindustri:</i>						
konsumentkoop. . .	—	—	—	—	—	—
jordbrukskoop. . . .	95,7	93,9	92,4	93,3	95,7	94,2
enskilda	4,3	6,1	7,6	6,7	4,3	5,8
<i>Kontrollslakterier samt charkuterier och kött- konservfabriker:</i>						
konsumentkoop. ³ . .	17,5	12,8	17,0	16,6	8,2	14,0 ²
jordbrukskoop. . . .	22,0	55,1	50,9	52,1	81,1	58,7 ²
enskilda	60,5	32,1	32,1	31,3	10,7	27,3 ²
<i>Fisk-, grönsaks- och fruktkonservindu- strier:</i>						
konsumentkoop. . .	3,2	6,6	7,9	8,3	7,5	6,6
jordbrukskoop. . . .	6,4	2,3	2,1	2,2	3,0	1,5
enskilda	90,4	91,1	90,0	89,5	89,5	91,9
<i>Margarinindustri:</i>						
konsumentkoop. . .	10,0	8,3	15,7	16,9	25,7	17,9
jordbrukskoop. . . .	—	—	—	—	—	—
enskilda	90,0	91,7	84,3	83,1	74,3	82,1
<i>Hela livsmedelsindu- strin:</i>						
konsumentkoop. . .	8,3	8,3	13,0	12,9	10,7	10,6
jordbrukskoop. . . .	24,0	36,2	26,5	27,4	45,8	29,8
enskilda	67,7	55,5	60,5	59,7	43,5	59,6

¹ Avser ägareförhållanden efter förändring 1961.

² Preliminära uppgifter.

³ Exklusive konsument-kooperativa slakterier.

Tabell 12. Salutillverkningsvärdet av livsmedel från konsumentkooperativa, jordbrukskooperativa och enskilda livsmedelsindustrier 1960

(Arbetsställen med minst 5 sysselsatta)

SITC nr	Varuslag	Konsument-koop.		Jordbruks-koop.		Enskilda		Summa mkr
		mkr	%	mkr	%	mkr	%	
011	Kött och fläsk (från slakterier).....	60	5	995	91	45	4	1 100
012/13	Charkuterivaror och köttkonserver, färdig mat, styckade varor.....	360	27	459	34	538	39	1 357
022/24	Mejeriprodukter.....	—	—	1 543	96	68	4	1 611
031/32	Fisk, beredd och fiskkonserver.....	10	8	—	—	122	92	132
046/47	Mjöl och gryn ¹	78	21	71	19	217	60	366
048.1,3	Majsflingor, makaroner o. dyl. ¹	4	24	5	29	8	47	17
048.4	Bageriprodukter.....	163	21	3	0	596	79	762
048.8	Andra näringsmedel av mjöl.	6	14	6	14	30	72	42
051/55	Beredda eller konserverade frukter och köksväxter....	11	5	1	0	199	95	211
061	Socker, ² sirap o. d.....	—	—	—	—	325	100	325
062 o.								
073	Konfektyrer och chokladvaror	10	4	—	—	250	96	260
071	Rostat kaffe och malda kryddor.....	78	18	—	—	324	82	397
091	Margarin o. annat matfett...	79	24	—	—	244	76	323
	Soppor o. buljonger.....	4	11	—	—	32	89	36
099	Glass ¹	—	—	28	53	25	47	53
	Andra livsmedel.....	1	4	—	—	24	96	25
599.5.1	Stärkelse.....	—	—	20	77	6	23	26
	Summa	859	11	3 131	46	3 053	43	7 043

Källa: Särskild sammanställning av statistiska centralbyrån.

¹ Fördelningen på ägare proportionerad efter ägarefördelningen 1961.

² Ej råsocker.

stri till ca 35 000 ton och 1962 till ca 120 000 ton. Härav utgjorde köttkonserver ungefär 22 000 ton, saft och sylt 55 000 ton, grönsaker, soppor, inläggningar m. m. över 40 000 ton. Härtill kommer tillverkningen av djupfryst, som år 1962 uppgick till ca 34 000 ton mot ca 7 000 ton år 1953. Djupfrystindustrin torde f. n. vara en av de starkast expanderande sektorerna inom svensk livsmedelsindustri. Konsumtionen per capita av djupfryst är den högsta i Europa, varav fisk, kyckling och grönsaker ligger främst.

4. Organisationsformer

Industriell förädling av livsmedel bedrivs såväl av enskilda företag som av jordbrukskooperation och konsumentkooperation. Eftersom den ordinarie industristatistiken endast innehåller en fördelning på olika juridiska företagsformer (fysiska personer, aktiebolag, producentkooperativa föreningar, konsumentkooperativa föreningar, stat och kommun), har statistiska centralbyrån för utredningen utfört en specialbearbetning med fördelning på de tre ovan-

nämnda sektorerna inom respektive livsmedelsbranscher. I tabell 11 visas den procentuella andelen för några huvudbranscher på respektive sektorer.

Några kommentarer bör göras till tabell 11 för att undvika feltolkningar. Företag med mindre än 5 anställda ingår ej i industristatistiken och skulle vid en fullständig redovisning till stor del hänföras till gruppen »enskilda», vilken därför i realiteten är något mera omfattande än i tabellen. Jämförelser mellan tabellens procenttal för resp. värden och procenttalen för antal anställda, t. ex. i syfte att utläsa skillnader i produktivitet, blir missvisande och förutsätter specialanalys. Värdena för hela livsmedelsindustrin innefattar vidare branscher, vilka ej medtagits i tabellen.

För att erhålla en uppfattning om de tre redovisade sektorernas relativa produktion har såväl salutillverknings- som förädlingsvärden redovisats. Sålunda omfattar den »enskilda sektorn» ungefär 59 %, jordbruks-kooperationen ungefär 30 % och konsument-kooperationen ungefär 11 % av den medtagna livsmedelsindustrins totala förädlingsvärde. Utgår man från salutillverkningsvärdena, svarade jordbruks-kooperationen för 45,8 %, den enskilda sektorn för 43,5 % och konsument-kooperationen för 10,7 % år 1960. Den bristande överensstämmelsen mellan ovannämnda andelstal kan bl. a. förklaras av mejeribranschens relativt låga förädlingsvärde jämfört med dess salutillverkningsvärde och av relativt höga förädlingsvärden inom branscher, där jordbruks-kooperationen ej är representerad (bagerier, choklad, konserver etc.). För charkuteribranschen kan den bristande överensstämmelsen dels bero på tillämpade avräkningspriser mellan slakteri- och charkuteriproduktionen i de fall, då man har gemensamma anläggningar,

och dels på olika proportion mellan charkuterivaror och styckade varor i sortimentet.

I en kompletterande tabell 12 har en uppdelning gjorts varuslagsvis på de tre sektorerna med hänsyn till att produktion av olika slags produkter förekommer inom samma anläggning.

5. Utrikeshandel

Sverige är i huvudsak självförsörjande med jordbruksråvaror, och den svenska livsmedelsindustrin är väsentligen en hemmamarknadsindustri. Viss utrikeshandel med livsmedel och livsmedelsråvaror förekommer dock. Som framgår av tabell 13 och 14 utgörs utrikeshandeln dels av import av råvaror till jordbruket och livsmedelsindustrin samt av färdiga livsmedel, dels även av export av jordbrukets och livsmedelsindustrins produkter. Importen av konsumtionsvaror, framför allt av frukt och köksväxter men även av kött och köttvaror, mejerivaror, spannmålsprodukter har ökat. Av hela livsmedelsimporten konkurrerar endast en relativt begränsad andel med produkter från svenska jordbruksråvaror. Totalt uppgick värdet av importerade livsmedel år 1960 till ca 10 % av hela saluvärdet av produkter från svensk livsmedelsindustri. Importen av råvaror till livsmedelsindustrin förekommer t. ex. inom branscher som margarin-, socker- och kvarnindustrin, där viss import är en nödvändighet, delvis av kvalitetsskäl. Värdet av importerade råvaror utgjorde 1960 ca 5 % av livsmedelsindustrins salutillverkningsvärde. Inom dessa områden förekommer även export av svenska råvaror (raps, spannmål), som tidvis varit rätt betydande, och dessutom exporteras även andra jordbruksvaror (fläsk, smör, ägg etc.).

En bidragande orsak till att impor-

Tabell 13. Import och export av livsmedel och vissa råvaror m. m., fördelade efter användningsområden (milj. kr), 1950, 1956, 1962

	Import			Export		
	1950	1956	1962	1950	1956	1962
<i>Varor i huvudsak för (direkt) konsumtion</i>	497,3	675,6	1 038,5	253,0	224,8	360,4
Kött och köttvaror	78,0	79,0	80,3	11,7	25,8	115,3
Mejeriprodukter	4,8	20,2	35,7	153,3	137,6	102,5
Fisk och fiskvaror	36,3	89,1	146,6	31,1 ¹	39,5 ¹	47,5
Spannmålsprodukter	19,7	23,0	43,5	2,9	4,0	29,0
Färsk frukt	177,7	274,9	364,2	0,7	3,9	7,5
Torkad frukt m. m.	48,4	71,9	99,2	2,0	0,9	4,7
Köksväxter, färska och torkade	14,4	42,9	124,1	1,9	2,1	23,4
Köksväxter, beredda	7,1	10,7	24,4	5,8	0,6	1,4
Sockervaror, kakaopulver, chokladvaror	90,4	32,1	59,2	39,2	7,2	17,0
Kaffeextrakter, te	—	—	2,3	—	—	—
Kryddor	20,3	25,9	29,4	0,5	0,4	1,2
Div. livsmedel	0,4	5,9	29,6	3,9	2,8	10,9
<i>Råvaror till livsmedelsindustrin</i>	254,6	558,6	464,8	111,1	71,8	91,0
Levande djur	0,2	0,2	6,2	1,0	1,4	19,0
Spannmål (utom fodersäd) o. mjöl	35,0	37,1	75,7	97,8	64,3	70,2
Sockerbetor, humle m. m.	9,5	37,2	6,9	0,7	4,6	—
Bit- och rörsocker, ej raff.	6,3	33,9	11,4	10,9	1,3	0,5
Kaffe, orostat	170,5	420,2	342,3	0,7	0,1	1,3
Kakaoböner	33,1	30,0	22,3	—	0,1	—
<i>Varor till jordbruket</i>	129,9	202,4	206,1	8,0	24,2	52,4
Fodersäd	50,2	75,6	48,9	4,4	21,8	49,4
Fodermedel	79,7	126,8	157,2	3,6	2,4	3,0
Summa	882,0	1 436,6	1 709,4	372,1	320,8	503,8

Källa: Särskild sammanställning av statistiska centralbyrån.

¹ Härtill kommer direktlandad fisk, 1950: 8,8 milj. kr och 1956: 16,7 milj. kr.

Tabell 14. Import och export av livsmedel och vissa råvaror m. m. (milj. kr), 1950—62

	1950	1951	1952	1955	1956	1957	1960	1961	1962 (prel.)
<i>Import</i>									
Varor för direkt konsumtion	497,5	441,1	490,3	632,0	675,6	710,3	822,4	931,5	1 038,5
Varor till livsmedelsindustrin	254,6	425,3	584,8	525,6	558,6	547,1	421,4	446,7	464,8
Varor till jordbruket	129,9	214,5	131,0	222,9	202,4	110,9	250,3	147,1	206,1
Total import	882,0	1 080,9	1 206,1	1 380,5	1 436,6	1 368,3	1 494,1	1 525,3	1 709,4
<i>Export</i>									
Varor för direkt konsumtion	253,0	322,9	249,7	166,0	224,8	288,2	301,2	263,4	360,4
Varor till livsmedelsindustrin	111,1	35,0	37,5	79,3	71,8	120,1	76,8	122,1	91,0
Varor till jordbruket	8,0	4,1	32,8	6,8	24,2	36,1	6,6	55,3	52,4
Total export	372,1	362,0	319,9	252,1	320,8	444,4	384,6	440,8	503,8

ten av jordbruksråvaror och livsmedel har relativt ringa omfattning är det betydande gränsskydd, som skyddar svenska jordbruksprodukter. Detta är av varierande storlek för olika varor och har under senare år varierat mellan något över 30 % och bortåt 60 % av importvärdet för samtliga jordbruksvaror. Inom andra livsmedelsbranscher är gränsskyddet dock betydligt lägre, t. ex. choklad- och konservindustrierna, där utländsk konkurrens gör sig mycket starkt gällande. Över 90 % av den svenska livsmedelsindustrins produkter betraktas enligt EFTA-konventionen som jordbruksprodukter och är således inte föremål för tullavveckling. Successiva tullreduktioner förekommer dock för choklad och konfektyrer, fiskkonserver, soppor, kex och wafers m. m., medan däremot t. ex. djupfrysta ärter klassificerats som jordbruksvaror, vilket försvårar exporten. Man kan sålunda konstatera, att skyddet mot utländsk konkurrens inom livsmedelsområdet är starkast för sådana varor som produceras av det svenska jordbruket.

6. Sammanfattning

Huvuddragen i livsmedelsindustrins utveckling sedan 1950 kan sammanfattas i följande punkter:

1. En betydande strukturomvandling har ägt rum med en koncentration till färre och större arbetsställen, särskilt i vissa branscher som t. ex. kvarn-, mejeri-, charkuteri- och konservindustrin. Sålunda har antalet arbetsställen inom livsmedelsindustrin med minst fem årsysselsatta minskat från 2 599 år 1950 till 1 925 år 1960. Genom denna strukturförändring har även marknadsföringen kunnat rationaliseras med bl. a. större transportvolymen och mindre korstransporter som följd.

2. Den totala produktionsvolymen

inom livsmedelsindustrin har under 1950-talet ökat med ungefär 23 %, vilket dock är mindre än inom hela egentliga industrin. Saluvärdet i löpande priser inom livsmedelsindustrin har ökat från ca 5 miljarder kr 1950 till 7,9 miljarder kr 1960.

3. En förskjutning av olika branschers andel av livsmedelsindustrins förädlingsvärde har ägt rum mellan 1952 och 1960. Härvid har särskilt gruppen »annan konservindustri» ökat relativt mycket och margarin- och bageriindustrin haft den relativt största minskningen.

4. Förädlingsvärdet per anställd (i löpande priser) har i genomsnitt ökat med 72 % mellan 1952 och 1960 inom livsmedelsindustrin. Störst var härvidlag ökningen i sockerindustrin och gruppen Annan livsmedelsindustri och minst inom bageri- samt slakteri- och köttvaruindustrin.

5. Kostnadsstrukturen har förändrats, vilket medfört att råvarukostnadernas andel av saluvärdet minskat från ungefär 82 % år 1952 till ca 76 % år 1960, medan löneandelen ökat från ca 8 % till ca 9 %. Inom hela industrin var år 1960 råvarukostnadernas andel av saluvärdet betydligt lägre, medan löneandelen var väsentligt högre.

6. Av livsmedelsindustrins salutillverkningsvärde (för arbetsställen med minst 5 sysselsatta) omfattade jordbrukskooperationen år 1960 ungefär 46 %, medan samtliga enskilda företag hade 43 % och konsumentkooperationen ca 11 %.

7. Importen av färdiga livsmedel i relation till hela livsmedelsindustrins salutillverkningsvärde har mellan 1950 och 1960 ökat med mindre än en procentenhet och utgjorde ca 10 % år 1960. Även importandelen av råvaror till livsmedelsindustrin har uppvisat en relativt liten ökning.

8. Ett intensivt utvecklingsarbete äger rum i syfte att ständigt förbättra kvaliteter, produktionsmetoder och förpackningar samt skapa nya produkter i den alltmera i längre serier massproducerande livsmedelsindustrin.

C. Utvecklingslinjer i livsmedelsdistributionen

Livsmedelsdistributionen i Sverige utförs dels av fristående parti- och detaljhandel och dels direkt genom industrins egen försorg. I denna framställning avses med distribution marknadsförandet av jordbruksråvaror från jordbrukarna till förädlingsindustri eller direkt genom parti- och detaljhandel till konsument samt marknadsförandet av de förädlade livsmedlen genom partihandeln och detaljhandeln till de slutliga förbrukarna. Distributionen omfattar sålunda bl. a. även inköps-, lagrings- och transportfunktionerna.

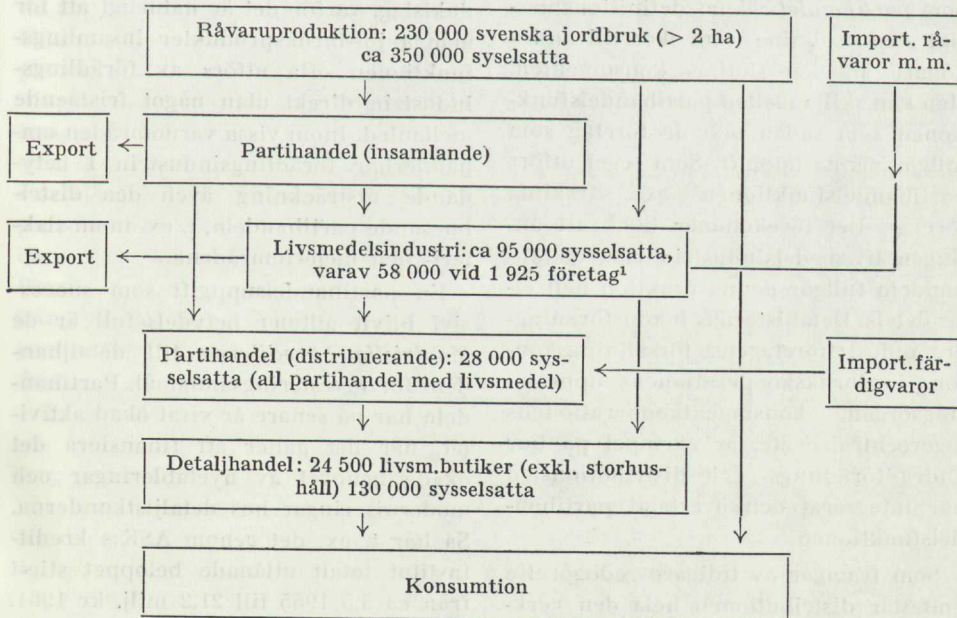
Även livsmedelsindustrins förädlingsverksamhet, som tidigare behandlats, innefattar till stor del tjänster av olika slag, vilka emellertid här ej betraktats som distribution i vanlig mening.

Parti- och detaljhandeln utför ett flertal värdeökande tjänster, som erfordras för att marknadsföringen skall fungera utan störningar och som är nödvändiga för att kunna tillfredsställa konsumenternas efterfrågan. Exempel härpå är finansiering, kreditgivning och riskbärande, en alltmer kostnadskrävande lagerhållning bl. a. i kyl- och frysutrymmen, varuinformation och andra försäljningsbefrämjande åtgärder.

I syfte att åskådliggöra det sagda på ett förenklat sätt visas i diagram 1 schematiskt distributionsförloppet inom livsmedelsområdet år 1960, avseende sådana varor, som i väsentlig grad grundar sig på svenska jordbruksprodukter.

Förädling och distribution av livsmedel utgör en betydande del av det

Diagram 1. Distributionsschema för svenska jordbruksvaror år 1960

¹ Arbetsställen med 5 eller flera sysselsatta.

svenska näringslivet och omfattade enligt arbetskraftsundersökningen 1962 över 250 000 sysselsatta, varav ungefär hälften kvinnor. Härav var 130 000 sysselsatta inom livsmedelsdetaljhandeln och ca 32 500 inom partihandeln med livsmedel samt totalt 94 500 inom hela livsmedelsindustrin. Partihandeln och förädlingen inom livsmedelsområdet hade sålunda tillsammans ungefär lika många sysselsatta som detaljhandeln med livsmedel. Livsmedelshandelns nuvarande läge och utveckling skall nedan belysas med hänsyn till jordbruksnäringens intresse av att finna avsättning för sina produkter på hemmamarknaden. De framtida avsättningsmöjligheterna inom landet för jordbrukets produkter är bl. a. i hög grad beroende av det sätt, varpå livsmedelsindustrin samt parti- och detaljhandeln utvecklas.

1. Partihandel med livsmedel

a) Definition

Som *partihandel* räknas definitionsmässigt all försäljning, som sker till andra köpare än den slutliga konsumenten. Man kan skilja mellan partihandelsfunktionen som sådan och de företag som fullgör denna uppgift. Som regel utförs partihandelsfunktionen av särskilda företag. Det förekommer dock att antingen livsmedelsindustrin eller detaljhandeln fullgör denna funktion helt eller delvis. Detaljisternas inköpsföreningar, industriföretagens försäljningskontor, jordbrukskooperationens uppsamlingsorgan, konsumentkooperationens lagercentraler etc. är exempel på hur andra förädlings- och distributionsled har integrerat och övertagit partihandelsfunktionen.

Som framgår av tidigare redogörelse omfattar distributionen hela den verksamhet, som sammanhänger med inköp

och försäljning av varor. Distributionen av jordbruksvaror innefattar således både ett insamlande och ett fördelande moment. Den insamlande partihandeln utför även i viss utsträckning sådana arbetsuppgifter som kvalitetsgradering och paketering och är huvudsakligen lokaliserad till överskottsområden för respektive jordbruksråvaror.

Den *distribuerande partihandelns* funktioner avser bl. a. produkternas överföring till förädlingsindustri, detaljhandel, storkhushåll och andra förbrukare än konsumenter. Leverantörer till den distribuerande partihandeln är som regel förädlingsindustri eller insamlade partihandel. Insamlande och distribuerande partihandel har under senare år börjat utföras av samma företag även när det gäller produkter, som inte förädlas i större utsträckning, t. ex. ägg och potatis. Partihandelns sortimentsfunktion gör sig framför allt gällande inom den distribuerande handeln. Den insamlande partihandeln däremot är som regel specialiserad på ett produktslag, varför det är naturligt att för många jordbruksprodukter insamlingsfunktionen ofta utförs av förädlingsindustrin direkt utan något fristående mellanled. Inom vissa varuområden omhänderhar förädlingsindustrin i betydande utsträckning även den distribuerande partihandeln, t. ex. inom slakteri- och mejeriområdena.

En partihandelsuppgift som successivt blivit alltmer betydelsefull är de *långfristiga krediterna* till detaljhandeln för investeringsändamål. Partihandeln har på senare år visat ökad aktivitet, när det gäller att finansiera det ökade behovet av nyetableringar och moderniseringar hos detaljstakunderna. Så har t. ex. det genom ASK:s kreditinstitut totalt utlånade beloppet stigit från ca 3,5 1955 till 21,2 milj. kr 1961. Genomsnittliga nettoutlåningen under

åren 1955—57 var 0,5 milj. kr/år och under åren 1955—61 nära 5 milj. kr/år. Omfattningen av den finansieringshjälp som ASK-grossisterna ger utanför ASK:s kreditinstitut är okänd. På liknande sätt finansierar Ica-företagen sina medlemmar.

b) Partihandelns struktur och utveckling

Ett studium av partihandeln med livsmedel försvåras som en följd av bristen på statistiskt underlag, varför en nöjaktig genomgång av strukturutvecklingen skulle kräva en omfattande specialundersökning. Emellertid belyser tillgängligt material utvecklingstendensen i stort åtminstone inom några sektorer av branschen.

Enligt 1951 års företagsräkning fanns det år 1950 ca 3 774 arbetsställen inom den egentliga partihandeln med livsmedel med en omsättning på 3 650 milj. kr och en sysselsättning på ungefär 22 000 personer. Antalet företag är i dag väsentligt lägre, medan antalet anställda år 1960 torde ha ökat till ca 28 000.¹ I tabell 15 har en delvis mycket approximativ fördelning skett av försäljningen från den mera renodlade partihandeln med livsmedel på några av de största organisationerna. Särskilt är storleken av den jordbrukskooperativa partiförsäljningen mycket osäker. Vidare har partiförsäljningen från kedjeföretag som t. ex. Tempo och Epa samt från sådana livsmedelsindustrier utanför jordbrukskooperationen som också bedriver partihandel ej medtagits.

Tabell 16 belyser utvecklingstendensen under 1950-talet inom några olika livsmedelsbranscher vad angår omsättningsandel och antal företag bland medlemmar i Sveriges Grossistförbund. Då andelen medlemsföretag av alla partihandelsföretag, som arbetar inom respektive bransch, är okänd och kan

Tabell 15. Uppskattad partihandelsförsäljning till detaljhandeln av livsmedel 1963

	Milj. kr
KF	1 100
Ica	1 200
ASK-grossisterna + SAKO	1 300
Övriga Grossistförbundets medlemmar	1 300
Jordbrukskoop. (leveranser till detaljhandeln; uppskattat värde)	2 700
Övriga	200
Summa	7 800

skifta något under en tioårsperiod, kan siffrorna endast lämnas med reservation. Som regel är flertalet av dess företag medlemmar och täcker den större delen av branschens totala försäljning.

Tabellen belyser i viss mån den koncentrationsprocess inom den enskilda partihandelssektorn med livsmedel, som ägt rum under 1950-talet. Antalet enheter minskar successivt samtidigt som omsättningen per enhet växer. Detta gäller särskilt sortimentsgrosshandeln samt i mindre grad specialgrosshandeln.

Nedan redovisas några uppgifter för några viktigare branscher utöver den översikt, som ges i kap. III: D om Varuvägarna.

c) Specialgrosshandel

Specialgrosshandeln med livsmedel utgörs dels av de jordbrukskooperativa branschorganisationerna och dels av enskilda partihandelsföretag, av vilka de flesta större företagen är anslutna till Sveriges Grossistförbund. Kooperativa Förbundet, Ica, ASK m. fl. partihandelsorganisationer har i denna framställning hänförs till kategorin sortimentsgrossister.

Jordbrukskooperationens respektive branschorganisationer behärskar större delen av den insamlade partihandeln

¹ Källa: Folkräkningen del IX, tab. 3.

Tabell 16. Antal partihandelsföretag och omsättningsandel 1950 och 1963
(Medlemmar i Sveriges Grossistförbund)

	Antal företag (exkl. filialer)		10 % av företagen			
			ligger över (milj. kr/år)		svarar för (% av oms)	
	1950	1963	1950	1963	1950	1963
Kolonial	ca 245	100	16	35	29	45
Kött ¹	40	ca 50		uppgifter saknas		
Ägg	35	23	5	6	35	40
Ost	37	20	3	9	31	33
Spannmål (inkl. fodermedel)	34	34	18	40	39	37

¹ Grossistmedlemmarna i Köttbranschens Riksförbund (uppskattning).

Källa: Särskild bearbetning av Grossistförbundets årsomsättningsstatistik.

med jordbruksråvaror, medan deras andel av den distribuerande partihandeln är lägre. Partihandelsfunktionen utförs på något olika sätt inom respektive branschorganisationer, beroende bl. a. på organisatoriska förhållanden och på de speciella krav varje varuområde ställer, vilket torde framgå av följande kortfattade framställning.

Den enskilda specialgrosshandeln består, som framgår av tabell 16, dels av ca 300 huvudsakligen större företag, vilka är anslutna till Sveriges Grossistförbund, och dels av ett större antal mestadels mindre fristående grossister. De senare återfinns inte minst inom handeln med potatis och ägg.

Kött, fläsk och charkuterivaror. Sveriges Slakteriförbund (SS) är huvudorganisation för landets 22 slakteriföreningar och svarar bl. a. för marknadsregleringen av kött- och fläsk-

produkter. Varje slakteriförening har sitt fastställda tillförsel- och avsättningsområde, inom vilket den lokala föreningen handhar försäljningen. Överskott och underskott skall däremot avsättas respektive täckas genom SS. SS handhar även export och import samt lagringsverksamheten bl. a. med syfte att utjämna säsongvariationerna i slakten.

Stockholm och Göteborg, som för hela slaktkroppar är prisenormerande för hela landet, är SS:s egna marknader. Hit levereras varor från bl. a. överskottsområdena i södra Sverige. Slakteriförbundets försäljningskontor i Stockholm omsatte 1962 över 50 milj. kg varor till ett värde av ca 275 milj. kr och Göteborgsavdelningen ungefär halva denna kvantitet. Försäljningen sker som regel direkt till detaljhandeln, utom i Stockholm, där en del av handeln med styckningsdetaljer går genom enskild partihandel. (Se vidare tabell 17.) Slakteriförbundet hade 1962 en omsättning på ungefär 700 milj. kr, och hela den jordbrukskooperativa slakteriorganisationen med ca 13 000 anställda hade en omsättning på över 2 miljarder kr.

Enskilda partihandelsföretag, som enbart förmedlar köttvaror till detaljhan-

Tabell 17. Slakteriföreningarnas totala försäljning av varor 1962 (1 000 ton)

Total försäljning	308,8
Därav export	— 41,4
Total inhemsk försäljning	267,4
Därav råvaror till egna butiker, fabriker och styckningsavd.	98,9
Medlemsätertag	4,7
Partiförsäljning	163,8

deln, finns i de största konsumtionsorderna. Partiförsäljningen till detaljhandeln utgjordes tidigare av hela, halva och fjärdedels kroppar. Under krigsårens råvaruknapphet övergick flera partihandelsföretag även till styckning och nedskärning av kropparna delvis i industriell skala, och denna utveckling fortgår alltjämt. Den främsta anledningen till ovannämnda utveckling är strukturförändringen inom detaljhandeln med livsmedel. Som bidragande orsak kan självbetjäningssystemets ökade utbredning nämnas. Den enskilda partihandeln köper större delen av sina råvaror från jordbrukskooperativa och från enskilda slakterier. Styckningsföretagen (partihandeln) avsätter sina produkter till charkuteriindustrin (råvaror till korv), storhushåll och till detaljhandeln. Den ökade efterfrågan på styckningsdetaljer har medfört, att antalet enskilda partihandlare under 1950-talet ökat från ca 40 till 50.

Importen, som formellt sett är fri, representerar endast en liten del av den totala partihandeln med köttvaror, vilket beror på att möjligheterna

till kontinuerlig import till konkurrenskraftiga priser är begränsade. Den import som tidvis förekommer sker genom såväl den enskilda som den konsumentkooperativa och jordbrukskooperativa handeln. Inom fabriktionsledet, d. v. s. charkuterifabriker med partihandelsdistribution, har en kraftig strukturrationalisering ägt rum under 1950-talet. Antalet enskilda företag har minskat från ungefär 200 st. till ca 100. De stora enskilda fabriker har medelst distributions- och försäljningsfilialer i storstäderna i viss utsträckning erhållit en riksomfattande karaktär. Inom konsumentkooperationen har antalet charkuterifabriker minskat till 45 st. år 1963. Antalet fabriker inom jordbrukskooperationen hade minskat till 36 st. år 1963.

Mjolk, ost och andra mejeriprodukter. (Se tabell 18.) Centralorganisationen SMR ombesörjer vissa reklam-, försäljnings- och marknadsföringsfunktioner, antingen direkt eller genom Riksst och Semper.

Centrala försäljningsuppgifter. Försäljningen av våta varor (k-mjolk, gräd-

Tabell 18. Försäljning av mejeriprodukter i Sverige 1951—61 (1 000 ton)

	1951	1956	1961
Invägd mjölk från producent.....	3 805,9	3 306,3	3 408,6
Standardiserad k-mjölk och grädde omräknad till helmjölk .	1 008,6	1 072,7	1 149,6
Tillverkat smör.....	106,3	82,4	83,2
Inom landet försålt smör.....	80,8	63,8	70,0
Tillverkad ost.....	54,5	50,6	57,6
Inom landet försåld svensk hårdost.....	50,5	49,6	50,1
<i>Tillverkningen och försäljningen av ost inom Sverige (1 000 ton)</i>			
	1951	1956	1961
<i>Produktion</i>			
Hårdost.....	52,1	48,2	55,1
Dessertost.....	2,4	2,4	2,6
Smältost (exkl. Kavli och Kraft).....	(1,6)	(1,4)	(1,0)
Mesvaror.....	(2,2)	(3,0)	(2,6)
SMR-an slutna mejerier i % av totalt.....	94,6	93,5	93,9
(därav Riksstanslutna mejerier i % av totalt).....	82,4	85,7	88,0
Oanslutna mejerier i % av totalt.....	5,4	6,5	6,1

de, filmjök och liknande samt kärnmjök och skummjök) och smör inom respektive mejeriers verksamhetsområden handhas av mejeriföretagen själva. SMR:s direkta försäljningsverksamhet för dessa varor är begränsad till förmedling mellan överskotts- och underskottsöreningar samt export av smör, som ej kan avsättas på den inhemska marknaden, samt en central försäljningsstödjande verksamhet, omfattande reklam, sales promotion etc.

Försäljningen av hårdost på den inhemska marknaden sker genom Riksost, varvid dock försäljningen till detaljhandeln inom vissa områden överlåtits på vederbörande mejeriföretag. För exporten av ost svarar däremot SMR. Försäljningen av exempelvis sterilgrädde, torrmjök och andra specialprodukter av mjök eller mjökprodukter sker ej genom SMR utan direkt genom mejeriföretagen resp. Semper. Den inhemska försäljningen av kondenserad mjök och torrmjök sker genom Semper, och exporten av torrmjök och kondenserad mjök ombesörjes av SMR och Semper.

Försäljningen till partihandeln. Försäljningen till partihandeln består av torra varor. Inom mejeriindustrin ombesörjes partihandelsfunktionen för smör av SMR och anslutna mejeriföretag, för hårdost av Riksost samt för torrmjök i huvudsak av Semper. Försäljning till partihandeln av dessertost, smältost och mesvaror handhas av de tillverkande mejeriföretagen. Mejeriindustrins partihandelskunder utgöres av den enskilda partihandeln, enskilda mångfilialföretag och varuhuskedjor med centrallager, KF m. fl.

Under 1960 sålde SMR smör i parti endast till mejerier, och mejeriföretagen smör endast till detaljhandeln och storförbrukare samt Nordiska Engroscentralen. Fr. o. m. 1962 sker även par-

tihandelsförsäljning av smör från anslutna mejeriföretag till vissa av KF:s lagercentraler. Partiförsäljning av hårdost äger rum till samtliga kategorier partihandelskunder och sker huvudsakligen genom Riksost.

Försäljningen till detaljhandeln. De våta färska varorna försäljes och distribueras direkt från mejerierna till detaljhandeln. Leveranserna av dessa produkter sker således i mejeriföreningarnas egen regi till skillnad från de torra produkterna, vilka levereras till detaljhandeln även av andra partihandelsorgan än mejeriindustrins egna.

Ost tillhandahålles detaljhandeln genom Riksost och mejeriföretagen samt genom special- och kolonialvarugrossister, den enskilda handels inköpscentraler och KF:s lagercentraler.

Riksosts försäljningskontor bedriver dels kombinerad lagerhus-, försäljnings- och distributionsverksamhet, dels försäljning från s. k. expeditionslager, dels också endast försäljningsverksamhet. I det senare fallet träffas avtal med den lokala mejerioorganisationen om lagerhållning och distribution av varorna.

Vissa andra ostproducerande medlemmar har dock medgivits rätt av Riksost att själva bedriva försäljning till detaljister inom sitt verksamhetsområde. I sammanhanget bör påpekas att Riksost förbehållit sig rätten att ensam sälja på Stockholms-, Göteborgs- och Malmömarknaderna och att överlåtelse av försäljning inte gäller dessa marknader.

Inom den enskilda specialgrosshandeln med ost äger en viss koncentrationsprocess rum. Enligt tillgängliga siffror för Sveriges Ostengrossisters förening har sålunda antalet företag minskat med ca 30 % under 1950-talet samtidigt som den totala försäljningen (i löpande priser) ökat med ca 30 %. Av den totala ostkonsumtionen

Tabell 19. Produktion och försäljning av ägg i Sverige

År	Produktion tusen ton	Den organiserade partihandelns inköp av svenska ägg tusen ton	Ägghandelsorg. försäljn. på den svenska marknaden tusen ton	Övrig org. partihandels-förs. på den svenska marknaden tusen ton
1950.....	88	42,8	20,3	22,5
1955.....	92	39,9	21,1	18,8
1960.....	98	43,9	23,3	20,6

1960 — ca 57 000 ton — distribueras ungefär 11 000 ton genom enskild specialgrosshandel, varav en tredjedel levererades från Riksst, medan en tredjedel importerades och ungefär en tredjedel levererades från fristående mejerier. Av importen av hårdost svarade den enskilda partihandeln för ca 40 %.

Ägg. (Se tabell 19.) Den del av den svenska äggproduktionen, som inte konsumeras av producenterna själva, når konsumenterna på i huvudsak tre vägar, nämligen:

- genom den organiserade partihandeln
- genom lokala uppköpare och distributörer, exempelvis lanthandlare, butiksbilar och liknande
- genom direktförsäljning från producent till konsument.

Endast de kvantiteter, som passerar via den organiserade partihandeln, är exakt kända. Till den organiserade partihandeln hänförs dels Svenska Ägghandelsförbundet med anslutna föreningar, dels partihandelsföretag anslutna till Sveriges Ägggrossisters förening och dels Kooperativa Förbundet.

Svenska Ägghandelsförbundet har bl. a. till uppgift att vara ett marknadsreglerande organ. Med ledning av uppgifter om de olika delmarknadernas behov fördelar förbundet varje vecka eventuella överskottskvantiteter, vilka fastställs av de lokala äggcentra-

lerna. När äggproduktionen överstiger det inhemska konsumtionsbehovet, avgör förbundet hur stor del härav som skall exporteras eller undantas marknaden genom t. ex. intorkning, och i det fall den svenska produktionen inte är tillräcklig, hur stor import som skall ske för att uppnå balansen på marknaden.

Hela den organiserade partihandeln, som i stort sett arbetar på likartat sätt, uppsamlar producenternas ägg, antingen genom hämtning direkt hos producenten eller hos uppsamlare, vanligen lanthandlare. Under de senaste åren har direktuppsamling per bil tillämpats i allt större utsträckning och torde t. ex. omfatta ca 70 % av äggcentralernas totala inköp. I de av respektive partihandelsorganisationer och företag bedrivna äggpackerierna sker kvalitets- och storlekssortering samt förpackning i standardiserade viktclasser. Ägg som uppfyller fastställda kvalitetsnormer förses med stämpel. De större äggpackerierna har i ökande utsträckning egna varumärken. Kvalitets- och storlekssortering förekommer till stor del inom den organiserade partihandeln.

Inom landet ombesörjer den organiserade partihandeln dels transporter från äggpackerierna till konsumtionsorterna och dels distributionen till bl. a. detaljhandeln. Dessutom levereras betydande kvantiteter till andra partihandelsföretag.

Potatis. Marknadsförandet av svensk

matpotatis har särskilt tidigare i största utsträckning skett genom många små partihandelsenheter samt direkt från producent till konsument. Under senare år har dock en viss koncentration mot färre och större enheter ägt rum inom partihandeln. Dessutom har även en minskning av direkthandeln från odlarna förmärkts. Ett av skälen härtill är det ökade intresset hos olika organisationer och livsmedelsföretag att få högkvalitativ matpotatis, vartill bl. a. Svensk Matpotatiskontroll (SMAK) verksamt bidragit. Bland dessa organisationer och företag märks KF, Ica, ASK, SLR och Metrobutikerna AB, som även i ökad utsträckning har kontrakt med odlarna för leverans av kvalitetspotatis. En ökande andel av matpotatisen passerar genom kommersiella lager- och sorteringsanläggningar och vidareförsäljes alltmera i konsumentförpackningar. Denna utveckling torde medverka till att matpotatisen alltmera kommer att passera genom större partihandelsföretag, som bör ha goda möjligheter att förmedla kvalitetspotatis. En förutsättning härför är givetvis att producenterna genom användandet av lämpliga sorter och odlingsmetoder kan få fram fullgod råvara.

Spannmål. Jordbrukarnas saluöverskott av spannmål försäljs huvudsakligen till handelsföretag som inte själva industriellt bearbetar varan. Saluöverskottet av spannmål omhändertas till ca 70 % av de jordbrukskooperativa föreningarna och ca 30 % av andra branschföretag. Samtliga branschföretag har under 1950-talet kraftigt utbyggt sina anläggningar för spannmålslagring och torkning. Den del av brödsäden som jordbrukarna säljer direkt till kvarn uppgår numera till en mycket liten del av kvarnarnas behov. Förekommande export av såväl brödsäd som fodersäd ombesörjs som regel av

branschföretagen, varvid spannmålsregleringsorganet Svensk Spannmålshandel lämnar bidrag till täckande av underskott enligt den statliga jordbruksregleringen.

I fråga om den beredskapslagring av brödsäd, som omhänderhas av Svensk Spannmålshandel, sker omsättningen av denna lagervara som regel så, att Svensk Spannmålshandel från branschföretagen inköper av dessa från odlare inköpt vara. Svensk Spannmålshandel försäljer själv kvarnvara och utförselvara direkt till de svenska kvarnarna resp. till de utländska köparna. I den mån beredskapslagrad vara avsätts till utfodringsändamål på den svenska marknaden, säljer Svensk Spannmålshandel som regel först varan till branschföretagen, som sedan i sin tur vidareförsäljer till de slutliga foderköparna.

Branschföretagen inom spannmålshandeln är följande:

- 1) Jordbrukskooperativa föreningar, bestående av dels Svenska Lantmännen Riksförbund med dess medlemmar, centralföreningar och lantmannaförbund samt med till dem anslutna lokal- och lantmannaföreningar och dels de s. k. lagerhusföreningarna, sammanslutna i Svenska Spannmålsföreningarnas Samorganisation;
 - 2) De enskilda större branschföretagen handlar som regel även med export- och importspannmål. Dessa företag är som regel anslutna till Svenska Foderämnes- och Spannmålsimportörernas förening;
 - 3) De enskilda mindre branschföretagen bedriver huvudsakligen handel inom landet och är som regel anslutna till Föreningen Sveriges Spannmålsintressenter;
 - 4) Kooperativa Förbundet.
- Samtliga ovannämnda branschföretag

driver i större eller mindre omfattning partihandel med spannmål. De flesta spannmålsföretagen har av naturliga skäl sina anläggningar praktiskt taget helt inom Götaland och Svealand. Den enskilda spannmålshandeln är koncentrerad till södra Sverige.

Införsel av kvarnspannmål har tidigare till största delen verkställt av de olika kvarnföretagen. På senare år har även Svenska Lantmännens Riksförbund importerat betydande kvantiteter spannmål, och 1962 uppgick denna import till ungefär 100 000 ton, motsvarande ett värde på 44 milj. kr. Den totala importen av kvarnspannmål var 1963/64 ca 300 000 ton eller nära hälften av förbrukningen.

d) Sortimentsgrosshandel

För sortimentsgrosshandeln är de torra specerivarorna den största varugruppen, men färskvarornas betydelse ökar dock snabbt.

Inom den enskilda sektorn är benämningen kolonialvaror fortfarande kvar för de varor dessa grossister levererar till moderna allivsbutiker. Blockbildningen inom livsmedelshandeln sträcker sig bakåt till partihandelsledet (se tabell 15).

Ica-företagen. De fyra detaljistägda inköpscentralerna har under 1950-talet något mer än fördubblat sin omsättning räknat i löpande priser. Genomsnittliga försäljningen per arbetsställe har stigit från ca 7 till över 16 milj. kr.

Det frivilliga samarbetets omfattning har ökat under 1950-talet. Inköpscentralernas inflytande över medlemsbutikernas handlande har ökat. Man kan betrakta Ica-rörelsen som en frivillig kedjebildning, som nu uppträder betydligt mera enhetligt än för ett decennium sedan både på inköps- och försäljningsidan.

Inköpscentralernas sortiment inom Hakonbolaget, AB Eol, Speceristernas Varuinköp, Nordica har breddats betydligt. För färskvarorna har utvecklingen varit särskilt snabb under de sista åren. Så har t. ex. hos Speceristernas Varuinköp andelen färskvaror ökat från 11,5 % av hela försäljningen 1955 till 33 % i början av 1962.

Enskild kolonialvarugrosshandel. Inom kolonialvarugrosshandeln pågår en kraftig strukturförändring, vars främsta kännetecken är koncentration till större företagsenheter (nedläggande av filialer och fusion av företag), breddning av sortimentet och närmare samarbete mellan parti- och detaljhandeln.

Inom ASK-sektorn (vilken svarar för ca 80 % av omsättningen i de till Grossistförbundet anslutna kolonialvaruföretagen) låg 1950 hälften av gruppens årsomsättning i företag med mindre än 9 milj. kr. År 1963 hade medianföretaget inom ASK en årsomsättning på ca 12 milj. kr. Vidare utfördes detta år 68 % av omsättningen av företag (inklusive filialer och dotterbolag) med över 50 milj. kr i årsförsäljning. När det gäller storleken av varje arbetsställe är storleksförskjutningen inte lika påtaglig. Aritmetiska medelvärdet låg 1950 på 3,8 milj. kr, och 1963 hade genomsnittet stigit till 13,2 milj. kr. Företagskoncentrationen kan ännu inte anses avslutad. Även inom den till Sveriges Grossistförbund anslutna SAKO-gruppen har motsvarande koncentration ägt rum, och dess 36 medlemmar hade 1961 en omsättning på ung. 230 milj. kr. Ett intimt samarbete mellan SAKO och ASK har etablerats, varigenom bl. a. fusioner mellan medlemsföretag underlättas och gemensam inköspolitik bedrivs.

Sortimentsbreddningen gäller främst vissa färskvaror och s. k. »icke-livsmedel». Företagskoncentrationen och sor-

timentsbreddningen får närmast ses som ett resultat av motsvarande strukturella förskjutningar inom detaljhandeln och har skapat förutsättningar för ett närmare samarbete mellan parti- och detaljhandel. Genom ökad »köptrohet» och mera strömlinjeformade rutiner har man kunnat sänka kostnaderna för varuhantering, transport, orderupptagning och kontorsrutiner. Trots omsättningsökningen har antalet sysselsatta minskat i t. ex. ASK-gruppen med 20 % under 1950-talet. Den ökade integrationen mellan parti- och detaljhandelsledet har också en mera dynamisk aspekt. Inom de grupper som bildas (ibland i mera formell form som frivilliga kedjor) försöker man i allt större utsträckning att få till stånd ett samlat marknadsföringsprogram, som innefattar olika marknadsbearbetande åtgärder (reklam, specialförsäljningar etc.). Dessa utvecklingstendenser får även återverkningar på marknadsföringen av färskvaror.

Det s. k. *cash & carry-systemet* inom partihandeln innebär ett självbetjäningssystem för detaljhandlare, vilka får tillträde till partihandlaren lager för att där själva välja ut, betala kontant och köra hem sina varor. Systemet kan anses vara ekonomiskt fördelaktigt för småköpare och de detaljhandlare, som har behov av att kunna kompletteringsköpa mellan de ordinarie leverans-tillfällena.

Cash & carry har nått sin största utveckling inom kolonialvarugrosshandeln. Det första lagret öppnades 1956, och år 1960 torde ca 35 cash & carry-lager vara i bruk vid företaget, som är anslutna till Sveriges Grossistförbunds kolonialvarusektion. Enligt en utredning av Grosshandelns Utredningsinstitut avseende år 1961 beräknades 15—20 % av kolonialvarubranschens omsättning gå via cash & carry-företag. Den snabba utvecklingstakten av cash &

carry-lager under senare delen av 1950-talet synes nu ha stagnerat.

Kooperativa förbundet. Under 1950-talet har en genomgripande förändring skett inom olika områden av den konsumentkooperativa distributionen av livsmedel, vilket bl. a. belyses av det minskade antalet konsumtionsföreningar och livsmedelsbutiker. Visserligen har huvudparten av varorna till butikerna under hela perioden förmedlats genom KF:s partihandelsavdelningar eller de egna industriernas försäljningsavdelningar, men varuförmedlingen i övrigt har ändrat karaktär.

Tidigare levererade KF:s livsmedelsavdelningar livsmedel och andra varor till 12 st. försäljningskontor och 7 depåer med egna lager. Härifrån försålde varorna till konsumtionsföreningarna, vilka som regel försåg resp. livsmedelsbutiker från egna centrallager. Partihandelsfunktionen omfattade sålunda förr ofta två lagringsmoment. En betydande del av leveranserna skedde dock direkt från fabrik till föreningarnas lager. I syfte att rationalisera partihandelsarbetet startade KF omkring år 1950 en uppbyggnad av ett landsomfattande nät med s. k. lagercentraler, vilka var och en direkt levererar livsmedel m. m. till ett varierande antal konsumtionsföreningars butiker. Genom denna utveckling har bl. a. en lagringsfunktion eliminerats. År 1962 fanns 35 köld-, grönsaks- och lagercentraler, vilka förmedlade varor till konsumtionsföreningar, representerande mer än hälften av livsmedelsbutikernas försäljning. Den genomsnittliga årsomsättningen i dessa centraler uppgick år 1962 till ca 30 milj. kr, med en variation från ungefär 8 milj. kr till 90 milj. kr. Butikernas växande storlek och varuvolymens ökning i kombination med kapitalkostnadernas stegring har medfört en stegrad genomsnittlig omsättningshastighet av

lagercentralernas varor, med betydande skillnader mellan olika produkter. Detta har bl. a. inneburit, att de av lagercentralerna förmedlade varukvantiteterna ökat mycket kraftigare än anläggningarnas volymmässiga storlek, vilket bl. a. medverkat till att sänka enhetskostnaderna. De genomsnittliga kostnaderna för lagercentralernas livsmedelsverksamhet (exkl. utfrakter) år 1963 översteg ej 5 % av partihandelsförsäljningen. För att få fram de totala partihandelskostnaderna inom konsumentkooperationen måste även kostnaderna för KF:s centrala inköpsavdelningar läggas till.

Lagercentralernas ökade effektivitet har möjliggjorts bl. a. tack vare hantering i stora kvantiteter, ackordsarbete och genom en betydande mekanisering av verksamheten, varvid bl. a. pallastningens möjligheter kunnat utnyttjas. Även i andra avseenden har stordriftens fördelar tillvaratagits, som t. ex. genom en än bättre samordning av inköp, reklamåtgärder och konsulentverksamhet etc. Den ökade förekomsten av konsumentförpackade varor, ofta av märkesvarukaraktär, kan i detta sammanhang nämnas som en bidragande orsak till såväl detaljhandels som partiledets ökade effektivitet inom konsumentkooperationen. Detta har lett till en förskjutning bakåt av paketeringsarbetet till såväl livsmedelsindustrin som till partihandelsledet, och denna tendens kan förväntas fortsätta.

Fortfarande levereras dock en betydande del av varorna ej genom lagercentralerna utan direkt till butikerna, bl. a. från konsumentkooperativa bagerier och charkuterifabriker. Detta gäller t. ex. bröd, kött- och charkuterivaror samt även varor som öl, läskedrycker, vissa mejeriprodukter m. m. Däremot levereras numera smör liksom sedan länge margarin genom KF:s la-

gercentraler och ej som tidigare direkt till butikerna. Detta torde i framtiden i ökad utsträckning även bli fallet för vissa andra varor.

Den konsumentkooperativa partiförsäljningen av livsmedel från KF:s inköpsavdelningar och livsmedelsindustrier ökade från ungefär 450 milj. kr år 1950 till ca 1 100 milj. kr år 1963. Dessutom levererade konsumentkooperativa bagerier och charkuterifabriker detta år varor direkt till butikerna för över 700 milj. kr. I övrigt kan några varor illustrera vad som hänt under denna period. Beträffande margarin har t. ex. volymen i ton ökat med 43,5 % och i partihandelsvärde med 90 % mellan 1950 och 1961. För socker har en kvantitetsminskning skett med 22 % under samma tid, medan den totala viktmsässiga partiförsäljningen från egna och utomstående företag av kött, fläsk och charkuterivaror ökade med ungefär 17 %.

2. Detaljhandel med livsmedel

a) Livsmedelskonsumtion och butiksförsäljning

För att kunna beräkna den svenska detaljhandelsförsäljningen av livsmedel kan man utgå från de beräkningar av den totala livsmedelskonsumtionen i landet, som utförts inom statens jordbruksnämnd och som redovisas i kap. II, tabell 1.

Det bör påpekas, att redovisningen i tabell 1 ger en systematisk undervärdering av livsmedelskonsumtionen. Detta beror dels på att t. ex. restaurangernas och de andra storhushållens konsumtion värderats till detaljhandelspriser och dels på att förädlade varor som konserver, djupfryst etc. i vissa fall upptagits endast till råvarans detaljhandelspris, medan kostnaderna för tjänster m. m. ej medräknats. Jordbrukarnas hemmakon-

Tabell 20. Konsumtionen av livsmedel i Sverige år 1962 (exklusive omsättnings-skatt)

(Fördelning enligt socialstyrelsens undersökning 1958, framräknad enligt konjunkturinstitutets beräkning av den privata livsmedelskonsumtionen 1958—62)

	Milj. kr	Procent
Detaljhandels försäljning av livsmedel...	10 000	80,2
Egna produkter från jordbruk och trädgård.....	780	6,4
Produkter uttagna från rörelse.....	100	0,8
Produkter genom avtal.	30	0,3
Restaurang- och kafémåltider.....	1 220	10,0
Skolluncher.....	190	1,5
Andra fria måltider....	100	0,8
Hushållens konsumtion, summa.....	12 420	100,0

sumtion har räknats i jordbrukarpriser. Värdet av den verkliga livsmedelskonsumtionen torde därför vara högre än i tabellen, och felmarginalen tenderar att öka under senare år.

Den totala livsmedelskonsumtionen (inklusive öl och läskedrycker) räknad i konsumentpriser inklusive varus katt år 1963 beräknas sålunda uppgå till nära 14 miljarder kr. Hela denna varumängd passerar emellertid inte genom butikerna. En del utgör naturakonsumtion vid jordbruken och andra fastigheter samt direktleveranser till andra konsumenter. En betydande del når konsumenten via restauranger och andra serveringar, som huvudsakligen gör sina inköp genom andra kanaler än genom detaljhandeln. Vidare konsumeras livsmedel vid storkonsumtion av olika slag som sjukhus, skolor, restauranger, kaféer, militära förband, industrimässor m. m.

Det torde vara ögörligt att exakt konstatera hur stor del av livsmedelskonsumtionen som går vid sidan om detaljhandeln, men vissa beräkningar kan ut-

föras. I tabell 20 redovisas en sådan uppdelning av totalkonsumtionen 1962 enligt konjunkturinstitutets beräkningar.

Beräkningen fyller ingen högre grad av exakthet men tyder på att ca 80 % av hushållens livsmedelskonsumtion består av varor, som hushållen köper i butikerna.

Livsmedelsbutikernas totala omsättning omfattar förutom livsmedel även försäljning av bl. a. kemisk-tekniska artiklar och även andra varor såsom tobak, tidningar och hushållsartiklar. Lanthandeln, som fortfarande har en betydande numerär, har sedan gammalt haft ett mycket allsidigt sortiment, och detsamma gäller naturligtvis i ännu högre grad varuhusen. Dessutom sker en icke oväsentlig livsmedelsförsäljning genom bl. a. specialbutiker som t. ex. konditorier, frukt- och konfektyraffärer, korvstånd, torghandel etc.

Försäljningen inom livsmedelshandeln är således inte identisk med den totala livsmedelsförsäljningen även om den säljer den övervägande delen härav. Detta bör beaktas i den följande framställningen, som huvudsakligen redovisar totala omsättningssiffror för företagen, vari ofta även en viss restaurangförsäljning ingår.

b) Organisationsformer

Den vanligaste organisationsformen inom detaljhandeln är det enskilda företaget under ledning av innehavaren själv. I stor utsträckning sker dock frivillig samverkan mellan parti- och detaljistleden med initiativ från båda leden. Konsumentkooperationen har ett landsomfattande butiksnät och kan i vidsträckt bemärkelse betraktas som det största mångföretaget i Sverige. Under 1950-talet har de enskilda mångföretagen ökat i betydelse liksom i någon mån expeditionshandeln, om-

Tabell 21. Detaljhandeln med livsmedel 1962 (ungefärliga värden)

Företagsform	Antal försäljningsställen	%	Omsättning milj. kr	%
Konsument-koperation.....	5 340 ¹	21,8	2 820	25,8
Jordbruks-koperation.....	1 320	5,4	400	3,7
Mångfilialföretag.....	250	1,0	690	6,3
Övrig enskild detaljhandel ²	17 500	71,4	6 990	63,8
Expeditions-handel (försäljning utan öppen butik).....	100	0,4	50	0,4
Totalt	24 510	100,0	10 950	100,0

¹ Inkl. varubussar. Av totalantalet tillhör 140 butiker (omsättning 70 milj. kr) fristående konsumtionsföreningar.

² Inkl. torghandel, kiosker, konditorier etc. enl. Detaljhandelns utredningsinstitut.

fattande telefonorderföretag, samköpsföreningar eller liknande, vilka arbetar utan öppen butik. Slutligen förekommer en grupp av jordbrukskooperativa butiker, som ägs av mejeri- och slakteriföreningarna.

Tabell 21 innehåller uppgifter om beräknat butiksantal och ungefärlig omsättning år 1962 inom ovannämnda organisationsformer. Det bör understrykas, att en del av sifferuppgifterna inom den enskilda sektorn bygger på relativt grova uppskattningar men att de angivna talen något så när torde återspegla de faktiska förhållandena.

Av den totala livsmedelsomsättningen i butikerna torde uppskattningsvis ca 15 % av försäljningen ske genom butiker, som på det hela taget står utanför organiserad ekonomisk samverkan.

Gruppbildningarna inom varudistributionen arbetar i flera hänseenden efter olika riktlinjer. De förskjutningar i marknadsandelarna, som kan inträffa i framtiden, är av direkt betydelse för såväl jordbrukare som konsumenter. Man får heller inte bortse från möjligheten, att utländska distributionsföretag i framtiden kan komma att spela en viss roll i svensk distribution om Sverige anslutes till den europeiska marknaden.

I det följande ges först en översikt över verksamheten inom enskild och

konsumentkooperativ detaljhandel. Därefter sammanfattas de viktigare utvecklingsdragen hittills inom handeln med livsmedel som bakgrund till en bedömning av jordbrukets nuvarande och framtida avsättningsförhållanden.

c) Enskild detaljhandel

Inom den enskilda sektorn drives varje butik självständigt av sin innehavare. I vissa fall förekommer en eller flera filialer i anslutning härtill. Härtill kommer varuhuskedjor av typen Tempo, Epa m. fl. samt livsmedelskedjor av mera lokal karaktär som t. ex. Metro och Norrmalms. Den enskilda detaljhandeln är emellertid synnerligen heterogen, och livsmedel tillhandahålls genom många olika typer av försäljningsställen. I städer och tätorter börjar allivsbutiken bli den alltmer förhärskande affärstypen, men därtill förekommer fortfarande butiker med mera specialiserat sortiment av traditionell typ som t. ex. mjölkbutiker, grönsaksaffärer, charkuteributiker etc. På landsbygden har lanthandeln med sitt breda sortiment av allehanda dagligvaror av såväl livsmedel som icke-livsmedel, jordbruksförnödenheter, byggnadsmaterial m. m. ännu stor utbredning, även om dessa butiker årligen minskar i antal, bl. a. som följd av det krympande befolkningsunderla-

get och en viss sortimentsomläggning. Tillsammans säljer lanthandeln dock för närvarande för lika mycket som varuhuset tillsammans.

För att möta konkurrensen från mångfilialföretagen och andra blockbildningar har allt flera av de enskilda livsmedelsbutikerna frivilligt etablerat samverkan för att söka lösa gemensamma problem. Ett primärt sådant samarbetsområde är inköpen av varor. Nära 8 500 av totalt ca 13 000 enskilda livsmedelshandlare var år 1964 delägare i de s. k. *inköpscentralerna* (Ica), som är ett gemensamt samarbetsorgan för AB Hakon Svensson, AB Eol, AB Specerierternas Varuinköp och Nordica och som för medlemmarnas räkning inköper och distribuerar livsmedel m. m. De anslutna detaljisterna köper dock endast ca en tredjedel av sitt varubehov genom Ica — bl. a. levereras större delen av färskvarorna direkt från mejerier, slakterier, äggcentraler, margarinfabriker, bagerier etc. — samt köper också åtskilliga kolonialvaror från andra partihandelsföretag. Under senare år har också tillkommit grossistleda, *frivilliga detaljstkedjor*, där ett antal butiker organisatoriskt knyts till ett eller flera partihandelsföretag. Hit hör bl. a. Vivo-kedjan, som har internationell utbredning men som i Sverige drivs i svensk regi. I Sverige uppges denna kedja år 1964 omfatta ca 19 svenska grossistföretag och ungefär 1 100 detaljister.

Emellertid har varken Ica-organisationen eller de frivilliga kedjorna inskränkt sig till att syssla enbart med inköpsfrågor. Under de senaste åren har även strävanden att överta vissa försäljningsfunktioner förekommit. De anslutna företagen söker således att ordna gemensam annonsering och gemensamma kampanjer. Skylten utåt mot allmänheten ges ofta en ensartad prägel med angivande av inköpscentralens respektive kedjans namn. Etablering och finansiering sker i dag i större utsträckning än tidigare på initiativ från handelsföretagen. Härvid får köpmannen inte sällan hyra butikslokalen av leverantören, som står för hyreskontraktet med fastighetsägaren.

Antalet egentliga livsmedelsbutiker inom enskild handel inklusive mångfilialföretag, dvs. butiker med specerier samt färskvaror i varierande utsträckning, beräknas utgöra ca 16 000 st. Den sammanlagda livsmedelsomsättningen vid dessa butiker har uppskattats till över 5 000 milj. kr. Beräkningarna avser endast företag, anslutna till Sveriges Livsmedelshandlareförbund (SSLF), och förutom varuhuset och några större filialföretag torde ytterst få av de egentliga enskilda livsmedelsbutikerna stå utanför denna organisation.

Någon tillförlitlig statistik rörande *förändringarna i butiksantalet* föreligger inte. SSLF:s medlemsantal har under perioden 1954—59 minskat med ca

Tabell 22. Antal nedlagda och nyetablerade butiker 1960—62 inom enskild livsmedelsthandeln

	Nedlagda			Nyetablerade		
	Livsm. handel	Lant-handel	Totalt	Livsm. handel	Lant-handel	Totalt
1960.....	270	163	433	110	25	135
1961.....	361	253	614	89	13	102
1962.....	530	441	971	85	2	87
Totalt	1 161	857	2 018	284	40	324

Tabell 23. Enskilda livsmedelsbutiker av olika slag, 1961

	Procentandel av:	
	Antal butiker	Summa omsättn.
Specerier enbart.....	12	5
Specerier + mjölk eller specerier + kött.....	35	27
Specerier + mjölk + kött.....	6	5
Specerier + mjölk + kött + grönsaker + djupfryst (allivsbutiker).....	41	57
Mjölk och bröd m. m....	1	1
Uppgift saknas.....	5	5
Summa	100	100

100 per år, och enligt tillgänglig statistik skulle t. ex. under år 1962 971 butiker ha lagts ned och 87 nya större butiker tillkommit. Dessa uppgifter är dock inte exakta, eftersom medlemsantalet kan påverkas även av andra orsaker än nedläggningar och nybyggnader. Antalet nedlagda och nyetablerade butiker inom enskild detaljhandel med livsmedel framgår av tabell 22.

Antalet självbetjäningsbutiker utanför konsument-koperationen har ökat från 68 st. år 1950 till 946 st. år 1955 och 3 655 år 1962. Häri inräknas bl. a. ett antal ombyggda manuella butiker, vilka sålunda ej är nyetableringar. Antalet enskilda livsmedelsbutiker av annat slag än SB framgår f. ö. av tabell 23. Denna

Tabell 24. Andelen enskilda SB-butiker i olika storleksklasser och andelen av omsättningen 1961

Omsättningsstorlek (1 000-tal kr)	Andel av antalet (%)	Andel av omsättningen (%)
250	12	3
251— 500	39	24
501—1 000	38	40
över 1 000	11	33
	100	100

visar att allivsbutikernas andel av hela antalet livsmedelsbutiker är ca 41 %, omfattande ca 60 % av omsättningen inom den enskilda detaljhandeln med livsmedel. Allivsbutikerna omfattar större delen av självbetjäningsbutikerna men även ett antal betjäningsbutiker.

Fördelningen av antal och omsättningsandel på olika storleksgrupper av självbetjäningsbutiker visas i tabell 24. Härav framgår att ett relativt stort antal självbetjäningsbutiker fortfarande är av liten storlek, även om dessa representerar en lägre andel av omsättningen.

Självbetjäningsbutikerna representerade år 1961 ca 21 % av antalet enskilda livsmedelsbutiker och svarade för unge-

Tabell 25. Jämförelse av intäkter, kostnader och lönsamhet i olika butikstyper 1961

	SB-butiker (750 000- 1 000 000 kr)	Manuella allivsbutiker (500 000- 750 000 kr) Års- omsättn.
Försäljning (inkl. egna varuuttag exkl. oms.)	875 555	584 574
Bruttovinst (uppnådd marginal).....	18,6 %	17,4 %
Omkostnader (% av omsättningen)		
Personal exkl. innehavaren.....	6,8 %	7,3 %
Lokal.....	2,2 %	1,5 %
Kontor.....	0,4 %	0,5 %
Reklam.....	0,1 %	0,1 %
Underhåll.....	0,4 %	0,3 %
Transporter.....	0,3 %	0,5 %
Räntor (utbetalda)....	0,4 %	0,2 %
Avskrivningar.....	1,4 %	1,2 %
Försäljningskostnader (återbäring, emballage, paketering m. m.)	2,9 %	2,4 %
Summa	14,9 %	14,0 %
Beräknad ersättning till innehavaren med familj.....	1,6 %	3,2 %
Ränta på eget kapital..	0,3 %	0,5 %
Summa omkostnader ..	16,8 %	17,7 %
Företagarvinst.....	+1,8 %	-0,3 %

fär 39 % av försäljningen i dessa och andelen ökar successivt.

Beträffande utvecklingen av *livsmedelssortimentet* inom enskild detaljhandel sedan 1950 finns inga tillförlitliga uppgifter. F. n. torde dock större SB-butiker totalt ha bortåt 2 500 artiklar, varav större delen är livsmedel och ett ökande antal är icke-livsmedel (non-foods).

Marginaler, kostnader och lönsamhet inom enskild handel visas i en utredning av Detaljhandelns Utredningsinstitut (tabell 25).

De synliga omkostnaderna stiger vid ökande företagsstorlek på grund av att innehavaren i större grad måste anlita anställd arbetskraft och uppgår till ca 15 % i större självbetjäningsbutiker. Löne- och personalkostnaderna svarar i de större självbetjäningsbutikerna för nära hälften av omkostnaderna samt i större manuella butiker något mer än hälften. Omsättningen per sysselsatt är oftast högre vid självbetjäning än i motsvarande betjäningsbutiker.

Nettovinsten i procent minskar med stigande företagsstorlek. Självbetjäningsbutikernas nettoresultat 1961 varierade mellan 20 600 och 35 000 kr beroende på storlek, mot 16 000 kr — 25 000 kr för manuella allivsbutiker och ca 17 000 kr för större manuella lant-handelsbutiker (inklusive ränta på eget kapital). Dessa belopp skall täcka er-

sättningen för familjens och den egna arbetsinsatsen samt ersättningen för risktagande m. m. Variationerna mellan olika företagsstorlekar i fråga om nettoresultatet är dock betydande men sammanhänger också med olikheter i fråga om konkurrenssituation, personallöner och hyresnivå på skilda orter. För att en nyetablerad livsmedelsbutik i centralt läge skall kunna ge en tillfredsställande lönsamhet krävs i allmänhet en omsättning av åtminstone 1—1½ milj. kr/år.

d) Konsument-kooperativ detaljhandel

Den konsument-kooperativa distributionsformen har under sin mer än 60-åriga tillvaro utvecklats till landets största »kedjeföretag» inom livsmedelsområdet såväl vad antalet butiker som vad omsättningen beträffar. Denna kraftiga expansion beror till viss del på att mångfilialsystemet använts, varvid stor-driftens fördelar kunnat utnyttjas beträffande inköp, distribution, orderrutiner, försäljning m. m. Nedanstående tabell 26 visar utvecklingen mellan 1950 och 1963 av självbetjänings- och olika typer av betjäningsbutiker inom livsmedelsområdet.

Av tabell 26 framgår bl. a., att det totala antalet livsmedelsbutiker minskat med 2 652 st. mellan 1950 och 1963 eller i genomsnitt 204 per år, samtidigt som antalet självbetjäningsbutiker ökat med 234 per år. Efter 1960 har den årliga

Tabell 26. Antalet livsmedelsbutiker inom konsument-kooperationen 1950—63

	1950	1955	1960	1961	1962	1963
Självbetjäningsbutiker	131	1 479	2 896	3 097	3 169	3 176
Diverse	2 993	2 360	1 248	1 039	807	479
Speceri	1 261	905	526	419	340	276
Charkuteri	1 195	755	272	206	145	115
Mjök	1 538	1 212	629	537	435	344
Fisk	124	113	72	81	72	60
Varubussar	94	182	206	211	229	234
Summa livsmedelsbutiker	7 336	7 006	5 849	5 590	5 197	4 684
Härav icke SB-butiker	7 205	5 527	2 973	2 493	2 028	1 498

Tabell 27. Relativa antalet SB-butiker i olika storleksklasser och deras andel av SB-omsättningen 1963

Oms.-storlek (1 000 kr)	Procent av antal SB- butiker	Procent av SB-omsätt- ningen
—499	33,7	14,4
500—999	40,4	33,9
1 000—	25,9	51,7
	100	100

nedläggningstakten i genomsnitt utgjort ca 370 livsmedelsbutiker eller ca 7 % per år. Samtidigt ökar självbetjäningsbutikernas genomsnittliga storlek successivt, så att självbetjäningsbutiker med över 1 milj. kr i årsomsättning svarar för en ökande andel av den totala livsmedelsförsäljningen (tabell 27). Man kan förmoda att antalet livsmedelsbutiker inom konsument-koperationen redan år 1970 nedgått till under 2 000 st.

År 1962 utgjorde konsument-koperationens 3 169 SB-butiker ungefär 55 % av hela antalet egna livsmedelsbutiker (inklusive varubussar), och de svarade för ca 75 % av totalomsättningen i livsmedelsbutikerna.

Tabell 27 visar resultatet av en särskild utredning inom KF för år 1963 över resultaten i SB-butikerna. Härav framgår att 66 % av SB-butikerna med en årsomsättning över 500 000 kr omfattade ca 86 % av försäljningsvolymen inom denna butikstyp. Man kan utgå från att många mindre SB- och självbetjäningsbutiker kommer att nedläggas, samtidigt som nya SB-butiker med över 1 milj. kr i årsomsättning samt ett antal ombyggda betjäningsbutiker tillkommer.

Parallellt med tendensen mot större självbetjäningsbutiker och livsmedelsindustrins och paketeringsteknikens ökande betydelse har även *livsmedelssortimentet* utvidgats såväl i bredd som

djup i de konsument-koperativa butikerna under 1950-talet. År 1952 hade en modern SB-butik inom rörelsen ca 800 livsmedelsartiklar, medan en motsvarande SB-butik 1962 hade över 1 500 livsmedelsartiklar jämte 700 artiklar av typ icke-livsmedel eller totalt 2 200 artiklar. Ovan redovisas kortfattat resultatet av en särskild undersökning om varierande sortimentsgruppers förekomst i olika konsument-koperativa butiker, avseende år 1961 (tabell 28).

Tabellen belyser den dominans, som allivsbutikerna intar inom konsument-koperationen. Allivsbutikerna har ett relativt fullständigt livsmedelssortiment, vilket bl. a. omfattar grupperna specceri, chark., kött, grönsaker, frukt, mjukt bröd, mejerivaror och djupfryst. Olika typer av specialbutiker med begränsat livsmedelssortiment utgör fortfarande ca 30 % av antalet konsumbutiker och 18 % av försäljningsvärdet, men som framgår av tabell 26 minskar dessa butikstyper successivt.

Paketeringens stora betydelse vid sortimentets utökning, särskilt i SB-butikerna, bör framhåvas. De industriellt

Tabell 28. Livsmedelsbutiker, fördelade efter sortimentsgrupper, 1961 (5 572 butiker, %)

Butiks/sortimentstyp	Antal %	Om- sättn. %
Allivs-butiker .SB.	52,7	71,2
.Betjänings- butiker	17,8	11,0
Speceri	4,0	2,3
Kött-charkuteri » ..	3,3	2,3
Mjolk-bröd » ..	8,2	3,7
Speceri/charkuteri » ..	4,9	3,8
» /mjolk » ..	3,7	2,6
Fisk eller frukt m. fl. special- butiker.	1,7	0,7
Varubussar (närmast av all- livs-typ).	3,7	2,4
	100,0	100,0

Tabell 29. Genomsnittliga kostnader i 458 SB-butiker inom konsument-kooperationen 1963

Försäljning per butik (exklusive allmän varuskaft): 1 200 000 kr.

Bruttoöverskott.....	16,9 %	
Återbäring	2,8 %	14,1 %

Kostnader

Löner inkl. pension.....	7,2 %	—
Hyror.....	1,5 %	—
Övriga kostnader	4,3 %	—
Avskrivningar.....	0,6 %	13,6 %
Nettoöverskott.....		0,5 %

förädlade livsmedlen förpackas vid industrierna, och beträffande färskvaror som kött, grönsaker, frukt etc. utförs förpackningsarbetet i ökande utsträckning i KF:s lagercentraler eller i särskilda paketeringscentraler.

För att illustrera livsmedelsbutikernas kostnader lämnas i tabell 29 en sammanställning över 458 SB-butiker med i genomsnitt 1,2 milj. kr i årsförsäljning (exklusive oms.).

För att starta en miljonbutik torde f. n. krävas ett kapital på ungefär 155 000 kr, varav ca 90 000 kr i inredningar (kyl-, frys-, hyllutrustning etc.) och ca 65 000 kr i varulager.

Totala kostnaderna ligger som regel minst en procentenhet högre i SB-butiker med omkring 500 000 kr i årsomsättning. Detta beror på att särskilt löner och även andra kostnader procentuellt tenderar att öka vid liten årsomsättning.

e) Något om detaljhandelns kostnader

Som framgått av ovanstående översiktliga framställning av detaljhandelns utveckling under 1950-talet har betydande förändringar inträffat såväl beträffande dess struktur som dess arbetsformer. Antalet företag har minskat och storleken ökat. Allivbutiker baserade på självbetjäning och med ett omfattande sortiment ersätter i allt större utsträckning de traditionella specialbutikerna. Organiserad samverkan med par-tihandeln, särskilt beträffande inköpsfrågorna, blir alltmera vanlig och konkurrensen hårdnar, inte minst mellan »handelsblocken». Emellertid konstateras i kapitel IV om marginalförhållandena, att spännvidden mellan konsumentpriser och jordbrukarpriser för motsvarande varor tenderat att öka. Detta beror till en del på att förädlingsindustrins och handelns prestationer utökats och numera kräver relativt större ersättning än råvaruproduktionen, vilket bl. a. förklaras av den ökade insatsen av en mångfald tjänster. Inom detaljhandeln med livsmedel, som är synnerligen kostnadsberoende, har detta bl. a. tagit sig uttryck i ökande kostnader och stigande bruttomarginal. Tillgängligt material för utvecklingen inom livsmedelsbranschen är dock synnerligen bristfälligt, och inom konsumentkooperationen belyses utvecklingen för samtliga butiker (inkl. varuhus, skobutiker m. m.) av tabell 30.

Tabell 30. Överskott och kostnader i samtliga konsument-kooperativa butiker 1950—63 (% av försäljning, exklusive allmän varuskaft)

	Brutto- överskott	Löner	Övr. omk.	Avskrivn.	Netto- överskott	Försäljning
1950.....	16,5	8,8	3,6	0,9	3,2	1 680
1956.....	19,1	10,3	4,0	1,4	3,4	2 784
1960.....	20,8	10,6	4,8	1,6	3,8	3 247
1961.....	21,4	11,0	5,0	1,6	3,8	3 510
1962.....	22,4	12,0	5,0	1,5	3,7	3 783
1963.....	22,6	12,2	5,2	1,6	3,6	4 104

Tabell 31. Beräkning av kostnadsprisindex för livsmedelsbutiker 1950—1963

År	Personal- kostnader	Lokal- kostnader	Ränte- kostnader	Transport- kostnader	Samtliga kostnader
Vägningstal.....	71	22	4	3	100
<i>Indextal</i>					
1950.....	100	100	100	100	100
1951.....	110	111	111	.	110
1954.....	128	123	111	.	126
1955.....	139	127	128	.	136
1959.....	173	158	155	162	169
1960.....	191	159	166	168	182
1962.....	246	166	151	177	223
1963 ¹	273	165	137	177	241

¹ Preliminära uppgifter.

Källa: Detaljhandelns Utredningsinstitut.

Det bör påpekas, att tabellen innefattar såväl livsmedelsbutiker som varuhus och olika specialbutiker. Eftersom försäljningsandelen för de senare butiksformerna ökat och man här tillämpat betydligt högre marginaler än i livsmedelsbutikerna, torde tabellvärdena särskilt för bruttoöverskott och löner från och med senare hälften av 1950-talet ej vara representativa för konsument-kooperativa livsmedelsbutiker. Som bl. a. framgår av tabell 29, uppvisar bruttoöverskottet och lönekostnader i livsmedelsbutiker betydligt lägre procenttal än ovanstående totalsammansättning. Båda tabellerna visar dock lönernas dominerande roll inom detaljhandeln, och man kan notera att deras andel av bruttoöverskottet har varit nästan oförändrad sedan 1950. Lönernas andel av försäljningen (exkl. oms.) har dock ökat mellan 1950 och 1962, och bruttoöverskottet har utvecklats parallellt härmed. Andelen för såväl avskrivningar som övriga omkostnader (hyror, räntor m. m.) av försäljningen har dock ökat ännu mera. Nettoöverskottet innefattar bl. a. återbäring på närmare 3 % år 1962 och har i övrigt huvudsakligen disponerats för alltmer

kapitalkrävande investeringar i nyare butiker m. m. De totala kostnaderna (inkl. avskrivning men exkl. återbäring) har ökat från 13,3 % av försäljningen år 1950 till 19,0 % år 1963. Mellan 1950 och 1963 har löner och övriga kostnader absolut sett mer än tredubblats, medan försäljningen (i löpande priser, exkl. oms.) mer än fördubblats. Lönekostnadernas andel av den totala försäljningen har i realiteten ökat med ca 40 % sedan 1950.

I syfte att ge en ytterligare belysning av kostnadsutvecklingen inom detaljhandeln med livsmedel under 1950-talet visar tabell 31 hur de viktigaste faktor-kostnaderna förändrats. Personalkostnader, lokalhyror, kapitalkostnader och transporter svarar normalt för nära 80 % av detaljhandelns kostnader (exkl. varuinköp).

Tabell 31 visar bl. a. att totalkostnaderna ökat med 141 % och lönerna än mer sedan 1950. Mellan 1959 och 1963 har personalkostnaderna stigit med ca 58 %. Kostnadsstegringen inom detaljhandeln är sålunda större än såväl livsmedelsprisernas höjning enligt konsumentprisindex som försäljningsökningen inom detaljhandeln. Konsument-

priserna har som följd av denna utveckling stigit mera än detaljhandelns inköpspriser.

3. Sammanfattning

Som framgår av ovanstående redogörelse för livsmedelsdistributionen har stora förändringar inträffat sedan 1950. Utvecklingen inom de olika distributionsleden kännetecknas bl. a. av en ökad samverkan och har även påverkats av förändringarna inom t. ex. livsmedelsindustrin. Dessutom finns givetvis ett intimt samband med den allmänna förändringen av samhälls- och befolkningsstrukturen.

I det följande sammanfattas några väsentliga punkter i denna utveckling, dels gemensamma utvecklingsdrag, dels sådana som är typiska för partihandeln med livsmedel och dels sådana som är särskilt utmärkande för detaljhandeln.

Gemensamma utvecklingsdrag.

1) Koncentration av handeln till städer och tätorter har ökat som en följd av bl. a. befolkningsomflyttningen och bilmens expansion.

2) Konkurrensbegränsningslagen med förbudet mot fasta bruttopriser har medverkat till att öka pris- och kvalitetskonkurrensen inom livsmedelshandeln, vilket bl. a. medverkat till en rörligare prissättning.

3) Horisontell och vertikal integration, innebärande fastare kontakter mellan parti- och detaljhandel. Detta har tagit sig uttryck i en utveckling av mångfilialföretag med central ledning samt tillkomsten av såväl detaljhandels- som grossistleda frivilliga kedjor. Härigenom har det i större utsträckning varit möjligt att rationalisera varudistributionen.

4) Den ökande förpaketeringen och

förädlingen av livsmedel har överflyttat arbetsuppgifter på förädlingsindustrin från såväl parti- som detaljhandeln.

Partihandeln

5) Strukturförändring — företagskoncentration — stordrift. En utveckling mot färre och större partihandelsföretag har skett, inte minst inom sortimentsgrosshandeln. Dels har småföretag lagts ned och dels har fusioner ägt rum. Inom den enskilda sektorn har en ökad integration mellan detalj- och partihandeln förekommit, med bl. a. ökat finansiellt stöd från partihandeln. Integrationen har bl. a. medfört en ökad koordination såväl ur inköps- och varuhanterings- som ur försäljningssynpunkt. Cash- & carry-handeln har hittills vuxit. Genom tillkomsten av lager- (inköps-) centraler parallellt med en strukturomvandling inom detaljhandeln har den fysiska varudistributionen rationaliserats. Organisatoriska och finansiella skäl har sålunda motiverat ökad stordrift, varvid bl. a. även orderrutinerna har förbättrats.

6) Förskjutning av vissa distributionsfunktioner bakåt i distributionskedjan. Bl. a. har livsmedelsindustrin och partihandeln övertagit en del arbetsuppgifter från detaljhandeln, som t. ex. paketering av vissa färskvaror, ofta i särskilda förpackningscentraler. En del av detta arbete har haft en kvalitetshöjande effekt som t. ex. sortering av potatis, lagring av ost, styckning av kött, kvalitetsortering av ägg etc.

7) Sortimentsutvidgning med ett bredare och djupare sortiment. Ökad andel färskvaror, särskilt under senare år. En viss förskjutning från special- till sortimentsgrosshandel har ägt rum.

8) Aktivare marknadsföring, innefattande deltagande i resp. livsmedelsindustriens centralt organiserade försäljningskampanjer med understöd av

reklam, butiksdemonstrationer, konsumentverksamhet m. m.

9) Tendens till sammanlänkning av insamlande och distribuerande partihandel med t. ex. vissa jordbruksråvaror (potatis, ägg etc.).

Detaljhandeln

10) Självbetjäningssystemets snabba utbredning inom livsmedelsdetaljhandeln har möjliggjort mera arbetsbesparande försäljningsformer och motverkat detaljhandelns kostnadsökningar. Årsförsäljningen per sysselsatt har ökat.

11) Nedläggning av mindre livsmedelsbutiker och ökning av den genomsnittliga butikstorleken framför allt i städer och tätorter. Antalet livsmedelsbutiker minskades år 1963 med omkring 1 600 st. eller ungefär 7 %. Nyetablerade allivsbutiker planeras numera för en årsomsättning på ett par miljoner kronor.

12) Ökning av sortimentets bredd och djup med flera varumärken och introducerandet av nya varuslag (t. ex. djupfrost). En modern allivsbutik har sålunda för närvarande bortåt 1 500 livsmedelsartiklar förutom hundratals artiklar av icke-livsmedel.

13) Höjda kvalitetsanspråk från konsumenterna har medfört större krav på distributionsapparaten, och detaljhandeln i synnerhet, vilket bl. a. lett till stigande investeringar i större butiker, utrustade med bl. a. kyl- och frysutrymmen.

14) Tendens mot stigande kostnader inom handeln som t. ex. högre löner, hyror och ökade kapitalanspråk. Effekten härav har i någon mån motverkats dels som följd av en omsättningsökning per butik och dels av genomförda rationaliseringsåtgärder, som inneburit bättre kapacitetsutnyttjande.

D. Varuvägar för viktigare jordbruksvaror

Inledning. I det föregående har en översiktlig framställning givits av svensk livsmedelsindustri och livsmedelsdistribution. Som komplement härtill skall här varuvägarna för viktigare jordbruksvaror belysas genom en särskild undersökning, som utförts för år 1960. I syfte att på ett lättfattligt sätt illustrera varuvägarna har »varuflödesscheman» använts. Dessa scheman ger endast en statisk och översiktlig bild av läget vid en viss tidpunkt. Kontinuerliga varuflödesdiagram för en följd av år skulle klarare illustrera hur varuvägarna förändras.

Uppläggningsen av undersökningen har i stort sett skett efter nedanstående riktlinjer:

1. Medtagna produkter:

socker
ägg
konsumtionsmjölk
ost
fettvaror
potatis
kött, fläsk, charkuterivaror

2. För varje produkt har eftersträvat en uppdelning enligt följande grunder:

råvaruproduktion
upphandling
insamlande partihandel
förädling
distribuerande partihandel
detaljhandel
storförbrukare (restauranger, sjukhus, militärförband, skolor, företagsmatsalar m. m.)
konsumtion

Dessutom har komplettering skett med uppgifter om import och export. För att erhålla en avstämning mellan

producerad och konsumerad kvantitet har i möjligaste mån hänsyn tagits till lagerförändringar i de olika distributionsleden, hur stor del av producerade kvantiteter som åtgått för utsäde samt den del av produktionen som av olika skäl aldrig nått konsumenten.

3. Uppdelning på olika organisationsformer:

jordbrukskooperativ handel
 större enskilda partihandelsföretag
 övrig enskild parti- respektive detaljhandel
 konsumentkooperativ handel
 kedjeföretag

Till kedjeföretagen har räknats de riksomfattande kedjorna Tempo och Epa och lokala kedjor som t. ex. Metro och Norrmalms. I princip betraktas handelsföretag med minst 10 butiksenheter som kedjeföretag, men i en del fall kan avvikelser ha skett från denna regel.

Materialinsamling. För att kartlägga de olika distributionsvägarna har kvantitetsuppgifter insamlats från tillgänglig statistik och genom insamling av data från organisationer och företag. Däremot har det ej varit möjligt att er hålla värdeuppgifter.

Beträffande vissa jordbruksprodukter som t. ex. mjölk finns data om den totala produktionen och konsumtionen. I andra fall, t. ex. i fråga om potatis, har jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar använts som utgångspunkt vid undersökningar.

Med utgångspunkt från uppgifter om totala produktions- respektive konsumtionskvantiteter har i första hand uppgifter insamlats på olika sätt hos större organisationer och företag (jordbrukskooperationen, KF, Ica, ASK, industrier etc.). Den restpost som därefter återstår har fördelats på grundval av förfrågningar hos »representativa» företag, vil-

ket medfört att beräkningarna för varor som t. ex. potatis och ägg delvis fått grundas på uppskattningar.

I varuflödesdiagrammen illustreras varuvägarna i mycket stora drag. Varuströmmarna går ifrån producent till konsument, varav följer att till respektive led inkommande kvantiteter går in från vänster och därefter ut till höger. Om in- och utgående kvantiteter ej överensstämmer (som t. ex. för ost), beror detta som regel på lagerförändringar.

1. Socker. (Se diagram 2)

Av diagram 2 över sockerdistributionen framgår, att distributionen uppdelats i följande delar:

betodling, import
 insamlande partihandel, förädling av sockerbetor
 distribuerande partihandel
 detaljhandel
 storförbrukare
 direktkonsumtion, export

På grund av att den svenska sockerindustrin är samlad i ett företag med monopolställning, Svenska Sockerfabriks AB, har det varit relativt lätt att få en allmän uppfattning av marknadsituationen.

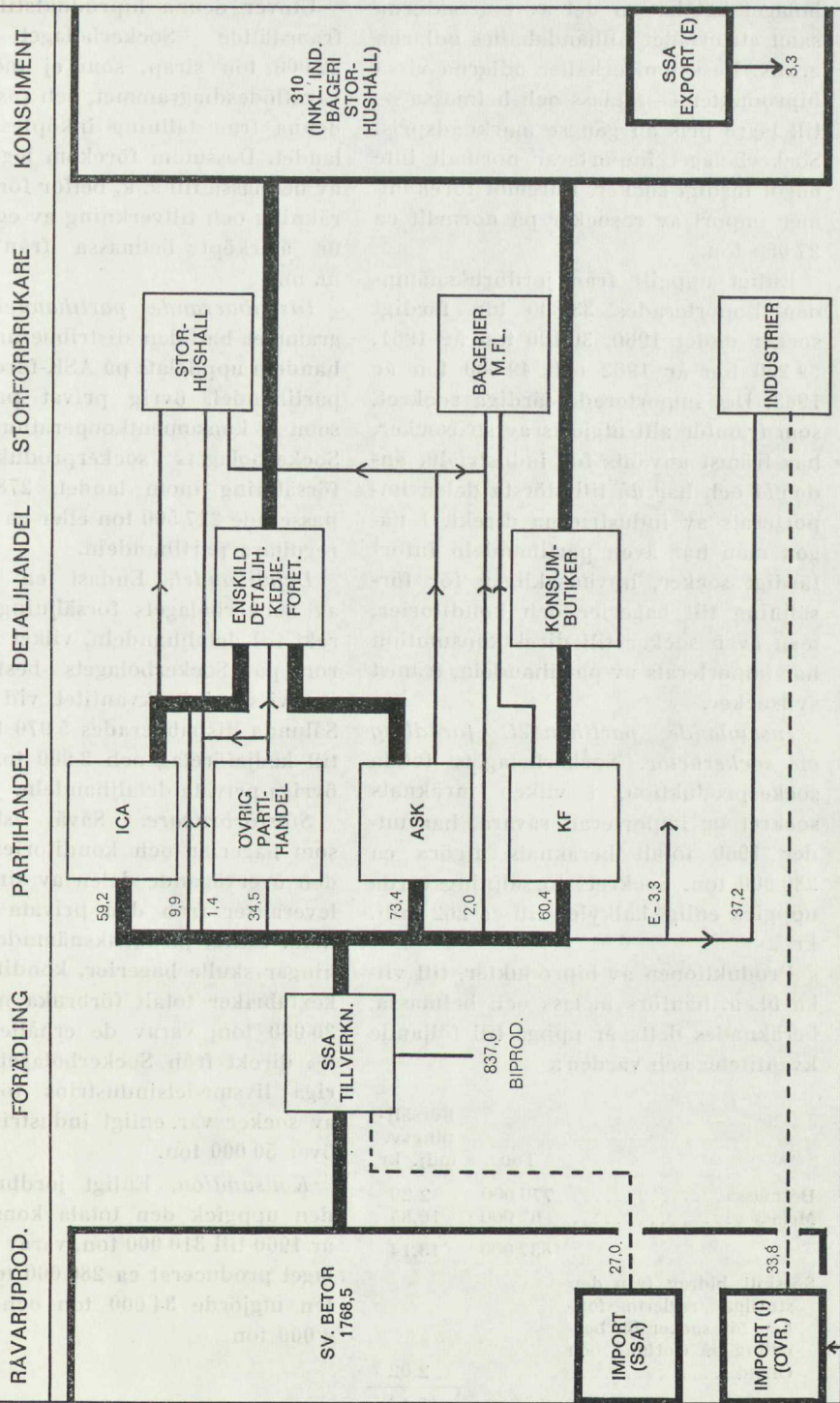
Betodling, import. Uppgifter om betodling och import har för Sockerbolagets del hämtats från den kalkyl som utgör underlag för avtalet om socker- näringen för 5-årsperioden 1960/61—1964/65. Betodlingen sker på kontraktsbasis.

Betkvantiteten beräknades 1960 till 1 768 500 ton rena betor, vilket motsvarar en befektad kvantitet (före 13 % jordavdrag) på ca 2 033 000 ton.

Sockerbolagets inköpskostnad för betorna har för 1960 beräknats till 127,5 milj. kr. Till detta kommer bl. a. att

SOCKER 1960 tusen ton

bolaget betalar en del av betfrakterna samt att utsädet tillhandahålles odlarna gratis. Dessutom erhåller odlarna vissa biprodukter — melass och betmassa — till lägre pris än gängse marknadspris. Sockerbolaget importerar normalt inte något färdigt socker. Däremot förekommer import av råsocker på normalt ca 27 000 ton.

Enligt uppgift från jordbruksnämnden importerades 33 800 ton färdigt socker under 1960, 30 100 ton år 1961, 39 200 ton år 1962 och 49 500 ton år 1963. Det importerade färdiga sockret, som framför allt utgjorts av strösocker, har främst använts för industriella ändamål och har då till största delen importerats av industrierna direkt. I någon mån har även partihandeln infört färdigt socker, huvudsakligen för försäljning till bagerier och konditorier, men även socker till direktkonsumtion har importerats av partihandeln, främst syltsocker.

Insamlade partihandel, förädling av sockerbetor. Sockerbolagets totala sockerproduktion, i vilken inräknats sockret ur importerad råvara, har under 1960 totalt beräknats utgöra ca 280 000 ton. Sockrets försäljningsvärde uppgick enligt kalkylen till ca 262 milj. kr.

Produktionen av biprodukter, till vilka bl. a. hänförs melass och betmassa, beräknades detta år uppgå till följande kvantiteter och värden:

	Ton	Försäljningsv. milj. kr
Betmassa.....	770 000	2,29
Melass	67 000	10,85
	837 000	13,14
Särskilt bidrag från den statliga regleringsfonden för socker för betodling på Gotland och Öland		2,02
Summa		15,16

Utöver denna biproduktstillverkning framställde Sockerbolaget ungefär 22 000 ton sirap, som ej medtagits i varuflödesdiagrammet, och råsocker för denna framställning inköptes från utlandet. Dessutom förekom legotorkning av betmassa till s. k. betfor för odlarnas räkning och tillverkning av egen betfor ur återköpt betmassa från odlarna m. m.

Distribuerande partihandel. I diagrammet har den distribuerande partihandeln uppdelats på ASK-företag, Ica:s partihandel, övrig privat partihandel samt konsumentkooperationen. Av Sockerbolagets sockerproduktion för försäljning inom landet, 278 000 ton, passerade 227 500 ton eller ca 82 % den reguljära partihandeln.

Detaljhandel. Endast en liten del av Sockerbolagets försäljning sker direkt till detaljhandeln, vilket delvis beror på Sockerbolagets bestämmelser om viss minimikvantitet vid leverans. Sålunda distribuerades 5 970 ton direkt till kedjeföretag och 3 900 ton till den övriga privata detaljhandeln.

Storförbrukare. Såväl storhushåll som bagerier och konditorier erhåller den övervägande delen av sina sockerleveranser från den privata partihandeln. Enligt jordbruksnämndens beräkningar skulle bagerier, konditorier och kexfabriker totalt förbruka något över 20 000 ton, varav de erhåller ungefär $\frac{1}{10}$ direkt från Sockerbolaget. Den övriga livsmedelsindustrins förbrukning av socker var enligt industristatistiken över 50 000 ton.

Konsumtion. Enligt jordbruksnämnden uppgick den totala konsumtionen år 1960 till 310 000 ton, varav Sockerbolaget producerat ca 280 000 ton, importen utgjorde 34 000 ton och exporten 4 000 ton.

2. Ägg. (Se diagram 3)

Liksom vad gäller distributionen av potatis är det ogörligt att exakt kartlägga distributionsvägarna för ägg, bl. a. därför att en stor del försäljes direkt till konsumenter. Därför har en del beräkningar fått göras angående bl. a. hemmakonsumtion och direktförsäljning till konsumenter.

Olika led i äggdistributionen. Enligt jordbruksnämndens beräkningar uppgick konsumtionen av ägg under år 1960 till ungefär 87 000 ton, medan importen var 500 ton och exporten utgjorde 10 200 ton, som levererats av den organiserade partihandeln. Den inhemska produktionen torde sålunda ha varit omkring 97 000 ton. Härav har den organiserade partihandelns invägning enligt jordbruksnämnden uppgått till omkring 44 000 ton. Av konsumtionen har alltså mindre än hälften passerat den reguljära partihandeln, medan resten utgjorts av producenternas egen konsumtion, producenternas direktförsäljning till den enskilda partihandeln och detaljhandeln, till konsumenter samt torghandel.

Följande led ingår i distributionen av ägg:

- produktion, import
- insamlade handel (inklusive packerier)
- distribuerande partihandel (inklusive kringföringshandel)
- detaljhandel
- storförbrukare
- konsumtion, export

Den insamlade handeln sker på många olika sätt. Ungefär $\frac{2}{3}$ av uppsamlingen torde ske direkt hos äggproducenterna och utförs till stor del av partihandeln, som i egna packerier storleks- och kvalitetsgraderar samt förpackar äggen. Lanthandeln torde ombesörja ca

15—20 % av uppsamlingen. Vissa större hönserier, ofta belägna i närheten av tätorter, har egna packerier och distribuerar ägg direkt till detaljhandel och konsumenter.

Inom äggproduktionen är över- och underskottsområdena inte så skarpt avgränsade från varandra som i fråga om andra jordbruksprodukter. Sålunda har t. ex. Gotland och västkustområdet stor detaljförsäljning under sommaren, och då konsumeras en större del än eljest av den egna produktionen, men de är på det hela taget överskottsområden. Norrland är å andra sidan genomgående ett underskottsområde och beräknas endast täcka $\frac{1}{3}$ av behovet med egen äggproduktion.

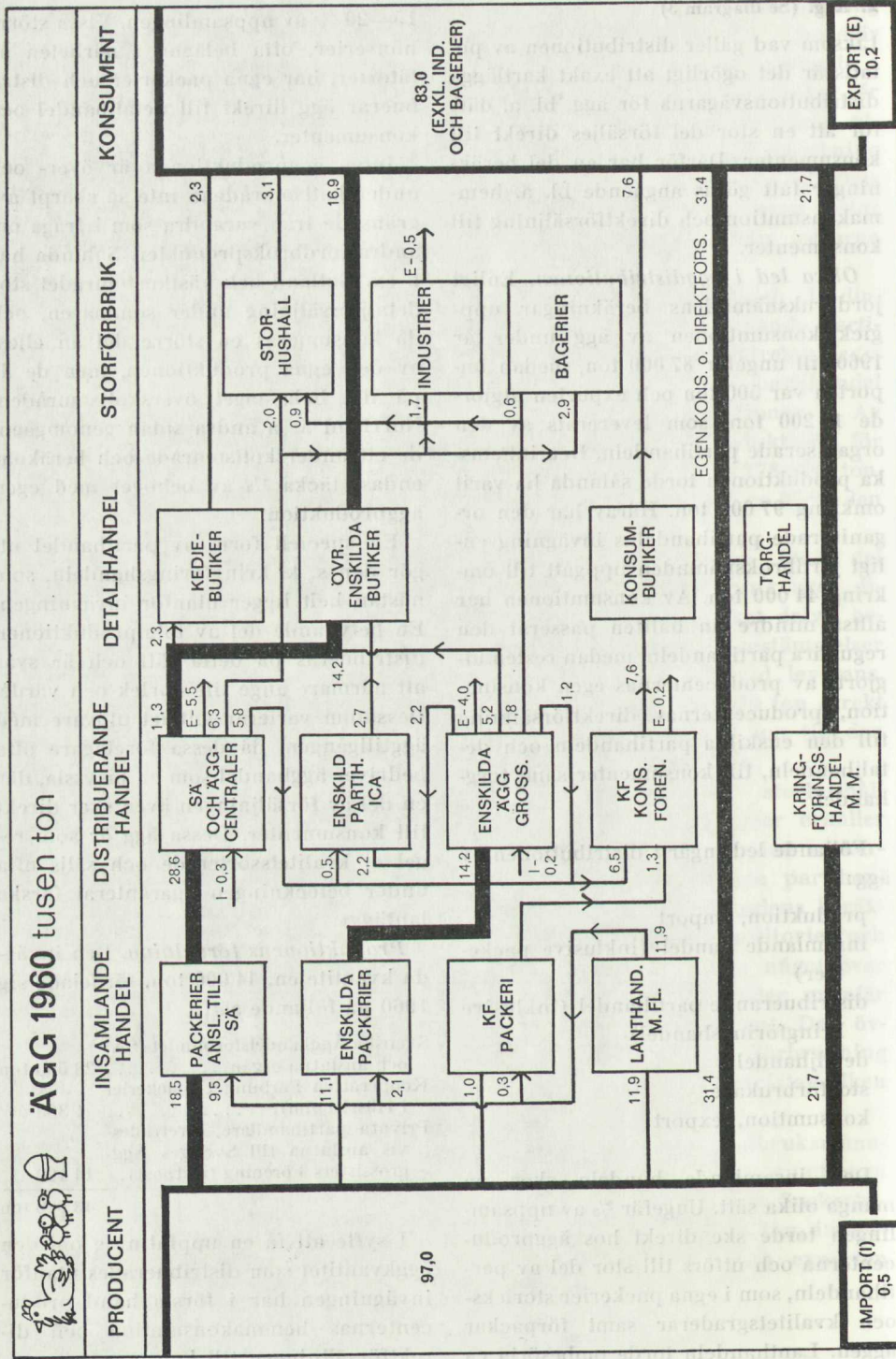
En speciell form av partihandel utgör den s. k. kringföringshandeln, som nästan helt ligger utanför invägningen. En betydande del av totalproduktionen distribueras på detta sätt och är svår att närmare ange till storlek och värde. Dessutom varierar antalet utövarer med äggtillgången, då dessa företagare ofta bedriver ägghandel som en bisyssla, där en del av försäljningen även sker direkt till konsumenter. Dessa ägg är som regel ej kvalitetssorterade och säljs ofta under beteckningen »garanterat färska lantägg».

Produktionens fördelning. Den invägsda kvantiteten, 44 000 ton, fördelade sig 1960 på följande sätt:

Svenska Ägghandelsförbundet (SÄ)	
och anslutna organ.....	28 500 ton
Kooperativa Förbundet (packeriet i Hässleholm).....	1 300 »
Privata partihandlare, företrädesvis anslutna till Sveriges Ägggrossisters Förening (restpost)...	14 100 »
	<hr/>
	43 900 ton

I syfte att få en uppfattning om den äggkvantitet som distribuerades utanför invägningen har i första hand producenternas hemmakonsumtion och direktförsäljningen till konsumenter upp-

Diagram 3. Schema över distributionsvägarna för ägg 1960 (i stora drag)

skattats. Den förra var år 1960 enligt statens jordbruksnämnd 15 000 ton, medan äggproducenternas direktförsäljning till konsumenter beräknats uppgå till 16 400 ton.

Med utgångspunkt från den beräknade totala produktionen erhålles under tidigare angivna förutsättningar följande fördelning av äggdistributionen:

	Ton
Total konsumtion = inhemsk produktion + import — export: . . .	87 300
Parthandelns invägning + import — export:	— 34 200
<i>Konsumtion utom invägningen:</i>	<i>53 100</i>
Producenternas konsumtion	— 15 000
Producenternas försäljning direkt till konsumenter	— 16 400
Kringföringshandel, försäljning från producent till detaljhandel, torghandel etc. (<i>restpost</i>)	21 700

Av den angivna restposten var kringföringshandeln av betydande storlek men varierar från år till år. Större delen av producenternas direktförsäljning (utom den egna konsumtionen och försäljning till konsumenter) torde dock ske via parthandeln och direkt till detaljhandeln. Härav torde direktförsäljningen till detaljhandel vara den mest betydelsefulla. Torghandeln får betraktas som relativt obetydlig.

SÄ och äggcentraler. SÄ jämte anslutna centraler svarade 1960 för nära $\frac{2}{3}$ av den totala invägningen på ca 44 000 ton. Centralerna sköter distributionen inom sina egna områden. SÄ fördelar ev. överskott till underskottsområden, men leveranserna sker i regel direkt till dessa, och även import och export ombesörjes genom SÄ. Följande uppställning för år 1960 visar fördelningen av de sålda kvantiteterna:

	Ton
Sålt av äggcentraler i överskottsområden inom de egna distrikten	11 100
Levererat från överskotts- till underskottsområde via SÄ:s förmedling	9 500
SÄ:s försäljning	2 800
SÄ:s export	5 500
	28 900

<i>SÄ-centraler</i>		Ton
Inkommande		
Egna packerier	28 500	
Import	300	
Privata ägggrossister	100	
	28 900	

Utgående		Ton
Export	5 500	
Butikskedjor	1 200	
Privat detaljhandel	10 100	
Ica	500	
Konsumentkooperationen	5 300	
Storhushåll	2 000	
Industrier	1 400	
Bagerier	2 900	
	28 900	

Enskilda ägggrossister. De största enskilda företagen är medlemmar i Sveriges Ägggrossisters Förening, som är ansluten till Sveriges Grossistförbund, medan åtskilliga företag inte är medlemmar. Av de år 1960 anslutna 34 företagen bedrev 9 så gott som uteslutande distribuerande parthandel, medan insamlade parthandel förbunden med äggpackeri förekom vid de återstående driftsenheterna. Även de distribuerande parthandelsföretagen var ofta integrerade med ett eller flera äggpackerier. 28 var lokaliserade till produktionsområden och 6 till underskottsområdena i Stockholm och Norrland. Den sammanlagda invägningen hos privata ägggrossister torde under 1960 ha uppgått till omkring 14 000 ton. En del av företagen bedriver tidvis en betydande export.

Enskilda ägggrossister

Utgående		Ton
Export	4 000	
Butikskedjor	1 100	
Privat detaljhandel	4 100	
Ica	800	
Konsumentkooperationen	1 200	
Privat parthandel	1 400	
Storhushåll	900	
Industrier	300	
Bagerier	600	
	14 400	

Konsumentkooperationen. Lagercentraler och konsumtionsföreningar erhöill under 1960 största delen av förmedlade ägg genom köp hos SÄ-centraler (5 300 ton) och enskilda ägggrossister (1 200 ton). Härutöver levererades ca 1 300 ton ägg, som insamlats i egen regi genom KF:s äggpackeri i Hässleholm.

Industrier och bagerier. Sekunda ägg säljs huvudsakligen till industrier och bagerier, medan återstoden används till äggmassa, som också bl. a. levereras till bagerier och i mindre utsträckning till industrier. Försäljningen av invägda sekunda ägg var under 1960 (enligt SÄ:s beräkningar) totalt 3 400 ton, varav 600 ton äggmassa och 2 800 ton direktförsäljning. Såväl industrierna som bagerierna köper också prima svenska ägg. Dessutom förekommer säsongmäsigt vissa kompletteringsköp genom import. Med industrier avses här de båda fabrikerierna för torkade äggprodukter i Hälsingborg och Töreboda.

Tendenser. Som framgått av denna framställning går över hälften av produktionen utanför den organiserade partihandeln. Emellertid medför konsumenternas och handelns ökade krav på kvalitet, sortering och förpackning att inköpen direkt från producent successivt minskar, medan en ökande andel går genom den reguljära handeln. Även den hårdare konkurrensen har tvingat handeln att försäkra sig om regelbundna leveranser. De flesta partihandlare med ett mera fullständigt livsmedelssortiment har även ägg i sitt sortiment. Detta medverkar till att den hittillsvarande utvecklingen mot större enheter såväl för den insamlade som för den distribuerande partihandeln med ägg förstärkes. Det är även tänkbart att en omstrukturering av varuvägarna kommer att ske t. ex. genom ökad vertikal integration bakåt från

distributionsleden. Under år 1963 har ett kvalitetsbetalningssystem samt särskilt packeribidrag fastställts av statens jordbruksnämnd. Syftet är i första hand att stimulera till ökad kvalitetsproduktion av ägg.

3. Konsumtionsmjölk. (Se diagram 4)

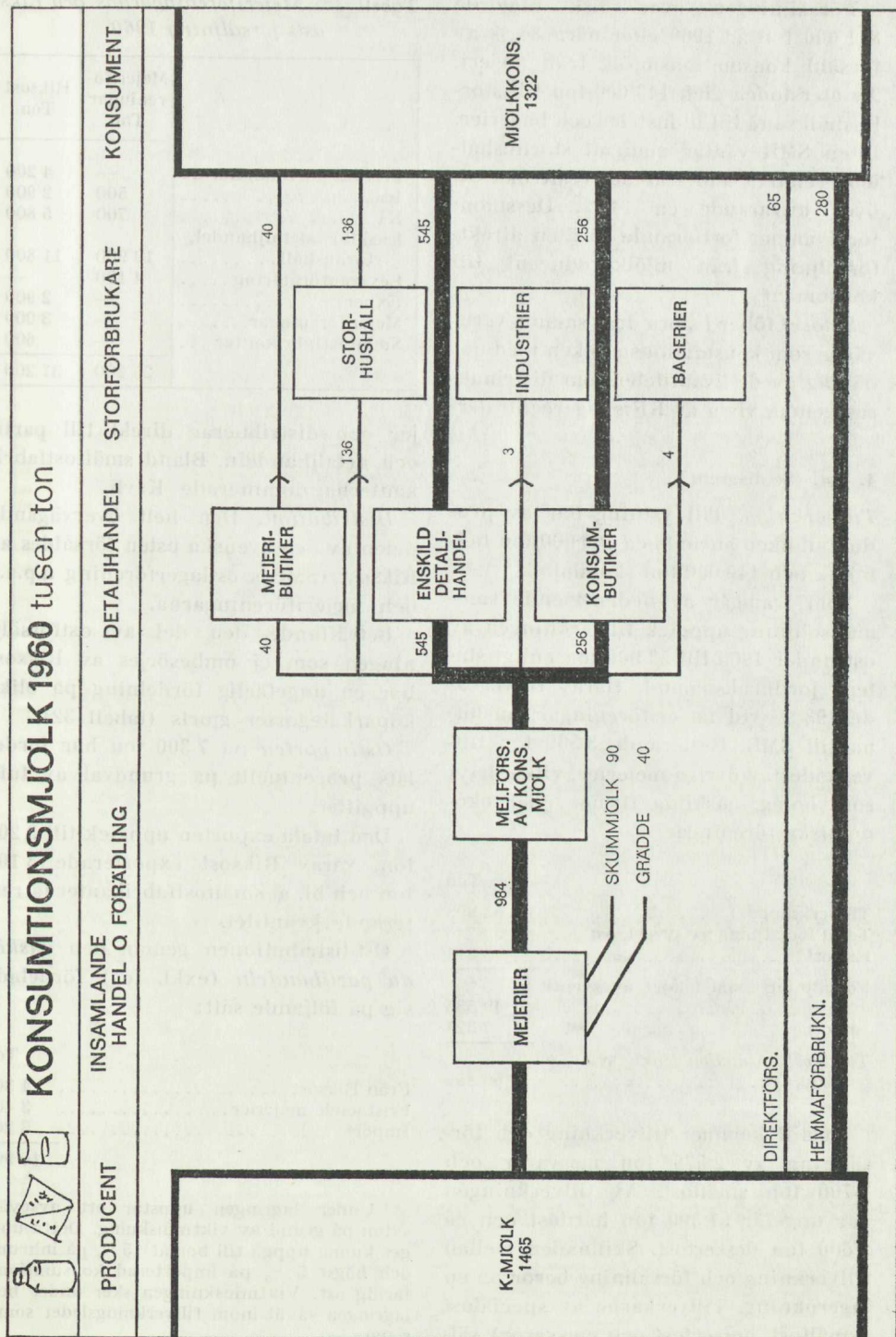
Sveriges mjölkkonsumtion uppgick 1960 till 1 329 000 ton enligt följande fördelning:

	Ton
Från mejerier såld mjölk.....	984 000
Producenternas direktförsäljning...	65 000
Producenternas egen konsumtion...	280 000
	1 329 000

Varje mejeriförening svarar för mjölkdistributionen inom sitt område och endast på några platser distribueras mjölk av flera leverantörer. I Malmö konkurrerade således Pahlssons Mejeri, Malmö Nya Mejeriförening och Malmö Mjölkcentral, men alla är medlemmar i SMR. I Stockholm ombesörjdes distributionen av Mjölkcentralen och Nens Mejeri. Det sistnämnda företaget erhöill mjölken från Mjölkcentralen och svarade 1960 för ca 15 % av mjölkdistributionen i Stockholm. Nens Mejeri har emellertid sedermera inköpts av Mjölkcentralen. Varje SMR:s medlemsområde är självförsörjande, varför utjämningsleveranser genom SMR av såväl mjölk som gräddede förekommer i ringa grad.

Mejeriernas försäljning av konsumtionsmjölk fördelade sig 1960 på följande sätt.

	Ton	Procent
Egna mejeributiker.....	40 000	4
Privat detaljhandel.....	545 000	55
Konsumentkooperationen.	256 000	26
Storhushåll (restauranger, skolor, sjukhus, militärförband o. d.).....	136 000	14
Industrier och bagerier...	7 000	1
	984 000	100

Försäljningen över disk utgjorde 841 000 ton år 1960 eller nära 86 % av försäld konsumtionsmjölk från mejeri. Av återstoden gick 143 000 ton till storhushåll samt till industrier och bagerier. Inom SMR väntar man att storhushållens relativa andel kommer att öka utöver nuvarande ca 14 %. Dessutom förekommer fortfarande en liten direktförsäljning från mjölkproducent till konsument.

Smöret följer i stora drag samma varuvägar som konsumtionsmjölken med undantag av de kvantiteter som distribueras genom vissa av KF:s lagercentraler.

4. Ost. (Se diagram 5)

Tillverkning. Till ystning har av produktmjölken använts ca 400 000 ton helmjölk och 140 000 ton skummjölk.

Som framgår av nedanstående sammanställning uppgick tillverkningen av ost under 1960 till 53 900 ton enligt statens jordbruksnämnd. Härav tillverkades 93 % vid mejeriföreningar, anslutna till SMR. Resterande 3 500 ton tillverkades av övriga mejerier, vilka drivs som bolag, enskilda firmor eller ekonomiska föreningar.

	Ton
Tillverkning.....	53 908
Total försäljning av svensk ost.....	52 746
Export.....	— 3 211
Försäljning inom landet av svensk ost.....	49 535
Import.....	+ 7 321
<i>Total ostkonsumtion (inkl. svinn o. lättnad)¹.....</i>	<i>56 856</i>

Härtill kommer tillverkning och försäljning av 2 575 ton mesvaror och 1 700 ton smältost. Av tillverkningen var ungefär 51 300 ton hårdost och ca 2 600 ton dessertost. Skillnaden mellan tillverkning och försäljning beror på en lagerökning. Tillverkarna av specialost (smältost, dessertost och mesvaror) säl-

Tabell 32. Mejeriföreningarnas och Riksstosts försäljning 1960

	Mejeriföreningar Ton	Riksstost Ton
Privata partihandlare..	—	4 200
Ica.....	500	2 900
KF.....	700	5 800
Enskild detaljhandel, storhushåll.....	19 900	11 800
Leverantörätartag.....	4 100	—
Export.....	—	2 900
Mejeriföreningar.....	—	3 000
Smältostfabrikanter ...	—	600
	25 200	31 200

jer och distribuerar direkt till parti- och detaljhandeln. Bland smältostfabrikanterna dominerade Kavli.

Distribution. Den helt övervägande delen av den svenska osten försålades av Riksstost (SMR:s ostlagerförening u.p.a.) och mejeriföreningarna.

Beträffande den del av ostförsäljningen som ej ombesörjes av Riksstost har en ungefärlig fördelning på olika köpkategorier gjorts (tabell 32).

Ostimporten på 7 300 ton har fördelats procentuellt på grundval av tulluppgifter.

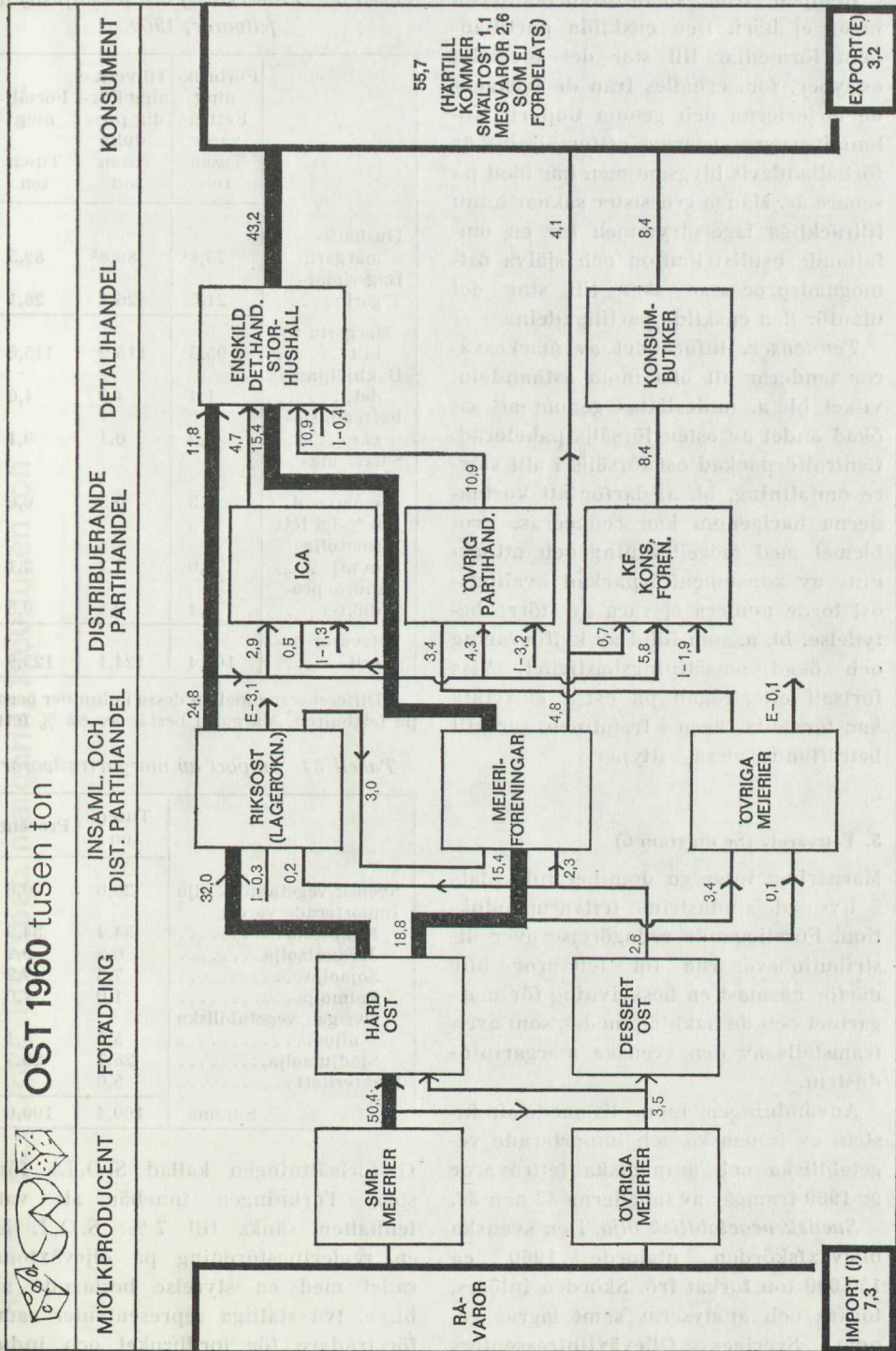
Den totala exporten uppgick till 3 200 ton, varav Riksstost exporterade 3 100 ton och bl. a. smältostfabrikanterna resterande kvantitet.

Ostdistributionen genom den *enskilda partihandeln* (exkl. Ica) fördelade sig på följande sätt:

	Ton
Från Riksstost.....	4 300
Fristående mejerier.....	3 400
Import.....	3 200
	10 900

¹ Under lagringen uppstår ett avsevärt svinn på grund av viktminskning. Detta uppges kunna uppgå till bortåt 15 % på inhemsk och högst 5 % på importerad konsumtionsfärdig ost. Viktminskningen sker under hela lagringen såväl inom tillverkningsledet som i senare led.

Diagram 5. Schema över distributionsvägarna för ost 1960 (i stora drag)

Inköpen från smältostfabrikanterna ingår ej häri. Den enskilda partihandeln förmedlar till stor del speciella osttyper, som erhålles från de fristående mejerierna och genom import. Kolonialvarugrossisternas ostförsäljning är förhållandevis blygsam men har ökat på senare år. Många grossister saknar ännu tillräckliga lagerutrymmen för en omfattande ostdistribution och själva ostmognadsprocessen sker till stor del utanför den enskilda partihandeln.

Tendenser. Införandet av märkesvaror tenderar att öka inom osthandeln, vilket bl. a. underlättas genom att en ökad andel av osten försäljs paketerad. Centralförpackad ost försäljs i allt större omfattning, bl. a. därför att kostnaderna härigenom kan reduceras. Problemet med mögelbildning och uttorkning av konsumentförpackad kvalitetsost torde numera ej vara av större betydelse, bl. a. som följd av kylförvaring och ökad omsättningshastighet. Viss fortsatt efterfrågan på ost i »lös-vikt» kan förväntas även i framtiden, särskilt beträffande vissa osttyper.

5. Fettvaror. (Se diagram 6)

Margarinet intar en dominerande plats i livsmedelsindustrins fettvaruproduktion. Föreliggande redogörelse över distributionsvägarna för fettvaror blir därför närmast en beskrivning för margarinet och de bakhjälpmedel, som även framställs av den svenska margarindustrin.

Användningen inom livsmedelsindustrin av inhemska och importerade vegetabiliska och animaliska fettråvaror år 1960 framgår av tabellerna 33 och 34.

Svensk vegetabilisk olja. Den svenska oljeväxtskörden utgjorde 1960 ca 150 000 ton torkat frö. Skörden inlöses, torkas och analyseras samt lagras genom Sveriges Oljeväxtintressenters

Tabell 33. Tillverkning och försäljning av fettvaror, 1960

	Förbrukning Fettråvaror Tusen ton	Tillverkning Färdig produkt Tusen ton	Försäljning Tusen ton
Hushållsmargarin...	73,8 ¹	89,8 ¹	89,5
Bagerimargarin.....	21,5	26,1	26,1
Margarin totalt.....	95,3	115,9	115,6
Bakhjälpmedel.....	1,4	4,0	4,0
Fettemulsiöner.....	0,0	0,1	0,1
Såser, majonnäs, senap o. d....	0,3	0,5	0,6
100 %-igt fett (matolja m m).....	3,0	3,1	3,1
Andra produkter.....	0,4	0,5	0,5
Fettvaror totalt.....	100,4	124,1	123,9

¹ Differenserna mellan dessa kolumner beror på fetthalten. Margarin består av 82 % fett.

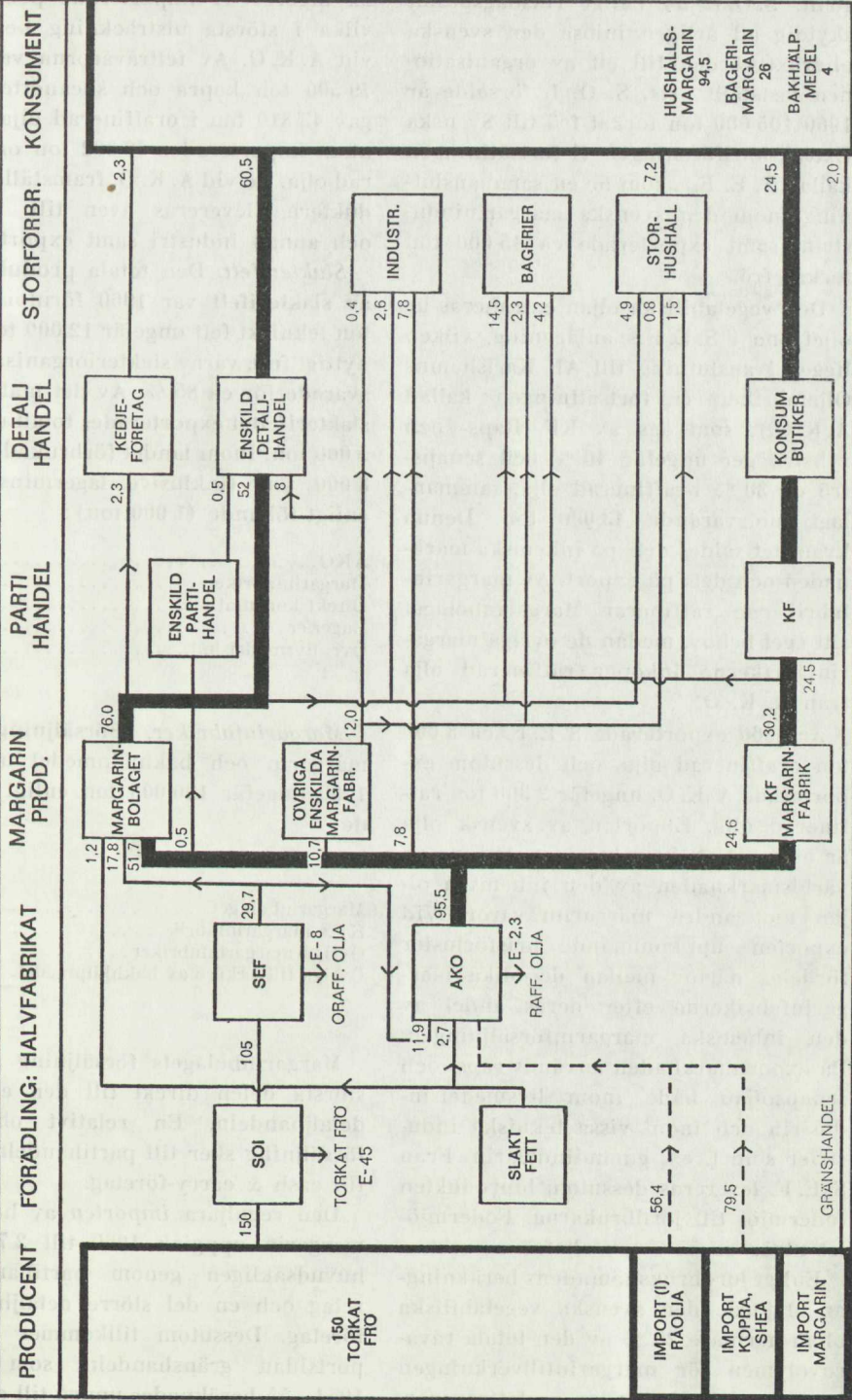
Tabell 34. Import av margarindråvaror

	Tusen ton	Procent
Svensk vegetabilisk olja	20,6	20,6
Importerade varor:		
Kokosolja.....	34,4	34,2
Jordnötsolja.....	0,2	0,2
Sojaolja.....	7,3	7,2
Palmolja.....	1,0	1,0
Övriga vegetabiliska oljor.....	5,2	5,1
Sjödjursolja.....	26,7	26,7
Slakterifett.....	5,0	5,0
Summa	100,4	100,0

(i fortsättningen kallad S. O. I.) försorg. Torkningen innebär att vattenhalten sänks till 7 %. S. O. I. är en regleringsförening på oljeväxtområdet med en styrelse bestående av bl. a. två statliga representanter samt företrädare för jordbruket och indu-

FETTÄMNEN (spec. margarin) 1960 tusen ton

SOI = SVERIGES OLJEVÄXTINTRESSENTER SEF = SVENSKA EXTRAKTIONSFÖRENINGEN AKO = KARLSHAMNS OLJEFABRIK E = EXPORT

strin. S. O. I. är enligt riksdagsbeslut skyldig att årligen inlösa den svenska oljeväxtskörden till ett av organisationen fastställt pris. S. O. I. försålde år 1960 105 000 ton torkat frö till Svenska Extraktionsföreningen (i fortsättningen kallad S. E. F.), som är en sammanslutning inom den svenska margarinindustrin, samt exporterade ca 45 000 ton torkat frö.

Den vegetabiliska oljan extraheras ur oljefröna i S. E. F:s anläggning, vilken ligger i anslutning till AB Karlshamns Oljefabriker (i fortsättningen kallad A. K. O.), som ägs av KF. Raps- och rybsfrö ger ungefär 40 % och senapsfrö ca 30 % oraffinerad olja, sammanlagt motsvarande 43 000 ton. Denna kvantitet såldes dels på inhemska marknaden och dels på export. Av margarinfabrikerna raffinerar Margarinbolaget sitt eget behov, medan de övriga margarinfabrikerna inköper raffinerad olja från A. K. O.

År 1960 exporterade S. E. F. ca 8 000 ton oraffinerad olja, och dessutom exporterade A. K. O. ungefär 2 300 ton raffinerad olja. Exporten av svensk olja är närmast att betrakta som ett byte på världsmarknaden av den inhemska oljan mot andra margarinråvaror. Vid exporten uppkommande prissförluster fördelas därför mellan de olika margarinfabrikerna efter deras andel av den inhemska margarinförsäljningen. På exportmarknaden används raps- och senapsoljan både inom livsmedelsindustrin och inom vissa tekniska industrier som t. ex. gummiindustrin. Från S. E. F. levereras dessutom biprodukten fodermjöl till jordbrukarna. Fodermjöllet utgör ca 55 % av oljefrönas vikt.

Enligt jordbruksnämndens beräkningar utgjorde den svenska vegetabiliska oljan närmare 20 % av den totala råvaruvolymer för margarintillverkningen inom landet. Återstoden av fettråvaror-

na utgöres av importerade produkter, vilka i största utsträckning bearbetas vid A. K. O. Av fettråvarorna var 1960 79 500 ton kopra och sheanötter, som gav 43 810 ton i oraffinerad olja. Dessutom importerades 56 392 ton oraffinerad olja. De vid A. K. O. framställda produkterna levereras även till teknisk och annan industri samt exporteras.

Slakterifett. Den totala produktionen av slakterifett var 1960 förutom 8 000 ton tekniskt fett ungefär 12 000 ton matnyttigt fett, varav slakteriorganisationen svarade för ca 85 %. Av det matnyttiga slakterifettet exporterades totalt ungefär 5 000 ton. Inom landet förbrukades nära 8 000 ton (inklusive lagerminskning) enligt följande (1 000 ton):

AKO.....	2,7
Margarinfabriker.....	1,7
Direkt konsumtion.....	0,5
Bagerier.....	1,2
Övr. livsmedelsind.....	1,7
	<hr/> 7,8

Margarinfabriker. Försäljningen av margarin och bakhjälpmedel utgjorde 1960 ungefär 120 000 ton enligt följande:

	Ton
Margarinbolaget.....	76 000
KF:s margarinfabrik.....	30 200
Övriga margarinfabriker.....	12 000
Övriga tillverkare av bakhjälpmedel.....	1 400
	<hr/> 119 600

Margarinbolagets försäljning går till största delen direkt till den enskilda detaljhandeln. En relativt obetydlig försäljning sker till partihandeln, bl. a. till cash & carry-företag.

Den reguljära importen av hushållsmargarin uppgick 1960 till 2 700 ton huvudsakligen genom partihandelsföretag och en del större detaljhandelsföretag. Dessutom tillkommer på importsidan gränshandeln, som under 1954—55 beräknades uppgå till ca 6 000

ton årligen men 1960 torde ha uppgått till ca 2 000 ton. Margarinexporten var mycket obetydlig under 1960 och utgjordes så gott som helt av s. k. fartygsproviant.

6. Matpotatis

Den inhemska produktionen av matpotatis uppgick enligt jordbruksnämnden år 1960 till ungefär 1 727 000 ton. Efter avdrag för de kvantiteter som gått till fabrikspotatis, utsäde, lagringsförluster och svinn samt utfodring kommer man fram till en konsumtion av inhemsk matpotatis om ca 586 000 ton. Härtill kom en import om 73 000 ton. Den totala konsumtionen utgjorde därför år 1960 ca 660 000 ton. På grund av svinnförluster i konsumentledet var den faktiska konsumtionen betydligt lägre.

Av hela potatiskonsumtionen beräknas för år 1960 odlarnas egen konsumtion till 148 000 ton, och således skulle den marknadsförda kvantiteten uppgått till ca 510 000 ton (med avdrag för svinn). Av denna del såldes genom den reguljära partihandeln ca 330 000 ton. Återstoden torde huvudsakligen ha utgjorts av försäljning från producent direkt till detaljist, storförbrukare, och till viss del med någon form av kringföringshandel som mellanled.

Distributionsförloppet. Följande led ingår i distributionen av matpotatis: produktion, import insamlade partihandel (inklusive upphandling) distribuerande partihandel detaljhandel (inklusive kringföringshandel) storförbrukare konsumtion

Gränsdragningen mellan ovanstående led är dock besvärlig, eftersom samma företag i ökande utsträckning fyller flera funktioner som t. ex. både insam-

lande och distribuerande partihandel. Formerna varierar speciellt inom de enskilda företagen men även inom de större organisationerna. Dessutom täcker SLR, Kooperativa förbundet, Ica:s inköpscentral m. fl. en viss del av sitt potatisbehov under sämre skördeår med import.

Den vanliga distributionsvägen för matpotatis har gått från odlare till upphandlare, vilka hopsamlat produktionen från ett antal odlare. Dessutom har det varit vanligt och förekommer fortfarande, att odlarna haft en omfattande försäljning till detaljhandel och konsumenter. På senare år har dock skett en viss koncentration till sådan upphandling, som med större och ändamålsenligare lagerlokaler kan förse konsumtionsmarknaden mer kontinuerligt med potatis. I många fall bistår man odlarna med tjänster som exempelvis besprutning. Härigenom blir samverkan mellan odlare och upphandlare fastare och medverkar till att odlarnas direktförsäljning till detaljhandel och konsumenter minskar.

De av enskild partihandel och konsumentkooperation drivna potatis- och grönsakscentralerna, förlagda till överskottsområden, är ytterligare en orsak till minskning av odlarnas direktförsäljning. ASK, Ica och KF bedriver egna centraler och förser sina anslutna butiker i ökande utsträckning med kvalitetspotatis. Denna omläggning innebär konstnadsmässiga fördelar och är bl. a. en följd av ökade kvalitetskrav från konsumenternas sida.

Kringföringshandeln bedöms numera som relativt obetydlig. Det har nämnts att denna verksamhet i Stockholm skulle svara för 1 å 2 % av försäljningen till konsument. Med befolkningens inflyttning till städerna och därmed minskade förvaringsutrymmen är konsumenten i större utsträckning benägen

att kontinuerligt köpa färdigpackad kvalitetspotatis i detaljhandeln.

Vid leveranser till konsumtionsorten förekommer i inte ringa utsträckning, att potatis underkänns av köpare på grund av dålig kvalitet. I enstaka fall kan potatisen även sorteras upp från t. ex. »ordinär» till »prima» kvalitet, men ofta sker försäljning i dessa fall via kringföringshandeln till detaljhandel eller konsument.

Kedjeföretagen täcker sitt behov av matpotatis dels genom inköp från partihandeln och dels genom kontrakt med odlare. Även KF har försäkrat sig om kvalitetspotatis genom att i ökande grad bedriva kontraktsodlingar.

Konsumtionen av matpotatis utanför hemmen bl. a. i storhushåll utgjorde 1960 enligt en beräkning av SLR totalt 55 000 ton.

Livsmedelsindustrierna har i regel avtal med större organisationer och företag om potatisleveranser, framför allt bestående av frånsorterad potatis.

Distribution. Den konsumerade kvantiteten matpotatis på 660 000 ton distribueras i huvuddrag på följande sätt:

	Ton
1. Distribution genom organisationer och större företag.....	110 000
2. Distribution genom övrig upphandling och partihandel.....	220 000
3. Odlarnas hemmaförbrukning.....	150 000
4. Övrig distribution (restpost): Producent till detaljhandel, storförbrukare, konsument (bl. a. via kringföringshandel).....	180 000
	660 000

Försäljningen till kringföringshandeln (grupp 2) har beräknats uppgå till ca 3 % av leveranserna till andra distributionsled.

Sortering och förpackning. Sorteringen sker nästan uteslutande på produktionsorten, antingen hos odlaren eller upphandlaren. Paketeringen däremot

utförs i regel på konsumtionsorten, till stor del av partihandeln men även av detaljhandeln, i synnerhet hos kedjeföretagen. Ica:s lagercentral i Hälsingborg och Sockerbolaget utgör dock undantag och levererar även förpackad potatis till konsumtionsorten. ASK-bolagens lagercentral i Hälsingborg levererar också förpackad potatis. KF paketerar matpotatis dels i lagercentralerna, dels även SMAK-potatis »Extra-Prima» vid inköpscentralen i Hälsingborg.

Tendenser. I samband med att organisationer som KF, Sockerbolaget, Ica och ASK byggt upp egna inköpsorganisationer, har särskilt enskilda upphandlare och partihandlare fått vidkännas motsvarande minskning.

Genom den pågående utvecklingen mot en större andel självbetjäningsbutiker och konsumenternas krav på bättre matpotatis stiger efterfrågan på färdigpackad potatis kontinuerligt. Detaljhandeln kräver därför i ökande utsträckning att partihandeln även konsumentförpackar potatisen.

Den SMAK-kontrollerade potatisen har successivt ökat från 18 000 ton år 1957/58 till 58 000 ton år 1962/63 och ökningen förväntas fortsätta. Vid en bedömning av SMAK-potatisens andel bör hänsyn tas till att SMAK-märkning ej sker av färskpotatis under sommarmånaderna.

Vidare förefinns en tendens till ökad förädling av potatis, som t. ex. potatispulver, flingor, chips etc., även om dessa kvantiteter än så länge är relativt obetydliga.

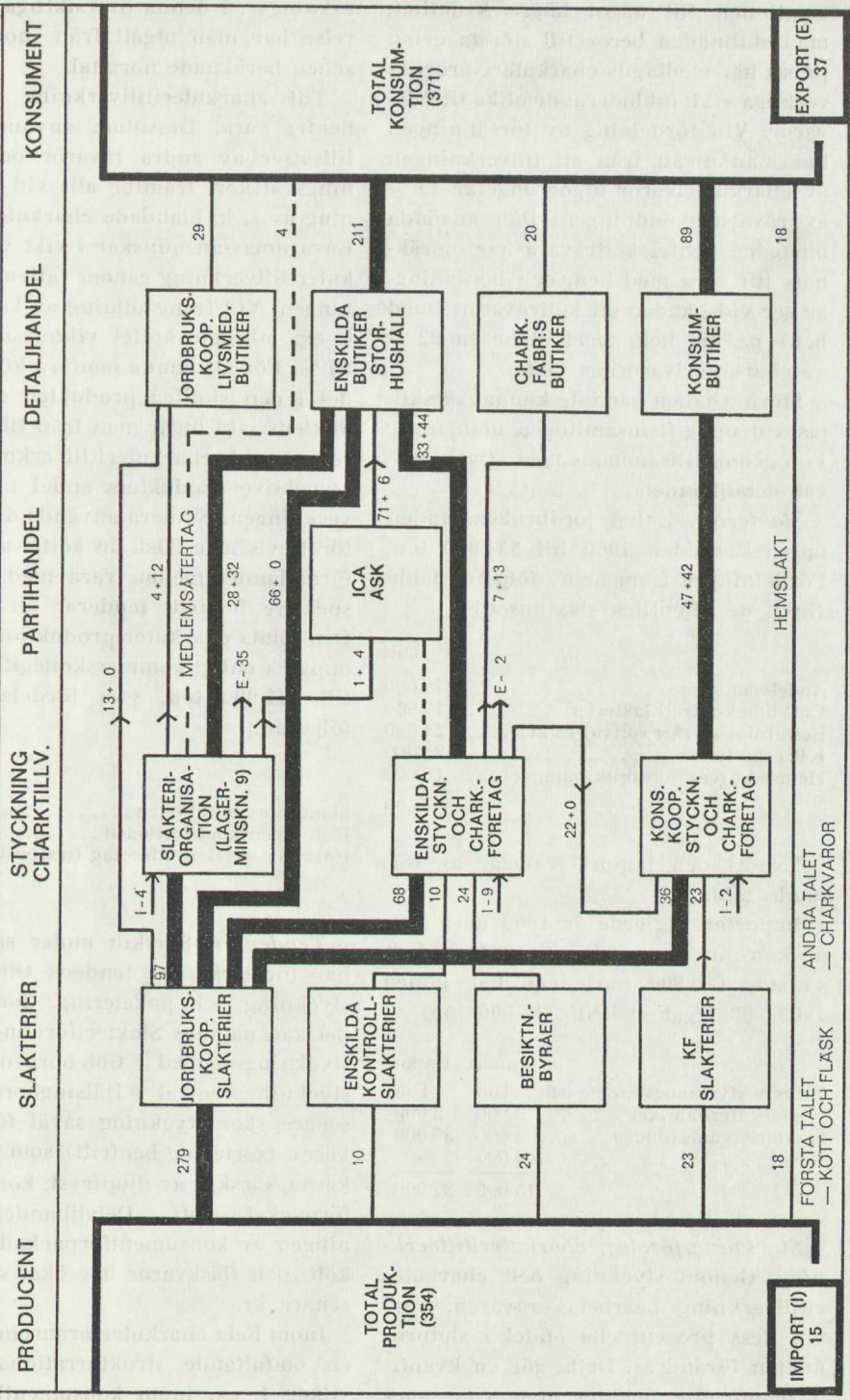
7. Kött, fläsk, charkuterivaror. (Se diagram 7)

Den totala konsumtionen av köttvaror uppgick 1960 enligt jordbruksnämnden till 341 000 ton (vara med ben). Enligt föreliggande redogörelse uppgår kon-

Diagram 7. Schema över distributionsvägarna för kött, fläsk, charkuterivaror 1960 (i stora drag)

KÖTT FLÄSK CHARKVAROR 1960 tusen ton

sumtionen till något högre kvantitet, men skillnaden beror till största delen på att här medtagits charkuterivarornas verkliga vikt, inkluderande olika tillsat-
varor. Vid fördelning av försäljningen har man utgått från att tillverkningen av charkuterivaror utgör ungefär 45 % av råvaruanvändningen. Den använda mängden befri köttråvara har omräknats till vara med ben, och beräkningar ger vid handen att köttråvaran (med ben) på det hela taget utgör ca 92 % av charkuterivarornas vikt.

Storhushållen har inte kunnat särskiljas vid uppgiftsinsamlingen utan ingår i en grupp tillsammans med »Övrig privat detaljhandel».

Slakterier. Enligt jordbruksnämnden uppgick slakten 1960 till 354 000 ton. Fördelningen framgår av följande tablå (inkl. de offentliga slakthusen):

	Ton
Andelsslakterier	279 000
Enskilda kontrollslakterier	10 000
Besiktningebyråer (privat slakt)	24 000
KF:s slakterier	23 000
Hemslakt (enl. jordbruksnämnden) ..	18 000
	354 000

Export och import framgår av följande tablå.

Importen utgjorde år 1960 nära 5 % av konsumtionen och var 1961 dubbelt så stor (30 800 ton) men har under 1962—63 legat omkring 15 000 ton.

	Import Export	
	Ton	Ton
Privata styckningsföretag och charkuterifabriker	9 000	2 000
Slakteriorganisationen	4 000	35 000
KF	2 000	—
	15 000	37 000

Styckningsföretag, charkuteritillverkning. Genom styckning och charkuteritillverkning bearbetas råvaran, varvid dess procentuella andel i slutprodukten förändras. Detta gör en kvantitetsjämförelse omöjlig utan vissa om-

räkningar. I denna översiktliga redogörelse har man utgått från inom branschen beräknade normal.

Till charkuteritillverkning används befri vara. Dessutom används vissa tillsatser av andra råvaror och spädningssvåtskor, framför allt vid tillverkning av s. k. blandade charkuterivaror. Råvarumassan minskar i vikt vid charkuteritillverkning genom vattenavdunstningen. Vid framställning av kalvrullad t. ex. minskar köttet viktmissigt 25—30 %. För att kunna jämföra köttets andel i den slutliga produkten och produktens vikt utgår man från tillämpade recept vid charkuteritillverkning och respektive produkters andel i totaltillverkningen. Numera används dock jämförelsevis mer fläsk än kött, varigenom förhållandet mellan vara med ben respektive befritt tenderar att minska. Den totala charkuteriproduktionen 1960 uppgick enligt kommerskollegii statistik till 141 000 ton, som fördelas enligt följande:

	Ton
Slakteriorganisationen	47 300
Konsumentkooperationen	42 000
Enskilda charkuteriföretag (restpost)	51 700
	141 000

Tendenser. Särskilt under senare år har förmärkts en tendens till central styckning och paketering. Som exempel kan nämnas Slakteriförbundets nya styckningscentral i Göteborg och KF:s styckningscentral i Hälsingborg. I den senare sker styckning såväl för fabriker (sortering befritt) som för butikerna, särskilt av djupfryst, konsumentförpackat kött. Detaljhandelsförsäljningen av konsumentförpackade färska kött- och fläskvaror har ökat starkt på senare år.

Inom hela charkuteribranschen pågår en omfattande strukturrationalisering, vilken t. ex. inom konsumentkoopera-

tionen tar sig uttryck i att KF succesivt övertar föreningarnas charkuteri-fabriker och koncentrerar produktionen.

E. Integration inom livsmedelsområdet

1. Inledning

Inom de flesta industribranscher i Sverige pågår en omfattande strukturrationalisering, vilken särskilt inom vissa avsnitt kan förväntas bli intensifierad under det närmaste decenniet. Detta gäller även svensk livsmedelsindustri. Enligt SNS studie över branschrationaliseringen i Sverige 1958—62, som redovisats i boken »Näringsliv i omvandling», omfattade de under perioden sammanslagna företagens omsättning 46 % av det totala salutillverkningsvärdet för livsmedelsindustrin. Antalet branschrationaliseringsåtgärder var 41 inom livsmedelsindustrin, och härav gällde 27 köp och/eller sammanslagningar av företag eller delar härav. Härefter har dock som regel inte inräknats de strukturrationaliserande åtgärder som skett inom den jordbrukskooperativa och den konsumentkooperativa livsmedelsindustrin.

Över hälften av samtliga 233 registrerade fall av köp och sammanslagningar inom svensk industri under denna period var horisontella, ungefär 20 % vertikala och 30 % blandade integrationsformer. Huvudsakligen var det expansiva och större företag som var initiativtagare, och de flesta sammanslagningarna gällde endast två företag.

Den vanligaste formen vid de 80 avtalen om samverkan var avtal om gemensamt försäljningsbolag, därefter om samverkan i tekniska frågor och utvecklingsarbete, gemensamt exportbolag och samverkan på produktionssidan. Även svenska köp av utländska företag och

utländska köp av svenska företag samt samarbetsavtal över gränserna har medtagits i ovannämnda studie.

2. Olika slag av integration

Vertikal integration innebär en samordning av funktioner inom två eller flera led från råvaruproducent till konsument, antingen genom ägande eller genom samarbetsavtal (kontraktarrangemang m. m.). Initiativet härtill kan utgå från något av dessa led. Man kan tala om integration framåt, respektive bakåt, beroende på om integrationssträvandena riktar sig mot konsumentledet eller mot råvaruledet. Generellt kan hävdas, att huvudsyftet med integration är att på olika sätt söka uppnå förbättring av det ekonomiska resultatet och gynnsammare riskfördelning. Integration kan medföra rationellare produktion, inköp, försäljning eller administration. Som exempel på åtgärder som kan inverka på detta sätt kan nämnas produkt-specialisering, produktion i längre serier, kontroll över tillförseln av råvaror och halvfabrikat samt uppbyggande av en rationellare distribution och effektivare försäljning. Åtgärder av dessa slag kan även leda till ett ökat marknadsinflytande, vilket i sin tur även kan medföra en starkare förhandlingsposition på inköps- eller försäljningssidan. Ett ökat marknadsinflytande kan också i och för sig vara ett medel att uppnå ett gynnsammare ekonomiskt resultat genom det ökade inflytande på prisbildningen som kan följa därav.

På inköpsidan kan t. ex. livsmedelsindustrin söka uppnå bättre kontroll över de råvaror som jordbruket levererar genom att knyta råvaruproduktionen närmare till sig t. ex. genom odlar-kontrakt eller genom att själv producera råvaran. På motsvarande sätt kan man från råvaruproducentens synvinkel söka uppnå en garanterad och sam-

lad avsättning och eventuellt även inflytande på produkternas förädling och marknadsföring i senare led.

Av särskilt stor omfattning är vertikal integration inom livsmedelssektorn i Sverige inom konsument-kooperationen och jordbruks-kooperationen. För konsument-kooperationen kan man tala om vertikal integration bakåt, vilken börjar i de av medlemmarna framskapade detalj- och partihandelsleden och fortsätter via industriell framställning av en mångfald livsmedel bakåt ända till råvaruproduktion i några fall (kycklingslakteri — kläkningsverksamhet — kycklinguppfödning; konservindustri — kontraktsodling). Det främsta exemplet på integration framåt utgör den svenska jordbruks-kooperationen, som med utgångspunkt från jordbrukarna och den av dem skapade ekonomiska föreningsrörelsen byggt upp en betydande del av svensk livsmedelsindustri. Dessutom kontrollerar jordbruks-kooperationen en stor del av särskilt den insamlade och även av den distribuerade partihandeln och bedriver även i mindre utsträckning detaljhandel med livsmedel.

Vid sidan av dessa exempel på en delvis fullständig vertikal integration inom några varuområden finns en mängd strävanden såväl inom handeln som inom livsmedelsindustrin att genom vertikal integration söka kontrollera tidigare eller påföljande led i distributionskedjan. Förutsättningen för att sådana åtgärder skall framstå som motiverade syns dock vara, att det inte framstår såsom fördelaktigare att anlita existerande distributionskanaler i stället för att söka bygga upp en egen distributionsapparat. Med undantag för den jordbruks-kooperativa förädlingsindustrin är förekomsten av vertikal integration framåt relativt begränsad inom svensk livsmedelsindustri. I viss

utsträckning förekommer det dock, att flera företag har en gemensam försäljningsorganisation, och vidare förekommer distribution till egna nederlag på olika ställen i landet, varifrån produkterna distribueras vidare genom de vanliga handelsleden. Integration bakåt från företaget förekommer i vissa fall. Så har t. ex. sockerindustrin och konserver-djupfrystindustrin försäkrat sig om råvaruförsörjning av önskat slag genom kontrakt med odlarna. Dessutom har några distributionsföretag (Ica, KF, Metro m. fl.) kontrakt med jordbrukare för leverans av t. ex. potatis. KF och andra företag har även egna äggpackerier, som samarbetar direkt med äggproducenter.

Den för närvarande mest betydelsefulla utvecklingen mot ökad integration torde pågå inom den enskilda parti- och detaljhandeln, där man genom frivillig samverkan med initiativ från båda handelsleden har etablerat en fastare distributionsstruktur. Ica-organisationen är sålunda en central organisation, genom vilken de anslutna detaljhandlarna i växande omfattning samarbetar, bl. a. genom att upprätta inköpscentraler och lokala lager, och som även i någon mån bedriver egen produktion. Ett annat exempel på integrationssträvanden, i detta fall med partihandelsledet som initiativtagare, finns bland partihandlare anslutna till ASK och Sveriges Allmänna Kolonialgrossister SAKO ekonomisk förening u. p. a. De ASK-anslutna grossisterna har etablerat VIVO- och FAVÖR-kedjorna. Inom ramen för SAKO-organisationen har SIFA-kedjan etablerats. Man kan räkna med att dessa vertikala integrationssträvanden inom den enskilda handeln kommer att intensifieras i samband med den pågående strukturrationaliseringen.

Parallellt med den vertikala integrationen inom handeln, som strävar till att

kombinera sådana funktioner som detalj- och partihandel, inköp, reklam och försäljning, lager- och inköpscentralverksamhet, finansiering och transporter, förekommer ofta *horisontell integration*, som avser att sammanfoga eller åstadkomma en mer eller mindre långt driven samverkan mellan enheter, vilka utför liknande uppgifter inom samma led. Ett exempel härpå är samarbetet mellan ASK och SAKO, varvid inköpsfunktionen överförts på ASK trots att de båda föreningarna alltså fungerar som fristående juridiska enheter. I andra fall torde dock den horisontella integrationen inom t. ex. mångfilialföretagens butiksnät även ha bedrivits med syfte att möjliggöra integrering till partihandelsledet. I dessa fall är det klart, att vertikal och horisontell integration har gått hand i hand och att det i många fall är svårt att åtskilja dessa två former av integration.

Detta kan bl. a. exemplifieras med den strukturrationalisering som pågår inom den konsument-kooperativa livsmedelsdistributionen. Sålunda har antalet föreningar reducerats från 688 till 400 mellan år 1954 och år 1963, och målsättningen är att ytterligare begränsa antalet storföreningar. Samtidigt med en rationellare föreningsstruktur sker successivt en storleksrationalisering inom butiksledet och även av lagercentralnätet. Denna utveckling inom konsument-kooperativa distributionssektorn kan karakteriseras som en kombination av vertikal och horisontell integration. Koordinerad härmed sker en strukturrationalisering inom bl. a. de konsument-kooperativa charkuteri- och bageribranscherna. Inom den övriga livsmedelsindustrin äger en accentuerad koncentrationsprocess rum bl. a. grundad på horisontell integration. Det ur många synpunkter största och viktigaste exemplet härpå är den koncentration av me-

jerihanteringen, som genomförts i SMR:s regi sedan 1930-talet. Även inom slakteri- och charkuteribranschen har en liknande utveckling ägt rum. Ett ytterligare exempel är strukturrationaliseringen inom kvarnbranschen under 1950-talet, då Wennergren-koncernen uppköpte ett antal kvarnar i Sverige, av vilka en del lades ned, bl. a. i syfte att eliminera befintlig överkapacitet och samtidigt åstadkomma rationella distributionsvägar.

Såväl vertikala som horisontella integrationsformer är av stor betydelse i de flesta led inom livsmedelsområdet i Sverige. Totalt kommer en övervägande del av produktionen inom svensk livsmedelstillverkning från mer eller mindre integrerade företag. Även inom parti- och detaljhandeln med livsmedel är integrerad verksamhet mycket omfattande, och i framtiden finns det anledning att räkna med en fortsatt utveckling av såväl horisontell som vertikal integration inom dessa led.

Sammanfattningsvis kan följande mera vanliga exempel på vertikal integration nämnas:

Framåt

- a) Råvaruproduktion — förädling — partihandel — (detaljhandel) (jordbrukskooperationen)
- b) Förädling — partihandel — detaljhandel
Industrin tar helt eller delvis hand om partihandelsfunktionen och i vissa fall även detaljhandeln
- c) Partihandel — detaljhandel
Frivillig samverkan med initiativ från grossistledet (VIVO- och FAVOR-kedjorna)

Bakåt

- a) Konsument — detaljhandel — partihandel — förädling — (råvaruproduktion) (konsumentkooperationen)

- b) Detaljhandel — partihandel (Ica)
- c) Livsmedelsindustri — råvaruproduktion (Vissa livsmedelsindustriers kontraktsodlingar)

3. Motiv för integrationssträvanden

Allmänna motiv. I samband med det allmänna ekonomiska och tekniska framåtskridandet har även livsmedelsindustrin undergått stora förändringar. Inom vissa industrisektorer har i samband härmed uppstått överkapacitet, som i förening med intensiv konkurrens medverkat till otillfredsställande lönsamhet. En önskvärd strukturrationalisering kan härvid ske lättare genom en samverkan mellan flera företagsenheter.

Krav på förbättrat ekonomiskt resultat driver fram olika *produktivitetshöjande åtgärder* på bl. a. följande sätt:

1) Effektiviserad tillverkning. Sådan kan uppnås genom mekanisering (även av förpaketeringen), produktspecialisering, längre serier etc. inom existerande anläggningar, vilket dock ofta är dyrbart. Stordriftens fördelar förutsätter ofta en större kapacitetsökning som i sin tur kräver nyinvesteringar, vilka emellertid ofta kan begränsas till sin omfattning genom integrationsåtgärder.

2) Effektivare inköp av råvaror och halvfabrikat av hög och jämn kvalitet. Detta kan bl. a. uppnås genom förmånligare inköp i stora kvantiteter, kvalitetskontroll etc.

3) Effektivare försäljning — t. ex. genom upprättande av gemensamt försäljningsbolag, samarbete med handelsföretag, intensivare produktutveckling, som ofta kräver en kapitalkrävande forskning. Stordrift på försäljningssidan möjliggörs genom moderna metoder för massdistribution med alla de krav som här ställs på produkt, kvalitet och pris, varumärken och på effektiv marknadsföring.

4) Effektivare administration. Här-

igenom kan bl. a. lägre fasta enhetskostnader uppnås.

Genom integration syftar man ofta till att i något avseende söka uppnå ett *ökat marknadsinflytande*. Detta kan även i sig självt medföra en starkare förhandlingsposition med därav följande förmånligare försäljnings- eller inköpsvillkor.

Speciella motiv för livsmedelsindustrin. För livsmedelsindustrin (och i förekommande fall för livsmedelshandeln) råder speciella problem med råvaruanskaffningen. Möjligheterna att erhålla produkter av specificerad och jämn kvalitet sammanhänger bl. a. med att livsmedel och livsmedelsråvaror ur många synpunkter är mera svårkontrollerbara än många andra produkter. Kvaliteten och även skördeutfallet påverkas utom av väderleken även av faktorer som t. ex. sortval, utsädesmaterial, skörde-metoder. För att i möjligaste mån kunna kontrollera dessa sistnämnda faktorer kan det vara nödvändigt för en livsmedelsindustri att t. ex. genom kontraktsarrangemang med odlare få ett fastare grepp över råvaruförsörjningen. Dels gäller det att erhålla råvaror i önskad kvantitet för att uppnå ett optimalt kapacitetsutnyttjande vid tillverkningen, dels är en jämn och hög varukvalitet avgörande särskilt vid försäljning av märkesvaror. Vidare möjliggör kontraktsodlingar, att en del funktioner kan överföras till den initiativtagande parten och göras rationellare i större skala (gemensam maskinutrustning m. m.). Dessutom skapas underlag för centralt bedriven forskning och försöksverksamhet i syfte att få fram lämpligare växtsorter.

4. Några följder av integrationen för jordbruket

Jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse kan karakteriseras som en kombina-

tion av vertikal och horisontell integration. Ur *det samlade jordbrukets synvinkel* har den intima samverkan mellan råvaru-, förädlings- och distributionsleden stor betydelse i flera avseenden. Härigenom tillförsäkras jordbrukarna en tryggad avsättning för sina produkter samtidigt som de jordbrukskooperativa livsmedelsindustrierna erhåller en säker råvarubas för sin livsmedelsproduktion. Härvid erhålls även en fördelning av vissa riskmoment mellan jordbrukarna och deras ekonomiska föreningar. Bestämmelserna om resp. föreningars mottagningsskyldighet av medlemmarnas produktion medför dock för föreningarna den konsekvensen, att omfattningen och tempot i strukturrationaliseringen, särskilt inom vissa industribranscher, måste samordnas med utvecklingen av jordbrukarnas råvaruproduktion. Såväl för jordbruket som ur andra synpunkter måste det framstå som en fördel, att man genom den intima samverkan mellan jordbrukar- och förädlingsleden i betydande utsträckning kunnat samordna transporterna såväl av jordbruksråvaror som av färdigvaror, varvid bl. a. fördyrande korstransporter till stor del kunnat undvikas.

Genom att en ofta dominerande del av utbudet kan administreras genom en organisation, får jordbruket ökad kontroll över marknadsföringen i senare förädlings- och distributionsled. Detta har möjliggjorts bl. a. genom centralt koordinerad lagring av flera jordbruksprodukter i olika bearbetningsstadier. Härigenom åstadkommes även större möjligheter att genom kollektiva insatser inom den ram som jordbrukspolitiken anger inverka på prissättningen bl. a. genom att jordbruksvarorna kan marknadsföras oberoende av säsongmässiga och andra variationer i produktionen. En ökad direkt påverkan kan

därför ske från jordbrukets sida på såväl jordbrukarinkomsternas stabilitet som deras storlek. Även dessa förhållanden torde medverka till en gynnsammare fördelning av de ekonomiska riskmomenten mellan jordbrukarna och de jordbrukskooperativa företagen. Inverkingarna av dessa förhållanden på konkurrenssituationen inom förädling och distribution av jordbruksprodukter belyses i följande avsnitt av denna framställning.

Även om jordbrukets ekonomiska förändringsrörelse svarar för en mycket stor och inom vissa branscher helt dominerande del av uppsamlingen och förädlingen av jordbrukets produkter, kommer givetvis dess utveckling att påverkas av förhållanden utanför densamma. Å ena sidan kan institutionella faktorer inom själva jordbruksnäringen (jordbruksproduktionens struktur etc.) ha ett visst återhållande inflytande på utvecklingen, medan å andra sidan bl. a. konkurrensen om tillgängliga produktionsresurser (bl. a. arbetskraft och kapital) tenderar att driva fram en liknande produktivitetsutveckling som inom motsvarande sektorer av näringslivet.

I den tidigare framställningen har vissa aspekter av integrationssträvandenas inverkan på hela jordbruksnäringen kortfattat behandlats. I det följande skall endast några ytterligare synpunkter anföras, närmast för att antyda integrationens betydelse ur *de enskilda jordbrukarnas synpunkt*. Inledningsvis kan konstateras att konsekvenserna härav är synnerligen olikartade bl. a. beroende på varifrån initiativet utgår, omfattningen, syftet och vilka varuområden det är fråga om.

För de enskilda jordbrukarna har integrationen i dess olika former sin största betydelse genom den tryggade avsättningen av deras produktion. Detta innebär inte endast att man på förhand

skaffar säkerhet för att produkterna överhuvudtaget kan säljas utan även en viss garanti i fråga om priset. Emellertid får jordbrukarna räkna med att denna ökade trygghet i fråga om avsättningen medför en viss bundenhet. Detta är i större eller mindre utsträckning fallet vare sig integrationen tar sig uttryck i ett relativt fast organisationsförhållande på längre sikt eller i mera kortsiktiga kontraktsarrangemang.

Under senare år har den form av integration som bygger på *kontrakt* mellan förädlingsindustrier eller handel å ena sidan och odlare å andra sidan fått en växande betydelse. Stora skillnader beträffande omfattningen av jordbrukarnas kontraktsåtaganden existerar mellan olika varuområden. Dessutom förefinns olika varianter inom dessa. Som exempel kan å ena sidan nämnas de mindre långtgående kontraktsöverenskommelserna, som t. ex. för matpotatis, och å andra sidan den kontraktsproduktion av specialgrödor som t. ex. ärter, spenat, morötter etc., som främst förekommer i Skåne i samarbete mellan enskilda jordbrukare och bl. a. Felix, Findus och KF och där kontraktsvillkoren är väsentligt mera långtgående än i det förstnämnda fallet. Å ena sidan kan följande *fördelar* för jordbrukarna med dessa senare kontraktsarrangemang nämnas:

- a) Garanterad avsättning.
- b) Riskfördelning bl. a. genom att en betydande del av finansieringen kan frikopplas från jordbrukarens ansvar.
- c) Kostnadssänkande och/eller intäktsökande effekt för jordbrukaren genom tillhandahållande av effektiv produktionsteknik, lämpligt utsäde, expertrådgivning m. m. Detta kan innebära möjligheter till en högre förräntning på investerat kapital och bättre nettoresultat

för berörda jordbrukare. Inte minst kan detta bli fallet, om det integrerande företaget genom en progressiv produktutveckling lyckas öppna nya marknader för dessa varor och sålunda öka sin råvaruefterfrågan.

d) Kvalitetsproduktion premieras vid prissättningen, och därvid har odlarna ofta även visst medinflytande.

Följande *nackdelar* kan å andra sidan nämnas:

a) Viss grad av bundenhet och beroendeställning reducerar de alternativa produktions- och försäljningsmöjligheterna på kort sikt.

b) Ökat risktagande, främst som följd av en långtgående specialisering.

Ur *samhällets synpunkt* kan å ena sidan vinsten av integration primärt anges vara, att man uppnår en mera ändamålsenlig fördelning och ett bättre utnyttjande av de produktiva resurserna. De effektiviseringsvinster, som uppstår av integrationen, bör, om inte begränsningar i konkurrensen lägger hinder i vägen, på längre sikt väsentligen komma konsumenterna till godo, samtidigt som råvaruproducenterna får bl. a. stabila avsättningsmöjligheter.

Å andra sidan leder integrationssträvandena ofta till en ökad maktkoncentration. Särskilt betydelsefull blir denna, om integrationen drivs därhän, att ifrågavarande företag erhåller en monopol- eller oligopolliknande ställning, då det incitament till effektivisering, som konkurrensen utgör, kan komma att minska. Mot en utveckling av detta slag kan emellertid på längre sikt ökad utländsk konkurrens och den allt intensivare substitutionskonkurrensen väntas utgöra ett verksamt korrektiv. I övrigt behandlas hithörande konkurrensproblem närmare i följande avsnitt.

F. Konkurrensförhållanden inom livsmedelsindustri och livsmedelshandel

1. Allmän översikt

De översiktliga redogörelserna för livsmedelsindustriens och livsmedelshandelns utveckling efter 1950 och deras nuvarande struktur har visat bl. a. att en tendens till ökad koncentration och en längre driven integration under denna tid gjort sig starkt gällande. Även om en sådan tendens inte är något för livsmedelsområdet speciellt karakteristiskt, torde densamma där ha framträtt förhållandevis starkt. För de frågeställningar arbetsgruppen har haft att beakta är densamma av stort intresse inte endast genom de inverkningsgrad och effektivitet inom förädlingen av och handeln med jordbruksprodukter och livsmedel, som berörts i det föregående, utan också genom de konsekvenser denna utveckling haft för konkurrenssituationen på detta område. Arbetsgruppen har därför funnit det angeläget att söka belysa även sistnämnda förhållanden. Gruppen har härvid begränsat sig till sådana förhållanden, som kan bli föremål för behandling enligt konkurrensbegränsningslagstiftningen. Härav följer bl. a., att åtgärder från det allmännas sida inte upptas till behandling, även om de kan få konkurrensbegränsande verkningar av något slag (exempelvis den statliga jordbruksregleringen och jordförvärvslagstiftningen).

Till att börja med torde det härvid vara skäl att som en bakgrund till den följande framställningen något beröra gällande lagstiftning på pris- och konkurrensområdet.

Denna lagstiftning (Lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet, år 1953 med ändringar år 1956) syftar till att »främja en ur allmän synpunkt önskvärd

konkurrens inom näringslivet», dels genom förbud mot vissa former av konkurrensbegränsning, dels genom att skapa möjligheter till att genom förhandling undanröja skadlig verkan av konkurrensbegränsning. Förbuden avser dels fasta bruttopriser, dels anbudskarteller. Med sådan skadlig verkan av konkurrensbegränsning, som det kan bli fråga om att undanröja genom förhandling, avses i lagen att konkurrensbegränsningen på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prisbildningen, hämmar verkningsförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annan näringsutövning. Förhandling i syfte att undanröja sådan skadlig verkan ankommer på näringsfrihetsrådet, i regel sedan ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor gjort framställning härom. De utredningar som erfordras för att avgöra huruvida skadlig verkan föreligger utförs vid behov av statens pris- och kartellnämnd. På denna myndighet ankommer dessutom, bland annat, att föra register över konkurrensbegränsande överenskommelser (kartellregister). Med överenskommelser jämställs stadgar, antagna av sammanslutning av företagare, samt bestämmelser eller föreskrifter, som utfärdats av sådan sammanslutning. Kartellregistret är offentligt, såvida inte Kungl. Maj:t på särskilda skäl föreskriver annorlunda. Det bör anmärkas att införandet av en konkurrensbegränsande överenskommelse i kartellregistret inte innebär något uttalande om skadlig verkan av densamma. I kartellregistret införda överenskommelser, stadgar o. dyl. överlämnas av pris- och kartellnämnden till ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor, som granskar desamma med hänsyn till spörsmålet, huruvida ifrågavarande konkurrensbegränsningar bör bli föremål för näringsfrihetsrådets prövning.

Det ligger i sakens natur, att det inte kan ankomma på denna arbetsgrupp att yttra sig om eventuell skadlig verkan av sådana konkurrensbegränsningar, som förekommer inom förädlingen eller distributionen av jordbruksprodukter och livsmedel. Detta tillkommer, såsom framgått av den föregående redogörelsen, näringsfrihetsrådet. Gruppen har emellertid, såsom redan framhållits, funnit det angeläget att söka belysa konkurrenssituationen på detta område med hänsyn till den betydelse konkurrensförhållandena har för relationen mellan producentpriserna och priserna på livsmedel vid försäljning till konsument. Gruppen har härvid i huvudsak anknutit till det material härom, som finns i kartellregistret.

Genom avtal, stadgar eller föreningsbeslut åstadkomna begränsningar i konkurrensen förekommer inom såväl den insamlade partihandeln med och förädlingen av jordbruksprodukter som inom övrig partihandel och detaljhandel med livsmedel.

2. Konkurrensförhållanden berörande jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse

En särställning har i viss mån en del av de konkurrensbegränsningar, som finns inom jordbrukskooperationen, så tillvida som de till sitt ursprung äger ett visst samband med de statliga regleringsåtgärder på jordbrukets område, som genomfördes under 1930-talets jordbrukskris. I anslutning till dessa regleringsåtgärder lämnades ett statligt stöd till utvecklandet av jordbrukarnas ekonomiska organisationer, som under detta decennium nyorganiserades och erhöi i huvudsak den organisationsform de för närvarande har. Särskilt åt mejeriorganisationen uppdrogs också handhavandet av rent statliga stöd- och regleringsåtgärder. Dessa förhållanden bör ha påskyndat anslutningen till organi-

sationerna och därmed även inneburit en fördel för dem i konkurrensen med andra företagsformer.

Av den tidigare framställningen har framgått, att uppsamling och förädling av jordbruksprodukter numera är i hög grad koncentrerad till jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse. Invägningen av mjölk är sålunda i det närmaste helt koncentrerad till mejerier, anslutna till Svenska Mejeriernas Riksförening. De föreningsägda slakterierna svarar för ungefär 85 % av all marknadsförd slakt i landet. Av partihandeln med spannmål och fodermedel beräknas ungefär 70 % ombesörjas av centralföreningar anslutna till Svenska Lantmännens Riksförbund. Beträffande ägg är föreningsrörelsens andel av den organiserade partihandeln f. n. ungefär 80 %, vilket motsvarar mindre än 40 % av den totala äggproduktionen i landet. För alla jordbruksprodukter sammanräknade beräknas ungefär 85 % av den totala partihandeln med jordbruksprodukter för närvarande ske genom förmedling av jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse, till vilken så gott som alla utövande jordbrukare på ett eller annat sätt är anslutna.

Ett framträdande drag i uppbyggnaden av jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse har varit föreskriften om medlemmars skyldighet att till föreningarna leverera hela den saluförda delen av sin produktion av respektive produkter. Sin största ekonomiska betydelse har denna föreskrift numera inom mejeri- och slakteriorganisationerna, medan Svenska Lantmännens Riksförbund nyligen rekommenderat anslutna centralföreningar att slopa motsvarande bestämmelser. Inom Svenska Ägghandelsförbundet synes bestämmelsen numera sakna praktisk betydelse. Vid underlåtenhet att fullgöra leveransplikten stipuleras skadestånd, beståen-

de av förlust av vederbörande eljest tillkommande efterbetalning och/eller visst belopp, i regel avvägt i viss proportion till den underlåtna leveransens värde. Mot detta leveranstvång från medlemmarnas sida svarar från föreningens sida skyldighet att motta erbjudna leveranser. En ytterligare konkurrensbegränsning utgör föreskrifterna om områdesuppdelning, vilka medför att olika föreningar inom en viss bransch inte kan konkurrera med varandra. Försäljningen av de kvantiteter, som inte kan avsättas inom det egna verksamhetsområdet, skall i regel överlåtas till vederbörande huvudorganisation för försäljning på underskottsområden inom landet eller för export.

Dessa förhållanden är för olika branschområden fylligt redovisade i *kartellregistret* genom däri intagna stadgar och avtal. För de i registret intagna konkurrensbegränsningarna har pris- och kartellnämndens kartellregistersektion lämnat följande summariska redogörelse.

Mejeribranschen

Kart.reg. nr 1403. Bestämmelser för Svenska Mejeriernas Riksförening samt organisationer inom riksföreningen angående områdesuppdelning och leveransplikt vid handeln med mjölk och mejeriprodukter ävensom tillverknings- och försäljningsbegränsning samt prisättning avseende vissa produkter.

Kart.reg. nr 1404. Bestämmelser för Riksst, SMR:s Ostlagerförening, angående leveransplikt och begränsning av tillverkningen av olika ostslag.

Kart.reg. nr 1232. Bestämmelser för Kondens- och Torrmjölksfabrikernas Försäljningsförening angående leveransplikt och försäljningssamverkan. Anm.: Sedan föreningens försäljningsverksam-

het från och med den 1 januari 1963 överförts till AB Semper (se nedan kart.reg. nr 2051), kommer föreningens verksamhet att fortsättningsvis huvudsakligen bestå i upprätthållandet av leveransplikt gentemot medlemmarna.

Kart.reg. nr 2051. Avtal mellan AB Semper och Kondens- och Torrmjölksfabrikernas Försäljningsförening, varigenom Semper övertagit föreningens försäljningsverksamhet.

Kart.reg. nr 2052—2054. Avtal mellan AB Semper och Rörvik Torrmjolk AB (reg. nr 2052), Skaraborgs Läns Mejeriförbund (reg. nr 2053) samt Tuna Mejeriförening (reg.nr 2054) angående försäljningssamverkan i fråga om torrmjolk.

Under reg. nr 1405—1586, 1736, 1918, 2025—2030 och 2111—2124 redovisas härjämte inom mejeribranschen omkring 400 avtal, varav ca 80 % kan rubriceras såsom överlåtelseavtal med åtaganden att inte bedriva konkurrerande verksamhet. Återstoden av avtalen innehåller konkurrensbegränsningar av skilda slag. Ett betydande antal av dessa avtal har upphört att gälla.

Slakteribranschen

Kart.reg. nr 350. Bestämmelser för Sveriges Slakteriförbund angående områdesuppdelning och exklusivitet i avseende på handeln med slaktdjur och slaktdjursprodukter.

Kart.reg. nr 351—364, 366—370— 372—375. Bestämmelser för slakteriföreningar, anslutna till Sveriges Slakteriförbund, angående exklusivitet i avseende på handeln med slaktdjur och slaktdjursprodukter.

I kartellregistret redovisas härutöver ett antal avtal med slakteriföreningar

som part å ena sidan och vissa kooperativa produktionsföreningar eller enskilda företagare som part å andra sidan. Dessa avtal är i regel av exklusiv natur eller innebär åtagande att inte bedriva konkurrerande verksamhet.

Svenska Lantmännens Riksförbund och anslutna föreningar

Kart.reg. nr 1699, 1700, 1702—1712, 1717, 1718. Under dessa reg.nr redovisas bestämmelser för Svenska Lantmännens Riksförbund och centralföreningar inom förbundet angående inköps- och leveransplikt. Bestämmelserna om inköpsplikt har emellertid numera upphävts eller begränsats till att endast avse till centralförening anslutna lokalföreningar.

I fråga om leveransplikt har Svenska Lantmännens Riksförbund i mars 1964 uttalat att förbundet ämnar rekommendera de anslutna föreningarna att bortta bestämmelserna härom.

Kart.reg. nr 1719 och 1720. Avtalen gäller områdesuppdelning mellan Sundsvalls Mjölkcenral, Lantmannaaavdelningen och Gävle-Dala Lantmannaförbund (reg. nr 1719) respektive Ångermanlands Lantmannaförbund (reg. nr 1720).

Ägghandeln

Kart.reg. nr 1652. Bestämmelser för Svenska Ägghandelsförbundet och organisationer inom förbundet angående områdesuppdelning, leveransplikt m. m. vid handeln med ägg och slaktfjäderfä.

Genom de här redovisade bestämmelserna har konkurrensen om jordbrukets produkter i uppsamlingsledet försvagats och i vissa fall praktiskt taget helt eli-

minerats. Särskilt på de för jordbrukarinkomsterna dominerande mejeri- och slakteriområdena förekommer sålunda knappast någon prismässig konkurrens om jordbrukarnas produktion, utan föreningarnas avräkningspriser blir avgörande för den ersättning som jordbrukarna erhåller. Såsom framgått av det föregående har däremot inom de varuområden, som omfattas av Svenska Lantmännens Riksförbunds och centralföreningarnas verksamhet, en successiv uppmjukning av de från början gällande konkurrensbegränsningarna ägt rum. Vidare förekommer inom partihandeln med ägg ej sällan, att de konkurrerande parterna överbjuder gällande producentprisnotering.

Mot jordbrukarnas skyldighet att leverera till föreningarna svarar dessas skyldighet att motta sina medlemmars leveranser. Från början torde härvidlag den s. k. *likaprisprincipen* ha framstått som en naturlig regel, även om den inte helt genomgående tillämpats. Enligt densamma har alla medlemmar erhållit samma priser oavsett produktions- och leveransförhållanden. Utan tvivel har likaprisprincipen spelat en stor ekonomisk och psykologisk roll under föreringsrörelsens uppbyggnadsperiod. Som ett exempel härpå kan nämnas, att likaprisprincipens tillämpning otvivelaktigt gjort det lättare att vinna medlemmarnas anslutning till den omfattande strukturrationalisering, som ägt rum inom mejerihanteringen. Utvecklingen har emellertid medfört, att vissa ekonomiska nackdelar av denna princip för betalning av medlemmarnas leveranser allt tydligare framträtt. En konsekvent tillämpad likaprisprincip gör det svårare att åstadkomma en rationell leverans- och orderstruktur, vilket för förädlings- och uppsamlingsleden numera spelar en större roll än tidigare. Ur leverantörens synpunkt innebär en sådan

brist på differentiering av priserna, att rationellare leveransförhållanden, vunnna exempelvis genom specialiserad produktion, inte föranleder bättre priser, liksom att orationella och för mottagaren kostsamma leveransförhållanden inte leder till prisreduktioner. Till de ur rent företagsekonomisk synpunkt mindre gynnsamma verkningarna av likaprisprincipens tillämpning kan sålunda komma även en viss hämmande effekt av densamma på rationaliserings-takten inom jordbruket. Den ekonomiska betydelsen härav torde dock knappast kunna fastställas, och en närmare diskussion av denna sida av problemet torde i varje fall ligga utanför gruppens uppgifter. Gruppen vill till sist endast konstatera, att likaprisprincipens tillämpning under senare år på sina håll uppmjukats och för närvarande är föremål för en ingående prövning inom föreningsrörelsen.

De möjligheter, som föreligger för föreningsrörelsens branschorganisationer att utnyttja sin dominerande ställning inom förädling och partihandel till att genomföra höjningar av partipriserna på jordbruksprodukter, begränsas ytterst av den internationella konkurrensen på livsmedelsområdet och av utformningen av de statliga åtgärder (jordbruksregleringen), som vidtagits för att skydda jordbruket mot denna konkurrens. Av vikt i detta sammanhang är vidare, att partiprisförändringarnas genomslag i de avräkningspriser, som erläggs till jordbrukarna, i sin tur bestäms av bl. a. sådana faktorer som kostnadsutvecklingen inom de föreningsägda förädlings- och partihandelsföretagen. Avräkningspriset inkl. utbetald efterlikvid kan betraktas som en restpost, som framkommer sedan från partipriset (med tillägg av förekommande inkomster av biprodukter) dragits företagets kostnader för driften

samt de medel, som reserverats för önskad kapitalbildning. Då vart och ett av företagen inom en bransch på grund av områdesuppdelningen är befriat från konkurrens från angränsande företag kan härvid riskeras, att variationer i effektivitet och kostnader blir konserverade lättare än som vid ett friare konkurrensläge skulle vara fallet. Denna risk har man emellertid sökt motverka genom att skapa möjligheter till en jämförande granskning av de olika föreningsarnas driftsförhållanden, exempelvis den av Svenska Mejeriernas Riksförening utgivna »Driftsstatistik för svenska mejerier» med dess redovisning av tekniska och ekonomiska driftsresultat för flertalet anslutna mejeriföretag. Vid en bedömning av här berörda förhållanden får ytterligare beaktas, att de ökade möjligheterna för föreningsrörelsen att utnyttja stordriftens fördelar samt en planmässig samordning av marknaden — stabiliserat utbud, undvikande av korstransporter etc. — inneburit förutsättningar för avsevärda ekonomiska vinster i form av kostnadsbesparingar och produktivetsförbättringar.

Ett speciellt problem erbjuder i konkurrenshänseende den integration framåt i detaljhandelsledet, som ägt rum inom mejeri- och slakteribranscherna. Denna integration håller numera efter allt att döma på att få en relativt mindre omfattning än tidigare och intresse synes på sina håll inom föreningsrörelsen föreligga för en successiv minskning av dess engagemang i detaljhandeln. Å andra sidan saknas inte exempel på en utveckling i motsatt riktning och saken erbjuder alltså ett betydande intresse ur konkurrenssynpunkt. Denna integration kan tänkas verka på olika sätt. Å ena sidan kan förekomsten av föreningsägda butikskedjor innebära en konkurrensfaktor och därmed bidra

till att påskynda en kostnadssänkande rationalisering inom handeln. Å andra sidan får man beakta, att konkurrensen mellan sådana butikskedjor och annan detaljhandel inte kan betecknas som en konkurrens på lika villkor, eftersom handeln för sin anskaffning av vissa viktiga livsmedelsvaror är praktiskt taget helt beroende av föreningarna. Särskilt i situationer kännetecknade av knapphet på vissa varuslag kan på grund härav skillnader i kostnader och effektivitet i olika hänseenden, som vid konkurrens utifrån lika förutsättningar skulle spela en stor roll, tänkas bli neutraliserade av att den övriga detaljhandeln har att konkurrera med sina egna leverantörer.

3. Konkurrensförhållanden inom övrig livsmedelsindustri och livsmedelsdistribution

De konkurrensbegränsningar, som föreligger inom förädling och distribution av livsmedel, begränsar sig emellertid inte till den ekonomiska föreningsrörelsen.

På *spannmålsområdet* märks sålunda förhållandevis vittgående konkurrensbegränsningar inom kvarnindustrin. Inom denna har inte endast skett en förhållandevis stark koncentration till större företagsenheter utan samtidigt härmed har ett samarbete mellan de olika grupperna utanför den konsumentkooperativa sektorn av industrin byggts upp. Av central betydelse i detta sammanhang är ett avtal mellan medlemmarna i Kvarnindustriföreningen (omfattande större handelskvarnar utanför KF) angående kapacitets- och förmålningsbegränsning. Även mellan de mindre kvarnarna (sammanslutna i Handelskvarnarnas Produktionsförening) föreligger en liknande överenskommelse. I fråga om havregryn har medlemmarna i Grynindustriförening-

en mellan sig kvoterat försäljningen av havreprodukter och dessutom antagit vissa gemensamma regler för prissättningen. Till undvikande av internordisk konkurrens har vidare Svenska Kvarnföreningen med motsvarande danska och norska sammanslutningar träffat avtal om hemmamarknadsskydd. Det kan här tilläggas, att den ekonomiska föreningsrörelsen numera förvärvat betydande intressen i kvarnindustrin.

Beträffande *mjukt bröd* förekommer en inskränkning av priskonkurrensen genom den riktprissättning, som äger rum i branschen. Denna hade tidigare karaktären av vertikala riktpriser, utfärdade av Sveriges Bageriidkareförening. Denna utfärdar emellertid numera endast nettoprislistor till föreningens medlemmar, under det att riktprissättningen på bröd inom detaljhandeln övertagits av detaljhandelns organisationer.

Beträffande *hårt bröd* föreligger ett avtal mellan den dominerande tillverkaren, AB Wasa Spisbrödsfabrik, och Inköpscentralernas AB (Ica).

Inom *glassbranschen* har en betydande koncentration av tillverkningen ägt rum under senare år. Sålunda har samtliga sex av mejerier drivna glassfabriker norr om Skåne år 1963 bildat ett kommanditbolag, Glace-Bolaget AB Kommanditbolag, till vilket delägarna överfört sin tillverkning och försäljning av glass.

Med Malmö Glass AB (Malmö Nya Mejeriförening) har förhandlingar inletts om anslutning till det nya kommanditbolaget. Tills vidare gäller emellertid ett avtal om områdesuppdelning dem emellan, enligt vilket i princip Malmö Glass AB (Ge-Ge) inte skall bedriva försäljning norr om och Glace-Bolaget ej söder om ett i Götaland beläget gränsområde. Inom detta gränsområde äger båda parterna driva verk-

samheten men skall undvika inbördes konkurrens.

I övrigt kan beträffande livsmedelsindustrin erinras om att försäljningen av *margarin* genom ett avtal mellan de båda dominerande enskilda margarinfabrikerna koncentrerats till Margarinbolaget (inkl. Liva).

Detaljhandeln med livsmedel har under den tid gruppens utredning omfattar kommit att i växande grad kännetecknas av ett omfattande system av *horisontell riktprissättning*. Denna äger rum genom riktprislistor, utfärdade dels av distrikts- eller lokalorganisationer av Sveriges Livsmedelshandlareförbund till dess medlemmar, dels genom vissa av de inom den enskilda detaljhandeln organiserade frivilliga kedjorna (Ica, Favör). Även inom de kooperativa lagercentralerna utarbetas riktprislistor avsedda för föreningar anslutna till lagercentralerna. Följsamheten till dessa riktprislistor är enligt undersökningar av pris- och kartellnämnden mycket hög.

Tidigare förekom i betydande utsträckning att leverantörer fastställde de priser på bl. a. vissa livsmedel, som skulle tillämpas av återförsäljarna. Dylig s. k. bruttoprissättning är numera förbjuden enligt 1953 års konkurrensbegränsningslag. De fasta bruttopriserna ersattes till att börja med i åtskilliga fall av vertikala riktpriser, dvs. rekommenderade priser, satta av leverantörerna. Under de senaste åren sy-

nes inte minst på livsmedelsområdet en förskjutning ha ägt rum från vertikal till horisontell riktprissättning.

Dessa förändringar har haft intressanta verkningar, som här kan beröras endast i den mån de mera direkt avser konkurrensförhållandena inom handeln med livsmedel. Förbudet mot fasta bruttopriser har haft en påtaglig konkurrensstimulerande effekt, i synnerhet som det dragit med sig ett slopande av den tidigare tillämpade privata kontrollen av nyetableringar inom handeln. Leverantörernas inflytande på prisbildningen inom detaljhandeln har reducerats ytterligare genom att de vertikala riktpriserna ofta slopats. På köttvaruområdet spelar dock de kalkylrekommendationer, som utfärdas av Sveriges Slakteriförbund, alltjämt en icke oväsentlig roll för prissättningen på dessa varor i detaljhandeln ehuru något mindre påtagligt nu än tidigare. Den strukturella omdaning av detaljhandeln, som behandlats i det föregående, har lett till att konkurrensen i växande utsträckning förvandlats från en konkurrens mellan ett större antal självständigt opererande företag till en konkurrens mellan ett mindre antal fast sammansvetsade block. Denna utveckling har till att börja med skärpt konkurrensen, men man kan inte bortse från att denna utveckling kan leda till en oligopol-situation med en avtrubning av konkurrensviljan som följd.

KAPITEL IV

Marginalförhållanden och jordbrukarandelar för viktigare livsmedel från svenska jordbruksprodukter

A. Beräkningarnas syfte, omfattning och avgränsning

Konsumenternas utgifter för livsmedel kan grovt sett uppdelas i *två komponenter*, nämligen 1) ersättning till jordbrukarna för i livsmedlen ingående råvara (jordbruksprodukter) och 2) ersättning till livsmedelsindustri och distribution för de tjänster, som lämnas av dessa sektorer för att konsumenten skall få varan i önskad form, på önskad plats och vid önskad tidpunkt.¹ I den allmänna diskussionen har ersättningen till jordbrukarna för själva råvaruproduktionen ofta kommit att betecknas som »jordbrukarandelen», medan ersättning åt förädling och distribution fått benämningen »marginaldelen» (förädlings- och handelsandelarna). Även i internationellt språkbruk används dessa benämningar. (Definitioner på av gruppen använda andels- och marginalbegrepp se kap. IV: C.)

Distributionsgruppens väsentliga arbetsuppgifter har varit att på olika sätt belysa, hur dessa båda andelar utvecklats sig, samt söka förklara orsakerna härtill mot bakgrund av bl. a. utvecklingen inom förädling och distribution. Gruppen har vidare sökt bestämma sambandet mellan producent- och konsumentprisernas förändringar. En sådan belysning och analys skulle kunna bidra till förståelsen av prispbildningen

på livsmedel, vilket vore angeläget för bl. a. jordbrukspolitiska ställningstaganden.

Utifrån denna huvudutgångspunkt preciserade arbetsgruppen i början av sitt arbete följande två huvudgrupper av undersökningar som önskvärda, nämligen:

1. *Långsiktstkalkyler*: En undersökning av hur jordbrukets, förädlingens och distributionens andelar av livsmedelsutgifterna utvecklats sig mellan 1950 och 1961.

Undersökningen skulle omfatta sådana grupper av i Sverige konsumerade livsmedel, i vilka *svenska jordbruksprodukter utgjort den primära råvaran*.

I första hand skulle undersökningarna uppläggas så, att en beskrivande bild av förhållandena erhöles varuvis och totalt. I andra hand skulle kalkylerna om möjligt läggas upp så att man även kunde belysa orsakerna till ändrade förädlings- och distributionsandelar, dvs. hur mycket av förskjutningarna som beror på:

¹ Egentligen kan ersättningen för själva råvaruproduktionen i sin tur uppdelas i ytterligare två delkomponenter, nämligen dels ersättning för produktionsfaktorn jord samt i jordbruket sysselsatt arbetskraft och dels ersättning för de produktionsmedel, som jordbruket köper från andra sektorer (maskiner, bränsle, handelsgödsel etc.). Detta betraktelsesätt har fått större relevans med stigande industrialisering av jordbrukssektorn.

a) Ändrad standard på varorna (ändrade kvaliteter, ökad förädlingsgrad eller ökad service);

b) Ändrat konsumtionsval (de totala utgifterna för förädling och distribution kan ändras genom att konsumtionen förskjuts mellan varor med olika förädlings- och distributionsandelar);

c) Ändrade priser på de tjänster som förädling och handel lämnar (priset på tjänster från exempelvis förädling och handel kan öka genom att löneökningarna är större än produktivitetsoökningen).

För det tredje skulle gruppen vidare i dessa långsiktberäkningar ha velat belysa, hur den totala långsiktiga förädlings- och distributionsmarginalen fördelar sig på olika delkomponenter; antingen mätt på olika led i marknadskedjan såsom ersättning till uppsamling och transport, förädlingsindustri, partihandel och detaljhandel eller mera funktionellt på löner, ersättning till andra sektorer osv. Bl. a. på grund av bristfälligt statistiskt material har det emellertid i arbetsgruppens långsiktskalkyler endast varit möjligt att för vissa varugrupper redovisa data, som delar upp totalmarginalen i nämnda komponenter. I arbetsgruppens prisjämförelser (kap. IV: G — liksom i kap. III) har dock sagda förhållanden i viss mån kunna belysas.

Avsikten med långsiktscalkylerna har för det fjärde varit att utarbeta en metodik, som kunde användas för framtida kalkyler, så att man fortlöpande kunde följa och belysa livsmedelsutgifternas fördelning på å ena sidan andelen till jordbruket och å andra sidan andelarna till förädling och distribution.

I viss utsträckning avsågs också, att långsiktscalkylerna skulle komma att ge vägledning för prognoser rörande

den framtida andels- och marginalutvecklingen.

2. *Kortsiktscalkyler* (tvärsnittsberäkning): Under senare år med en relativt rörlig prisbildning på själva jordbruksprodukterna har *dynamiken i prisändringarna* kommit att starkt uppmärksammas.

Konkreta frågeställningar härvidlag har varit bl. a. följande:

a) Om priset på en viss jordbruksprodukt ändras, hur återverkar detta på konsumentpriset?¹ Ett svar härpå bör kunna ge upplysning om marginalens typ, t. ex. om man har fasta (öres-) eller procentuella marginaler.

b) Ändras konsumentpriset lika mycket vid en prissänkning i råvaruledet som vid en lika stor prishöjning i samma led?

c) Sker prisändringen i detaljhandeledet lika snabbt vid en prissänkning i råvaruledet som vid en prishöjning i samma led?

d) Är de väsentligaste prisändringarna i handelsledet främst orsakade av prisändringar i fabrikantledet (partiledet) eller sker de huvudsakligen på grund av andra orsaker?

Svar på dessa frågor bör ge viss insikt i hur själva prisbildningsmekanismen på livsmedel fungerar.

Arbetsgruppen har sökt bilda sig en uppfattning om bl. a. ovan nämnda problem genom vissa jämförelser av prisutvecklingen i olika led av priserna på vissa livsmedel. Förutom en belysning av ovan nämnda problematik har dessa undersökningar även gett en bild av prisspridningen för samma vara på samma plats och vid samma tidpunkt samt en viss uppfattning om storleken av detaljhandelsmarginalerna.

¹ På grund av det nuvarande prisreglerings-systemets konstruktion blir prisnoteringarna för jordbruksvarorna i de flesta fall lika med partiprisnoteringarna.

B. Möjligheterna att med indexjämförelser belysa marginalutvecklingen

I den allmänna diskussionen kring livsmedelsprisernas utveckling och sammansättning hänvisas också ofta till utvecklingen för konsumentprisindex och jordbrukets producentprisindex. Man gör härvid jämförelser mellan utvecklingen av å ena sidan index för livsmedel i konsumentprisindex och å andra sidan producentprisindex, antingen totalt för samtliga livsmedel resp. jordbruksprodukter eller index för olika delgrupper. Dessa index söker visa den genomsnittliga relativa prisutvecklingen för konsument- resp. producentpriserna. Grovt sett kunde man därför förvänta, att dessa index också borde ge en antydning om den relativa marginalutvecklingen. Om exempelvis livsmedelsprisindex steg kraftigare än producentprisindex, borde detta därför vara en indikation på att förädling och handel ökat sin andel i livsmedelsutgifterna (ökande marginaler). I ännu högre grad borde detta vara fallet vid jämförelser mellan index för vissa huvudgrupper av livsmedel/jordbruksprodukter.

För att närmare klarlägga, i vad mån livsmedelsposten i konsumentprisindex resp. jordbrukets producentprisindex är användbara för att ge en bild av den relativa marginalutvecklingen, har arbetsgruppen närmare låtit undersöka dessa index.

Konsumentprisindex (KPI) efterträddes i juli 1954 förutvarande levnads-kostnadsindex som mätare av prisförändringarna i detaljhandelsledet. Index utarbetades tidigare av socialstyrelsen; numera sker beräkningarna vid statistiska centralbyrån. KPI redovisas månadsvis och beräknas med 1949 som basår.

Vid framräknandet av indexvärdena

utgår man från en varulista, den s. k. *indexbudgeten*. Denna innehåller ett urval om ca 800 viktigare artiklar, som saluförs i detaljhandeln, jämte tjänster.

Man definierar vanligen KPI som kostnadsförändringen mellan två tidpunkter för upprätthållande av *oförändrad standard*. I realiteten innebär emellertid den använda metodiken, att man i stort sett mäter kostnadsförändringen vid oförändrad konsumtionssammansättning. Det betyder bl. a., att konsumenten i vissa fall kan mildra effekten av en prishöjning på en vara genom att helt eller delvis övergå till en annan, substituerbar vara. Därigenom ändras inte standarden men prishöjningen ger utslag i index.

Jordbrukets producentprisindex (JPI) används i samband med prisregleringen på jordbruksprodukter. Den första serien hade september 1956 som bas (mittprinsnivån). I och med tillämpningen av det nya sexårsavtalet för jordbruket påbörjades en ny serie, som har 1 september 1959 som bas men som i viktigare avseenden överensstämmer med den tidigare serien (jfr Jordbruksekonomiska Meddelanden 1960:1). JPI beräknas månatligen av statens jordbruksnämnd, och resultaten redovisas i Jordbruksekonomiska Meddelanden.

Viktsystemet vid beräkningen av JPI utgörs av beräknade totalkvantiteter av olika produktslag. Vad som här avses är jordbrukets slutprodukter, som dels består av produkter i det tillstånd de framkommer vid jordbruken (spannmål, potatis, ägg), dels utgörs av förädlade produkter (smör, ost, fläsk). JPI avser alltså inte prisläget vid en viss förädlingsnivå. Beträffande en del produkter använder man odlarpriser (t. ex. för spannmål), i andra fall utgår man från partipriserna (t. ex. för konsumtionsmjölk och köttvaror).

Index baseras på i stort sett hela det svenska jordbrukets avsaluproduktion (normalkalkylen 1959/60). Endast vissa smärre poster har utelämnats. I vägningstalen ingår emellertid också de kvantiteter, som exporteras. För indexberäkningarna används ibland priser som avviker från de faktiskt noterade. Sålunda används det s. k. inlösenpriset för brödspannmål oförändrat för samtliga månader under samma produktionsår.

Den ovannämnda indexkonstruktionen benämnes *nominell* JPI. Genom att dividera denna med KPI erhålls *reell* JPI, vilken även publiceras.

Jämförelsemöjligheterna. I fråga om möjligheterna att dra slutsatser av direkta jämförelser mellan jordbrukets producentprisindex och livsmedelsdelen av konsumentprisindex måste man först beakta de metodologiska skillnader, som föreligger i fråga om indexseriernas uppbyggnad och som i vissa avseenden kan allvarligt störa jämförbarheten.

Varuområdet. Vad beträffar en jämförelse av båda *totalindexen* bör man observera att KPI:s indexserie för livsmedel omfattar hela livsmedelsområdet, alltså även icke-jordbruksvaror. För att man skall kunna göra meningsfulla jämförelser med JPI, måste därför i princip varor, som inte härrör från inhemsk jordbruksproduktion, exkluderas ur materialet för KPI. Å andra sidan innehåller JPI vissa produktslag, som inte har motsvarighet inom varuområdet för KPI. I praktiken innebär detta således, att jämförelserna får ske varugrupsvis eller alternativt för enskilda varuslag. Men även varugrupsvis är indexen ej fullt jämförbara främst genom att exporten av jordbruksprodukter verkar så, att man får olika viktal för KPI och JPI.

Följande delindexserier motsvarar

därvid varugrupsvis närmast varandra i de olika indexen.

I posten *mjöl, gryn och bröd* i KPI ingår även importerade varuslag såsom risgryn. Vidare ingår havregryn, medan produkten havre ej inräknas i JPI. Dessa båda varuslag har dock relativt liten vikt. De motsvaras i JPI av vete och råg.

Beträffande *potatis* ingår matpotatis i gruppen rotfrukter och grönsaker. Prisnoteringar insamlas dock för matpotatis inom ramen för KPI, varför det är tekniskt möjligt att räkna ut en prisindexserie för denna vara i konsumentledet.

Socker inräknas i den större posten specerier, som bl. a. innehåller ett flertal kolonialvaror. Sockerpriset kan dock extraheras ur grundmaterialet till KPI.

Mejeriprodukter visar relativt god överensstämmelse mellan de båda serierna med undantag för tormjolk, som dock är betydelslös i detta sammanhang. Jämförbarheten störs dock av exporten av mejeriprodukter.

Ägg finns i båda serierna och bör kunna jämföras direkt. Säsongvariationer minskar dock jämförbarheten på kort sikt.

Beträffande *kött, fläsk och charkuterivaror* föreligger något mindre jämförelsemöjligheter än för övriga ovan nämnda varugrupper. Dels störs bilden av bl. a. export av fläsk och import av kött och dels är antalet typvaror i KPI rätt litet. Vissa omvägningar måste därför ske för att en riktig jämförelse skall kunna göras. Statens pris- och kartellnämnd företar emellertid regelbundna beräkningar av sådant slag. I nämndens s. k. butiksprisindex redovisas jämförande indexberäkningar avseende parti- och detaljprisutvecklingen för hela köttvaruområdet.¹ Som grov mätare av

¹ Publicering sker varje månad i tidskriften Pris- och kartellfrågor.

utvecklingen på längre sikt torde dock delindex i KPI och JPI kunna användas.

Varuurlvalet. Det bör särskilt beträffande KPI framhållas, att priser ej insamlas för samtliga i respektive varugrupper ingående varuslag utan endast för ett antal s. k. *representantvaror*. Även om dessa i allmänhet utgör de mest betydelsefulla varuslagen inom respektive grupp, kan prisutvecklingen ibland avvika från den som gäller för hela varugruppen i genomsnitt.

I detta sammanhang spelar också kvalitetsförskjutningar och förändringar i marknadsandelen för de olika representantvarorna en viss roll, ehuru effekten när det gäller livsmedel sannolikt är mindre än för vissa andra artiklar.

Prisnoteringarna. Vissa skillnader föreligger också mellan de båda indexserierna vad angår sättet och tiden för prisuppgifternas inhämtande. För KPI noterar särskilda ombud vanligen en gång i månaden priserna i ett större antal slumpmässigt utvalda affärer, fördelade över hela landet. I indexberäkningen insätts sedan medelpriserna för riket. Beträffande vissa produkter ingående i JPI, t. ex. kött- och fläskvaror, beräknas genomsnittspriser på basis av flera noteringar per månad. En prisförändring, som sker strax efter den dag (i mitten av månaden), då priserna för KPI insamlats, kan inte slå igenom i denna index förrän nästa månad. Kortsiktiga jämförelser kan påverkas av denna omständighet, medan vid årsjämförelser nämnda förhållanden spelar mindre roll.

En viss trögrörlighet i priserna förekommer ofta av olika orsaker. När t. ex. importavgifterna på jordbruksprodukter sänktes i oktober 1960, resulterade detta inte i någon omedelbar nedgång i partipriserna och ej heller i konsumentpriserna. Olika omständigheter,

framför allt marknadsskäl, gjorde att priserna på flertalet produkter först efter en tid förändrades. Analogt är fallet, när priserna i tidigare led stiger. Det bör understrykas, att förändringar i importavgifter o. dyl. inte nödvändigtvis måste verka automatiskt så, att prisnivån i senare led omedelbart påverkas. Detta bör särskilt uppmärksammas vid jämförelse på kort sikt; studerar man utvecklingen över längre perioder, bör denna eftersläpning dock inte få någon större effekt.

För närvarande utgår allmän varus katt på större delen av konsumtionsvarusortimentet. *Indirekta skatter* elimineras inte ur beräkningarna för KPI utan införandet av en ny skatt får samma effekt som en prishöjning. Det har ifrågasatts att beräkna en särskild s. k. nettoprisindex, som skulle vara rensad från indirekta skatter. En sådan beräkning är emellertid förenad med betydande svårigheter av metodologisk art. Tills vidare måste man begagna KPI och i möjligaste mån söka ta hänsyn till förändringar i den indirekta beskattningen.

En omständighet som också har väsentlig betydelse är, att prisnoteringarna på olika produkter för beräkning av JPI inte hänför sig till ett och samma förädlings- eller handelsled. Denna index har som bekant till syfte att fungera som ett instrument i samband med jordbruksregleringen. Noteringarna är därför delvis bestämda av lämplighets skäl. För vissa produkter såsom spannmål, oljevaxter och sockerbetor tillämpas odlarepriser, medan exempelvis noteringarna på mejerivaror och kött i princip motsvarar partipriser. Prisutvecklingen för dessa produkter enligt JPI återspeglar således ej direkt producentprisutvecklingen.

Konklusioner. Redan av den tämligen summariska granskning av jämförelse-

möjligheterna mellan de båda indexserierna som ovan gjorts torde ha framgått, att direkta jämförelser av *totalindex* som mätare av prisutvecklingen på kort sikt kan ge missvisande resultat. Som en indikator på prisutvecklingen för jordbruksprodukter och livsmedel på längre sikt kan totalindex tjäna. Däremot kan man ej — i varje fall ej utan att göra relativt omfattande korrekationer — på basis av utvecklingen för totalindex uttala sig om hur förädlings- och handelsledens genomsnittliga marginaler utvecklats.

Möjligheterna till *varugrupsvisa jämförelser* är större, även om det också härvidlag förekommer skillnader, som gör jämförbarheten för vissa grupper mindre tillfredsställande. Dessa skillnader beror främst på olika viktstal i KPI och JPI samt på att priserna i JPI i flera fall avser partipriser.

De varor, som synes erbjuda minst svårigheter i detta sammanhang, är mejerivaror och ägg samt matpotatis. I fråga om mejerivaror kommer dock jämförbarheten att störas av olika viktstal samt på grund av att prisnoteringarna i JPI avser partipriser.

På mjöl- och brödområdet samt köttområdet är möjligheterna till prisjämförelser mera begränsade. Över en längre tidsperiod bör dock dessa delindex efter viss korrigerings kunna ge en ungefärlig bild av utvecklingen.

Sammanfattningsvis kan sägas, att delindexserier i JPI och KPI för vissa varugrupper med viss korrigerings kan sammanställas för belysning av i första hand prisutvecklingen och i andra hand marginalutvecklingen inom förädlings- och handelsleden. Detta gäller särskilt utvecklingen på längre sikt. Även i dessa fall försvåras en jämförelse på kort sikt mellan utvecklingen av index i KPI och JPI av en rad faktorer. Andra delindexserier för andra varugrupper kan

överhuvud taget ej användas för detta ändamål utan betydande omarbetningar. Jämförelser mellan totalindextalet för JPI och livsmedelsdelen av KPI ger rätt missvisande resultat. Som en mycket grov indikator på den relativa prisutvecklingen över längre tidsperioder kan *möjligen* totalindexen användas.

Av denna redogörelse framgår, att befintliga index ej kan användas till att belysa andels- och marginalutvecklingen i förädlings- och handelsleden. För att få en riktig bild av denna utveckling har arbetsgruppen därför fått utföra särskilda beräkningar. För dessa redogörs i följande avsnitt.

C. Begrepp och metodik¹

Framför allt vid genomförandet av de i föregående avsnitt preciserade långsiktiga marginalundersökningarna har arbetsgruppen mött en rad besvärliga metodik- och kalkylproblem. Delvis har dessa problem varit av allmän principiell art utan samband med svenska förhållanden, delvis har problematiken berott på speciella svenska förhållanden. Några mera omfattande svenska undersökningar av det slag som här avses rörande marginalförhållandena för livsmedel saknas i stort sett. De utredningar som tidigare gjorts har mera syftat till att antingen belysa vissa delproblem eller också varit rätt grova överslagskalkyler. Ingen av dessa utredningar har tagit upp metodiken vid andels- och marginalkalkyler till någon mer ingående diskussion. Arbetsgruppen kommer därför att i det följande ingå på dessa problem.

Den vill då först behandla de allmänna problemen vid andels- och marginalkalkyler — på vilka sätt andelsbegreppen och marginalerna kan belysas

¹ Se även bilaga B.

— samt hur olika beräkningsresultat skall tolkas. En sådan grov belysning synes kunna erhållas genom en översikt av metodiken och begrepp vid amerikanska undersökningar. USA har varit ledande i fråga om undersökningar rörande livsmedelsprisernas sammansättning och internationell kalkylmetodik och terminologi i hithörande frågor synes också i hög grad anknyta till amerikanska undersökningar.¹

Efter denna allmänna översikt kommer gruppen att redogöra för hur den genomfört sina långsiktsskalkyler och vilka speciella problem som den härvidlag mött.

1. Vissa utländska undersökningar

I den *anglosaxiska terminologin* (USA och Kanada) använder man skilda marginalbegrepp beroende på om kalkylerna avser att visa hur konsumentpriset för ett visst livsmedel (t. ex. en liter mjölk, 1 kg nötkött, 1 kg potatis) eller för flera livsmedel i inbördes fixerade volymer fördelar sig till jordbrukare, förädling och distribution eller om kalkylerna avser att visa, hur utgifterna för den faktiska totala livsmedelskonsumtionen år från år fördelar sig på nämnda grupper.

a) I det första fallet, dvs. vid kalkyler avseende *priset av en viss produkt* (per enhetskalkyl) använder man härvid begreppen »Farm-retail spread» eller »total marketing margin» eller »marketing charge». Med dessa begrepp menar man då skillnaden mellan detaljhandelspriset för varan i fråga och vad jordbrukaren erhåller för den mängd jordbruksprodukter, som åtgår för att konsumenten skall kunna köpa en enhet i detaljhandelsledet.² Denna »farm-retail spread» anges i absoluta tal, dvs. dollar och cents.

För att få en genomsnittlig bild av

jordbrukarandelen för samtliga livsmedel av inländskt ursprung använder man i USA s. k. *market-basket-kalkyler*. Denna market-basket omfattar ett sextiotal varor av inländskt ursprung och motsvarar kvantitetsmässigt vad en »genomsnittlig löntagare» köper per år. För dessa volymer beräknar man det totala detaljhandelsvärdet och det totala jordbrukarvärdet. Skillnaden mellan dessa båda (i dollar och cents) utgör »the average farm-retail market basket spread». För att kunna göra jämförelser över tiden har man fasta volymer.³ Med »the market-basket» avser man att mäta hur *förädlings- och distributionsmarginalerna utvecklar sig för en konstant volym livsmedel* (dvs. den genomsnittliga prisutvecklingen för tjänster från förädlings- och distributionssektorerna).

Förädlings- och distributionskostna-

¹ Se t. ex. Farm-Retail Spreads for Food Products, USDA, Miscell. publ. nr 741.

En sammanfattning över de amerikanska marginalundersökningarna ges av G Schmitt i »Die Handels- und Verarbeitungsspannen bei Nahrungsmitteln», Ber. über Landwirtschaft, 171 Sonderheft, 1959.

I »Report of the Royal Commission on Price Spreads of Food Products», Ottawa 1959, lämnas en redogörelse för kanadensiska undersökningar.

Inom EPA/OEEC har vidare utförts en rad undersökningar rörande marginalförhållanden inom livsmedelssektorn: EPA/OEEC reports nr 15/1959 och 24/1960.

² På grund av spill m. m. måste alltid mer än t. ex. 1 liter mjölk levereras av jordbrukaren för att konsumenten skall kunna köpa 1 l. Kalkylmässigt beräknas därför den s. k. farm-retail spread på följande sätt: Antag att 1 liter mjölk kostar konsumenten 1 kr. På grund av spillförluster måste jordbrukaren leverera 1,1 l mjölk för att konsumenten skall få 1 liter. Jordbrukaren erhåller per liter levererad mjölk 40 öre. För 1,1 liter får han 44 öre. Farm-retail spread blir då $1,00 - (1,1 \times 40) = 56$ öre. Dessutom görs korrekationer för biprodukter m. m.

³ Indexmetodikens för »the market-basket» svarar närmast mot metodiken i vårt konsumentprisindex och syftet är i princip också liknande, nämligen prisutvecklingen vid konstant konsumtion.

derna har en *pris-* och en *volymkomponent*. Volymkomponenten (dvs. mängden tjänster per vara) är på kort sikt — några år — i stort sett oförändrad. Ändrade absoluta marginaler beror då helt på ändrade priser för de tjänster som ges av förädling och distribution. På längre sikt förändras även förädlingsgraden och varornas kvalitet. Förädlings- och distributionsmarginaler räknade per enhet vara kommer då att ändras beroende på att såväl priset på marknadstjänsterna som volymen tjänster (förädlingsgraden m. m.) ändras. Till detta kommer att konsumenterna så småningom ändrar sitt konsumtionsval. Byte av basperiod och vägningstal sker därför även i de amerikanska market-basket-kalkylerna med 10—15 års intervaller. För jämförelser av marknadskostnadernas utveckling på riktigt lång sikt uppstår härvid besvärliga indexproblem.

b) Det andra huvudbegreppet i anglosaxisk »marginalterminologi» är den s. k. *marketing bill*, som utgör *förädlingens och distributionens totala andel (i dollar) av de faktiska årliga utgifterna för hela den livsmedelskonsumtion, som har inländska jordbruksprodukter som primär råvara*. Storleken av denna »totala marknadskostnad» för livsmedel påverkas av variationer i den totala konsumtionen av livsmedel, livsmedelskonsumtionens sammansättning samt dessutom på samma sätt som vid »farm-retail»-kalkyler av ändrade priser på förädlings- och distributionstjänster och ändrad förädlingsgrad.

c) *Andelsbegreppet* i amerikanska marginalundersökningar avser närmast jordbrukarnas procentuella andel av konsumenternas livsmedelsutgifter (the farmer's share of the consumer's dollar) och mäts dels per enhet vara (för en viss vara eller från market-basket-data), dels utifrån data för the marketing

bill, d. v. s. som jordbrukarnas faktiska procentuella andel av de totala livsmedelsutgifterna för ett visst år.

När jordbrukets resp. förädlingens och handelns andelar av priset på en vara (resp. av de totala livsmedelsutgifterna) redovisas i procenttal, bör man observera att de procentuella andelarna kan ändras av andra orsaker än vid absoluta marginalberäkningar. Genom fallande jordbrukarpris kan t. ex. jordbrukarnas relativa andel minska utan att den absoluta förädlings- och handelsmarginalen ändrats. Förskjutningar i jordbrukets procentuella andel av priset på en vara eller av de totala livsmedelsutgifterna bör därför tolkas med viss försiktighet.

Av denna redogörelse för amerikanska marginalundersökningar framgår

1. att begreppet *marginal (farm-retail spread)* används som beteckning för de absoluta förädlings- och distributionskostnaderna (d. v. s. i pengar) per enhet av en viss vara (eller genomsnittligt för en genom åren inbördes fixerad mängd varor). Ändrade marginaler kan därvid återspegla dels ändrade priser för en oförändrad mängd tjänster från förädling och handel (*priskomponenten*) och dels ökad mängd förädlings- och distributionstjänster (ökad förädlingsgrad; *volymkomponenten*).

2. att begreppet *totala marknadskostnader (the marketing bill)* avser förädlingens och handelns faktiska andel (i pengar) av de faktiska livsmedelsutgifterna varje år (för varor av inländskt råvaruursprung). Den totala marknadskostnaden per år kan — liksom totalmarginalen — påverkas dels av ändrade priser på tjänster från förädling och distribution, dels ändrad förädlingsgrad men dessutom även av ökad eller minskad totalkonsumtion liksom av förskjutningar i konsumtionen mellan olika grupper av livsmedel.

3. att begreppet *andel* (*the farmer's share*) används för att beteckna jordbrukets resp. förädlingens och distributionens procentuella andelar av priset på en vara, på en fixerad mängd varor eller av de totala livsmedelsutgifterna (livsmedel med inländska jordbruksprodukter som primär råvara).

2. Distributionsgruppens terminologi

Den i föregående avsnitt lämnade redogörelsen över den i USA använda begreppsapparaten och kalkylmetodiken ger en översiktlig bild av problematiken i andels- och marginalkalkyler och tolkningen av erhållna resultat. I princip har distributionsgruppen använt samma kalkylmetodik som i USA och i viss utsträckning har även samma begrepp i översatt form kommit till användning.

I det följande redovisas översiktligt arbetsgruppens terminologi och principiella kalkylmetodik.

Vad beträffar terminologin saknas för svenskt språkbruk entydiga begrepp, som täcker här avsett område, eller också används samma ord i flera bemärkelser. Det sistnämnda gäller t. ex. uttrycket »marginal», som kan avse både ett belopp i kronor och ören och ett procenttal. Distributionsgruppen har därför funnit det nödvändigt att för sina syften utarbeta en terminologi, som den använt i sina beräkningar och tabeller och som också till vissa delar används i den verbala framställningen.

Gruppen har vid utarbetandet av sin begreppsapparat utgått från syftet med sina kalkyler. Detta syfte har främst varit att belysa, hur konsumenternas livsmedelsutgifter fördelar sig till å ena sidan distribution och förädling — i fortsättningen benämnd *förädlings- och distributionsandelen* — och å andra sidan råvaruproduktion i form av levererade jordbruksprodukter — i det föl-

jande benämnd *jordbrukarandelen*. Denna fördelning kan uttryckas på olika sätt, t. ex. med utgångspunkt från det pris som konsumenten betalar för en viss vara, exempelvis potatis eller ägg, eller utifrån konsumtionsvärdet för en viss varugrupp såsom mjöl och bröd eller värdet av den totala livsmedelskonsumtionen. Utifrån dessa utgångspunkter har arbetsgruppen skapat följande huvudbegrepp.

För att beteckna hur konsumentpriset på en vara fördelar sig används följande begrepp.

Konsumentpris och *detaljhandelspris* är synonyma; där ej annat anges, inkluderas således varuskatt i konsumentpriset.

Jordbrukarpris avser i princip det pris som jordbrukaren erhåller för levererad vara. I kalkylerna skiljs mellan *faktiskt* och *kalkylerat* jordbrukarpris.

Med *faktiskt jordbrukarpris* avses i regel avräkningspriser (med efterlikvider tillagda i förekommande fall).

Med *kalkylpris* avses avräkningspriser justerat med hänsyn till biprodukter, in-ternerna avgifter m. m.

Vid kalkyler avseende varugrupper eller hela livsmedelskonsumtionen används följande begrepp.

Begreppet »värde» används som beteckning på försäljningsvärdet (volym \times pris) från varje led i marknadsförandet (detaljhandelsledet, partihandelsledet o. s. v.).

Konsumtionsvärdet är således = livsmedelskonsumtionen (t. ex. för en viss varugrupp) värderad i detaljhandelspriser.

Jordbrukarvärdet utgör ersättning till producenterna för de råvaror som ingår i konsumtionsvärdet. Jordbrukarvärdet kan vara faktiskt eller kalkylerat. Faktiskt jordbrukarvärde är beräknat utifrån avräkningspriser till jordbruket, medan kalkylerat jordbrukarvär-

de bygger på kalkylpriser, d. v. s. avräkningspriser justerade för biprodukter, interna avgifter m. m.

Begreppen andel och marginal.

Begreppet *andel* används för att ange, hur stor procentuell del av konsumentpriset eller konsumentvärdet som går till distribution, förädling och jordbruk.

Därvid används enbart begreppet »*andel*» (partihandelsandel, jordbrukarandel etc.), när man talar om hur priset på en vara fördelar sig, medan begreppet »*genomsnittlig andel*» används vid kalkyler avseende värdesummor för viss varugrupp eller den totala livsmedelskonsumtionen (av ifrågasvarande produkter).

Begreppet *öresmarginal* används för att beteckna, hur mycket (i kr, ören) av priset på en vara som tillfaller de olika förädlings- och distributionsleden.

Enligt nämnda definitioner kommer detaljhandelsandel och detaljhandelsmarginal att sammanfalla, vilket dock ej gäller för tidigare led t. ex. partihandelsmarginal och partihandelsandel. Detta framgår av följande uppställning:

$$\text{Detaljhandelsmarginal} = \frac{\text{detaljhandelsandel}}{\frac{\text{Detaljhandelns öresmarginal}}{\text{detaljhandelspris}}} \times 100$$

$$\text{Partihandelsmarginal} = \frac{\text{Partihandelns öresmarginal}}{\text{partihandelspris}} \times 100$$

$$\text{Partihandelsandel} = \frac{\text{Partihandelns öresmarginal}}{\text{detaljhandelspris}} \times 100$$

Jordbrukarandelsbegreppen I och II.
Vid jordbrukarandelsberäkningar grundade på *faktiska priser* (d. v. s. konsumentpris och avräkningspris till producent) används beteckningen *jordbrukarandel I*.

När andelsberäkningarna grundas på *kalkylerat jordbrukarpris* används benämningen *jordbrukarandel II*.

De i gruppens beräkningar använda huvudbegreppen *jordbrukarandel I* resp. *jordbrukarandel II* definieras därför på följande sätt:

a) *Vid kalkyler avseende en viss bestämd vara som kan följas från producent till konsument* (t. ex. potatis eller ägg):

$$\text{Jordbrukarandel I} = \frac{\text{faktiskt jordbrukarpris (avräkningspris)}}{\text{konsumentpris}} \times 100$$

$$\text{Jordbrukarandel II} = \frac{\text{kalkylerat jordbrukarpris}}{\text{konsumentpris}} \times 100$$

b) *Vid kalkyler avseende en varugrupp eller hela livsmedelskonsumtionen (den del som i huvudsak bygger på svenska råvaror):*

$$\text{Genomsnittlig jordbrukarandel I} = \frac{\text{Faktiskt jordbrukarvärde (beräknat utifrån avräkn. priser)}}{\text{konsumtionsvärde}} \times 100$$

$$\text{Genomsnittlig jordbrukarandel II} = \frac{\text{Kalkylerat jordbrukarvärde}}{\text{konsumtionsvärde}} \times 100$$

Så som konsumentpris resp. konsumtionsvärde ovan definierats ingår varuskatt.

Av vissa skäl har det emellertid ansetts angeläget att beräkna jordbrukarandelarna även utan varuskatt inräknad i konsumentpris resp. konsumtionsvärde.

Om varuskatt ingår i konsumentpris resp. konsumtionsvärde, används därför beteckningen *jordbrukarandel I* resp. *jordbrukarandel II* »inkl. varuskatt».

Om varuskatt ej ingår i konsumentpris resp. konsumtionsvärde, används beteckningen *jordbrukarandel I* (resp. *jordbrukarandel II*) »exkl. varuskatt». Som regel är jordbrukarandelarna angivna exkl. varuskatt.

3. Kalkylmetodik

Som framgått av närmast föregående terminologiavsnitt har arbetsgruppen i sina kalkyler använt sig av två jordbrukarandelsbegrepp — jordbrukarandel I och jordbrukarandel II — och även redovisat kalkylresultat för båda dessa begrepp.

I fråga om *jordbrukarandel I* har faktiskt jordbrukarpris (d. v. s. i regel avräkningspriser) direkt relaterats till konsumentpris (eller konsumtionsvärdet) för det livsmedel i vilket ifrågavarande jordbruksprodukt ingår. Att sådana kalkyler utförts av arbetsgruppen beror på att man i den allmänna diskussionen rörande livsmedelsmarginaler och jordbrukarandelar ofta gör jämförelser direkt mellan konsumentpris och avräkningspris till jordbrukare. En jämförelse gjord på detta sätt ger dock för flera produkter missvisande resultat. Orsakerna härtill är, att avräkningspriserna till producenterna ej enbart bestäms av jordbruksproduktens livsmedelsvärde i inländsk konsumtion utan även av värdet på biprodukter, förluster vid export m. m.

Syftet med arbetsgruppens beräkningar har varit att räkna fram, hur stor andel jordbrukarna erhåller av konsumtionsvärdet för sådana livsmedel, som i huvudsak är framställda av svenska jordbruksråvaror. Utifrån detta syfte är det klart att jordbrukarandel I ej ger åsyftat resultat. Avräkningspriserna till producent kan därför ej användas för gruppens syfte utan måste korrigeras för ovan nämnda faktorer. Om man gör en sådan korrigering, erhåller man *jordbrukarandel II*, som visar vad producenten skulle ha erhållit om biprodukterna ej haft något värde, inga exportförluster förekommit m. m. Tillvägagångssättet för att beräkna jordbrukarandel II har i princip varit följande.

I fråga om oförädlade livsmedel — d. v. s. sådana livsmedel som i stort sett når konsumenterna i samma skick som de lämnade jordbruket (t. ex. potatis och ägg) — kan man utgå från priset i konsumentledet och ifrån detta första dra av varuskatten. Därefter avdras den ersättning som detalj- och partihandeln samt förädling (sortering och förpackning) och transporter erhållit. Resten utgör ersättning till jordbruket. Om man nu utgått från exempelvis priset på 1 kg potatis i konsumentledet och räknat fram vad jordbrukaren erhåller av detta pris, är dock detta värde i regel ej jämförbart med det avräkningspris som jordbrukaren erhåller vid leverans av 1 kg potatis. Vid livsmedel av typen ägg och potatis beror skillnaden bl. a. på spillförluster, d. v. s. jordbrukaren måste leverera mer än 1 kg potatis för att konsumenten skall kunna köpa 1 kg.

I fråga om förädlade livsmedel (typ mejeriprodukter och köttvaror) blir förhållandena mer komplicerade.

Jordbrukaren levererar en viss mängd mjölk, som sedan går ut till konsumenten i form av en rad olika produkter — k-mjölk, grädde, smör, ost m. m. I princip kan man också härvidlag räkna fram råvaruvärdet i slutprodukterna (d. v. s. k-mjölken, smöret, osten o. s. v.) genom att ifrån konsumentpriset dra av varuskatt samt kända kostnader för distribution, förädling, transport etc.

Vad som sedan återstår utgör ersättning för i livsmedlet ingående råvara. Med kännedom om t. ex. den mängd mjölk, som åtgår för att framställa 1 kg smör, kan man sedan erhålla det pris som jordbrukaren skulle ha erhållit per liter mjölk, om han endast fått ut vad smöret kunnat betala. På motsvarande sätt kan råvaruvärdet i övriga mejeriprodukter beräknas. De på så sätt erhållna priserna på ingående råvaror kommer dock i regel ej att överensstäm-

ma med det pris som jordbrukarna faktiskt erhållit — d. v. s. avräkningspriset. Orsakerna härtill är flera; för mejeriprodukter främst s. k. *avgifter och pristillägg för marknadsregleringen*, som uttas resp. betalas för att utjämna skillnaden mellan det högre pris för råvaran som k-mjölken kan betala i motsats till det låga pris som smörframställningen kan ge, samt *statliga bidrag*. Det högre pris, som kan betalas för mjölk som går till grädde och k-mjölk, får subventionera det lägre mjölkpris som erhålls vid smörframställning. Principen för dessa regleringar är sålunda att jordbrukaren skall erhålla samma mjölkpris oavsett vilken produkt som framställs av mjölken.

I fråga om köttvaror levererar jordbrukaren ett slaktdjur, som sedan når konsumenten i form av en rad olika slutprodukter. I princip kan råvaruvärdet från dessa slutprodukter beräknas med utgångspunkt från ett styckningsschema för det slaktade djuret. Det samlade råvaruvärdet minus slakt- och transportkostnader blir den ersättning som jordbrukaren erhåller från själva produktförsäljningen. Men liksom för övriga förut nämnda produkter kommer detta kalkylerade värde för djuret ej att överensstämma med jordbrukarens erhållna avräkningspris. Förutom de tidigare nämnda orsakerna till att avräkningspris och kalkylerat jordbrukarpris ej överensstämmer — spill, avgifter för marknadsreglering — kommer nämligen en del av avräkningspriset för slaktdjuret från ersättning för *biprodukter* (hudar m. m.).

De ovan nämnda produkterna utgör s. k. *enkla livsmedel*. Med »enkla» livsmedel avses här dels oförädlade livsmedel av typ potatis och ägg, dels förädlade av typ mejeriprodukter och kött, d. v. s. i stort sett ett livsmedel där slutprodukten kommer från en och samma jordbruksprodukt.

Vid kalkylerna över jordbrukarandelarna i dessa enkla livsmedel har konsumtionsvärdet beräknats utifrån priset i detaljhandeln för livsmedlet i fråga \times inköpt kvantitet. Använda pris- och konsumtionsserier beskrivs dels i kap. IV: C: 4, dels utförligare under kap. IV: D.

Förutom dessa enkla livsmedel ingår i livsmedelskonsumtionen en stor grupp *sammansatta livsmedel*, i vilka ingår jordbruksprodukter av inländskt ursprung.

Med sammansatta livsmedel åsyftas här dels varor, till vilka enbart jordbruksprodukter av olika slag använts, dels varor där jordbruksprodukter är en del av råvarorna. Till sammansatta livsmedel framställda enbart av jordbruksprodukter räknas olika slag av mjölkprodukter. Så används t. ex. till kaffebröd både vetemjöl och socker, och till vissa konditorivaror åtgår vetemjöl, socker, grädde och ägg. Hit hör även varor där endast en jordbruksprodukt ingår men i förädlad skick, som makaroner och knäckebröd. Till sammansatta livsmedel där jordbruksprodukter endast är en del av råvarorna hör konfektyrer, läskedrycker och glass.

Jordbruksprodukter ingår i dessa sammansatta livsmedel till betydande del. Konsumtionsvärdet av dessa produkter uppgick 1950 till ca 1 100 milj. kr och 1961 till ca 2 600 milj. kr. Dessa produkter visar en kraftigare stegring än vad de enkla livsmedlen gör.

Det har därför ansetts angeläget att så långt det beräkningstekniskt varit möjligt ta med även de sammansatta livsmedlen och beräkna råvaruvärdet (jordbrukarandelen) i dem.

För de sammansatta livsmedlen har beräknats ett råvaruvärde, som i princip avser vad jordbrukaren erhåller för ingående jordbruksråvaror. Beträffande konsumtionsvärdet för dessa produkter har följande princip tillämpats. För

gruppen bröd har konsumtionsvärdet beräknats utifrån en sammanvägning för olika brödtyper av konsumentpris \times inköpt kvantitet (jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar). I fråga om konfektyrer och läskedrycker, där råvaruvärdet är lågt, har gruppen ställts inför valet att antingen utgå från det faktiska konsumtionsvärdet för dessa varor eller också beräkna ett »konsumtionsvärde», där man värderar ingående jordbruksråvaror (främst socker) till det pris som dessa produkter betingar, om de försäls i detaljhandeln. Arbetsgruppen har valt den sistnämnda kalkylvägen.

Importerade livsmedel, avsedda för direkt konsumtion, har avdragits från konsumentvärdet. Importerade jordbruksråvaror utgörs i första hand av brödsäd, korn för maltdrycker och fett-råvaror för margarintillverkning. Beträffande importerad spannmål har gruppen i kalkylen låtit denna grupp ingå som om den varit svensk jordbruksråvara. Med viss korrigerig för prisskillnaden mellan importerad och inhemsk brödspannmål har samma jordbrukarandel ansetts gälla för både inländsk och importerad vara. Det fel, som härvid uppstår, påverkar dock ej nämnvärt de procentuella andelsberäkningarna. Däremot blir råvaruvärdet till inländska producenter överskattat.

Importerat malkorn har ej kommit med i kalkylerna genom att gruppen malt- och läskedrycker uteslutits ur beräkningarna.

Importerade margarinråvaror har ej heller kommit med genom att några andelsberäkningar ej utförts för margarin. Ingående svenska oljevextråvaror har ej heller medtagits i kalkylerna.

Huvudprincip för kalkylerna för andelsbegrepp II har alltså varit att för de livsmedel som medtagits i kalkylerna beräkna vad jordbrukarna erhållit

för i sagda livsmedel ingående jordbruksprodukter (jordbrukarvärdet). Jordbrukarvärdet i procent av livsmedlens konsumtionsvärde ger jordbrukarandelen. Konsumtionsvärdet har i regel beräknats utifrån priser i detaljhandeln \times försålda kvantiteter. Med kännedom om den mängd jordbruksprodukter, som ingått i livsmedelskonsumtionen, kan sedan beräknas det pris som jordbrukaren erhållit för sagda produkter (kalkylerat jordbrukarpris). Detta kalkylerade jordbrukarpris kommer, som förut nämnts, i regel ej att överensstämma med avräkningspriset. Orsakerna härtill har här angetts bero på förekomsten av *spill*, *avgifter för marknadsregleringen*, *statliga bidrag*, *biprodukter m. m.*

Dessa faktorerers inflytande på ersättningen till jordbrukaren för levererad vara behandlas översiktligt i det följande.

Spillet. Spillproblemet framgår av följande exempel. För att en konsument skall kunna köpa 1 kg potatis måste på grund av spill vid fränsortering m. m. alltid mer än 1 kg levereras av jordbrukaren. Antag att konsumenten betalar 0,60 kr för 1 kg potatis. Antag vidare att producenten måste leverera 1,2 kg potatis för att konsumenten skall få 1 kg potatis (per kg levererad råvara erhålles således ca 0,8 kg färdig vara, d. v. s. utbytetalet är 0,8). Om jordbrukaren per kg levererad potatis erhåller ett avräkningspris om 0,20 kr, får han för 1,2 kg därför 0,24 kr. För att få den rätta jämförbarheten mellan konsumentpriset på potatis och värdet av motsvarande råvarumängd levererad av jordbrukaren, bör följaktligen jämförelsen ske mellan 0,60 kr och 0,24 kr och ej mellan 0,60 kr och 0,20 kr. Förädlings- och distributionsmarginalen blir då 0,60 kr — 0,24 kr = 0,36 kr. I de fall spillförluster förekommer, ger en jämfö-

relse grundad direkt på konsumentpriset och avräkningspriset till producent sålunda för höga förädlings- och distributionsmarginaler. Man kan mot detta resonemang anmärka, att förädlings- och handelsmarginalerna är satta så att de även täcker fränsorterings- och spillförluster. Utifrån de syften som denna arbetsgrupp haft måste dock korrigerung ske för spillförluster. I den mån utbytesrelationen mellan 1 kg färdigvara och den mängd råvara som åtgår härför är oförändrade över tiden, blir felet vid tidsjämförelser av marginalerna av samma relativa storleksordning. Förändras utbytesrelationerna över åren — vilket de också gör — blir felet systematiskt.

I arbetsgruppens kalkyler har därvid principen beträffande spillet varit den, att konsumentpriserna skall jämföras med värdet i producentledet för den råvarumängd som åtgår för en enhet (ett kg, en liter) i konsumentledet.

Biprodukter. Vid behandlingen av jordbruksprodukter till förädlade livsmedel erhålls biprodukter av olika slag. Intäkterna för dessa biprodukter (minus deras särkostnader) påverkar avräkningspriserna till jordbrukarna. Avräkningspriserna kommer därigenom ofta att bli högre än vad de skulle vara, om de enbart vore härledda av jordbruksprodukternas livsmedelsvärde. Vid gruppens marginalkalkyler har därför i princip avräkningspriset (faktiskt jordbrukarpris) minskats med värdet av biprodukterna. Denna princip har följts vid marginalkalkyler för enskilda varugrupper. Vid de aggregerade beräkningarna har däremot endast värdet för biprodukter som ej använts till mänsklig föda dragits av.

Avgifter för marknadsreglering. Det pris jordbrukarna kan erhålla för sin produkt är ett resultat av inkomster från försäljning inom och utom landet.

I den mån de utländska priserna understiger de inhemska, måste avgifter av olika slag användas för att täcka exportförlusterna. Sådana avgifter är förmalningsavgift, utjämnings- och försäljningsavgifter på mejeriprodukter, slaktdjursavgifter m. m. (en del av dessa används även för inländsk prisutjämnung). Dessa avgifter kallas i ifrågavarande beräkningar för avgifter för marknadsreglering.

För att nå syftet med arbetsgruppens kalkyler måste avräkningspriset korrigeras för dessa avgifter, då de ej har för marginalberäkningar avsett samband med konsumentpriset.

Statliga bidrag. I vissa fall utgår statliga bidrag till jordbruket såsom mjölkpristillägg. Dessa bidrag bör avdras, eftersom de inte står i något direkt samband med konsumentpriset.

Efterlikvider. För att uppnå avsett samband med konsumentpriset (konsumentvärde) bör vidare efterlikviderna tilläggas.

Sammanfattningsvis kan sålunda sambandet mellan faktiskt jordbrukarpris (= avräkningspris) och kalkylerat jordbrukarpris — och därmed även jordbrukarandel I och jordbrukarandel II — anges på följande sätt.

Faktiskt jordbrukarpris (avräkningspris) + *avgifter för marknadsreglering* + *efterlikvider* — *intäkter från biprodukter* — *statliga bidrag* = *kalkylerat jordbrukarpris*. Kalkylerat jordbrukarpris är sålunda det pris jordbrukaren skulle ha erhållit för försålda jordbruksprodukter, om inga exportförluster, intäkter från biprodukter eller statliga bidrag funnits. Kalkylerat jordbrukarpris har således ett direkt samband med konsumentpriset. Som ovan nämnts måste dessutom en vidare korrigerung göras för spillförluster.

De ovan redovisade beräkningsprinciperna har i stort sett tillämpats för

de flesta produkter och varugrupper. Vissa *avvikelser* har emellertid fått göras. Främst har dessa betingats av att det statistiska grundmaterialet ej varit av sådan beskaffenhet, att man kunnat fullfölja beräkningsgången enligt ovan. I sådana fall har approximativa skattningar fått tillgripas. De fel som härvid uppstått är emellertid ej så stora, enär det i regel rört sig om mindre varugrupper.

Det bör i detta sammanhang slutligen anmärkas, att ett på detta sätt kalkylerat jordbrukarpris kan komma att avvika från de av jordbrukarna erhållna avräkningspriserna även på så sätt, att de sistnämnda kan minskas genom osynlig kapitalbildning inom förädlingsföretagen respektive ökas genom avkastningen från integrerade verksamheter. I avsaknad av ingående kostnads- och lönsamhetsberäkningar för berörda företag har gruppen inte kunnat ingå på sistnämnda förhållanden.

I *resultatredovisningen*, kap. IV: D, har i tabeller och diagram såväl jordbrukarpris I och II som jordbrukarandelarna I och II redovisats. Skillnaderna mellan jordbrukarpris I och II resp. jordbrukarandel I och II varierar mellan olika produkter. På grund av den interna prisregleringen för mejeriprodukter erhålls det för den i regleringen oinvidde paradoxala resultatet att jordbrukarandelen I för smör är större än 100. Detta beror på att priset på k-mjolk subventionerar smörmjölken. Det korrigerade jordbrukarpriset II ger också en riktigare bild av den ersättning, som jordbruket verkligen erhåller för inhemsk smörförsäljning.

4. Beräkningarnas omfattning, statistiska data m. m.

Som angavs inledningsvis omfattar arbetsgruppens kalkyler endast sådana livsmedel, i vilka *svenska jordbrukspro-*

*dukt*er utgör primär råvara. I stort sett omfattar dessa livsmedel drygt 60 % av de totala utgifterna för egentliga livsmedel (se vidare kap. II).

Kalkyler har utförts för följande huvudgrupper av livsmedel, nämligen:

- Mjöl- och brödprodukter
- Potatis
- Socket
- Mejeriprodukter (exkl. glass)
- Ägg
- Köttvaror

Dessa produkter har vidare aggregerats till en totalgrupp:

- Egentliga jordbruksprodukter.

För dessa huvudgrupper samt för den aggregerade gruppen har för perioden 1950—61 beräknats, hur konsumenternas utgifter fördelar sig till å ena sidan distribution och förädling och å andra sidan jordbruket. Endast för vissa produkter har det varit möjligt att ytterligare uppdelade ersättningen till distribution och förädling på vissa undergrupper såsom ersättning till handel och förädling.

Priser. I beräkningarna av konsumentvärdet för de olika varuslagen har som *konsumentpris* använts de vid jordbruksnämndens konsumtionsundersökningar använda priserna, d. v. s. i huvudsak socialstyrelsens prisserier för konsumentprisindex. För kött och fläsk har priserna beräknats av pris- och kartellnämnden. Beträffande läskedrycker och konfektyrer har i dessa varor ingående jordbruksprodukter beräknats efter detaljhandelspris.

Restaurangernas förbrukning av livsmedel har värderats till detaljhandelspriser. Den värdestegring, som härrör från tjänster i samband med tillagning och servering etc. vid uteätning, är således ej inräknad.

Genom att nu nämnda prisserier endast omfattar de viktigaste representantvarorna, kommer konsumtionsvär-

dena att underskattas. Man fångar ej in de nya högförädlade produkter, som under senare år kommit in i livsmedels-sortimentet. Denna underskattning av de faktiska livsmedelsutgifterna ökas ytterligare genom att som nämnts restaurangförbrukningen endast kunnat värderas i detaljhandelspriser. Dessa förhållanden leder till att jordbrukarandelen kommit att överskattas. Felet ökar med stigande förädlingsgrad och ökad utätning.

Som förut nämnts har det ansetts önskvärdt att beräkna jordbrukarandelen med och utan indirekta skatter. Där i texten inget särskilt anges avses jordbrukarandel exkl. varuskatt.

De i beräkningarna använda *jordbrukarpriserna* grundar sig på särskilda utredningar inom jordbruksnämnden (för mjöl, potatis, socker, mejeriprodukter och ägg) samt på en utredning av pris- och kartellnämnden beträffande kött och fläsk.

Kvantiteter. Vid beräkning av kvantiteter för de olika produkterna har importen av färdigvaror avdragits. Vidare har jordbrukarnas hemmaförbrukning från dragits. Kvantitetsberäkningarna för de olika produkterna redovisas närmare i det följande.

Mjöl och bröd. Avdrag har gjorts för import av bröd. De löneförmaldade kvantiteterna ingår ej. För att beräkna jordbrukarvärdet och jordbrukarandelen för mjöl- och brödgruppen har i jordbrukarvärdet inkluderats värdet av de kvantiteter av övriga jordbruksprodukter (mjölk, mejeriprodukter, ägg och socker), som ingår i bröd. Motsvarande kvantiteter och värdesummor har avdragits under grupperna mjölk- och mejeriprodukter, ägg och socker.

Potatis. Konsumtionsvolymen avser avsalukonsumtionen av inhemsk matpotatis, d. v. s. avdrag har gjorts för import och producenternas egen förbruk-

ning. Kvantiteten för beräkning av jordbrukarvärdet har beräknats som konsumtionskvantiteten $\times 1,04$. Denna uppräkning utgör sorteringsförluster från parti- till detaljhandelsledet. Det använda jordbrukarpriset avser nämligen priset för sorterad vara vid sorteringscentralen.

Socker. Från totalkonsumtionen av socker har avdragits bageriernas förbrukning, eftersom denna kvantitet ingår i beräkningen av jordbrukarandelen för mjöl och bröd. Vidare är importen av raffinerad avdragen. Kvantiteten socker till konfektyr och läskedrycker är med och har värderats till detaljhandelspris.

Mjölk- och mejeriprodukter. Från mejeriernas avsalukvantitet av k-mjölk har avdragits bageriernas förbrukning.

Kvantiteten grädde avser tjock och tunn grädde uttryckt i helmjölk. Avdrag har gjorts för bageriernas förbrukning.

Från totalförbrukningen av mejerismör har avdrag gjorts för leverantörernas återtag, bageriernas förbrukning samt importen.

Konsumtionen av inhemsk ost är reducerad för lagrings- och handelssvinn.

Ägg. Från totalkonsumtionen har avdragits äggproducenternas och bageriernas förbrukning samt importen.

Kött och fläsk. Konsumtionsvolymen avser total förbrukning av kött och fläsk med undantag av hems slakten. Från den marknadsförda slakten har avdrag gjorts för export, tillägg för import samt justering för lagerförändringar. Kvantiteten avser således direktkonsumtionen av kött och fläsk samt kött- och fläskråvaror till charkuterivarutillverkningen.

5. Beräkningarnas säkerhet m. m.

I de kalkyler som arbetsgruppen har genomfört har i många fall approxima-

tioner fått tillgripas. Att så blivit fallet beror främst på bristfälligt statistiskt material. Särskilt gäller det data för början av 1950-talet. Vissa smärre poster som har föga inverkan på slutresultaten har dessutom fått utelämnas eller endast överslagsvis beräknas. Frågan är dock, om kalkylerna innehåller några större fel som systematiskt påverkar slutresultaten och framför allt ger en felaktig bild av utvecklingen. Detta spörsmål belyses i det följande.

I fråga om beräkningarna över *konsumtionsvärdena* för i kalkylerna ingående livsmedel har förut nämnts två faktorer, som systematiskt ger för lågt konsumtionsvärde och därmed för höga jordbrukarandelar. Den första faktorn är, att socialstyrelsens (numera statistiska centralbyråns) prisserier endast omfattar vissa representantvaror (standardvaror). Många nya livsmedel av mer förädlad slag, som under senare år införlivats i livsmedelsassortimentet, har ej fullständigt kommit med i kalkylerna. Arbetsgruppen har sökt göra en beräkning av hur stort detta fel är i kalkylerna, men resultaten av dessa beräkningar är dock så osäkra att gruppen ej velat redovisa dem. I kap. IV: F redogörs närmare för nämnda förhållanden.

Den andra faktorn som ger en systematisk underskattning av livsmedelsutgifternas storlek är, att restaurangförbrukningen endast värderats i detaljhandelspriser.

I fråga om beräkningen av *jordbrukarvärdena* för resp. livsmedel synes några direkt systematiska och på utvecklingstrenden verkande fel av nämnvärd storleksordning ej ha kommit med i kalkylerna. Approximationer i beräkningarna förekommer dock, men dessa torde verka i ungefär samma riktning under hela den undersökta perioden.

Beräkningarnas resultat får därför ej hårdras, utan man bör mera se till den allmänna trenden i redovisade andels- och marginalresultat.

Problemet »ej identiska varor». Vid marginal- och andelskalkyler uppstår förutom de ovannämnda kalkylproblemen med spill, avgifter för marknadsreglering, biprodukter m. m. även vissa andra svårigheter. Ett sådant problem är frågan om »ej identiska varor».

Problemet »ej identiska varor» är egentligen två delproblem, nämligen dels det förhållandet att det tar viss tid för en jordbruksprodukt att genomlöpa alla leden från producent till konsument och att prisrelationerna mellan jordbrukarpris och konsumentpris kan hinna ändras under denna tid och dels att en vara kan ändra kvalitet under loppet av en längre tidsperiod.

Det förstnämnda problemet har främst betydelse för kortsiktscalkyler. Om det kalkylerade jordbrukarpriset vid en kortsiktscalkyl jämförs med faktiskt jordbrukarpris noterat vid samma tidpunkt som livsmedelspriset, kan faktiskt och kalkylerat jordbrukarpris komma att divergera inte enbart på grund av spill, avgifter för marknadsreglering etc. utan även på grund av att avräkningspriserna ändrats från den tidpunkt då råvaran levererades till den tidpunkt då konsumentpriset noterades. Vid jämförelser måste hänsyn tas härtill.

Vid långsiktscalkyler, d. v. s. kalkyler som avser längre tidsperioder och där data avser årsmedeltal, kan man i stort sett bortse från problemet med »ej identiska varor» i denna form.

Långtidskalkyler kan däremot kompliceras av problemet »ej identiska varor» i sin andra form, d. v. s. att en vara under en längre tidsperiod ändrar sin kvalitet. Som exempel härpå kan nämnas, att vi i dag har högre kvali-

tetsfordringar på potatis än för 10 år sedan; att dagens fläsk är magrare än det fläsk vi konsumerade i början av 1950-talet, att k-mjölken nu är homogeniserad, vilket ej var fallet för 10 år sedan o. s. v. I vissa fall rör det sig här om kvalitets- och standardförbättringar, som jordbruket tillhandahåller (t. ex. bättre potatis- och köttkvaliteter); i andra fall har dessa förbättringar lämnats av förädlingsindustrin (homogenisering av mjölken) och handeln (potatis, ägg m. m). I vissa fall är dessa förändringar ej möjliga att mäta eller uppskatta värdet på, i andra fall, särskilt då det gäller sådana tjänster som direkt kan specificeras i form av ökad förädling eller ny förpackning, kan förädlingskostnaden beräknas. Denna form av problemet har lett till betydande kalkyl- och tolkningssvårigheter för arbetsgruppen. Som ovan nämnts har arbetsgruppen ej fullständigt kunnat fånga in dessa förskjutningar. Se vidare kap. IV: F.

6. Vissa jämförelser med totalkalkylens inkomstberäkningar

I den s. k. totalkalkylen redovisas för varje produktionsår beräkningar över jordbrukets totala inkomster. En direktjämförelse mellan totalkalkylens inkomstberäkningar och det inom distributionsgruppen beräknade s. k. jordbrukarvärdet är dock ej möjlig av bl. a. följande orsaker:

1. I totalkalkylen ingår fler jordbruksprodukter än vad arbetsgruppen medtagit i sina kalkyler. Sålunda har arbetsgruppen ej utfört andelsberäkningar för korn, havre, kokärter, fabrikspotatis, oljeväxter, spånadväxter, fältodlade köksväxter och tobak. Av animalier har gruppen ej i sina andelsberäkningar medtagit bl. a. slaktfjäderfå och glass.

2. Exportinkomster, som medtas i totalkalkylen, ingår ej i den av gruppen beräknade ersättningen till jordbruket. Däremot har importerade råvaror (t. ex. spannmål) medtagits till motsvarande priser som svenska jordbruksvaror.

3. I totalkalkylen kommer i avräkningspriserna med även värdet av biprodukter. Värdet av biprodukter har dock ej inräknats i distributionsgruppens beräknade jordbrukarvärde.

4. Totalkalkylen utgår i sina beräkningar från produktionsår, medan distributionsgruppen arbetat med kalenderår.

5. Varugrupsvisa jämförelser försvåras av att distributionsgruppen i jordbrukarvärdet för mjöl- och brödprodukter även inräknat värdet av de kvantiteter mjölk- och mejeriprodukter, ägg och socker, som förbrukats. Motsvarande kvantiteter har avdragits från resp. huvudgrupper.

6. Jordbrukarnas hemmaförbrukning har ej medtagits i distributionsgruppens kalkyler.

7. Statliga bidrag har ej heller medtagits i beräkningarna för jordbrukarandel II.

De ovan nämnda faktorerna verkar så, att de av distributionsgruppen beräknade jordbrukarvärdena blir lägre än totalkalkylens inkomstresultat. Detta gäller givetvis särskilt om man jämför det av arbetsgruppen beräknade totala jordbrukarvärdet med totalkalkylens samlade inkomster. Varugrupsvis är skillnaden störst i fråga om mjölk- och mejeriprodukter, men denna skillnad är främst hänförlig till statliga bidrag och exportinkomster.

D. Jordbrukarandelar och marginaler för olika varuslag 1950—61

Inledning. I detta avsnitt lämnas en redogörelse varugrupsvis för i under-

sökningen behandlade jordbruksprodukter. Härvid presenteras för varje varugrupp dels uppgifter om underlaget för beräkningarna och dels en sammanfattning över utvecklingen sedan 1950 av priser, marginaler och jordbrukarandelar jämte sifferspecifikation (bil. A). Beträffande den relativa storleken av förädlings- resp. handelsmarginaler bör dock framhållas, att exakta uppgifter ej finns för en del varor för hela perioden. Livsmedelshandelns nuvarande marginalförhållanden behandlas även i kap. IV: G.

1. Mjöl och bröd

Underlag för beräkningarna¹

Den totala mjölkvantiteten har erhållits ifrån jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar och kvarnstatistikens tillverkningsciffror. Dessa beräkningar har korrigerats med avseende på utrikeshandel och lagerförändringar för mjöl och innehållet därav i mjölprodukter enligt nämndens inventeringar samt avgång av fodermedel (kli). Uppgifter om knäckebrödstillverkning har erhållits ur kommerskollegii tillverkningsstatistik (numera statistiska centralbyrån) och korrigerats på motsvarande sätt. För brödgruppen i övrigt har kvantitetsciffrorna baserats på data från åren 1947—48, 1954 och 1960, varvid fördelningen mellan olika varuslag för åren 1951—58 i efterhand schablonmässigt har korrigerats med beaktande av resultatet från 1960 års undersökningar. Uppgifter om volymförändringar från år till år har i övrigt införskaffats från branschens organisationer. Direktförbrukningen av mjöl till avsalu har erhållits genom att från totalkonsumtionen dra mjölinnehållet i förädlade produkter. Jordbruksnämndens så erhållna sifferserier har efter avdrag för im-

port av bröd och för löneförmalda kvantiteter använts vid beräkning av jordbrukarvärden och däremot svarande konsumtionsvärden.

Beträffande *partihandel och kvarnindustri* finns i en utredning från pris- och kartellnämnden för åren 1954—60, vid sidan av jordbruksnämndens löpande statistik, en del data avseende företag, som konsumtionsåret 1959/60 svarade för ca 60 % av veteförmalningen och ca 57 % av rågförmalningen vid landets handelskvarnar. Erhållna partihandelspriser för mjöl stämmer väl överens i dessa båda uppgiftskällor. I fråga om kvarnarnas inköpspris för spannmål uppkommer vissa skiljaktigheter, eftersom jordbruksnämndens pris-material avser produktionsår, varvid kalenderårspriser har beräknats som enkla medeltal av priserna för föregående och årets skörd. Vid de föreliggande beräkningarna har pris- och kartellnämndens siffror för erlagda genomsnittspriser använts för åren 1954—60. Bruttomallön för vete har av pris- och kartellnämnden beräknats som skillnaden mellan uppnått nettopris för förmalda produkter och råvarukostnader. För de år, som ej täcks av beräkningarna, har här använts uppskattade värden och beträffande råg, där pris- och kartellnämndens utredning ej omfattar de kvarnanläggningar, som drivs av knäckebrödsbagerierna, har för hela perioden uppskattade värden använts.

Vid förmalning av spannmål erhålls utom mjöl även kli för foderanvändning. Här använda utvinningstal per 100 kg spannmål är för vete 77 kg mjöl och 23 kg kli, för rågsikt samma siffror och för råg till knäckebröd 94 kg mjöl och 6 kg kli. Intäkter av kliförsäljningen har för vete beräknats med utgångspunkt från pris- och kartellnämndens siffror och för råg med ledning av Lant-

¹ Se även bilaga A.

bruksförbundets noteringar, som schablonmässigt justerats för erhållande av kvarnarnas ungefärliga säljpriser.

För täckande av exportförluster uttas *förmalningsavgifter*, vilka har noterats enligt uppgifter i Jordbruksekonomiska Meddelanden. Kostnaden mellan prisort och kvarn framgår av beräkningar i samband med totalkalkylen för jordbrukets inkomster och kostnader. Vidare har prisskillnad mellan kvarnarnas genomsnittliga inköpspris för svensk och utländsk spannmål uppskattats.

Det pris odlaren erhåller vid prisort för faktisk kvalitet, faktiskt jordbrukarpris, finns framräknat i totalkalkylen. Detta pris ökat med förmalningsavgifter och minskat med intäkter från biprodukter (kli) ger *kalkylerat jordbrukarpris*.

De sålunda noterade jordbrukarpriserna är något för höga, eftersom avdrag ej gjorts för fraktkostnad mellan gård och prisort. Att så ej skett beror på att tillförlitliga uppgifter saknats.

Vid beräkning av jordbrukarvärden för förädlade mjölprodukter ingår andra råvaror än mjöl med priser enligt avsnitten här nedan om socker, mjölk, grädde, smör och ägg samt med kalkylmässiga kvantiteter, som frändragits före redovisningen av dessa varor.

Konsumtionsvärdet för mjöl och bröd har uppskattats till 675 milj. kr år 1950, varav 528 milj. kr förädlade mjölprodukter, och 1 671 milj. kr år 1961, varav 1 479 milj. kr förädlade mjölprodukter. Varugruppen svarade år 1950 för 21 % av konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter och år 1961 för 25 %. Till den stigande konsumtionsandelen bidrar utom relativt stora prishöjningar på bröd också en förändrad fördelning på olika varuslag i det att mjölandelen minskat samtidigt som kaffebröd, torra bakverk och konditorivaror fått större andel av totalkvantiteten.

Priser, marginaler och jordbrukarandelar

Vetemjölprisets sammansättning under perioden framgår av diagram 8 och 9.

Av diagram 8 och 9 framgår, att öresmarginalen mellan konsument- och kvarnpris (kvarnarnas säljpris till detaljist inkl. rabatter), efter en markant uppgång i början av perioden, varit i stort sett oförändrad och under vissa år till och med visat minskade värden. Procentmarginalen, exklusive allmän varuskatt, har varierat mellan 20 och 29 % med högsta värden 1955—57 och lägsta 1950 och 1960. Skillnaden mellan kvarnpris och kalkylerat jordbrukarpris (bruttomallön etc.) har i öre räknat ökat från 19 till 25 och i procent räknat sjunkit från 36 till 31. Jordbrukarandel II, exkl. varuskatt, har varit oförändrad, under det att jordbrukarandel I minskat från 61 till 56.

En jämförelse enbart avseende direktkonsumerat mjöl ger emellertid inte någon representativ bild av förhållandet mellan jordbrukar- och konsumentpris. I diagram 10 har därför konsumentmedelpris sammanställts med kalkylerade jordbrukarpriser uttryckta i öre/kg dels för mjöl (vetemjöl och rågmjöl) och dels för förädlade mjölprodukter (hårt bröd, mjukt matbröd, kaffebröd och konditorivaror). Värdetalen i diagrammen påverkas dels av prisförändringar och dels av förskjutningar i konsumtionssammansättningen. För att särskilja pris- och volymförändringarna har i diagrammet för förädlade mjölprodukter också inlagts en renodlad konsumentpriserier med medelkonsumtionen åren 1950—52 av olika varor som fasta vikter. Någon motsvarande uppdelning för mjöl har ej ansetts erforderlig, då volymfaktorn där endast obetydligt påverkar utvecklingen.

1950 års konsumtionsvärde för mjöl

Diagram 8. Vetemjöl 1950-61. Priser och marginaler.

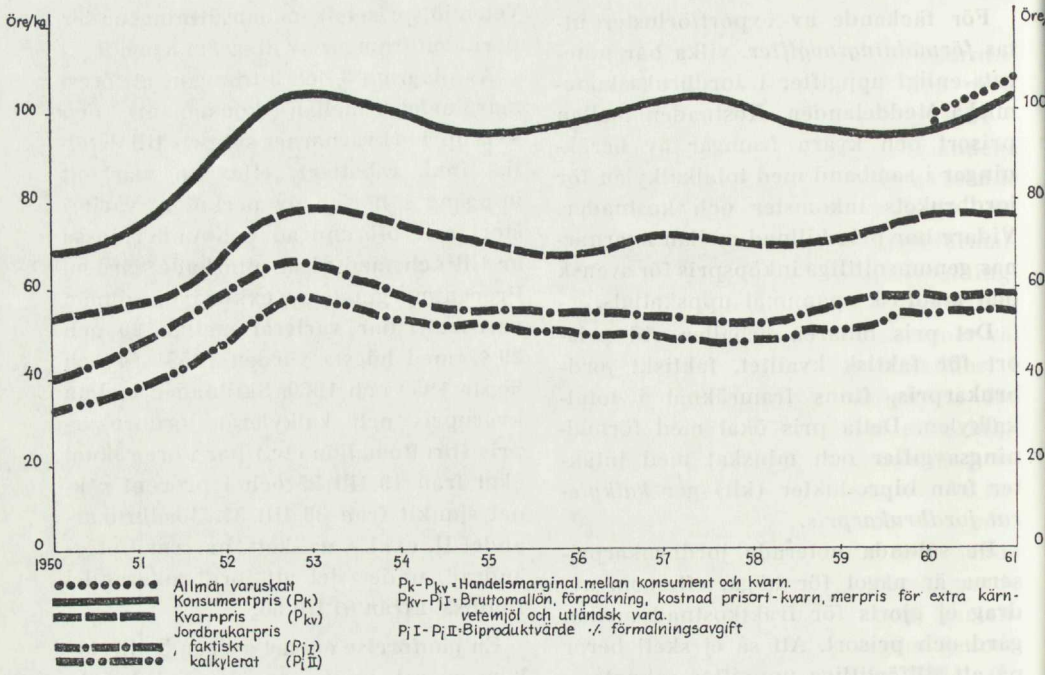

Diagram 9. Vetemjöl 1950-61. Jordbrukarandel.

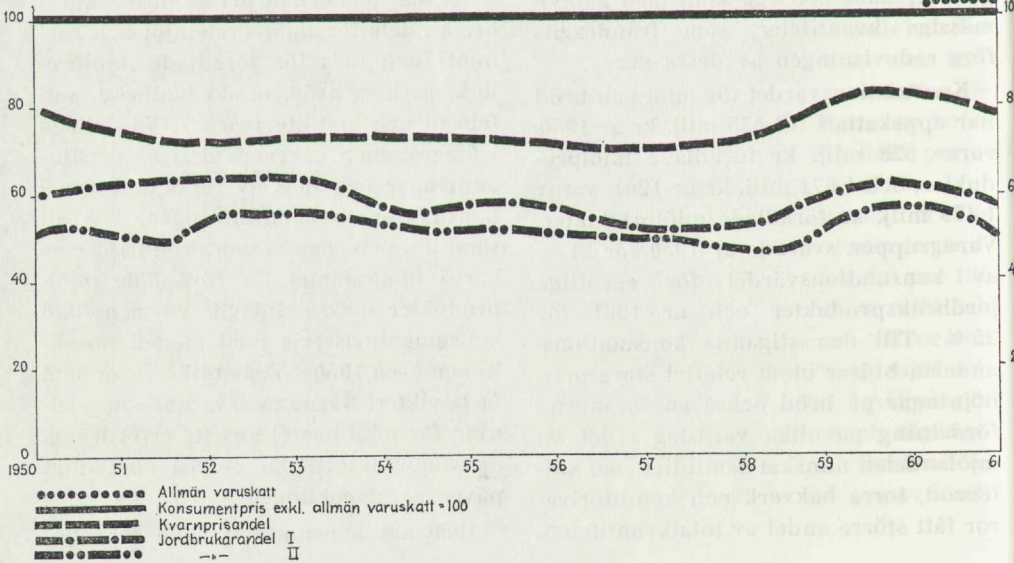
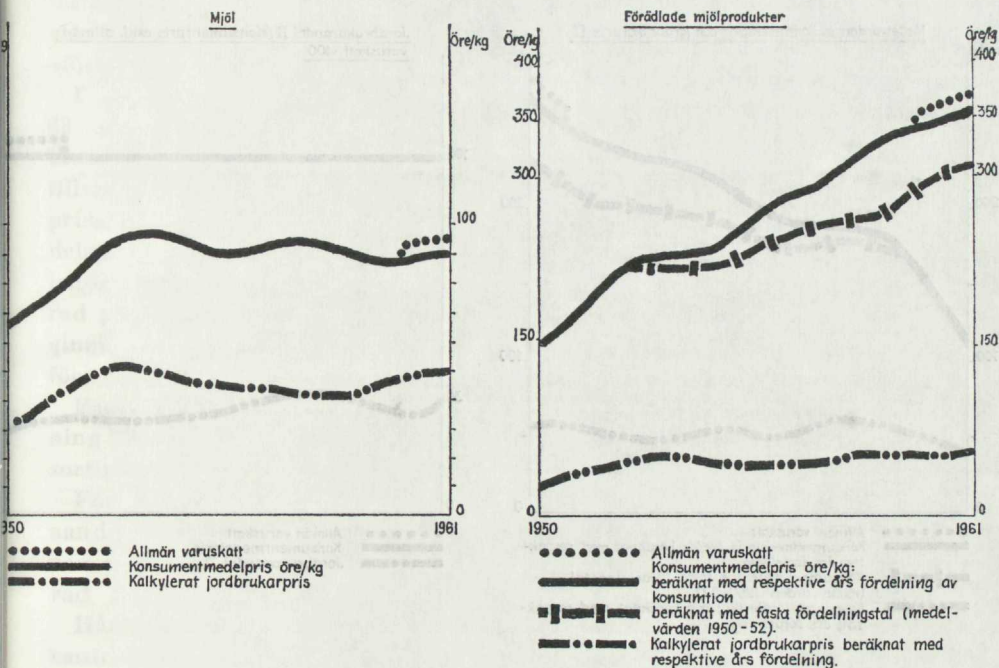

Diagram 10. Mjöl och förädlade mjölprodukter. Konsumentmedelpriser öre/kg och kalkylerade jordbrukarpriser.

var 67 öre per kg och 1961 års 106 exklusive allmän varuskatt. De kalkylerade jordbrukarpriserna var samtidigt 34 och 55. Motsvarande siffror för förädlade mjölprodukter var 148 och 353 (konsumtionsvärden öre/kg) och 34 och 58 (kalkylerade jordbrukarpriser vari ingår kostnad för socker, gräddde, smör etc.). Den på 1950—52 års medelkonsumtion baserade prisserien hade år 1950 ett värde av 152 och 1961 av 297, exklusive allmän varuskatt.

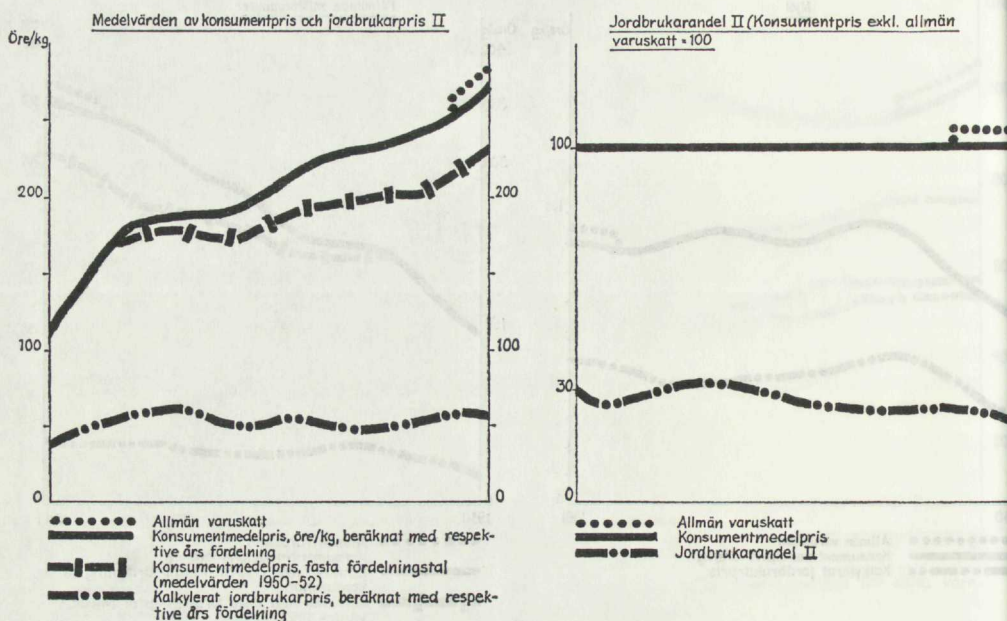
Eftersom konsumtionsmjölet relativt sett har liten betydelse, kommer kurvorna för samtliga varor närmast att överensstämma med kurvan för förädlade mjölprodukter.

Trots den måttliga prishöjningen för mjöl visar sålunda konsumtionsvärdet i öre per kg för varugruppen i dess helhet (diagram 11) en stegring från 117 till 270 eller med drygt 130 %. Den på

1950—52 års medelkonsumtion baserade konsumentprisserien hade år 1950 ett värde av 119 och 1961 av 225 exklusive allmän varuskatt, sålunda en höjning med ca 90 %. Förskjutningarna i konsumtionssammansättningen har medfört en ökning av konsumtionsvärdet i öre per kg med drygt 20 %. Det kalkylerade jordbrukarpriset steg samtidigt från 33 till 56 öre per kg eller med 70 %. Jordbrukarandel II, exkl. varuskatt, sjönk från 29 till 21 %. Denna effekt är till en del orsakad av volymförskjutningen, som påverkar relationerna mellan de olika värdeserierna, i det att varor med låg jordbrukarandel fått ökad relativ betydelse.

Av höjningen i konsumtionsvärdet per kg under perioden faller för mjöl 10 % på allmän varuskatt, 48 % på jordbruker och 42 % på förädling och distribution. För förädlade mjölprodukter är

Diagram 11. Bröd och mjöl: Samtliga varor.

motsvarande siffror 7, 12 och 81 % och för samtliga varor 7, 14 och 79 %.

Förädlingsmarginalen för mjöl har som ovan nämnts under tiden 1950—61 stigit i öre räknat men relativt sett sjunkit i förhållande till både konsument- och jordbrukarpriser. Handelsmarginalen i öre har efter en uppgång fram till och med 1953 varit i stort sett oförändrad.

År 1961 var *handelsmarginalen* 25 % av konsumentpris exklusive allmän varuskatt och *förädlingsmarginalen* ca 30 % av kvarnpriset.

För bröd har enligt utredningsresultat från priskontrollnämnden och pris- och kartellnämnden normalt tillämpats återförsäljningsmarginaler om 20 %. Sedan 1957 har därutöver av mjukbrödsbagerierna införts kvantitetsrabatter om 3—5 % samtidigt som centralförpackning fått ökande omfattning. För hårt

bröd förekom vid periodens slut utöver grundrabatten om 20 % en distributionsersättning motsvarande ca 5 % av konsumentpriset.

Pris- och kartellnämnden har undersökt *kostnadsläget vid större och medelstora mjukbrödsbagerier* åren 1958—59 och därvid kommit fram till en råvaruandel av något under 50 % i förhållande till försäljningsvärdet. Förädlingskostnaden utgjordes till ungefär hälften av löner, en fjärdedel var tillverkningsomkostnader och en fjärdedel distributions- och administrationskostnader. Kostnaden för inneremballage uppgick för företag med hög grad av centralförpackning till 2,5 å 3 % av saluvärdet.

I mjukbrödsbranschen fastställdes t. o. m. 1961 *riktpriser* för försäljning till konsument av Sveriges Bageriidkareförening och parallellt därmed av

olika tillverkare. Riktpriser för fabrikanternas partiförsäljning fastställs fortfarande av föreningen. Samma priser noteras härvid för förpackad och oförpackad vara.

I samband med lönerörelserna 1962—63 och detaljhandelns därav orsakade krav på höjd procentuell marginal har tillverkarna övergått till enbart netto-prissättning, samtidigt som detaljhandelns organisationer i stora delar av landet börjat en riktpisutgivning baserad på några procent högre medelmarginal än de tidigare tillämpade 20 % före kvantitetsrabatt.

Bageriidkareföreningens riktpri-sättning baseras på kostnadskalkyl för helt sortiment.

För *konditorivaror* tillämpas ett liknande system, varvid dock informationen inskränks till uppgift om kalkylerad kostnadsförändring.

Hårt bröd hade t. o. m. 1961 fabrikan-trekommenderade konsumentpriser. Samma priser förekom därvid ofta i de lokala köpmannaorganisationernas riktpri-sättning. Under de två senaste åren har den horisontella riktpri-sättningen fått ökad betydelse, men fr. o. m. hösten 1962 har hårt bröd varit en av de varor, som ingått i livsmedelshandelns prissänkingskampanjer med prisspridning till följd.

2. Matpotatis

*Underlag för beräkningarna*¹

Jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar bygger på levnadskostnadsundersökningen år 1958, varvid konsumerade kvantiteter åren 1952—58 successivt har utjämnats. För åren efter 1958 har antagits en procent årlig minskning i volymen. Vid jämförelser från konsumentledet och bakåt har ett omräkningstal av 1,04 använts, som ansetts motsvara sorterings- och andra distri-

butionsförluster från sorteringscentral och till slutlig försäljning.

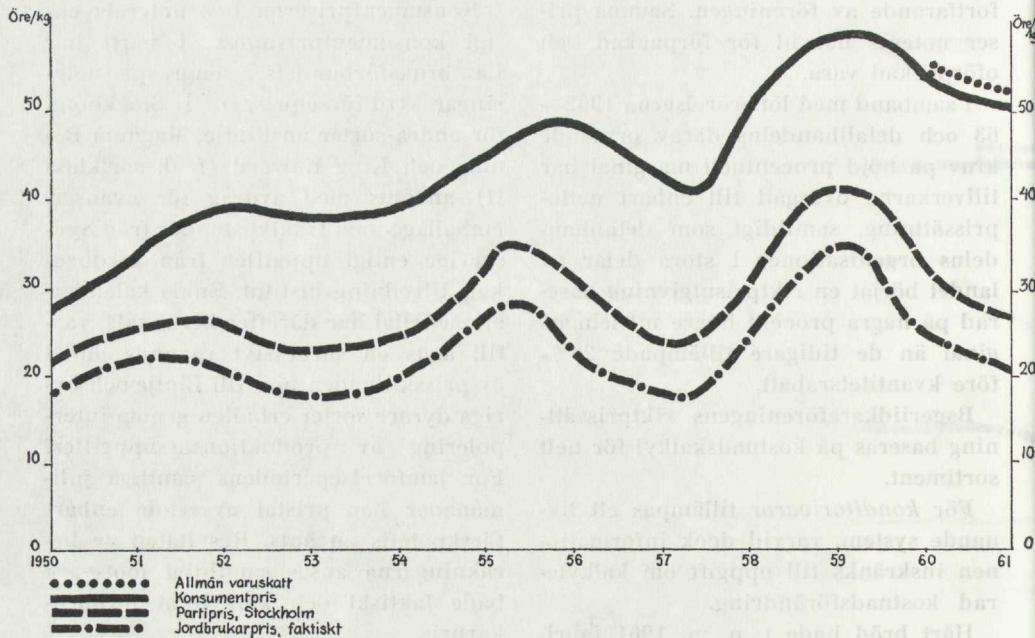
Konsumentpriserna har noterats enligt konsumentprisindex. I parti har Lantbruksförbundets engrosprisnoteringar (tillförselpriser) i Stockholm för andra sorter än Bintje, Magnum Bonum och King Edward (f. d. sortklass II) använts med avdrag för avanser, emballage- och fraktkostnader från Syd-sverige enligt uppgifter från Jordbrukets Utredningsinstitut. Enkla kalenderårsmedeltal har därefter beräknats, var-till lagts en successivt växande andel av prisskillnaden upp till Bintje och övriga dyrare sorter erhållen genom interpolering av produktionsårsuppgifter. För jämförelseperiodens samtliga juli-månader har pristan avseende enbart färskpotatis använts. Resultaten av beräkningarna anses samtidigt motsvara både faktiskt och kalkylerat jordbrukarpris.

Osäkerhetsmomenten i beräkningarna avser i första hand följande förhållanden. Inköpen från jordbrukarna är ojämnt fördelade under året, vilket ej kommer till uttryck i enkla kalenderårsmedeltal. Svenskodlad potatis levereras sålunda främst på hösten och importpotatis främst på våren, varför denna beräkningsmetod ger för höga värden. Vid bristande tillgång och förhållandevis stor import är noteringsunderlaget litet, varvid avvikelser kan förekomma mellan Lantbruksförbundets engrosprisnoteringar och faktiska priser. Noteringar kan ibland till och med saknas, vilket i föreliggande beräkningar innebär, att senast gällande pris använts. Endast en mindre del av den totalt saluförda matpotatisen går vidare genom sorteringscentral, varför noteringspriserna även i övrigt kan vara osäkra.

Vid framräkning av jordbrukarpriser-

¹ Se även bilaga A.

Diagram 12. Matpotatis 1950-61. Priser och marginaler.

na skulle strängt taget en ytterligare korrektion ha gjorts för kostnaden mellan odlare och sorteringscentral men så har ej skett, då de belopp som härvid skulle kunna komma ifråga knappast är av sådan storleksordning, att de nämnvärt påverkar prisrelationerna under perioden.

Priser och jordbrukarandel

De i beräkningarna ingående konsumentpristalen ger, multiplicerade med värden för avsalukonsumtionen av inhemsk matpotatis, en konsumtion år 1950 av 146 milj. kr och år 1961 av 238 milj. kr. Andelen av konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter kan för år 1950 beräknas till 4,5 % och för år 1961 till 3,6 %.

Konsumentprisets fördelning på handelsmarginal inklusive sorteringskostnad och jordbrukarpris återges i diagram 12.

Skillnaden i diagrammet mellan engrospris, Stockholm, och jordbrukarpris beror på avdrag för avanser, emballage- och fraktkostnader samt tillägg för prisskillnad mellan Bintje etc. och övriga sorter.

Variationerna år från år är iögonenfallande. Trenden, tänkt som rät linje, innebär för konsumentpriset en höjning under perioden med ca 70 % och för jordbrukarpriset ca 50 %.

Jordbrukarandelens utveckling under perioden, enligt diagram 13, har kännetecknats av betydande variationer, dock med i huvudsak fallande tendens.

Konsumtionen är föga känslig för prisändringar i konsumentledet (priselasticiteten är låg). Detta medför, att priserna kommer att variera starkt vid ändrat utbud i råvaruledet och att jordbrukarandelens storlek i hög grad påverkas av skördeutfallet. Vid jämförelser mellan olika år måste försiktighet

Diagram 13. Matpotatis 1950-61. Jordbrukarandel II (Konsumentpris exkl. allmän varuskatt = 100)

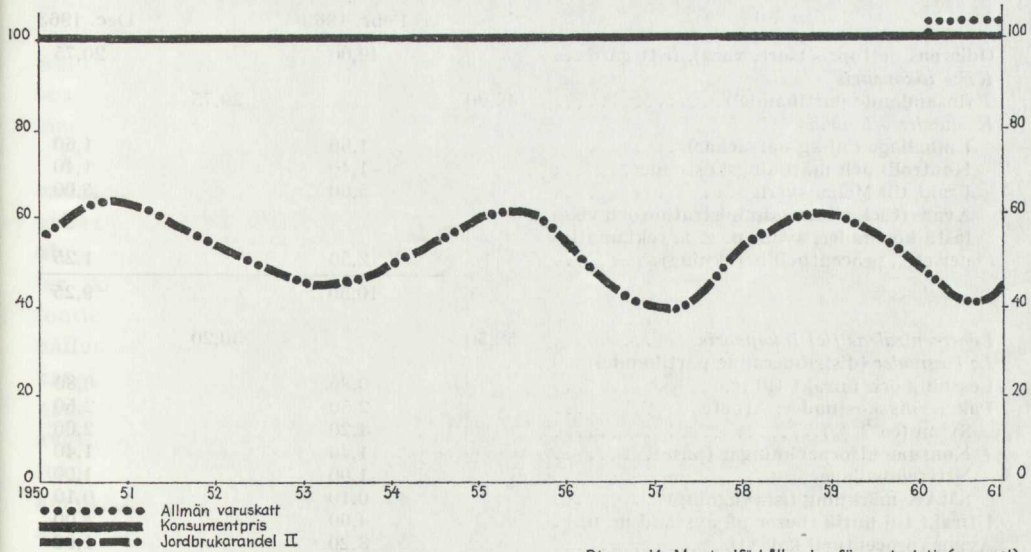

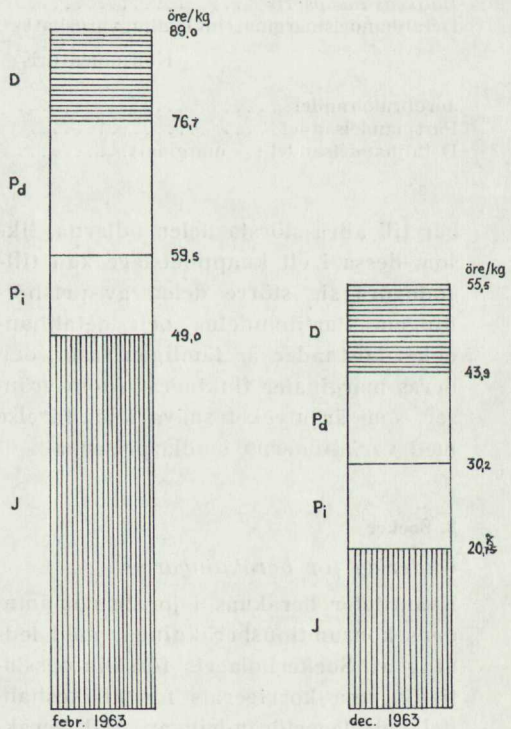
Diagram 14. Marginalförhållanden för matpotatis (exempel)

iaktas för att undvika feltolkningar. För att belysa hur starka variationer, som t. o. m. kan uppkomma under ett och samma år, visas i tabell 35 och diagram 14 två kalkyler från KF avseende respektive februari och december 1963.

Handelsledens totala öresmarginal varierar relativt litet (40 resp. 34,75 öre/kg). Detta beror på att deras kostnader huvudsakligen är av fast karaktär, och skillnaden mellan de två kalkyltidpunkterna kan förklaras av att vissa kostnader beräknas som viss procent av värdet (svinn etc.).

Dessa kalkyler är exempel från KF, som har ett antal kontraktsodlingar av matpotatis. Sorteringen sker på resp. odling med s. k. utvidgad SMAK-kontroll. På lagercentralerna sker ytterligare kontroll och maskinell paketering i konsumentförpackningar innan matpotatisen distribueras till butik.

Kalkylerna visar hur starkt jordbrukarnas andel av konsumentpriset på matpotatis varierar. Det prisfall som inträffar i en överskottssituation drab-

Teckenförklaring:
 D = detaljhandel
 P_d = distribuerande partihandel
 P_i = insamlande partihandel
 J = jordbrukare

Tabell 35. Kalkyler för matpotatis kvalitet »SMAK-prima», febr. och dec. 1963 (öre/kg)

	Febr. 1963	Dec. 1963
Odlarens nettopris (sort. vara), fritt gård...	49,00	20,75
<i>KF:s inköpspris</i> (insamlade partihandel).....	49,00	20,75
<i>Kostnader och avans</i>		
Emballage (50 kg nätsäckar).....	1,60	1,60
Kontroll- och märkningskostnader.....	1,40	1,40
Frakt till Mellansverige.....	5,00	5,00
Avans (täcker bl.a. administration och vissa fasta kostnader, svinn p. g. a. reklamationer etc., procentuell beräkning).....	2,50	1,25
	<hr/> 10,50	<hr/> 9,25
<i>Lagercentralens (lc) inköpspris</i>	59,50	30,20
<i>Lc kostnader</i> (distribuerande partihandel)		
Lossning och infrakt till lc.....	0,80	0,80
Paketeringskostnader: Arbete.....	2,50	2,50
Svinn (ca 7 %).....	4,20	2,00
Konsumentförpackningar (påse).....	1,40	1,40
Ytteremballage.....	1,00	1,00
SMAK-märkning (isärvägning).....	0,10	0,10
Utfrakt till butik (beror på avstånd m. m.)	4,00	4,00
Avans (procentuell kalkyl).....	3,20	1,90
	<hr/> 17,20	<hr/> 13,70
<i>Butikens inköpspris</i>	76,70	43,90
Detaljhandelsmarginal (inkl. allm. varuskatt)	12,30	11,60
	<hr/> 89,00	<hr/> 55,50
Jordbrukarandel.....	55,1 %	37,4 %
Partihandelsandel.....	31,1 %	41,7 %
Detaljhandelsandel (= marginal).....	13,8 %	20,9 %

bar till allra största delen odlarna, liksom dessa i ett knapphetsläge kan tillgodogöra sig större delen av prishöjningen. Partihandelns och detaljhandelns kostnader är tämligen fasta, och deras marginaler fluktuerar inom gränser, som är mycket snäva i jämförelse med variationerna i odlarpriserna.

3. Socker

Underlag för beräkningarna

Kvantiteter beräknas i jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar med ledning av Sockerbolagets försäljningsstatistik, som korrigerats för utrikeshandel och lagerförändringar. Vid beräkning av jordbrukarvärden och däremot svarande konsumtionsvärden har från

dessa siffror dragits bageriernas förbrukning, eftersom denna ingår i beräkningarna av jordbrukarandelen för mjöl och bröd. Vidare har importen av raffinerad avdragits.

Fr. o. m. den 1 maj 1956, då sockermonopolet upphörde och det nya regleringssystemet infördes, följer prisbevakningen på sockerområdet den förädlade produkten. Mittpris och importavgift fastställs sålunda med utgångspunkt från Sockerbolagets tillverkningskalkyl och en bedömning av världsmarknadspriset för socker. Importavgifterna tillförs en regleringsfond och betpriset är sammansatt av Sockerbolagets och regleringsfondens andelar. Om fabrikspriset för socker ändras till följd av fluktuationer på världsmarknaden,

undergår bolagets andel härvid samma procentuella förändring, under det att regleringsfondens andel i betpriset fastställs varje år före odlingens början med beaktande av tillgången på disponibla medel.

Exempel: Ett år med liten skörd får omfattande import företas. Om importpriserna inte är så höga, att avtrappning eller borttagande av importavgifter sker, flyter medel in till regleringsfonden och odlarna kan erhålla ett förhållandevis stort tillägg. Ett annat år kanske skörden är stor, varför ingen nämnvärd import sker. Inga importavgiftsmedel flyter in och utbetalning från regleringsfonden kan ej ske. Sockerpriset har emellertid ej påverkats av dessa svängningar i regleringsfondens utdelningar. Därför har här också regleringsfondens andel utslutits i beräkningar över jordbrukarandel II. För åren före den 1 maj 1956 har förutsatts, att det då utbetalade betpriset var jämförbart med bolagets andel.

Vid beräkningarna av jordbrukarandelen skall betpriset överföras till ett jordbrukarpris räknat i socker. Med ledning av uppgifter från totalalkylen kan detta erhållas som kvoten mellan betodlarnas inkomster efter avdrag för regleringsfondens andel och beräknad kvantitet färdigt socker ur svenska betor.

Utanför jordbrukarpriset faller en del kostnader, som i vanliga fall bestrids av brukaren. Sockerbolaget svarar sålunda för betfrö och frakter från gården. Vid jämförelsen mellan konsument- och jordbrukarpriser har producentpriset för respektive års skörd insatts för samma förbrukningsår.

Vid beräkningar av jordbrukarpris I görs inte något avdrag för regleringsfondens andel.

Det bör uppmärksammas, att jordbrukarpriserna beräknade på ovan an-

givna sätt för tiden före 1956/57 kan inrymma vissa felaktigheter. Dels kan härvid det av bolaget tillämpade sockerpriset ha påverkats av direkta inbetalningar till bolaget från staten, som i sista hand bestämde prissättningen på socker under denna tid, och dels kan uppskrivningar av bolagets sockerlager ha slagit igenom och medfört ett lägre sockerpris än som skulle vara betingat av resp. års faktiska tillverkningskostnad.

Konsumentpriset avser socialstyrelsens pris för strösocker med två öres tillägg för bitsocker. Det har förutsatts, att förpackningsgraden varit likartad under tiden 1950—61 och att detta fått ett riktigt uttryck i socialstyrelsens priser. Någon justering av konsumentpriset vid andelsberäkning II har därför inte gjorts.

Sedan den 5 februari 1958 inkluderar konsumentpriset den särskilda sockerskatten, som utgår med 20 öre/kg.

Priser, marginaler och jordbrukarandelar

Använda pristal ger ett konsumtionsvärde år 1950 av 188 milj. kr och 1961 av 347 milj. kr. I förhållande till konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter motsvarar dessa tal 5,8 och 5,2 %. Den kvantitativa ökningen av konsumtionen är under perioden 8 %.

Konsument- och jordbrukarpriser har under perioden förändrats enligt diagram 15.

Konsumentpriset har från 84 öre/kg år 1950 stigit till 123 öre/kg år 1952 och därefter varierat med ett högsta värde av 135 öre/kg år 1957 och ett lägsta värde exkl. indirekta skatter år 1961 av 118 öre/kg. Faktiskt jordbrukarpris var i början av perioden 42 öre/kg och i slutet 52 öre/kg under det att motsvarande värden för kalkylerat jordbrukarpris var 42 öre resp. 50 öre.

Öre/kg Diagram 15. Socker 1950-61. Priser och marginaler

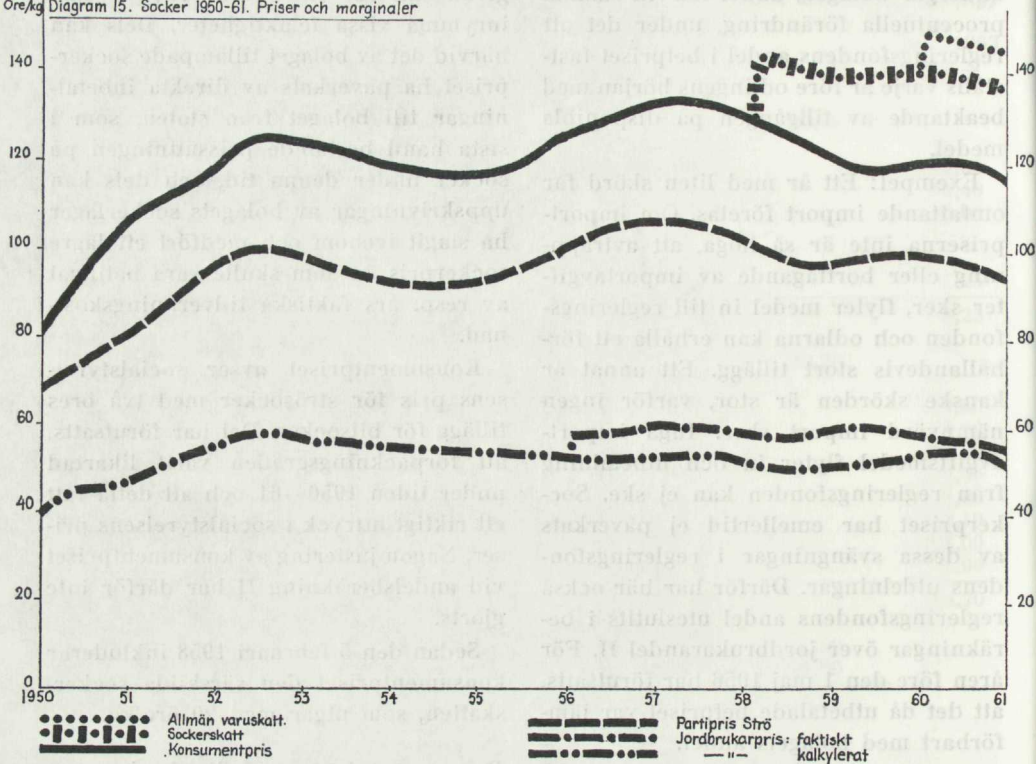
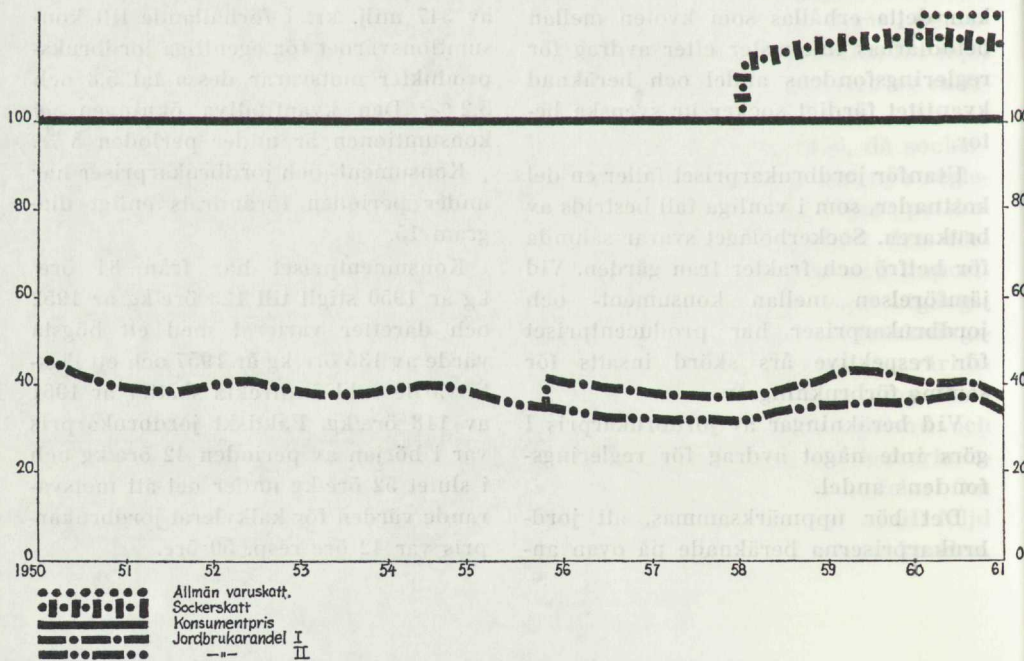

Diagram 16. Socker 1950-61. Jordbrukarandel. (Konsumentpris exkl. indirekta skatter = 100)

Jordbrukarandelens utveckling under perioden framgår av diagram 16.

Från ett procentuellt värde år 1950 av 50 har jordbrukarandel I sjunkit till 44 år 1961 och jordbrukarandel II till 42 räknat exklusive indirekta skatter.

Av konsumentprishöjningen exklusive indirekta skatter, 34 öre/kg, faller 8 öre eller 24 % på jordbrukarpris och resten på höjda handels- och förädlingsmarginaler. Inklusive indirekta skatter blir höjningen 60 öre/kg, varav 43 % kan hänföras till indirekta skatter, 43 % till handels- och förädlingsmarginaler samt 14 % till jordbruket.

Den totala *handelsmarginalen*, exklusive indirekta skatter, har 1952—61 varit omkring 20 %. Kalkylerat jordbrukarpris har under motsvarande tid legat mellan 50 och 57 % av partipriset med i huvudsak fallande tendens. Öresmarginalerna har samtidigt varit i stort sett oförändrade.

4. Mejerivaror

Underlag för beräkningarna¹

Beräkningarna avser konsumtionsmjölk — k-mjölk — grädde, smör och ost. K-mjölk, smör och ost har redovisats i öre per kg för respektive produkt, varvid kvantiteten konsumerad vara framräknas med ledning av mjölkåtgången — produktvikt — under det att priser-na för tjock och tunn grädde har sammanvägts och omräknats till pris för helmjölk. Uppgifter om mjölklikvid m. m., som finns i öre per kg helmjölk, har omräknats till öre per kg produktvikt med ledning av helmjölksåtgången.

Kvantitetssiffror för värdeuppskattningarna har hämtats från jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar, som i sin tur baseras på mejerieroganis-sationernas tillverknings- och försäljningsstatistik samt statistiska central-

byråns undersökningar angående mjölkproduktionens användning, korrigerad för utrikeshandel och lagerförändringar. Förbrukningen som bageriråvara har avdragits, eftersom denna beaktats vid beräkning av jordbrukarvärdet för bröd. I fråga om smör har siffrorna ytterligare minskats med leverantörernas återtag.

Konsumentpriser har noterats enligt konsumentprisindex utom för grädde, där SMR:s statistik över pris vid mejeriföretagens egna butiker efter tillägg för förpackning och merpris vid dl-försäljning använts. Denna serie har valts på grund av att konsumentprisindex ej anger fördelningen mellan förpackad och lösviktsvara. Vid sammanvägning till medelpriser har i fråga om k-mjölk hänsyn tagits till merpris för 3,5-procentig mjölk, filmjölk samt förpackad mjölk.

Beräkningarna för smör avser runmärkt vara både i pergament- och aluminiumfolieförpackning och för ost runmärkt Svecia 45 +.

I parti har för k-mjölk och grädde noterats genomsnittspris enligt SMR:s statistik med motsvarande tillägg som ingår i konsumentmedelpriset. För smör har riksnoterings för runmärkt smör använts i beräkningarna ökad med mejeriernas partipristillägg och tillägg för bitning och emballage. Ost noteras med avräkningspris enligt Riksosts prislister. Totalt har räknats med ca 15 % lättnad (svinn) för lagring och distribution.

Mejericostnad har beräknats av Jordbrukets Utredningsinstitut i samråd med SMR. Uppsamlingskostnad har noterats enligt uppgifter från SMR.

Som faktiskt *jordbrukarpris* har använts det pris leverantören erhåller vid gården (uppsamlingsplats) vid faktisk

¹ Se även bilaga A.

fetthalt inklusive efterlikvid, mjölkpris- och leveranstillägg samt med omräkning av skummjölksåtertag till gällande pris. Mejeriernas intäkter vid försäljning av skummjolk och mager torr- och kondensmjolk påverkar i övrigt avräkningspris och efterlikvid och därmed indirekt jordbrukarens ersättning för levererad vara. Leveranstillägget, som är ett småbrukarstöd, har medtagits i det faktiska jordbrukarpriset, däremot ej i kalkylerat jordbrukarpris.

Skillnaden mellan faktiskt jordbrukarpris och kalkylpris, d. v. s. det pris, som använts vid marginaljämförelserna, inbegriper utom mjölkpris- och leveranstillägg samt leverantörernas återtag av skummjolk främst prisutjämnning mellan produkterna, kostnader för lagring, exportförluster etc. Merintäkter, utöver beräknade medelvärden i samband med försäljning av specialkvaliteter (gräddfil, dyrare ostsorter etc.), inkomster av direkt försäld skummjolk, kasein och andra biprodukter, prislösluster vid användning av helmjolk till torr- och kondensmjolk, administrationskostnader utöver mejerikostnaderna m. fl. resultatposter, påverkar också differensen.

Vid redovisningen av materialet har skillnadsposten fördelats på prisutjämnning, regleringskassa m. m., skummjölksvärde av leverantörernas återtag, mjölkpris- och leveranstillägg.

1950 års *konsumtionsvärde* har med utgångspunkt från erhållna pristal beräknats till ca 1 050 milj. kr för samtliga mejeriprodukter och 1961 års till ca 1 700 milj. kr. I förhållande till konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter blir andelen 32 % respektive 25 % under de två åren.

Till de sjunkande andelssiffrorna har bidragit bl. a. att konsumtionen av smör minskat och att prisstegringen för smör och grädde varit förhållandevis liten.

Priser, marginaler och jordbrukarandelar

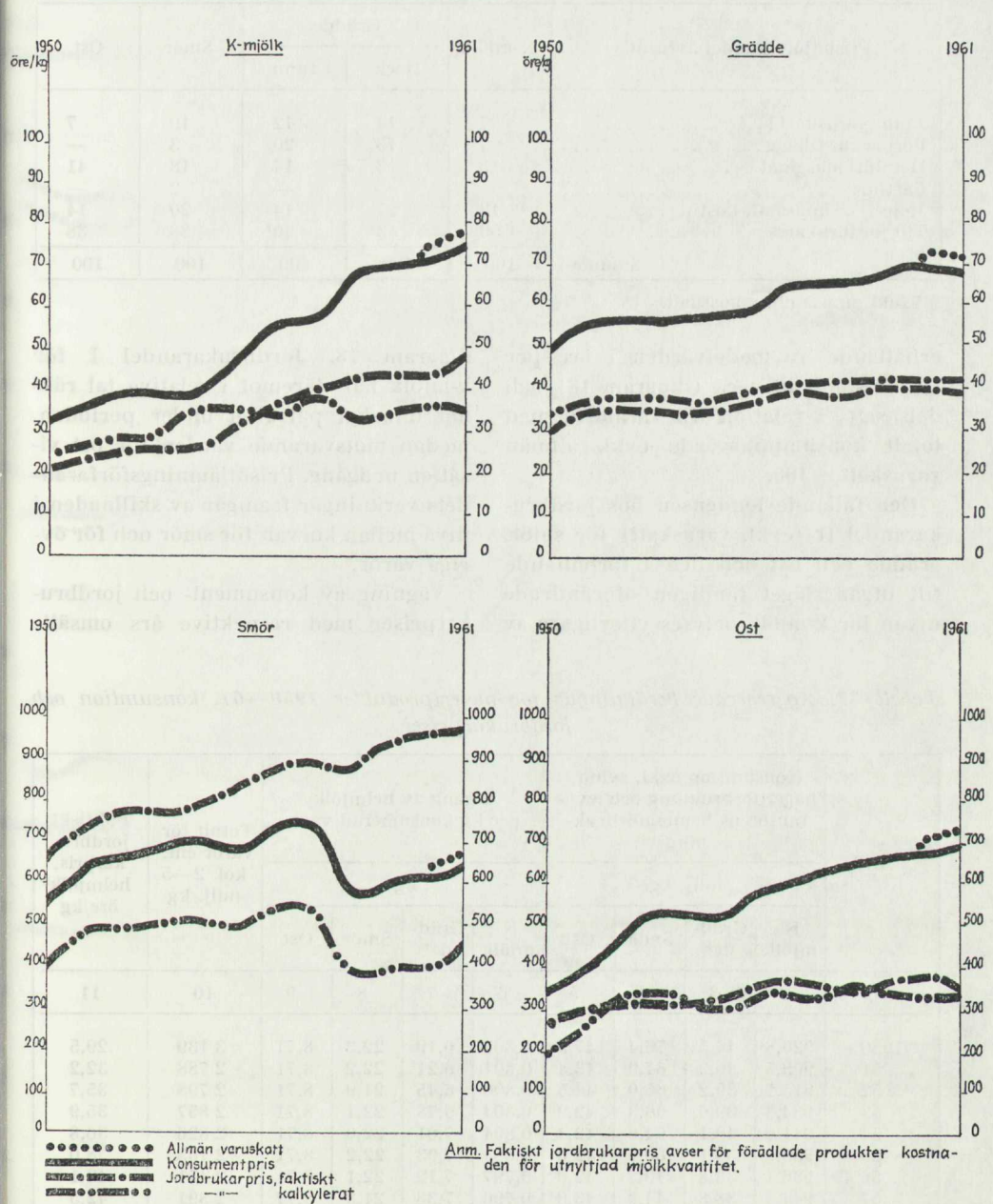
Konsument- och jordbrukarpriser under åren 1950—61 framgår av diagram 17.

Härav framgår att utvecklingen för de i mejerisortimentet ingående varorna varit mycket oenhetlig. För k-mjolk har sålunda rätt stora konsumentprishöjningar förekommit, varav närmare 60 % motsvaras av ökning i kalkylerat jordbrukarpris, under det att detaljhandelsmarginalen i relativa tal räknat visar en måttlig ökning (tabell 36). För smör och grädde är konsumentprishöjningen däremot liten, och utrymmet för distributionens kostnadsökningar i motsvarande mån begränsat, varför kalkylpriset efter hand har fått en relativt sett minskad andel i jämförelse med k-mjölken. Konsumentpriserna på ost har stigit nästan lika mycket som på k-mjolk, men betydande öknningar av distributionsmarginalen räknat både i absoluta och relativa tal har medfört en i stort sett liknande tendens för jordbrukarandel II som för smör och grädde.

Faktiskt jordbrukarpris för k-mjolk har haft en stigande tendens i förhållande till kalkylpriset. För ost och grädde ligger de båda jordbrukarpriserna nära varandra under hela perioden. Beträffande smör är den höga nivån för faktiskt jordbrukarpris orsakad av den omfördelning som sker genom mjölkregleringen.

I tabell 37 har totalt konsumtionsvärde erhållits genom multiplikation av kvantitetssiffrorna i kol. 2—5 med respektive års medelpriser (för grädde med utgångspunkt från till helmjolk omräknade tal), kalkylerat jordbrukarvärde på motsvarande sätt och faktiskt jordbrukarvärde genom multiplikation av kol. 10 och 11. Erhållna produktsummor har sedan dels dividerats med summakvantiteterna enl. kol. 2—5 för

Diagram 17. Mejeriprodukter 1950-61. Priser och marginaler.

Tabell 36. Prishöjningarna 1950—61 på mejeriprodukter (%)

Prishöjningsandel avseende	K-mjölk	Grädde		Smör	Ost
		tjock	tunn		
Allm. varuskatt.....	7	14	12	19	7
Förpackn. tillägg.....	7	13	20	3	—
Detalj. marginal.....	15	3	14	18	41
Partih. »	—	—	—	2	—
Mejeri- o. uppsaml. kostn.....	12	27	14	20	14
Till jordbrukare.....	59	43 ¹	40 ¹	38	38
Summa	100	100	100	100	100

¹ Inkl. uppsamlingskostnad.

erhållande av medelvärden i öre per kg konsumerad vara (diagram 18) och dels satts i relation till varandra med totalt konsumtionsvärde exkl. allmän varuskatt = 100.

Den fallande tendensen hos jordbrukarandel II (exkl. varuskatt) för smör, grädde och ost och den i förhållande till utgångsläget tämligen oförändrade nivån för k-mjölk belyses ytterligare av

diagram 18. Jordbrukarandel I för k-mjölk har däremot i relativa tal räknat minskat påtagligt under perioden, medan motsvarande värden för ost visat en nedgång. Prisutjämningsförfarandets verkningar framgår av skillnaden i nivå mellan kurvan för smör och för övriga varor.

Vägning av konsument- och jordbrukarpriser med respektive års omsätt-

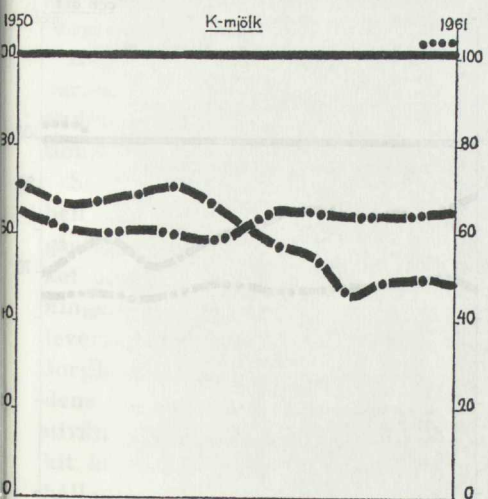
Tabell 37. Aggregerade beräkningar för mejeriprodukter 1950—61, konsumtion och jordbrukarpriser

År	Konsumtion exkl. svinn, bageriförbrukning och leverantörens hemmaförbrukning				Åtgång av helmjölk per kg konsumerad vara				Totalt för varor enl. kol. 2—5 milj. kg	Faktiskt jordbrukarpris, helmjölk ² öre/kg
	milj. kg				kg					
	K-mjölk	Grädde ¹	Smör	Ost	K-mjölk	Grädde ¹	Smör	Ost		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1950	920,8	44,5	76,4	47,5	0,807	6,19	22,3	8,71	3 139	29,5
51	909,5	39,2	64,9	43,4	0,801	6,21	22,2	8,71	2 788	32,2
52	915,7	39,2	65,0	44,5	0,800	6,45	21,9	8,71	2 798	35,7
53	934,8	39,6	66,3	42,9	0,804	6,78	22,1	8,71	2 857	35,9
54	941,0	40,1	64,6	42,4	0,804	7,01	22,0	8,71	2 826	36,8
55	953,2	39,1	60,9	42,3	0,804	7,03	22,2	8,71	2 763	38,0
56	936,1	38,3	49,2	42,0	0,797	7,12	22,1	8,71	2 471	43,1
57	944,4	38,8	44,8	43,0	0,796	7,38	21,8	8,77	2 391	42,5
58	921,6	38,6	57,0	41,4	0,786	7,42	21,6	8,46	2 593	40,7
59	948,7	39,3	58,0	42,4	0,792	7,55	21,9	8,46	2 675	43,9
60	955,3	40,1	57,4	42,1	0,782	7,56	21,4	8,46	2 637	45,9
61	960,1	42,1	55,3	42,6	0,785	7,75	21,6	8,46	2 636	45,7

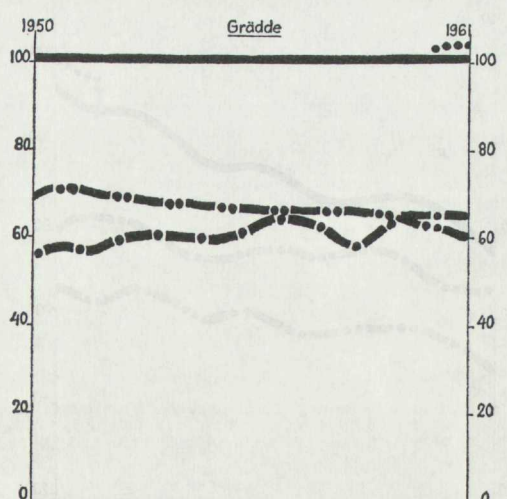
¹ Tjock och tunn grädde ingår med respektive års fördelning.

² Utbetald mjölklikvid inkl. skummjölksvärde och inkl. leveranstillsäg.

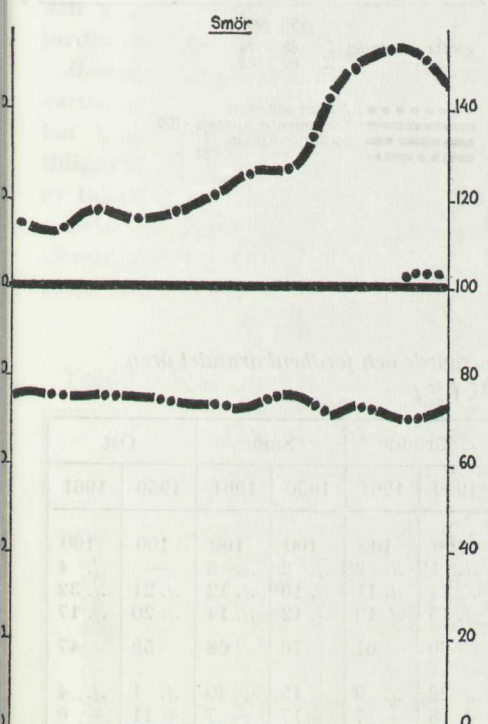
Diagram 18. Mejeriprodukter 1950-61. Jordbrukarandelar.

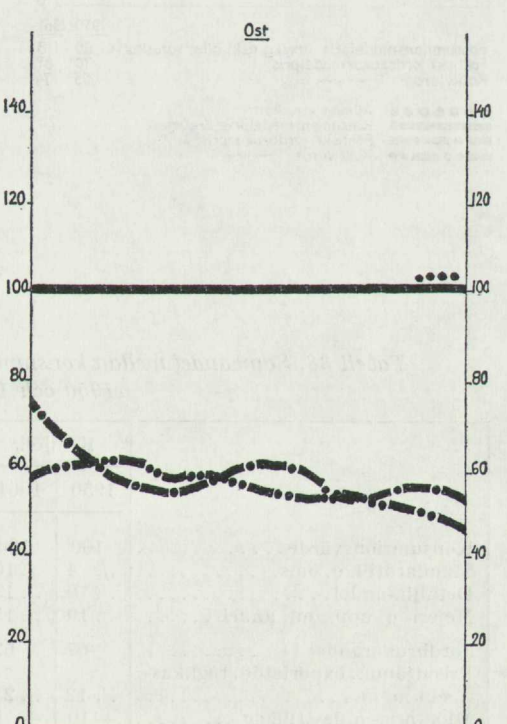
	1950	1961
Jordbrukarandel I	70	48
— " — II	66	65

	1950	1961
Jordbrukarandel I	57	70
— " — II	65	63

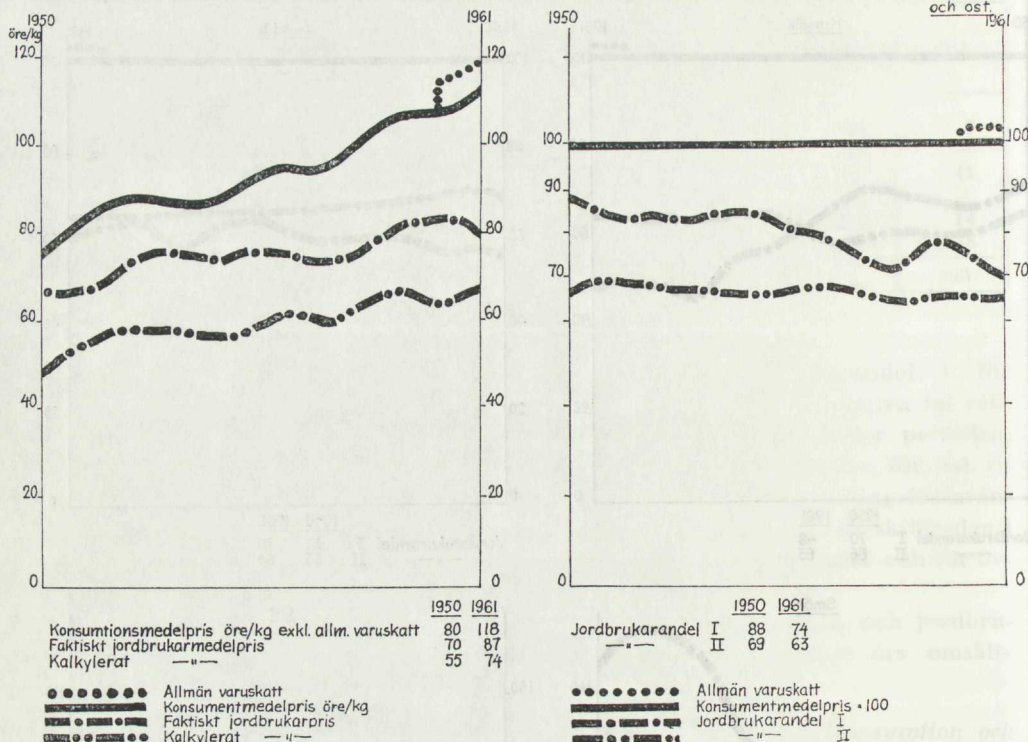
	1950	1961
Jordbrukarandel I	118	145
— " — II	76	71

	1950	1961
Jordbrukarandel I	75	54
— " — II	59	49

●●●●●●●● Allmän varuskatt
 —●—●—●—● Konsumentpris
 —●—●—●—● Jordbrukarandel I (avser likvid för utnyttjad mjölkkvantitet)
 —●—●—●—● — " — II

Diagram 19. Mejerivaror 1950-61. Priser och marginaler och jordbrukarandelar i genomsnitt för mjölk, grädd, smör och ost.

Tabell 38. Sambandet mellan konsumtionsvärde och jordbrukarandel åren 1950 och 1961 (%)

	K-mjölk		Grädd		Smör		Ost	
	1950	1961	1950	1961	1950	1961	1950	1961
Konsumtionsvärde	100	100	100	100	100	100	100	100
Standardtill. o. oms./ 4	./ 10	./ 1 ¹	./ 9 ¹	./ 2	./ 6	—	./ 4
Detalj.-andel/ 10	./ 13	./ 14	./ 11	./ 10 ²	./ 12	./ 21	./ 32
Mejeri- o. uppsaml. andel/ 19	./ 15	./ 15	./ 19	./ 12	./ 14	./ 20	./ 17
Jordbrukarandel II	67	62	70	61	76	68	59	47
Prisutjämn., exportstöd, regl.kas- san m. m./ 12	./ 23	./ 26	./ 9	+ 15	+ 49	./ 1	./ 4
Mjölkspris- o. lev.tillägg	+ 10	+ 5	+ 8	+ 7	+ 17	+ 7	+ 11	+ 6
Korrektion för skummjölksvärde .	+ 6	+ 2	+ 4	+ 3	+ 9	+ 15	+ 6	+ 3
Jordbrukarandel I	70	46	57	62	118	139	75	52

¹ För grädd ingår här förpackningstillägg.² Partihandelsandel ingår med 2 %.

ningskvantiteter ger medelvärden i öre per kg och jordbrukarandelar enligt diagram 19.

Konsumtionsvärdet enligt diagram 19 varierar både med hänsyn till prisändringar och förskjutningar i konsumtionsfördelningen mellan olika varor.

Som framgår av diagrammen och tabell 38 ligger jordbrukarandel I genomgående högre än jordbrukarandel II, vilket beror på utformningen och tillämpningen av systemet med mjölkpris- och leveransbidrag, regleringskassa etc. Jordbrukarandel II visar en fallande tendens i förhållande till konsumentprisnivån och jordbrukarandel I har sjunkit ännu mera. Särskilt vad avser förhållandet mellan de två jordbrukarandelskurvorna påverkas utvecklingen av en omsättningsförskjutning från smör och grädde, som har höga värden för jordbrukarandel I, till k-mjolk och ost.

Handelsmarginaler exklusive allmän varuskatt räknade som skillnaden mellan konsument- och partipriser enligt tidigare nämnda definitioner framgår av tabell 39.

Pris- och kartellnämnden lämnar in en utredning om priser och marginaler inom livsmedelshandeln vissa uppgifter

för maj 1961, som ger en mera differentierad bild än tabell 39.

Enligt denna blir sålunda detaljhandelsmarginalerna för k-mjolk, beräknade med utgångspunkt från nettoförsäljningspris exklusive allmän varuskatt och nettoinköpspris för 1 l. glasflaska, 11 %, för 1 l. tetra 8 % och för 1 l. lösmjolk 13 %. De i förhållande till tabell 39 låga procenttalen beror på att i nämndens beräkningar hänsyn har tagits till beräknade kundrabatter till allmänheten. Till skillnaden kan också ha bidragit, att nämndens beräkningar avser viss dag under det att tabellen bygger på årsmedeltal.

För grädde varierar marginalerna vid dl-försäljning i nämndens utredning från 8 till 14 % med de högsta värdena för kaffegrädde i glas eller tetra och vispgrädde i lös vikt och de lägsta för vispgrädde i glas.

För svenskt smör, 1/2 kg runmärkt, i folie eller pergament var marginalen 10 %, för svensk lösviktsvara 9 % och för importerad vara i folie 12 %.

Ostmarginalen fördelar sig enligt nämndens utredning med genomsnittligt 26 % på detaljhandelsmarginal och 6 % på skillnad mellan genomsnittligt in-

Tabell 39. Handelsmarginaler för mejerivaror 1950—61 (exkl. allmän varuskatt)

År	K-mjolk		Grädde		Smör		Ost	
	Öre/kg	%	Öre/kg ¹	%	Öre/kg	%	Öre/kg	%
1950.....	3	9	7	13	47	8	74	21
51.....	4	11	8	14	57	9	83	20
52.....	5	12	8	14	64	10	109	22
53.....	6	14	7	12	66	10	140	25
54.....	6	14	8	14	67	10	147	26
55.....	6	13	7	11	75	11	138	24
56.....	6	11	7	11	79	10	157	26
57.....	7	12	8	12	74	11	177	28
58.....	10	14	8	12	68	11	199	30
59.....	10	14	8	12	68	11	207	30
1960.....	9	13	8	11	71	11	227	32
61.....	10	14	8	11	74	11	239	33

¹ Omräknad till helmjolk.

Tabell 40. Förädlingsmarginaler för mejerivaror 1950—61

År	K-mjolk		Grädde		Smör		Ost	
	Öre/kg	Procent av partipris	Öre/kg	Procent av partipris	Öre/kg	Procent av partipris	Öre/kg	Procent av partipris
1950.....	8	26	9	20	89	17	69	25
51.....	10	29	10	20	91	15	78	23
52.....	11	31	11	22	99	16	86	22
53.....	10	28	12	24	99	16	90	22
54.....	11	31	12	24	98	16	92	22
55.....	13	31	14	25	108	17	100	23
56.....	13	26	15	26	109	16	110	24
57.....	14	27	15	25	111	17	114	25
58.....	14	24	16	26	119	22	113	24
59.....	14	23	17	28	123	21	116	24
1960.....	15	24	17	27	123	22	121	25
61.....	16	25	18	29	126	21	125	26

Tabell 41. Vissa viktigare kostnadsposter för olika mejeriprodukter 1950 och 1961

K-mjolk öre/kg

År	Särkostnad 3,5 % mjölk o. filmjölk	Förpackning	Mejeri-kostnad	Uppsamplings-kostnad	Summa
1950.....	0,2	1,4	5,2	1,3	8,1
1961.....	0,5	4,1	9,6	1,9	16,1

Grädde öre/kg

År	Förpackning	Mejeri-kostnad	Uppsamplings-kostnad	Summa
1950.....	0,6	6,4	1,6	8,6
1961.....	3,6	11,9	2,4	17,9

Smör öre/kg

År	Bitning och emballage	Mejeriernas partihandels-funktion	Mejeri-kostnad	Uppsamplings-kostnad	Summa
1950.....	9,4	8,8	34,2	36,4	88,8
1961.....	14,5	12,0	47,6	51,9	126,0

Ost öre/kg

År	Lättnad från formen	Mejeri-kostnad	Uppsamplings-kostnad	Summa
1950.....	6,1	48,7	14,2	69
1961.....	6,2	98,5	20,3	125

köpspris för detaljhandeln och lägsta förekommande partipris. Marginalen är avvägd med hänsyn till stycknings- och lagringssvinn.

Förädlingsmarginaler för mejerivaror, beräknade som skillnaden mellan partipris och kalkylerat jordbrukarpris, framgår av tabell 40.

I tabell 40 angivna siffror för förädlingsmarginaler är i en del avseenden osäkra och särskilt fördelningen mellan mjölk och grädde får tolkas med försiktighet.

Vissa kostnadsposter har, som framgår av tabell 41, renodlats vid beräkningarna, vilket kan ge en mera nyanterad bild av utvecklingen.

5. Ägg

Underlag för beräkningarna¹

Kvantitetssiffrorna i jordbruksnämndens konsumtionsberäkningar baseras på 1958 års levnadskostnadsundersök-

ning med avtrappning för tidigare år t. o. m. 1952. För senare år har siffrorna fastställts med beaktande av förändringar i hönsantalet och av partihandelns invägning av ägg. Före beräkning av konsumtions- och jordbrukarvärde har avdrag gjorts för äggproducenternas och bageriernas förbrukning och för import.

Som *jordbrukarpris* har insatts svensk äggnotering, som avser pris till producent i södra Sverige. Det är känt, att faktiska producentpriser på grund av konkurrensläget ofta ligger högre än denna notering, men det har ej varit möjligt att fastställa hur mycket högre. De i det följande redovisade jordbrukarpriserna och därmed också de framräknade jordbrukarandelarna blir på grund härav att betrakta som nominella. Någon åtskillnad mellan andelsbegrepp I och II har ej gjorts. Konsumentpriset

¹ Se även bilaga A.

Diagram 20. Ägg 1950-61. Priser och marginaler.

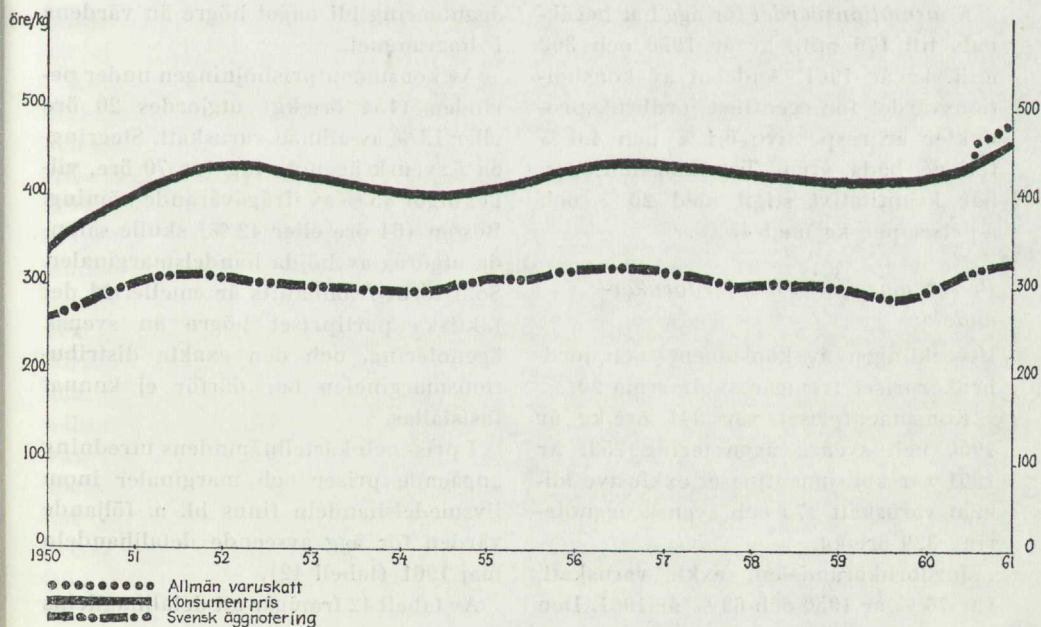
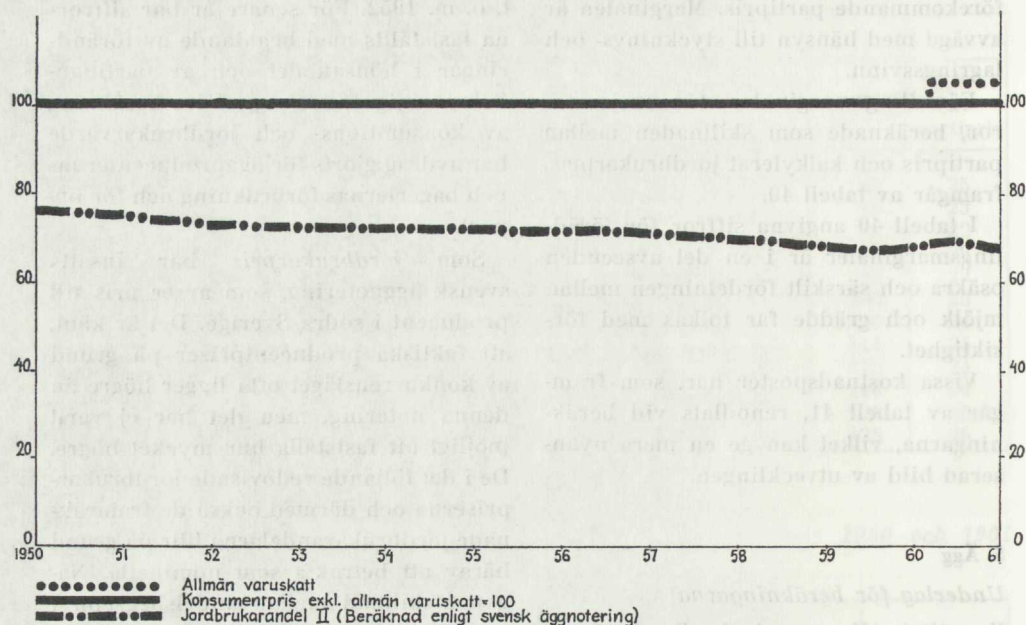

Diagram 21. Ägg 1950-61. Jordbrukarandel II

avser socialstyrelsens detaljhandelspriser, vilket innebär ett ytterligare osäkerhetsmoment, då förpackningstillägg där ingår med okänt belopp.

Konsumtionsvärdet för ägg har beräknats till 176 milj. kr år 1950 och 309 milj. kr år 1961. Andelen av konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter är respektive 5,4 % och 4,6 % för de båda åren. Totalkonsumtionen har kvantitativt stigit med 20 % och å-priset per kg med 45 %.

Priser, marginaler och jordbrukarandelar

Utvecklingen av konsument- och jordbrukarpriser framgår av diagram 20.

Konsumentpriset var 341 öre/kg år 1950 och svensk äggnotering 259. År 1961 var konsumentpriset exklusive allmän varuskatt 475 och svensk äggnotering 329 öre/kg.

Jordbrukarandelen, exkl. varuskatt, var 76 % år 1950 och 69 % år 1961. Den

har enligt diagram 21 haft en jämnt fallande tendens. Den faktiska jordbrukarandelen skulle med hänsyn till att partipriset regelmässigt överstiger svensk äggnotering bli något högre än värdena i diagrammet.

Av konsumentprishöjningen under perioden (154 öre/kg) utgjordes 20 öre eller 13 % av allmän varuskatt. Stegningen i svensk äggnotering var 70 öre, vilket utgör 45 % av ifrågakarande höjning. Resten (64 öre eller 42 %) skulle sålunda utgöras av höjda handelsmarginaler. Som förut framhållits är emellertid det faktiska partipriset högre än svensk äggnotering, och den exakta distributionsmarginalen har därför ej kunnat fastställas.

I pris- och kartellnämndens utredning angående priser och marginaler inom livsmedelshandeln finns bl. a. följande värden för ägg avseende detaljhandeln maj 1961 (tabell 42).

Av tabell 42 framgår att detaljhandelns

Tabell 42. Ägg. Priser och marginaler i detaljhandeln (maj 1961)

	Antal noteringar	Nettoför- säljn. pris	Netto- inköpspris	Detaljhandelsmarginaler	
		Öre/kg	Öre/kg	Öre/kg	Procent
Lösviktsvara.....	1 712	485	408	77	16
Förpackad vara.....	534	520	435	85	16
Medeltal.....	2 246	493	415	78	16

procentmarginal vid detta tillfälle var lika för förpackad och oförpackad vara. Sedermera har emellertid förmärkts en tendens till högre priser för förpackad vara enligt uppgifter från Stockholms Livsmedelshandlareförening. Detaljhandelsmarginalen exklusive allmän varuskaft var 1963 för lösviktsvara ca 21 % och för förpackad vara ca 15 %.

6. Kött, fläsk och charkuterivaror

Underlag för beräkningarna¹

Använda kvantitetssiffror baseras på jordbruksnämndens statistik över marknadsförd slakt, utrikeshandel och lagerförändringar och avser total förbrukning av kött och fläsk med undantag av hemslakt. Biprodukter (inälvor etc.) ingår ej.

Konsumentpriser har beräknats med utgångspunkt från i branschen förekommande rikt- och butiksprislistor, som efter korrektion för återbäring och tillfälliga prisnedsättningar rätt väl torde avspegla de faktiska marknadsförhållandena. Denna metod har valts med hänsyn dels till att konsumentprisindex har för få typvaror för att ge en korrekt medelprisnivå uttryckt i absoluta tal och dels till att pris- och kartellnämnden har ett omfattande listprisbaserat medelprismaterial, som efter obetydliga korrektioner direkt har kunnat användas i beräkningarna. Parti-priser har beräknats med utgångspunkt från Sveriges Slakteriförbunds noteringar. För avräkningspriser finns använd-

bara medeltal endast från 1957 och framåt. Vid beräkning av jordbrukarandel I har därför under tidigare år insatts en extrapolerad differenspost, som anses representera skillnaden mellan å ena sidan nettoresultat av specificerade intäkter och kostnader och å den andra summan av avräkningspris och efterlikvid.

Sammanvägning till medelpriser för butiksdetaljer av kött och fläsk har skett enligt styckningskalkyler. Fördelningen av marknadsförd slakt mellan butiksvara och charkuteriråvara har gjorts med ledning av jordbruksnämndens klassificeringsstatistik och konsumtionsberäkningar. Inom charkuterisortiment har noteringar för 16 typvaror ingått i konsumentprisberäkningarna och i medelprisberäkningarna för partihandeln noteringar för 30 kvalitetsklasser fördelade på olika djurslag.

De använda viktalen avser 1960—61 års förhållanden. De förskjutningar i sortimentsammansättningen som inträffat sedan år 1950 är relativt små. Sannolik värdestegring på grund av ökad andel för färdiglagad mat, konserver etc. har ej beaktats i beräkningarna.

Prislistematerialet är särskilt för tidigare år under jämförelseperioden ofullständigt, vilket har nödvändiggjort interpoleringar och schematiska beräkningar med utgångspunkt från i olika sammanhang redovisade utredningsresultat. De använda styckningskalkyler-

¹ Se även bilaga A.

na upptar siffror för putsning av butiksvara, som under jämförelseperiodens senare år sannolikt är för låga, och charkuterivaruberäkningarna kan ifrågasättas dels på grund av att antalet typvaror möjligen är för litet och dels för att de grundas på fördelningsstatistik, som enbart avser jordbruks- och konsumentkooperativa företag. Jämförelse av framkomna data för handels- och förädlingsmarginal (skillnader mellan de erhållna konsument- och partipristalen) med kalkylmaterial, som förlöpande sammanställts av slakteriförbundet, bestyrker dock i stort sett beräkningarnas riktighet. För år 1957 och framåt finns medelvärden i producentprisindex, som ger goda avstämningsmöjligheter. Konsumentprisindex ger visserligen något högre värde för pristegringen under perioden än de här använda konsumentpristalen, men skillnaden kan sannolikt hänföras till det olika antalet typvaror i de båda serierna.

Framräknade konsumentpristal ger tillsammans med jordbruksnämndens kvantitetssiffror ett *konsumtionsvärde* år 1950 av drygt 1 000 milj. kr och år 1961 drygt 2 400 milj. kr. Beloppen i fråga motsvarar 31 % respektive 36 % av konsumtionsvärdet för egentliga jordbruksprodukter. Ökningen av procentalen beror huvudsakligen på att pristegringen under perioden har varit större för här aktuella varor än för livsmedelsvarorna i allmänhet.

Konsumentpriset var i genomsnitt 339 öre/kg år 1950 och 722 år 1962 exklusive allmän varuskatt. Partipriserna var 227 och 440 respektive. Faktiskt jordbrukarpris var 246 år 1950 och 434 år 1962 och kalkylerat jordbrukarpris 211 och 414 respektive. Skillnaden mellan konsument- och partipriser motsvaras i kurvan av handels- och styckningsmarginaler samt produktionskostnader för charkuterivaror inklusive andra råvaror

än kött och fläsk. Det rör sig här dels om organvaror (lever etc.), som enligt använda råvarukalkyler ingår i medelvärdet för diagrammets 100-kg-sortiment med 7 å 8 öre/kg i början av perioden och 13 öre/kg 1962, dels av socker, mjöl, gryn och potatis med sammanlagt 2 respektive 3 öre/kg, samt kryddor med 2 respektive 3 öre/kg och tarmar med 7 å 8 respektive 10 öre/kg. Organvarorna och en del av de här använda tarmarna erhålls i samband med slakt av svenska djur, men har med hänsyn till att slaktdjuren noteras exklusive biprodukter ej ansetts böra påverka det kalkylerade jordbrukarpriset. För ingående socker, mjöl, gryn etc. borde i och för sig en justering av jordbrukarpriserna ha gjorts, men så har ej skett med hänsyn till att värdet för dessa varor är relativt obetydligt.

Skillnaden mellan partipris och kalkylerat jordbrukarpris motsvaras i diagram 22 av slaktkostnader samt in- och utfrakter till och från slakteri. Faktiskt jordbrukarpris påverkas ytterligare dels av de sedan år 1953 införda slaktdjursavgifterna, som successivt höjts till belopp av omkring 20 öre/kg och vars sammanlagda belopp avser att täcka prisförlusten vid export, och dels av den ovan berörda differensposten samt värdet av biprodukter (organ, tarmar, hudar etc.). Biproduktvärdet, som har beräknats till 46 öre/kg för 1950 utslaget på ett 100-kg-sortiment och 1962 till 56 öre/kg, är så stort att faktiskt jordbrukarvärde under hela perioden inte bara ligger över kalkylerat jordbrukarvärde utan också är högre än eller praktiskt taget lika med det beräknade parthandelsvärdet för kött och fläsk.

Jordbrukarandelen har förändrats enligt diagram 23, där den allmänna varuskatten separat redovisas.

Vid tolkning av diagram 23 bör särskilt beträffande åren 1950—57 de in-

Diagram 22. Kött, fläsk och charkuterivaror 1950-62. Priser och marginaler.
(Medelvärden för ett 100-kg sortiment.)

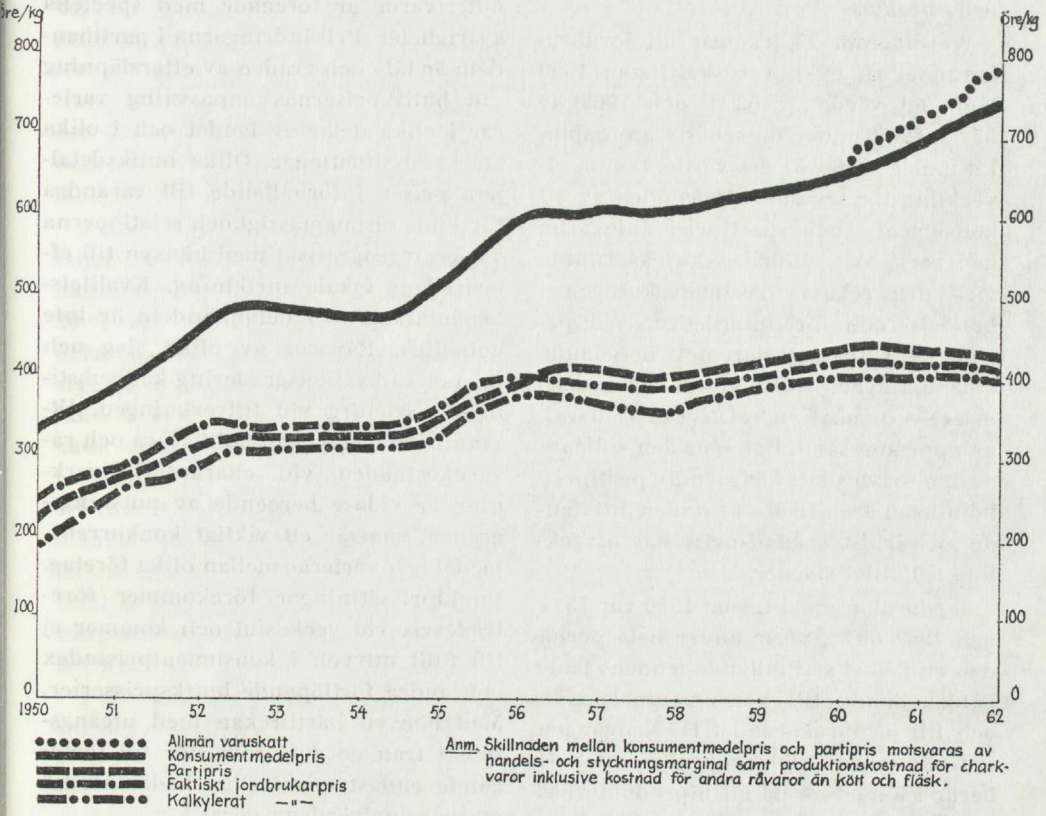
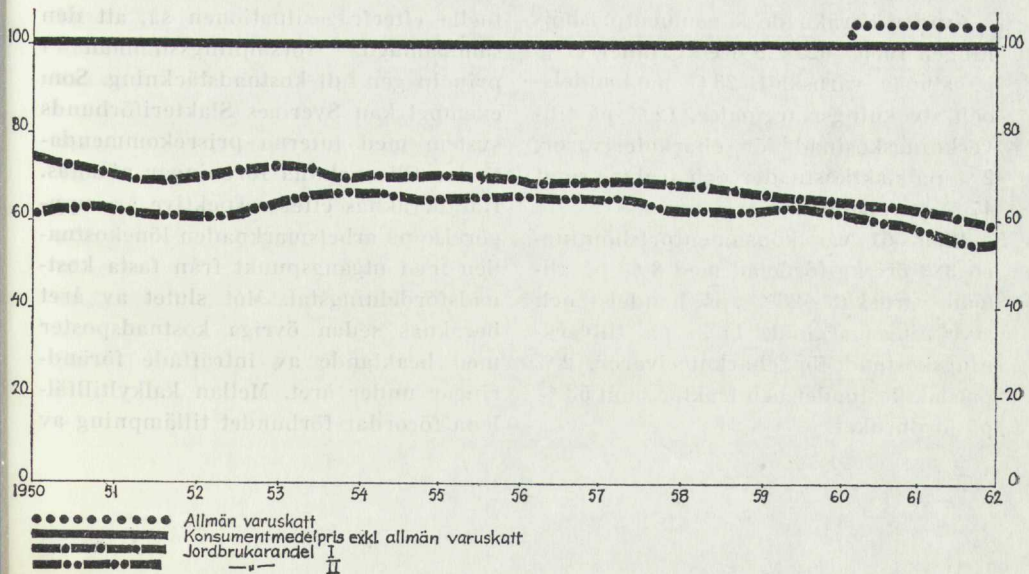

Diagram 23. Kött, fläsk och charkuterivaror 1950-62. Jordbrukarandelar.

ledningsvis nämnda osäkerhetsmomenten och approximationerna i beräkningarna beaktas.

Av diagram 23 framgår att jordbrukarandel II, exkl. varuskatt, som 1950 hade ett värde av 62 % och 1962 av 57 %, först under de senaste åren sjunkit under 1950—51 års värde. Denna utveckling får ses mot bakgrunden av att konsument- och partiprishöjningarna har varit av jämförlig storleksordning med den relativa kostnadsökningen i handels- och förädlingsleden. Vid periodens slut har däremot betydande lönehöjningar — främst i detaljhandelsledet — orsakat en relativt stor marginaluppgång, samtidigt som den tidigare nästan oavbrutet fortgående partiprishöjningen åren 1960—62 under inflytande av världsmarknadsprisernas utveckling tillfälligt stagnerat.

Jordbrukarandel I, som 1950 var 73 % och 1962 60 %, visar under hela perioden en i stort sett fallande tendens både i förhållande till konsumentprisnivån och till jordbrukarandel II. Nedgången i förhållande till jordbrukarandel II beror i huvudsak på att biprodukternas värdeandel minskat under perioden.

Relationen mellan kalkylerat jordbrukarpris och partipris har för hela undersökningsperioden utgjort ungefär 94 %.

Av den beräknade konsumentprishöjningen 1950—62, 429 öre/kg, faller 11 % på allmän varuskatt, 28 % på handels- och styckningsmarginaler, 12 % på tillverkningskostnad för charkuterivaror, 2 % på slaktkostnader och frakter samt 47 % på jordbruket.

1950—61 var konsumentprishöjningen 383 öre/kg fördelad med 8 % på allmän varuskatt, 26 % på handels- och styckningsmarginal, 11 % på tillverkningskostnad för charkuterivaror, 2 % på slaktkostnader och frakter samt 53 % på jordbruket.

Uppskattningar av *handels- och förädlingsmarginaler* för kött och charkuterivaror är förenade med speciella svårigheter. Prisändringarna i partihandeln är täta och graden av eftersläpning vid butiksprisernas anpassning varierar i olika delar av landet och i olika marknadssituationer. Olika butiksdetaljers priser i förhållande till varandra förskjuts säsongmässigt och relationerna varierar geografiskt med hänsyn till efterfrågans lokala inriktning. Kvalitetsbenämningarna i detaljhandeln är inte enhetliga. Råvaror av olika slag och med olika kvalitetsgradering kan substituera varandra vid tillverkningen. Utvinningen av styckad butiksvara och råvarukostnaden vid charkuteritillverkning är vidare beroende av putsningsgraden, som är ett viktigt konkurrensmedel och varierar mellan olika företag. Punktprissättningar förekommer företrädesvis vid veckoslut och kommer ej till fullt uttryck i konsumentprisindex och andra fortlöpande butiksprisserier. Med hänsyn härtill kan med utgångspunkt från de data som står till förfogande endast ungefärliga bedömningar av marginalvärdena göras.

Prissättningen i branschen torde i stor utsträckning baseras på sortimentskalkyl. Därvid beräknas bl. a. de totala kostnaderna med beaktande av den aktuella efterfrågesituationen så, att den sammanlagda försäljningssumman i princip ger full kostnadstäckning. Som exempel kan Sveriges Slakteriförbunds system med interna prisrekommendationer till anslutna föreningar nämnas. Här beräknas efter respektive års uppgörelse på arbetsmarknaden lönekostnaden med utgångspunkt från fasta kostnadsfördelningstal. Mot slutet av året beräknas sedan övriga kostnadsposter med beaktande av inträffade förändringar under året. Mellan kalkyltillfällena förordar förbundet tillämpning av

oförändrade öresmarginaler mellan medelpartipris för hela kroppar och medelbutikspris för helt sortiment. Dessa prisrekommendationer ligger till grund för prissättningen i jordbrukskooperationens butiker, och i stora delar av landet överensstämmer priserna i enskild och konsumentkooperativ handel väl med dessa prisrekommendationer.

Total handelsmarginal. För butiks detaljer av fläsk och kött uppgick detaljhandelsandelen 1961—62 till omkring 20 % exkl. allmän varuskatt. Partihandelsmarginalen, som även innefattar styckningsmarginal, var vid samma tillfälle 8—10 % av partipriset för styckade detaljer (motsvarande 7—8 % av butikspriset exklusive oms). Partipriset för styckade detaljer är härvid sammansatt av ett baspris och en kvantitetsrabatt. Denna utgjorde högst 45 öre/kg, och har i de föregående beräkningarna satts till genomsnittligt 20 öre/kg.

För charkuterivaror var den genomsnittliga detaljhandelsmarginalen, exklusive allmän varuskatt, omkring 25 %, varvid kvantitetsrabatten, som maximalt utgick med 55 öre/kg, har upptagits till 25 öre/kg. Förädlingskostnaden för charkuterivaror, vari bland annat kostnaden för tarmar och organ ingår, har som restpost i beräkningarna uppskattats till omkring 35 % av partipriset motsvarande ca 27 % av butikspriset exklusive allmän varuskatt.

Inom partihandeln tillämpas i regel vissa pristillägg för fabriksförpackade varor. Konsumentpriserna är däremot i regel desamma för förpackade och oförpackade varor. Konsumtionsvärdet räknat i öre per kg kan dock påverkas något av att förpackade varor i stor utsträckning säljs skivade, för vilken behandling särskilda pristillägg utgår.

E. Genomsnittlig jordbrukarandel 1950—61 för samtliga undersökta varor

1. Allmän översikt

Med utgångspunkt från samma beräkningsunderlag i fråga om varukvantiteter och priser, för vilka tidigare redogjorts i kap. IV:D, har arbetsgruppen beräknat den genomsnittliga jordbrukarandelen av konsumtionsvärdet för i kalkylen medtagna livsmedel från s. k. egentliga jordbruksprodukter, dvs. grupperna mjöl- och brödprodukter, potatis, socker, mejeriprodukter, ägg och köttvaror.

Konsumtionsvärde. Konsumtionen av ovan nämnda livsmedel från egentliga jordbruksprodukter, värderad till konsumentpris, har sammanställts i tabell 43. De bakomliggande uppgifterna skall i möjligaste mån återge faktiskt förbrukade kvantiteter exkl. importerade varor och hemmaförbrukning. Priserna är detaljhandelspriser. De angivna värdena ger ej ett riktigt uttryck för den samlade effekten av ökad förädlingsgrad och strukturförändringar i sortimentet. Konsumtionsvärdet torde därför vara något för lågt skattat i redovisade resultat.

Inom arbetsgruppen utförda kalkyler visar nämligen, att beräkningarna av det verkliga konsumtionsvärdet med säkerhet till största delen fångar in omfördelningen i konsumtionskvantiteter mellan olika varuslag, men att det däremot inte har kunnat påvisas att förändringar i varustandard och förpackningstyp tillräckligt beaktats. Skulle sistnämnda förhållanden inte överensstämma med den verkliga utvecklingen, följer därmed sannolikt en viss underskattning av konsumtionens värde; detta beroende på en tilltagande fördyring genom allt högre kvalitetskrav samt en ökad förekomst av mindre och dyrare förpackningar.

Tabell 43. Faktiskt konsumtionsvärde för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter, milj. kr¹

Varugrupp	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	a. Inkl. indirekta skatter				b. Exkl. indirekta skatter			
									1958	1959	1960	1961	1958	1959	1960	1961
Mjöl och bröd, summa	675,4	820,1	989,0	1 025,9	1 049,5	1 114,3	1 220,0	1 299,4	1 387,0	1 455,2	1 577,1	1 671,5	1 387,0	1 455,2	1 513,5	1 604,1
Vetemjöl	133,5	168,6	202,0	202,2	194,1	187,2	182,2	189,2	183,8	183,0	167,3	189,9	183,8	183,0	160,5	182,2
Rågmjöl	13,6	11,9	13,7	13,3	10,5	11,6	10,0	10,7	15,7	18,4	8,0	3,0	15,7	18,4	7,7	2,9
Knäckebröd	58,7	70,5	93,1	93,8	93,0	90,2	101,6	104,2	115,1	116,6	128,7	130,5	115,1	116,6	123,5	125,2
Mjukt matbröd	200,2	235,3	284,9	299,9	308,6	323,8	342,6	353,8	359,8	363,7	410,1	429,4	359,8	363,7	393,6	412,1
Kaffebröd m. m.	145,5	171,1	207,1	218,0	224,4	250,4	281,4	310,0	336,1	357,6	408,2	436,9	336,1	357,6	391,7	419,3
Konditorivaror m. m.	123,9	162,7	188,2	198,7	218,9	251,1	302,2	331,5	376,5	415,9	454,8	481,8	376,5	415,9	436,5	462,4
Matpotatis	145,9	184,1	192,8	192,4	204,8	179,9	208,3	191,9	204,4	212,3	237,4	237,6	204,4	212,3	229,0	233,1
Socker	187,6	234,0	283,1	333,8	348,2	332,3	372,9	356,8	407,8	356,1	368,5	347,3	357,8	306,0	304,2	284,6
Mejeriprod., summa	1 049,0	1 087,4	1 186,8	1 241,1	1 242,6	1 297,7	1 338,0	1 347,0	1 449,7	1 525,5	1 620,8	1 695,1	1 449,7	1 525,5	1 555,7	1 627,3
K-mjölk	314,0	348,3	379,1	388,9	394,3	454,7	528,0	557,2	631,3	660,3	707,9	742,2	631,3	660,3	679,2	712,4
Gräde	143,3	139,5	148,6	156,7	165,2	170,8	177,9	190,4	197,2	203,6	221,4	240,3	197,2	203,6	212,6	230,8
Smör	427,8	418,6	434,8	456,1	445,7	431,9	375,1	326,4	345,1	372,0	381,6	392,2	345,1	372,0	366,3	376,5
Ost	163,9	181,0	224,3	239,4	237,4	240,3	257,0	273,0	276,1	289,6	309,9	320,4	276,1	289,6	297,6	307,6
Ägg	175,6	223,1	238,4	247,2	241,8	245,1	253,1	262,5	267,4	292,6	287,0	308,9	267,4	262,6	275,8	296,4
Kött och fläsk	1 007,2	1 189,1	1 421,8	1 493,8	1 538,9	1 648,0	1 843,3	1 891,8	1 976,0	2 016,7	2 212,1	2 411,0	1 976,0	2 016,7	2 124,7	2 314,0
Totalt	3 240,7	3 737,8	4 311,9	4 444,2	4 625,8	4 817,3	5 245,6	5 349,4	5 692,3	5 828,4	6 302,9	6 671,4	5 642,3	5 778,3	6 002,9	6 359,5

¹ Kvantiteterna motsvarar konsumtionen i Sverige minus importerade färdigvaror. Priserna är socialstyrelsens faktiska noteringar på ifrågakvarande representerantvaror. De senare kan ändras, vilket innebär att priserna (åtminstone delvis) återspeglar den ändrade standarden.

Tabell 44. Jordbrukarvärde I, milj. kr¹

Varugrupp	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
<i>Mjöl och bröd, summa</i>	224,9	269,3	342,5	356,8	323,2	320,8	325,4	319,4	320,5	357,5	351,7	348,5
Vetemjöl	81,7	103,7	129,1	129,0	112,3	106,7	102,0	98,2	99,7	107,9	98,2	101,6
Rågmjöl	8,3	7,4	8,9	8,6	6,0	6,2	5,3	4,9	7,8	10,2	4,3	1,4
Knäckebröd	20,6	24,8	32,5	34,6	30,4	27,7	29,5	26,6	27,6	29,0	30,4	28,4
Mjukt matbröd	69,1	79,5	104,6	112,8	101,5	98,8	97,1	92,0	92,5	98,2	102,4	99,5
Kaffebröd m. m.	25,6	29,2	36,4	38,4	36,0	37,8	40,3	41,3	42,1	46,6	48,4	48,2
Konditorivaror m. m.	19,6	24,7	31,0	33,4	37,0	43,6	51,2	56,4	59,8	65,8	68,0	69,4
<i>Matpotatis</i>	86,7	120,3	103,0	86,6	106,4	118,0	99,2	81,9	122,7	129,5	110,2	99,8
<i>Socker</i>	94,7	104,2	131,0	124,4	157,3	148,8	171,5	157,0	150,9	145,7	138,5	125,2
<i>Mejeriprodukter, summa</i>	925,6	897,4	999,5	1 026,4	1 041,1	1 050,2	1 063,6	1 016,0	1 053,3	1 173,8	1 211,2	1 205,0
K-mjölk	219,2	234,7	261,9	270,2	278,5	291,7	321,1	319,2	294,0	330,1	343,0	344,7
Grädde	81,3	78,5	90,2	96,4	103,4	104,7	117,4	121,7	116,2	130,1	139,0	149,0
Smör	503,0	462,7	509,0	525,5	523,1	513,8	467,6	416,0	500,7	556,3	565,4	546,4
Ost	122,1	121,5	138,4	134,3	136,1	140,0	157,5	159,1	142,4	157,3	163,8	164,9
<i>Ägg</i>	133,4	167,0	176,7	180,5	173,7	177,2	190,1	186,6	187,9	178,4	192,2	205,3
<i>Kött och fläsk</i>	730,9	833,0	991,7	1 028,7	1 077,2	1 158,4	1 278,8	1 293,2	1 303,2	1 333,6	1 364,7	1 408,0
<i>Totalt</i>	2 196,2	2 391,2	2 744,4	2 803,4	2 878,9	2 973,4	3 128,6	3 054,1	3 147,5	3 318,5	3 368,5	3 451,8

¹ Tabellen har baserats på verkliga konsumtionskvantiteter samt avräkningspriser till jordbrukare inklusive efterlikvider (för mjölk inkl. leveranstlägg och statligt mjölkpristillägg) men exklusive interna regleringsavgifter.

Tabell 45. Jordbrukarvärde II, milj. kr¹

Varugrupp	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Mjöl och bröd, summa.....	193,7	228,3	296,3	321,2	305,9	303,6	303,2	307,4	304,1	325,2	334,9	334,4
Vetemjöl.....	67,8	84,3	108,3	113,6	104,7	99,2	92,9	92,8	88,8	94,9	91,6	94,7
Rågmjöl.....	7,0	6,0	7,5	7,6	5,6	5,8	4,9	4,8	7,0	9,0	4,0	1,4
Knäckebröd.....	19,6	23,6	30,6	33,5	31,4	29,1	31,1	28,9	27,8	29,2	32,0	30,5
Mjukt matbröd.....	58,4	65,8	89,0	100,2	95,3	92,1	88,6	87,5	83,1	87,0	95,8	93,9
Kaffebröd m. m.....	22,7	25,4	31,8	34,6	33,5	35,9	38,1	40,6	42,0	45,0	48,6	49,1
Konditorivaror m. m.....	18,2	23,2	29,1	31,7	35,4	41,5	47,6	52,8	55,4	60,1	62,9	64,8
Matpotatis.....	86,7	120,3	103,0	86,6	106,4	118,0	99,2	81,9	122,7	129,5	110,2	99,8
socker.....	93,8	103,8	131,2	124,8	156,7	148,3	152,7	142,7	138,7	127,9	128,6	120,6
Mejeriprodukter, summa.....	728,6	750,9	797,2	830,6	824,1	852,1	891,9	877,1	930,8	977,6	986,1	1 026,0
K-mjölk.....	208,1	221,9	230,8	238,4	239,0	280,2	346,4	360,8	416,6	432,6	444,2	461,8
Grädde.....	100,3	95,3	100,3	104,9	109,8	112,1	118,0	124,8	128,8	131,6	135,7	146,4
Smör.....	324,2	322,6	328,6	346,6	339,2	320,2	282,6	243,6	238,4	260,8	265,7	265,7
Ost.....	96,0	111,1	137,5	140,7	136,1	139,6	144,9	147,9	147,0	152,6	151,1	152,1
Ägg.....	133,4	167,0	176,7	180,5	173,7	177,3	190,1	186,6	187,9	178,4	192,2	205,3
Kött och fläsk.....	626,9	736,4	899,1	948,4	993,9	1 075,2	1 219,5	1 226,0	1 251,2	1 268,9	1 325,9	1 384,4
Totalt	1 863,1	2 106,7	2 403,5	2 492,1	2 560,7	2 674,5	2 856,6	2 821,7	2 935,4	3 007,5	3 077,9	3 170,5

¹ Kvantiteterna avser förbrukade råvaror av inhemskt och utländskt ursprung (exkl. importerade färdigvaror). Priserna är jordbrukarpriser korrigerade med hänsyn till interna avgifter, statliga bidrag samt intäkter från biprodukter.

Tabell 46. Livsmedelskonsumtionens storlek m. m., milj. kr

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	a. Inkl. indirekta skatter				b. Exkl. indirekta skatter											
									1958		1959		1960		1961		1958		1959		1960		1961	
1. a) Total privat konsumtion ¹	19 481	22 154	24 315	24 834	26 202	28 044	30 285	31 917	34 085	35 487	37 524	40 362	—	—	—	—	—	—	—					
b) Index, 1950 = 100..	100	114	125	127	135	144	155	164	175	182	193	207	—	—	—	—	—	—	—					
2. a) Konsumtionen av egentliga livsmedel ² ..	6 213	7 042	8 120	8 342	8 711	9 186	9 921	9 969	10 530	10 710	11 304	11 859	—	—	—	—	—	—	—					
b) Index, 1950 = 100..	100	113	131	134	140	148	160	160	169	172	182	191	—	—	—	—	—	—	—					
3. a) Den faktiska konsumtionen av egentliga jordbruksprodukter värderad till konsumentpris ³	3 241	3 738	4 312	4 444	4 626	4 817	5 246	5 349	5 692	5 828	6 303	6 671	5 642	5 778	6 003	6 360	6 360	6 360	196					
b) Index, 1950 = 100..	100	115	133	137	143	149	162	165	176	180	194	206	174	178	185	196	196	196	196					
4. a) Kons. av egentliga jordbruksprodukter värderade i jordbr.-pris I (jordbr.-värde I) ⁴	2 196	2 391	2 744	2 803	2 879	2 973	3 129	3 054	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
b) Index, 1950 = 100..	100	109	125	128	131	136	142	139	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
5. a) Kons. av jordbruksprodukter värderade till jordbr.-pris II (jordbr.-värde II) ⁵ ..	1 863	2 107	2 404	2 492	2 561	2 674	2 857	2 822	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
b) Index, 1950 = 100..	100	113	129	134	137	144	153	151	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					

¹ Källa: SOS: Statistisk årsbok.² Här har ej medtagits starköl, viner, spritdrycker och tobak.³ Se tabell 43.⁴ Se tabell 44.⁵ Se tabell 45.

Jordbrukarvärde I. Jordbrukarvärde I (dvs. den totala ersättningen till jordbruket för levererade produkter) för samtliga berörda jordbruksprodukter har sammanställts i tabell 44. Man har utgått från verkliga konsumerade kvantiteter enligt beskrivningen ovan samt tillämpat avräkningspriser (inkl. efterlikvider). I fråga om detaljerade beräkningsprinciper hänvisas till respektive produktavsnitt, som tidigare redovisats.

Jordbrukarvärde II. I tabell 45 har redovisats jordbrukarvärde II. Detta värde skiljer sig från jordbrukarvärde I däri, att man här använt kalkylerat jordbrukarpris, dvs. avräkningspriserna efter korrigering för avgifter för marknads-

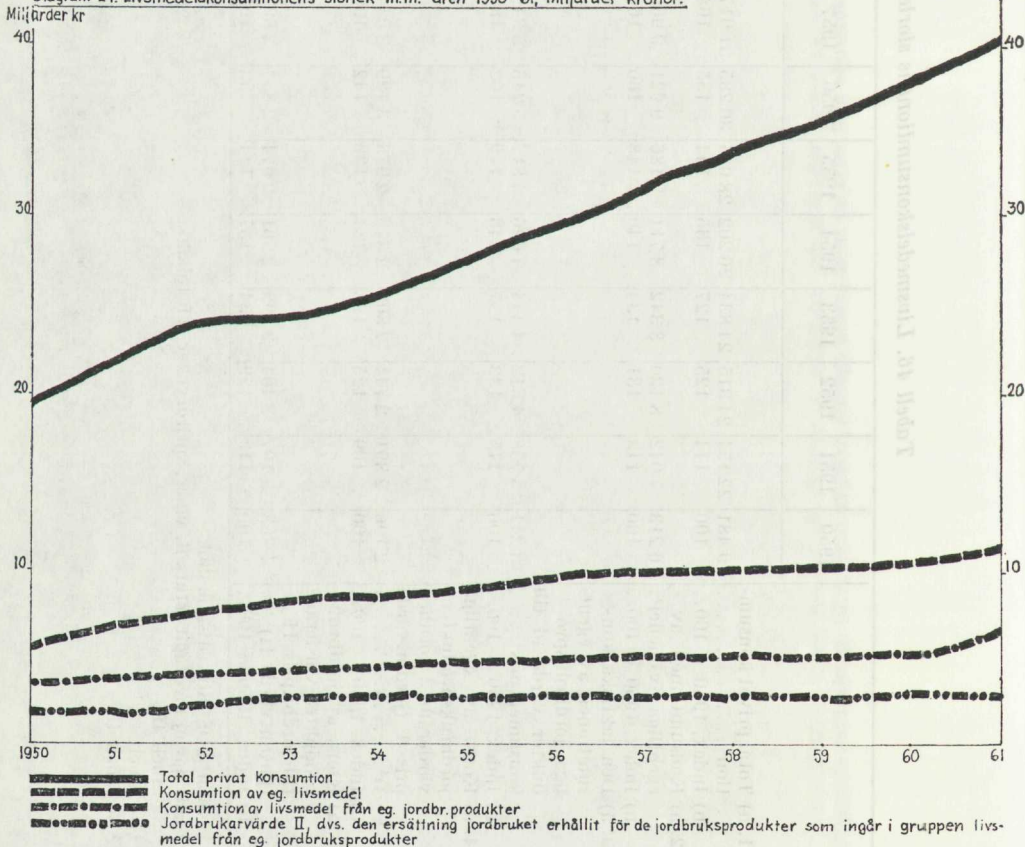
reglering samt med avdrag för statliga pristillägg och värdet av biprodukter. På grund härav kommer jordbrukarvärde I och II ej att överensstämna.

Förklaringar till de förskjutningar i de relativa värdena, som förekommit mellan olika varugrupper, har i huvudsak lämnats vid redogörelsen för enskilda produkter i kap. IV: D.

2. Livsmedelskonsumtionens värdemässiga utveckling m. m. åren 1950—61

Det totala värdet av konsumtionen av i kalkylen medtagna egentliga jordbruksprodukter redovisats i tabell 46 samt diagram 24, dels värderat till konsumentpriser, dels till jordbrukarpriser.

Diagram 24. Livsmedelskonsumtionens storlek m. m. åren 1950—61, miljarder kronor.

Vid sidan härav redovisas också värdet av den egentliga livsmedelskonsumtionen (dvs. samtliga livsmedel inkl. malt- och läskedrycker men exkl. starköl, vin och sprit samt tobak) enligt jordbruksnämndens beräkningar samt värdet av den totala privata konsumtionen.

Den totala privata konsumtionen har under åren 1950—61 ökat från ca 19,5 till ca 40,3 miljarder kr. Konsumtionen av egentliga livsmedel har under samma tid ökat från ca 6,2 till 11,9 miljarder kr. Konsumtionsvärdet för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter har samtidigt ökat från ca 3,2 till 6,7 miljarder kr. Gemensamt för de nu nämnda konsumtionsvärdena är att de under nämnda tid i runt tal fördubblats.

Vad gäller de egentliga livsmedlens andel av den totala privata konsumtionen så sjönk denna andel något under den redovisade perioden, nämligen från ca 32 % år 1950 till ca 30 % år 1961. Konsumtionsvärdet av livsmedel från egentliga jordbruksprodukter utgjorde 20,0 % år 1950 och för år 1961 18,5 % av värdet för hela den privata konsumtionen samt drygt 60 % av konsumtionsvärdet för hela gruppen egentliga livsmedel. I beräkningarna ingår då i de egentliga jordbruksprodukterna även de produkter, som ej medtagits i distributionsgruppens andels- och marginalberäkningar. Beräkningen utifrån tabell 47 ger därför givetvis lägre procenttal än de här redovisade.

Av indexserierna i tabell 47 kan utläsas att konsumtionsvärdet för de i gruppens kalkyler medtagna produkterna mellan åren 1950 och 1961 ökat med 96 % (exkl. indirekt skatt), dvs. i det närmaste fördubblats.

Jordbrukarvärde I ökade under samma tid med 57 % och jordbrukarvärde II med 70 %.

Jordbrukarvärdena (dvs. den totala ersättningen till producenterna för le-

vererade jordbruksprodukter) i procent av den egentliga livsmedelskonsumtionens värde utgjorde år 1950 drygt 30 % och år 1961 27 %. Dessa procenttal ger en viss belysning av jordbruksprodukternas minskande betydelse i de totala livsmedelsutgifterna. I relation till den totala privata konsumtionen utgjorde jordbrukarvärdet 1961 ca 9 %.

3. Den genomsnittliga jordbrukarandelens utveckling 1950—61

Genom att jämföra jordbrukarvärde I respektive II med det verkliga konsumtionsvärdet för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter har de relationsantal framkommit som redovisas som jordbrukarandel I respektive II i tabell 47 och diagram 25. *Jordbrukarandel I* utgjorde år 1950 68 % och år 1961 52 % av konsumtionsvärdet inklusive indirekta skatter (och för år 1961 54 % exkl. indirekta skatter). För *jordbrukarandel II* uppgick motsvarande procenttal år 1950 till 57 och 1961 till 48 (exkl. varuskatt 50). Att skillnaden mellan andelsbegrepp I och II är så stor förklaras av skillnaden i tillämpat jordbrukarpris. För varje produktslag har tidigare i detalj redogjorts för orsak och verkan i detta avseende. Jordbrukarandel II ger som förut visats en riktigare bild av utvecklingen, enär den återger vad jordbrukarna direkt erhållit av konsumenternas utgifter för nämnda livsmedel.

Som förut omnämnts torde emellertid dessa resultat ej fullt tillfredsställande återge jordbrukarandelens faktiska utveckling. Konsumtionsvärdet har sålunda troligen underskattats genom att man ej kunnat fånga in i beräkningarna den stigande förädlingsgraden, som särskilt gjort sig gällande under senare år. Detta leder till att jordbrukarandelen blivit något för högt beräknad. Detta förhållande torde särskilt påverka utvecklingen under de senaste åren.

Tabell 47. Jordbrukarandelarnas utveckling 1950—61; vägt genomsnitt för egentliga jordbruksprodukter¹

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	a. Inkl. indirekta skatter				b. Exkl. indirekta skatter											
									1958		1959		1960		1961		1958		1959		1960		1961	
									1958	1959	1960	1961	1958	1959	1960	1961	1958	1959	1960	1961				
Jordbrukarandel I.	68	64	64	63	62	62	60	57	55	57	53	52	56	57	56	54								
Jordbrukarandel II.	57	56	56	56	55	56	54	53	52	52	49	48	52	52	51	50								

¹ Definitioner av jordbrukarandel I resp. II, se kapitel IV: C.2.

De av gruppen utförda beräkningarna har förts fram t. o. m. år 1961 och i vissa fall 1962. Senare inträffade förändringar har endast överslagsvis kunnat beräknas.¹ Dessa pekar på att jordbrukarandelen åren 1962 och 1963 varit oförändrad. Detta beror bl. a. på att jordbrukarpriserna under dessa år kunnat höjas i ungefär samma takt som förädlings- och distributionsmarginerna. Nämnade utveckling torde dock få anses vara tillfällig.

F. Orsakerna till jordbrukarandelens förändringar

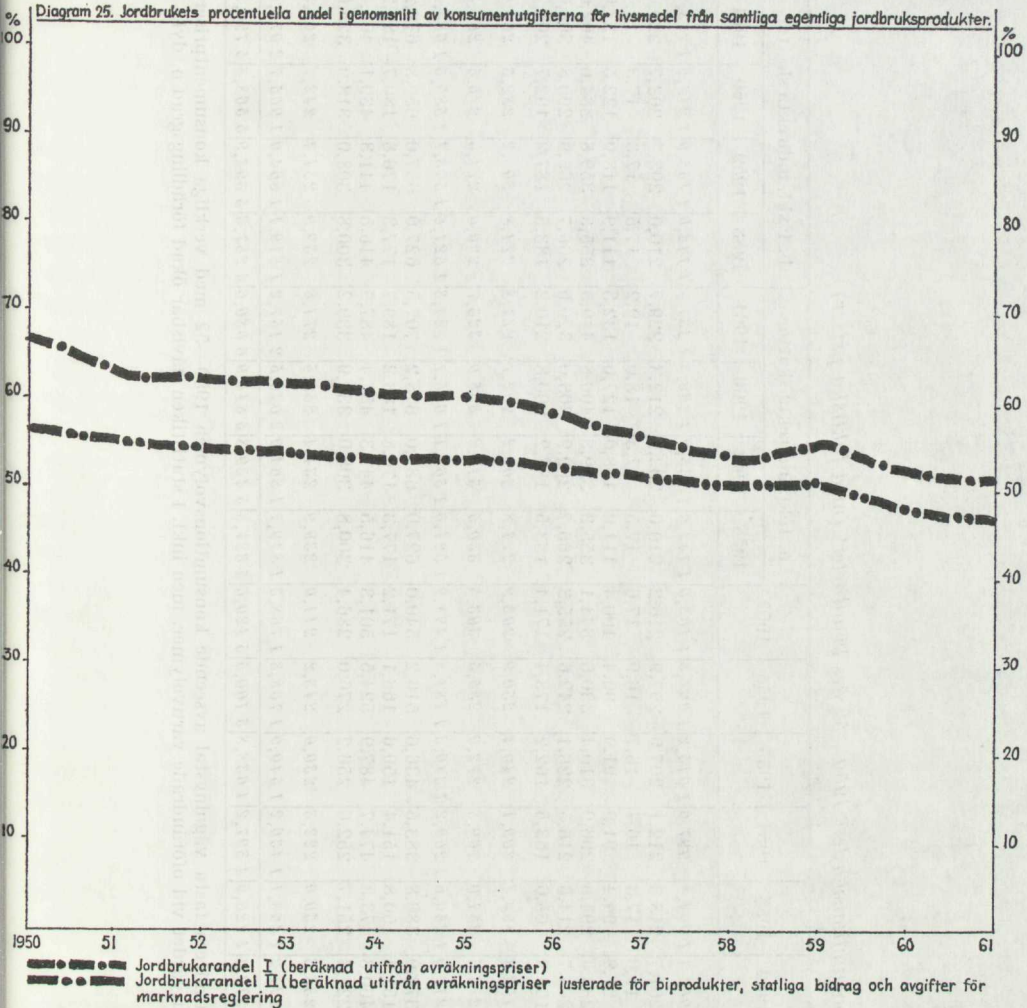
1. Allmän översikt

I föregående avsnitt har arbetsgruppen sökt belysa andels- och marginalutvecklingen för sådana livsmedel i vilka råvaran utgörs av s. k. egentliga jordbruksprodukter. Trots de betydande principiella och beräkningstekniska svårigheter som förelegat har det varit möjligt att approximativt bestämma jordbrukarandelens storlek under perioden 1950—61 för berörda varugrupper. På grundval av dessa varugrupsvisa kalkyler har sedan beräknats den *genomsnittliga jordbrukardelen* för samtliga dessa livsmedel under samma tidsperiod. Därutöver har analyserna gett viss information om olika andels- och och marginalkomponenters utveckling inom förädlings- och handelsleden.

Beräkningarna visar, att jordbrukarandelen för dessa livsmedel sjunkit under hela den redovisade perioden. Jordbrukarandelen för olika varuslag har dock ej utvecklats parallellt. Den genomsnittliga jordbrukarandelen (II) under perioden i fråga har nedgått från ca 57 % 1950 till ca 50 % 1961 (47,5 % om varuskatten medräknas i konsu-

¹ Beräkningar inom statens pris- och kartellnämnd.

Diagram 25. Jordbrukets procentuella andel i genomsnitt av konsumentutgifterna för livsmedel från samtliga egentliga jordbruksprodukter.

mentpriset). Minskningen har inte varit lika stor alla år men i genomsnitt uppgår den till 0,6 procentenheter per år.

Av de livsmedel, där svenska jordbruksprodukter ingår som primär råvara, erhöll jordbrukaren sålunda 1961 i genomsnitt cirka hälften av vad konsumenten betalar (om man bortser från varuskatter, statliga bidrag m. m.). Resten gick till förädling, partihandel (även insamlade partihandel) samt detalj-

handel. Som förut nämnts har konsumtionsvärdet sannolikt underskattats genom att förädlingsvärdet för vissa högt förädlade produkter ej kunnat i sin helhet bestämmas. Därigenom kommer jordbrukarandelen i realiteten att bli något för högt värderad.

De faktorer, som främst medverkat till att jordbrukarandelen under perioden i fråga sjunkit, är följande:

1. Förändringar i konsumtionsammansättningen (ökad eller minskad to-

Tabell 48. Konsumtionsvärde i 1950—52 års kvantiteter¹ (med faktiska priser)

Varugrupp	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	a. Inkl. indirekta skatter			b. Exkl. indirekta skatter				
									1958	1959	1960	1961	1958	1959	1960	1961
Mjöl och bröd, summa	695,9	819,2	967,1	1 004,8	997,6	1 015,2	1 067,8	1 105,0	1 144,9	1 155,9	1 262,5	1 331,8	1 144,9	1 155,9	1 211,6	1 278,1
Vetemjöl	139,3	162,2	201,7	218,3	212,1	207,9	207,9	216,2	210,0	203,7	212,3	229,7	210,0	203,7	203,7	220,4
Rågmjöl	11,2	12,8	16,0	17,3	16,7	16,7	16,9	17,6	17,5	17,3	18,0	19,2	17,5	17,3	17,3	18,4
Knäckebröd	60,2	69,8	91,9	94,4	91,9	91,9	96,4	100,4	111,9	118,0	127,6	132,3	111,9	118,0	122,5	127,0
Mjukt matbröd	200,2	238,4	283,4	294,6	296,9	310,4	330,6	344,1	355,3	359,8	400,8	419,5	355,3	359,8	384,6	402,6
Kaffebröd m. m.	145,4	172,7	205,7	214,6	216,5	228,1	242,6	255,3	266,7	269,9	303,0	320,9	266,7	269,9	290,8	308,0
Konditorivaror m. m.	139,6	163,3	168,4	165,6	163,5	162,2	173,4	171,4	183,5	187,2	200,8	210,2	183,5	187,2	192,7	201,7
Matpotatis	146,4	182,9	193,4	193,4	209,1	240,4	250,9	203,9	271,8	303,2	292,7	271,8	271,8	303,2	282,3	266,6
socker	188,8	238,3	276,5	281,0	269,8	272,0	285,5	303,5	330,5	319,2	335,0	323,7	290,0	274,3	276,5	265,3
Mejeriprod., summa	986,8	1 129,7	1 217,9	1 256,6	1 262,2	1 340,3	1 484,8	1 498,9	1 521,6	1 563,1	1 655,7	1 724,3	1 521,6	1 563,1	1 589,5	1 655,4
K-mjölk	312,1	350,6	378,9	380,8	383,5	436,6	516,2	540,0	627,0	637,0	678,2	707,5	627,0	637,0	650,8	679,2
Grädd	133,8	147,2	151,4	150,8	151,4	159,6	168,1	171,2	177,3	176,8	188,2	189,7	177,3	176,8	180,7	182,2
Smör	385,3	443,8	460,3	473,3	474,7	487,9	524,5	501,3	416,5	441,3	457,4	487,9	416,5	441,3	439,1	468,4
Ost	155,6	188,1	227,3	251,7	252,6	256,2	276,0	286,4	300,8	308,0	331,9	339,2	300,8	308,0	318,9	325,6
Ägg	187,2	214,1	233,3	230,0	222,3	230,0	243,2	241,0	239,9	234,4	252,5	271,8	239,9	234,4	242,7	260,8
Kött och fläsk	1 014,3	1 178,8	1 424,2	1 463,1	1 436,2	1 540,9	1 768,3	1 768,3	1 819,1	1 864,0	2 046,5	2 157,2	1 819,1	1 864,0	1 965,7	2 070,5
Totalt	3 219,4	3 763,0	4 312,4	4 428,9	4 397,2	4 638,8	5 100,5	5 120,6	5 327,8	5 439,8	5 844,9	6 080,6	5 287,3	5 394,9	5 568,3	5 796,7

¹ Resultaten har erhållits genom att multiplicera fasta vägningsstal avseende konsumtionsvolymen 1950—52 med verkliga konsumentpriser. Totalserien visar utvecklingen av konsumtionsvärdet vid oförändrade varuvolymer, men inkl. i statistiken påvisar ökad förädlingsgrad o. dyl.

Tabell 49. Jordbrukarvärde II i 1950—52 års kvantiteter¹

Varugrupper	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961 ²
<i>Mjöl och bröd, summa</i>	198,5	226,4	293,0	325,4	304,2	294,5	289,1	286,7	278,1	290,2	313,9	309,6
Vetemjöl.....	70,7	81,1	108,1	122,7	114,4	110,2	106,0	106,0	101,9	106,0	116,4	114,3
Rågmjöl.....	5,8	6,5	8,8	9,9	9,0	8,3	8,3	7,9	7,7	8,5	9,0	8,8
Knäckebröd.....	20,1	23,4	30,2	33,6	31,0	29,6	29,5	27,7	27,0	29,5	31,7	31,0
Mjukt matbröd.....	58,4	66,5	88,2	98,6	91,8	87,9	85,5	85,0	82,0	86,1	93,4	91,6
Kaffebröd m. m.....	22,7	25,6	31,7	34,2	32,5	32,6	33,3	33,7	33,8	34,6	36,9	36,9
Torra bakverk och konditori- varor m. m.....	20,8	23,3	26,0	26,4	25,5	25,9	26,5	26,4	25,6	25,5	26,5	27,0
<i>Matpotatis</i>	87,0	119,6	103,3	87,0	108,7	157,7	119,6	87,0	163,1	184,9	135,9	114,2
<i>socker</i>	94,4	105,7	128,1	123,6	121,4	121,4	116,9	121,4	112,4	114,6	116,9	112,4
<i>Mejeriprod., summa</i>	683,6	781,4	820,1	841,6	839,1	884,4	1 000,8	991,1	977,4	1 003,3	1 008,6	1 047,4
K-mjölk.....	206,8	223,3	230,7	233,4	232,5	269,1	338,6	349,7	413,7	417,4	425,6	440,2
Grädde.....	93,7	100,6	102,2	100,7	100,6	104,8	111,5	112,2	115,8	114,3	115,3	115,6
Ost.....	91,1	115,5	139,3	147,9	144,8	148,8	155,6	155,1	160,1	162,3	161,9	161,0
Smör.....	292,0	342,0	347,9	359,6	361,2	361,7	395,1	374,1	287,8	309,3	305,8	330,6
Ägg.....	142,2	160,3	172,9	168,0	159,8	166,3	175,7	171,3	168,5	159,2	169,1	180,6
<i>Kött och fläsk</i>	631,3	730,0	900,6	954,4	927,5	1 005,3	1 169,9	1 145,9	1 151,9	1 172,9	1 226,7	1 228,7
<i>Totalt</i>	1 837,0	2 123,4	2 418,0	2 500,0	2 460,7	2 629,6	2 872,0	2 803,4	2 851,4	2 925,1	2 971,1	3 002,9 ²

¹ Resultaten har erhållits genom att multiplicera fasta vägingstal avseende konsumtionsvolymen 1950—52 med jordbrukarpriser II. Totalserien visar utvecklingen av jordbrukets intäkter vid oförändrad varuvolym och med bortseende från statliga bidrag etc.

talkonsumtion samt förskjutningar i konsumtionen mellan olika varugrupper).

2. Ändrad förädlings- och förpackningsgrad.

3. Relativt höjda priser på tjänster från förädling och distribution jämförda med jordbrukarpriserna.

I det följande analyseras dessa faktorer.

2. Förändringar i konsumtionssammansättningen

Jordbrukarandelen för olika varugrupper är mycket varierande. Högst är den för ägg med ca 70 %, medan mejeri- och slakteriprodukter i genomsnitt kommer upp till 60 %. För socker och matpotatis ligger jordbrukarandelen under 50 % och lägst siffra uppvisar mjöl- och brödgruppen med drygt 20 % i genomsnitt. Också inom dessa varugrupper kan jordbrukarandelen växla starkt, t. ex. 50 % för vetemjöl men endast 10 % för kaffebröd. Dessa skillnader beror framför allt på att varorna saluförs på olika förädlingsnivå. En övergång i konsumtionen till mera bearbetade varor får alltså till följd att den genomsnittliga jordbrukarandelen minskar.

För att belysa vilken roll konsumtionsförskjutningarna har spelat för

jordbrukarandelens nedgång har konsumtionsvärdesutvecklingen 1950—61 räknats om med *fasta kvantiteter* (tabell 48). Man har alltså beräknat vilken ökning i konsumtionsvärdet, som skulle ha uppstått, om konsumenterna hela tiden köpt lika stora kvantiteter av varje vara som i genomsnitt under åren 1950—52. På motsvarande sätt har jordbrukarvärdet räknats om i fasta kvantiteter (avseende åren 1950—52), dvs. med samma varusammansättning och i samma omfattning som dessa år (tabell 49). Dessa beräkningar ger följaktligen en bild av såväl *volymfaktorerna* som *prisfaktorerna* inverkan. Resultaten sammanfattas i tabell 50.¹

Avsikten med tabellen är att visa dels hur stor del av ökningen i det samlade konsumtionsvärdet för berörda livsmedel som har gått till ökade intäkter hos jordbruket och hur stor del som tillfallit förädling och distribution, dels hur mycket av dessa värdeökningar som är hänförliga till verkliga pris- och marginalhöjningar och hur mycket som beror på ändrad konsumtionssammansättning.

Sett ur konsumentens synpunkt kan man formulera frågeställningen sålunda. Konsumenternas utgifter för livs-

¹ Se vidare bilaga B.

Tabell 50. Förändringar i jordbrukar- och konsumtionsvärden 1950—61 (milj. kr)¹

	Konsumtionsvärde exkl. varuskatter	Jordbrukarvärde	Differens (ersättning till förädling och distribution)
1. I faktiska kvantiteter och priser.....	+ 3 119 ²	+ 1 307 ⁴	+ 1 812
2. I 1950—52 års kvantiteter (priskomponenten).....	+ 2 578 ³	+ 1 166 ⁵	+ 1 412
3. Differens (volymkomponenten mätt i 1961 års priser).....	+ 541	+ 141	+ 400

¹ Ang. metodiken se bilaga 2.

² Se tabell 43.

³ Se tabell 48.

⁴ Se tabell 45.

⁵ Se tabell 49.

medel har stigit åtskilligt under senare år. Delvis är detta en följd av att konsumentpriserna stigit, men utgifterna har också ökat genom att konsumenterna successivt har övergått till mera högförädlade och därför också dyrare produkter. Det senare är en standardförbättring — eller om man så vill en volymökning — som bör klart skiljas från den rena prisstegringen. Denna prisstegring kan i sin tur, som skett i tabellen, delas upp i två delar: den som beror på höjda jordbrukarpriser och den som orsakas av ökad ersättning till förädling och handel. Resultaten kan tolkas på följande sätt. Konsumenternas *faktiska utgifter* (exkl. varuskatter) för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter har ökat med 3 119 milj. kr. Samtidigt har jordbrukarnas intäkter vid saluförandet av motsvarande råvaror ökat med 1 307 milj. kr (jordbrukarvärde II). Skillnaden däremellan, 1 812 milj. kr, motsvarar den sammanlagda ökningen av de ersättningar som förädlings- och handelsled erhållit.

Som framhållits ovan beror denna ökning inte enbart på att priserna på de olika ledens tjänster stigit utan också på volymmässiga förskjutningar av konsumtion och produktion. Om dessa volymförändringar inte hade inträffat utan produktion och konsumtion hade bibehållits vid oförändrad sammansättning och på samma nivå som 1950—52 (rad 2 i tabell 50), skulle det totala konsumtionsvärdet av livsmedel från egentliga jordbruksprodukter ha ökat med 2 578 milj. kr och det totala jordbrukarvärdet för samma produkter med 1 166 milj. kr. Mellanskillnaden, 1 412 milj. kr, kan följaktligen betraktas som den från volymförändringar rensade ökningen i den totala ersättningen till förädling och distribution. Här nämnda tal anger således hur stor den *genomsnittliga prisstegringen* (priskomponentens ut-

veckling) varit under perioden 1950—61. I relation till basperioden 1950—52 har sålunda konsumentpriserna för ifrågavarande livsmedel i genomsnitt stigit med 80 % (dvs. något mer än stegringen för samtliga livsmedel, som enligt livsmedelsposten i konsumentprisindex under samma period ökat med 78 %, vilket även inkluderar varuskatt). Den genomsnittliga prisstegringen på levererade jordbruksprodukter (kalkylerat jordbrukarpris) utgjorde under samma tidsperiod 63 %. Priserna på tjänster från förädling och distribution har under samma period ökat med 102 %.

Differensen i rad 3 i tabell 50 uttrycker approximativt volymkomponenterna¹ till värdeförändringarna 1950—61. På konsumentsidan redovisas således en ökning av 541 milj. kr., som huvudsakligen inte sammanhänger med prisförändringar. Denna ökning framkommer genom en ökad konsumtion beträffande vissa varuslag (ibland på bekostnad av andra), vilka förändringar ofta innebär en relativ förskjutning av konsumtionen till mera förädlade och högvärdiga produkter.

Också på jordbrukarsidan har kvantitetsmässiga förändringar ägt rum, som dock — vad gäller den del av produktionen, som används för framställning av livsmedel, konsumerade inom landet — inte är av samma storleksordning totalt sett. Volymkomponenten på jordbrukarsidan visar således en ökning av 141 milj. kr, motsvarande 26 % av volymförändringen på konsumentsidan. Detta betyder alltså att ökningen i konsumtionsvärdet på livsmedel från svenska jordbruksråvaror resulterat i ganska begränsad ökning av avsettningsvärdet

¹ Begreppet volym används här i en något vidare bemärkelse än vanligen är fallet. Vid aggregering av kvantiteter av olika varuslag är det nödvändigt att räkna om kvantiteterna med priser. Med volym avses här alltså värden uttryckta i fasta priser.

av råvaror från det svenska jordbruket. I själva verket har den faktiska konsumtionsvärdeökningen av allt att döma varit större än ovannämnda siffror visar. Detta beror på att konsumtionsberäkningarna inte har kunnat fånga in alla de nya varuslag och -varianter som kommit in i livsmedelssortimentet under senare år. Visserligen ingår de till sin volym i konsumtionsstatistiken, men de har i stor utsträckning värderats till ett pris som motsvarar en lägre förädlings- eller förpackningsnivå än den faktiska. Det betyder alltså att volymkomponenten i tabell 50 sannolikt är underskattad.

För att konkretisera det ovan sagda kan som exempel nämnas utvecklingen inom *mjöl- och brödområdet*. Konsumtionsvärdet har här stigit med 928,7 milj. kr. under perioden 1950—61. Härav är dock 602,7 milj. kr. orsakade av prisökningar, varför den »verkliga» konsumtionsstegringen utgör 326,0 milj. kr. Denna volymökning fördelar sig på följande sätt (tabell 51, första kolumnen):

Tabell 51. Volymförändringar för mjöl och bröd 1950—61

Volymökning (+) eller minskning (—), milj. kr

	Konsumtionsvärde	Jordbrukarvärde
Vetemjöl	— 38,2	— 19,6
Rågmjöl	— 15,5	— 7,4
Knäckebröd	— 1,8	— 0,5
Mjukt matbröd	+ 9,5	+ 2,3
Kaffebröd m. m.	+ 111,3	+ 12,2
Konditorivaror m. m.	+ 260,7	+ 37,8
	+ 326,0	+ 24,8

Hushållens inköp av mjöl har således nedgått i samband med den minskade hembakningen. Hela ökningen ligger på det färdigköpta brödet — framför allt i kaffebröd och konditorivaror. För dessa varor är emellertid jordbrukarande-

len som nämnts relativt låg, varför man inte kan förvänta en motsvarande volymökning för råvarorna. Beräkningarna visar också (sista kolumnen), att intäkterna av jordbrukets försäljning av vete och råg för framställning av inhemska livsmedel blott ökat med 24,8 milj. kr.

Det kan här vara av intresse att redovisa vad som åstadkommit råvaruökningen om 24,8 milj. kr i jordbrukarledet. Det är inte mjölförbrukningen, som i stället minskat med 12 milj. kr, utan det är övriga ingredienser som ökat; socker och sirap (+ 6 milj. kr), k-mjök (+ 3 milj. kr), grädde (+ 13 milj. kr), smör (+ 2 milj. kr), ägg (+ 12 milj. kr), summa 36 milj. kr.

I tabell 52 redovisas motsvarande beräkningar för samtliga undersökta varugrupper. De två första sifferkolumnerna i tabell 52 visar alltså hur mycket i milj. kr som konsumtions- respektive jordbrukarvärdet förändrats enbart genom ändrade kvantitetsförhållanden. I de två följande kolumnerna har denna ökning eller minskning uttryckts i procent av motsvarande värden 1950. Vid en oförändrad jordbrukarandel skulle förändringarna relativt sett bli lika stora i jordbrukar- som i konsumentledet. Skillnaderna i procenttal är endast påtagliga beträffande mjöl- och brödområdet. Som ovan nämnts beror detta på konsumtionsförskjutningar inom denna grupp. Beträffande kött- och fläskområdet bör observeras, att man av beräkningstekniska skäl arbetat med ett fixerat sortiment av charkuterivaror, vilket i någon mån kan påverka resultaten.

De mest betydande konsumtionsökningarna är enligt tabellen att finna inom varugrupperna mjöl och bröd samt kött, fläsk och charkuterivaror. Det är emellertid huvudsakligen den senare gruppen som bidragit till den ökade avsättningen av jordbruksprodukter.

Tabell 52. Volymförändringarna för skilda varugrupper 1950—61

Varugrupp	Ökning (+) eller minskning (—)			
	Miljoner kronor		Procent	
	Konsumtionsvärde	Jordbrukarvärde	Konsumtionsvärde	Jordbrukarvärde
Mjöl och bröd.....	+ 326,0	+ 24,8	+ 47	+ 12
Matpotatis.....	— 33,5	— 14,4	— 23	— 17
Socker.....	+ 19,3	+ 8,2	+ 10	+ 9
Mejeriprodukter.....	— 28,1	— 21,4	— 3	— 3
Ägg.....	+ 35,6	+ 24,7	+ 19	+ 17
Kött, fläsk och charkuterivaror....	+ 243,5	+ 145,7	+ 24	+ 23
Totalt	+ 562,8	+ 167,6	+ 17	+ 9

3. Förändringar i varustandarden (ändrad förädlings- och förpackningsgrad)

De förändringar i konsumtionsvolymen, som redovisats i föregående avsnitt, har inbegripit förskjutningar i konsumtionen mellan olika varor eller varugrupper, t. ex. övergång från mjöl till färdigt bröd. Det förekommer emellertid också att själva varan ändrar karaktär så att en äldre variant mer eller mindre snabbt utträns av en ny. Principiellt skulle också sådana fall kunna betraktas som konsumtionsförskjutningar. Förändringar inom en och samma vara betraktas emellertid här som förändringar i varustandarden.

Förändringar av denna typ kan ta sig olika uttryck. Exempelvis kan kvaliteten förändras, t. ex. vid övergång till »stjärnkött», magrare fläsk etc. Det behöver dock inte alltid vara fråga om en höjning av kvaliteten. Vid en övergång från 3,5-procentig till 3-procentig k-mjolk eller eventuellt till skummjolk sker i princip en kvalitetssänkning, låt vara att konsumenterna i detta fall kan tänkas föredra den lägre fetthalten. En annan faktor, som påverkar standarden, är förpackningen. En förpaketerad vara kan erbjuda flera fördelar jämfört med en vara som saluförs opaketerad och emballeras först vid försäljningen. Den hygieniska standarden blir som regel

högre och ofta är den ändrade förpackningstekniken sammankopplad med förbättringar i hållbarheten (konservering, djupfryst). Genom nya förpackningar kan också varans användningsområde vidgas (t. ex. portionsförpackningar) och vidare kan informationen om varan göras effektivare (t. ex. införande av varudeklaration, datumstämpling etc.).

Frågan är nu vilken roll förbättringar i varustandarden av här antytt slag spelat för prisutvecklingen på de varor som produceras av det svenska jordbruket. Uppenbarligen kan dessa åtgärder medföra vissa kostnadsstegringar för de förädlings- och distributionsled som svarar för dem och kommer då att bidra till ökade konsumentpriser eller att reducera de prissänkningar som eventuellt annars skulle vara möjliga att genomföra. Våra möjligheter att bestämma värdet av den totala standardhöjningen som inträffat för ifrågavarande sortiment är dock begränsade. Svårigheterna sammanhänger dels med definitionen av begreppet varustandard — det är svårt att finna några kvantitativa normer som överensstämmer med konsumenternas värderingar — och dels med bristerna i det förefintliga statistiska materialet. Vid de aggregerade beräkningarna som arbetsgruppen låtit utföra har konsumtionsvärdet kal-

kylerats med hjälp av de faktiska priser som noterats för respektive varor. En samtidig pris- och kvalitetshöjning behöver inte i och för sig innebära en reell prishöjning. Såsom kalkylerna måst utföras har dock dylika förändringar helt slagit igenom som prishöjningar.

Den totala konsumtionsvärdesförändringen mellan två observationstillfällena kan alltså, som inledningsvis nämnts, betraktas som sammansatt av följande *fyra komponenter*.

1. Volymförändringar avseende såväl förändringar i den totala konsumtionsvolymen som förskjutningar mellan olika varuslag.

2. Ändrade priser på jordbruksprodukter.

3. Prisförändringar beroende på ändringar i varustandarden.

4. Prisförändringar av annan orsak, t. ex. stigande faktorkostnader inom förädlings- och distributionsleden.

På jordbrukarsidan kan man som nämnts också särskilja effekten av volymförskjutningar. Även här skulle man kunna tala om förändringar i varustandarden. I viss mån har kvalitetsvariationerna i fråga om jordbrukets produkter beaktats i beräkningarna (t. ex. bättre köttkvaliteter, sorterad potatis). I övrigt har arbetsgruppen dock inte funnit anledning att gå in på frågan rörande standardförändringarna på jordbruksprodukter.

Distributionsgruppen har gjort vissa försök att bestämma värdet av den förändring i konsumtionsvarustandarden som inträffat inom olika varuområden. Konsumtionsvärdet för åren 1950—61 har således beräknats enligt två metoder. Dels har konsumtionsvärdena beräknats för de varor som faktiskt prisnoterats respektive år, vilket i princip innebär att nya varuvarianter med högre varustandard kan ingå i beräkningarna, dels har konsumtionsberäkningarna en-

bart knutits till varor, som varit oförändrade under perioden. Skillnaden mellan på detta sätt beräknade konsumtionsvärden ger ett mått på en del av varustandardens förändringar. För mjöl- och brödgruppen har som förut nämnts inträffat en konsumtionsvärdesökning om 928,7 milj. kr, varvid beräkningen skett enligt det förstnämnda alternativet. Räknar man i stället med priserna vid oförändrad varustandard, blir konsumtionsvärdesökningen 894,6, dvs. knappt 4 % mindre. Dessa beräkningar måste tolkas så, att av den förut redovisade totala ökningen i förädlings- och distributionskostnaderna under perioden 1950—61 är den del som ej beror på ändrad konsumtionsammansättning, dvs. $2\,577 - 1\,666 = 1\,411$ milj. kr, närmast helt beroende på prisförändringar inom förädlings- och distributionsleden (stigande faktorkostnader).

Sannolikt har dock »standardökningen» i verkligheten varit större, eftersom det endast för ett begränsat antal varuslag inom brödområdet förelegat prisnoteringar. Ännu sämre är möjligheterna att statistiskt belysa dessa förhållanden i fråga om övriga varuområden. Detta beror till stor del på att de konsumtionsberäkningar, som fortlöpande utförs av jordbruksnämnden, endast i mindre omfattning återspeglar den faktiska konsumtionens standardmässiga förändringar. De representantvaror som används för prisnoteringar är alltför fåtaliga för att kunna fånga sådana standardförändringar, som sammanhänger med konsumtionsförskjutningar från ett varuslag till en annan variant eller närbesläktat varuslag. Representantvarorna har under perioden i stor utsträckning bibehållits oförändrade. I de fall utbyte av representantvara skett har detta i en del fall fått slå igenom till fullo i priserna, men inte sällan har effekten eliminerats genom kedjning.

En annan omständighet, som innebär att konsumtionsberäkningarna underkattar den faktiska utvecklingen, är att åtskilliga högförädlade produkter på grund av bristen på data prissatts till värden avseende en lägre förädlingsnivå. Exempelvis har värdet av konserver, djupfryst, färdiglagad mat m. m. bestämts på grundval av de priser, som gäller vid försäljning i detaljhandeln av de ingående varuslagen. Efter som dessa produkter fått en alltmer vidgad användning har förfarandet medfört en underskattning av konsumtionsutvecklingen, vilken dock för gruppens beräkningar ej torde vara av någon större betydelse.

4. Förändringar i distributionsorganens tjänster

Det pris som konsumenten betalar för en vara täcker i allmänhet inte bara framställningskostnaden och kostnaden för den fysiska distributionen utan också i större eller mindre utsträckning ersättningen för de tjänster som detaljhandeln tillhandahåller. Det ställer sig synnerligen svårt att finna någon allmängiltig definition på denna service, eftersom den i så hög grad uppfattas subjektivt av konsumenterna. Som exempel på åtgärder, vilka många konsumenter torde värdera positivt, kan nämnas: hemsändning, ökat öppethållande, sortimentsstorlek etc. I andra avseenden är inställningen mera varierande. En del människor uppfattar t. ex. införandet av självbetjäning som en försämring av servicen, medan andra anser det fördelaktigt att få en förbättrad överblick av sortimentet och erhålla ökade möjligheter till prisjämförelser.

Att med säkerhet påstå att servicenivån i detaljhandeln ökat under den studerade perioden är knappast möjligt. Det är däremot uppenbart att detalj-

handelns omvandling sedan 1950 i hög grad utgjort en anpassningsprocess med hänsyn bl. a. till förändringarna i konsumenternas inköpsvanor. Denna utveckling har möjliggjorts tack vare betydande investeringar såväl i nya butikslägen som i ombyggnad och utrustning av redan befintliga butiksenheter. Dessa åtgärder har naturligtvis inte saknat betydelse för kostnads- och marginalutvecklingen.

Mot dessa fördyrande omständigheter står möjligheterna till rationaliseringar i distributionsorganens verksamhet. Otvivelaktigt har en effektivitetshöjning ägt rum, inte minst i samband med självbetjäningens införande, varigenom framför allt insatsen av arbetskraft kunnat reduceras. Möjligheterna att genom mekanisering åstadkomma en effektivisering är dock inte lika stora inom detaljhandel med livsmedel som inom jordbruk, industri och i viss mån partihandel.

En annan omständighet, som bör beaktas i detta sammanhang, är den ökade andelen av livsmedelskonsumtionen, som går via restauranger och andra serveringar. Det innebär alltså, att ytterligare tjänster tillkommer innan varan når konsumenten. Varan blir följaktligen dyrare men tillhandahålls i en högre standard. I de konsumtionsvärdesberäkningar som redovisats värderas dock de förbrukade kvantiteterna vid restaurangkonsumtionen till det pris som respektive varor skulle betinga vid inköp i detaljhandeln. Den mest betydande ökningen torde emellertid ha skett för den kollektiva konsumtionen, som sker genom industrimässar och skolbespisningar etc. Eftersom varorna i allmänhet inköps via partihandel eller direkt från jordbrukarna, är det möjligt att värdeökningen jämfört med förhållandena vid inköp i detaljhandeln blir relativt begränsad.

5. Renodlade marginalförändringar

Skillnaden mellan konsumtions- och jordbrukarvärde utgör den sammanlagda ersättning som går till förädlings- och distributionsleden. Om denna skillnad reduceras med hänsyn till effekten av volymmässiga förskjutningar inom konsumtionen och om man vidare på något sätt korrigerar för de förändringar, som inträffat i fråga om varornas standard och servicenivån i detaljhandeln, kan förädlings- och distributionsmarginalernas utveckling renodlas, dvs. man kan bestämma hur priset på förädlings- och handelsledens tjänster har ökat eller minskat.

Av den föregående framställningen har framgått, att den totala ersättningen till förädling och distribution under perioden 1950—61 ökade med 1 812 milj. kr. Härav är dock 400 milj. kr hänförliga till ökad mängd tjänster från förädling och distribution på grund av ökad livsmedelskonsumtion och ändrad konsumtionssammansättning. Resterande 1 412 milj. kr är praktiskt taget helt beroende på prisändringar i förädlings- och distributionsleden. Den genomsnittliga prisökningen på tjänster från förädling och distribution utgör därför under perioden 1950—61 102 % (jämfört med 63 % på egentliga jordbruksprodukter). Utifrån arbetsgruppens syften hade det varit önskvärt att kunna klarlägga hur denna prisökning för hela förädlings- och handelsledet fördelar sig på uppsamling, förädling, parti- och detaljhandel. En sådan fördelning har överslagsvis kunnat genomföras för vissa varugrupper och redovisas i kap. IV: D. Däremot har gruppen ej kunnat göra en sådan fördelning i genomsnitt för hela det undersökta varuområdet. För varugrupperna mejeriprodukter samt köttvaror framgår av kap. IV: D att under 1950-talet detaljhandels marginaler procentuellt ökat

mer än förädlingsmarginalerna. Då dessa varugrupper väger mycket tungt i de undersökta livsmedelsgrupperna, skulle slutsatsen försiktigtvis bli den, att den genomsnittliga prisstegringen i handelsleden åtminstone varit lika stor och sannolikt något större än i förädlingsledet för ifrågavarande varor.

Förändringar i förädlings- och handelsmarginalerna (som ej sammanhängar med ändrade standard- eller serviceförhållanden) kan vara orsakade av någon av följande faktorer.

1. Förändringar i framställnings- respektive distributionsprocessen.
2. Förändringar i vinsterna.
3. Förändringar i kostnadspriserna («faktorkostnaderna»).

Den första punkten inbegriper sådana fall, där man genom användning av nya framställnings- eller hanteringsmetoder kan nedbringa kostnaderna utan att slutresultatet förändras (även det motsatta förhållandet, dvs. övergång till mindre rationella förfaranden, är naturligtvis i princip tänkbart). Som antytts i det föregående är det dock inom detaljhandeln svårt att särskilja sådana rationaliseringsåtgärder från förändringar i servicenivån — exempelvis innebär en övergång till självbetjäning både en rationalisering av hanteringsarbetet och en förändring i servicebetingelserna.

Vad beträffar den andra punkten — vinstutvecklingen — har gruppen ej kunnat bilda sig någon säker uppfattning om förhållandena inom livsmedelsindustrin och partihandeln. I fråga om enskild och kooperativ detaljhandel finns visst material som tyder på att man inom detaljhandeln på det hela taget inte synes haft möjlighet att på längre sikt förbättra lönsamheten. Konkurrensen inom livsmedelshandeln är på många orter så intensiv, att genomsnittsbutiken knappast haft möjlighet att ge mera betydande överskott. Kostnadsut-

vecklingen och lönsamheten inom detaljhandeln har för övrigt diskuterats i ett tidigare avsnitt (kap. III: B).

Även om sålunda den genomsnittliga lönsamheten inom detaljhandeln ej undergått några mer påtagliga ändringar under den undersökta 10-årsperioden, har dock under perioden en viss omstrukturering av detaljhandelns marginaler ägt rum för att få en företagsekonomiskt riktigare marginalsättning. I samband härmed har marginalerna speciellt för många färskvaror ökats. Till denna grupp hör bl. a. flera livsmedel från gruppen egentliga jordbruksprodukter. Å andra sidan har många av de tjänster som tidigare utfördes inom detaljhandeln, t. ex. paketering, styckning etc., överflyttats till partihandels- och förädlingsledet. Detta har i och för sig verkat sänkande på detaljhandelns kostnader för ifrågavarande livsmedel.

Den huvudsakliga orsaken till de marginalförändringar som ägt rum torde vara ökningen i kostnadspriserna¹ (se tabell 31), vilken varit större än den produktivitetsstegring som skett inom livsmedelsindustri och handel.

Enligt de sammanfattande beräkningar rörande prisutvecklingen i fråga om löner, hyror, räntor etc., som redovisas i tabell 31, skulle kostnadsnivån i detaljhandeln ha mer än fördubblats under tiden 1950—61. Ytterligare betydande kostnadsstegringar har inträffat under åren 1962 och 1963.

6. Sammanfattning

Enligt de aggregerade beräkningar arbetsgruppen låtit utföra har *konsumtionsvärdet för livsmedel*, framställda primärt av svenska jordbruksråvaror, ökat med 3 119 milj. kr från 1950 till 1961 (exkl. varuskatt). Inklusive varuskatter uppgår ökningen till 3 431 milj. kr. Av ökningen på 3 119 milj. kr har

jordbruket erhållit 1 307 milj. kr, dvs. ca 42 % (38 % om varuskatter inräknas i konsumtionsvärdet), medan förädling och handel erhållit 1 812 milj. kr eller ca 58 %.

De ökade konsumtionsutgifterna för ifrågavarande livsmedel beror främst på prisstegringar och endast till mindre del på ökad/ändrad konsumtion.

Prisstegringen på nämnda livsmedel (i konsumentpriser) uppgick under perioden i genomsnitt till 80 %. Denna prisstegring orsakades dels av ökande priser — 63 % — på ingående jordbruksprodukter och dels ökande priser på tjänster från förädling och handel — 102 %.

Av den ökning i konsumtionsvärdet som beror på *ökad konsumtion och ändrad konsumtionssammansättning*, 541 milj. kr, har jordbruket erhållit 141 milj. kr, dvs. ca 26 %. Detta innebär att av ökade konsumtionsutgifter för livsmedel får jordbruket en allt mindre andel.

Jordbrukarandelen (jordbrukarandel II) har i genomsnitt för hela livsmedelskonsumtionen av egentliga jordbruksprodukter sjunkit från 57,5 % år 1950 till 49,9 år 1961 (exkl. socker- och allmän varuskatt). Av denna sänkning med 7,6 procentenheter kan 2,4 procentenheter, dvs. nära en tredjedel, hänföras till förskjutningar i konsumtionen mot varuslag med relativt låg jordbrukarandel. Resterande 5,2 procentenheter motsvarar förädlings- och handelsledens ökade andel av försäljningsvärdet. Denna ökning inbegriper också en viss höjning av varornas standard i form av ökad kvalitet och förpackningsgrad ävensom sannolikt en viss allmän för-

¹ Uttrycket »kostnadspriser» används här synonymt med begreppet »faktorkostnaden». Det förstnämnda uttrycket synes här vara det mest adekvata. Förändringar i nettovinsten (lönsamheten) torde ej ha haft någon större inverkan på prisutvecklingen.

bättring av servicenivån, bl. a. genom bättre varuexponering och större sortiment. Tillräckligt statistiskt material föreligger dock ej för att siffermässigt belysa dessa förhållanden. Som tidigare nämnts underskattar de officiella beräkningarna den verkliga konsumtionsökningen, eftersom åtskilliga nya, högförädlade produkter och restaurangkonsumtionen ej beräknats till sitt fulla värde. Följaktligen har jordbrukarandelen nedgått något mera än vad som framgår av de här framlagda beräkningarna.

G. Livsmedelshandelns marginaler och jordbruksprisförändringarnas genomslag i olika led under senare år

Syftet med framställningen i detta avsnitt är att i första hand söka ge en bild av de generella marginalförhållandena inom livsmedelshandeln under senare år med tonvikt på jordbruksvarorna. I andra hand skall en kortfattad redogörelse lämnas av en undersökning om olika prisförändringars genomslag i handelsleden m. m.

I föregående avsnitt har jordbrukarandelens utveckling under 1950-talet behandlats. Det hade varit önskvärt att göra en närmare uppdelning och analys av förädlings- och handelsledens respektive andelar av konsumentpriset för viktigare jordbruksvaror än som i dessa beräkningar kunnat ske. Möjligheten att göra en sådan långsiktig analys över dessa komponenter har dock saknats, främst beroende på bristande statistiskt underlag. Under senare år har dock inom främst SPK gjorts vissa undersökningar, som belyser förhållandena inom livsmedelshandeln, vilka kommenteras i det följande. Dessutom försvåras marginaljämförelser på grund av de betydande förändringar, som ägt rum

sedan 1950 med hänsyn till handelns struktur och arbetsvillkor.

I. Marginalförhållanden inom livsmedelshandeln

a) Marginalpåverkande faktorer

Som framgått av redogörelsen i kap. III har detaljhandeln med livsmedel under 1950-talet genomgått en betydande strukturell omdaning, varigenom bl. a. antalet livsmedelsbutiker kraftigt minskat, parallellt med att den genomsnittliga butiksstorleken ökat. Samtidigt har det skett en omfördelning av arbetsuppgifter inom alla leden från råvaruproducent till konsument, som påverkat kostnader och marginaler. En förutsättning för ett effektivt självbetjäningssystem är således att varorna är förpackade, varför en stor del av detaljhandelns tidigare hanteringsarbete med lösviktsvaror numera eliminerats. I stället utförs förpackningsarbetet till stor del av livsmedelsindustrin samt av partihandeln och i centrala förpackningsanläggningar. I den mån förpackningsarbetet utförs i butikerna kan ändå vissa besparingar göras, eftersom arbetet kan utföras under perioder av låg sysselsättning i butiken. Detta gäller bl. a. vissa färskvaror som t. ex. ost, grönsaker och frukt. I allivsbutiker med självbetjäning är självbetjäningens graden mycket hög för specier, djupfryst, mejerivaror och kemisk-tekniska varor och relativt hög för frukt, grönsaker och bröd men låg för kött och fläsk. Inom köttvaruområdet utfördes styckningen av slaktkroppar tidigare i stor utsträckning av detaljhandeln, medan detta nu alltmera sker i specialiserade styckningscentraler, vilka även i ökande utsträckning utför paketering i konsumentförpackningar. Det är dock för närvarande omöjligt att exakt fastställa, hur dessa förhållanden totalt påverkat kostnader och marginaler inom respek-

tive led. På det hela taget kan man utgå ifrån att t. ex. självbetjäningssystemet och paketeringens överflyttning från detaljhandeln till tidigare led har verkat sänkande på enhetskostnaderna i detaljhandeln, åtminstone i de större butiksenheterna. I ännu högre grad torde livsmedelsbutikernas ökade storlek och försäljningsvolym samt olika rationaliseringsåtgärder haft en sänkande inverkan på enhetskostnader och marginaler. Å andra sidan kan flera kostnadshöjande faktorer nämnas, bland vilka främst märks de betydande löneökningarna, högre hyreskostnader (större och bättre lokaler, delvis med centrala lägen), stigande kapitalkostnader (inredning, kyl- och frysförvaring etc.), utvidgat sortiment och högre kvalitetskrav, ökade försäljningskostnader (annonsering, butiksdemonstrationer, kampanjer). Totaleffekten av de olika kostnadssänkande rationaliseringsåtgärderna och de inträffade kostnadshöjningarna är svår att entydigt värdera och torde dessutom variera avsevärt i olika kategorier och storleksklasser av butiker.

Kostnader och marginaler inom partihandeln har bl. a. påverkats av förskjutningen från specialvarugrossister till sortimentsgrossister. I kanske minst lika stor grad har uppkomsten av lager- (inköps-) centraler möjliggjort en betydande rationalisering och mekanisering av varuhanteringen i detta led. Även om denna rationalisering krävt betydande kapitalinsatser, har man genom densamma avsevärt kunnat reducera kostnader och marginaler. En kostnadshöjande effekt har dock samtidigt orsakats av att partihandeln i viss utsträckning fått överta en del uppgifter från detaljhandeln som t. ex. förpackningsarbete av framför allt vissa färskvaror. Därtill kommer ökade krav på kyl- och frystransporter.

b) *Livsmedelshandelns marginaler*

Förbud mot fasta bruttopriser trädde i kraft den 1 juli 1954, vilket tillsammans med andra faktorer bl. a. medförde ett hårdare allmänt konkurrens klimat inte minst inom livsmedelsområdet. De ändrade konkurrensvillkoren bidrog verksamt till den fortsatta kraftiga expansionen av mångfilialföretagen inom bl. a. detaljhandeln med livsmedel och även till uppkomsten av nya företagsformer som t. ex. samköps- och telefonorderföretag. Härigenom påskyndades den strukturomvandling, som alltjämt fortgår inom såväl parti- som detaljhandeln med livsmedel.

En viktig följdverkan av de ändrade förutsättningarna var, att prispolitiken blev rörligare. Detta medförde bl. a. i varje fall relativt sett sänkta marginaler inom livsmedelshandeln särskilt för de tidigare bruttoprissatta varorna av högmarginaltyp, samtidigt som en successiv marginalökning ägde rum för färskvarorna. Vidare ökades den genomsnittliga försäljningsvolymen per butik, främst på grund av en koncentration till färre försäljningsställen men också genom att sortimentet utvidgades till nya varor, som tidigare sålts av branscher med högre marginalläge än livsmedelshandeln. För partihandelns del innebär utvecklingen en uppmjukning eller ett slopande av tidigare system med nomineringsförfarande och kategorirabatter, samtidigt som kvantitets- och andra prestationsrabatter successivt ökade i betydelse.

Inom detaljhandeln har länge förekommit rabatter i form av återbäring. Dessutom har försök gjorts med rabatter anknutna till minimiköp under veckodagar med erfarenhetsmässigt låg försäljning, men verkningarna därav har varit obetydliga. I pris- och kartellnämndens utredning angående priser och marginaler, maj 1961, anges exem-

pelvis olika kundrabatters andel av omsättningsvärdet till 1,8 % för den traditionella återbäringen och 0,1 % för övriga rabatter. Inom konsumentkooperationen uppgår återbäringen i genomsnitt till 2,8 %. Enskild detaljhandel har särskilt under de senaste åren i betydande utsträckning slopat återbäringen.

I stället har punktprissättningar av tillfällighetskaraktär blivit ett regelbundet förekommande konkurrensinslag i stora delar av landet. Dessa är emellertid inte i första hand kostnadsbetingade utan har främst ett allmänt försäljningsbefrämjande syfte, även om enhetskostnaderna för dessa varor kunnat sänkas genom den resulterande ökningen av försäljningsvolymen.

Att exakt fastställa marginalutvecklingen inom handeln med livsmedel på grundval av tillgängliga allmängiltiga värden är tyvärr omöjligt. Emellertid finns visst begränsat statistiskt material, som tyder på att medelmarginalerna för helt sortiment inom detaljhandeln inte torde ha förändrats i någon större omfattning under detta decennium. Man kan inte utesluta möjligheten av i viss mån stigande genomsnittliga bruttomarginaler, delvis som följd av ändrad sortimentssammansättning med relativt ökad andel bearbetade varor och färskvaror. Inom partihandeln med livsmedel kan man å andra sidan räkna med att de genomsnittliga marginalerna snarast har minskat. Sålunda kan man i dagens läge räkna med att partihandelsmarginalen uppgår till i stort sett 7—9 % av partihandelspriset. Detaljhandelsmarginalen exklusive allmän varuskatt uppgick i medeltal enligt statens pris- och kartellnämnds undersökning för maj 1961 till 18—20 %, men har sedan dess stigit som följd av de kraftiga löneökningarna sedan 1962. Den eventuella ökning av detaljhandelsmarginalerna, som kan ha förekommit un-

der 1950-talet får dock säkerligen antas ha varit lägre än de marginalökningar som förekommit för färskvarorna. På det hela taget torde de inbördes marginalförskjutningarna mellan olika varugrupper och varor ha varierat mera än medelmarginalen för hela sortimentet. I början av 1950-talet fanns sålunda en stor grupp bruttoprissatta varor, ofta av märkesvarukaraktär, där marginalerna med avdrag av rabatter väsentligt översteg medelnivån. Dessa varors bidrag till täckande av de gemensamma kostnaderna möjliggjorde en prissättning på andra varor, bl. a. flera viktiga jordbruksprodukter av färskvarukaraktär, som då tog sig uttryck i påtagligt låga marginaler.

c) Riktpriser

Olika former av riktprissättning förekommer inom livsmedelshandeln. Sålunda lämnar fabrikanter och partihandel »vertikala indikationer», som i regel innebär samma procentmarginal för hela varugrupper, räknat på partipris före kvantitetsrabatt. Emellertid har den vertikala riktprissättningen minskat kraftigt i omfattning under senare år. Där emot har köpmannaorganisationernas horisontella riktprisutgivning utvidgats till nya varuområden och har huvudsakligen till syfte att vägleda medlemsbutikerna i deras prissättning. Samtidigt har horisontell riktprissättning fått ökad omfattning inom konsumentkooperationen i samband med den fortgående utbyggnaden av lagercentralerna. Det bör dock framhållas, att underlaget för de riktpriser som rekommenderas av KF:s lagercentraler är av något annorlunda karaktär än för den övriga detaljhandeln, bl. a. därför att man här har en mera enhetlig kostnadsstruktur att grunda de egna butikernas försäljningspolitik på. På några orter med särskilt hård priskonkurrens som t. ex.

Stockholm är dock riktprijsföljsamheten betydligt mindre. Statens pris- och kartellnämnd har utfört flera undersökningar av såväl riksomfattande som lokal karaktär, som belyser riktprijsföljsamheten. Samtliga undersökningar har visat en hög riktprijsföljsamhet. Andelen riktprijsatta varor varierar dock lokalt och mellan olika butikstyper. Av SPK:s undersökningar angående pris- och marginalläge för maj 1961 framgår emellertid, att skillnaderna i medelprisivån mellan butiker tillhörande olika organisationsformer (konsumtionsföreningarna, jordbrukskooperationen, kedjorna, Ica, övriga) inte uppgår till mer än några procent. Undersökningen visar också, att medelvärdena för detaljhandelsmarginalen endast varierar med något över en procentenhet mellan livsmedelsbutikerna inom ovannämnda organisationsformer.

d) *Detaljhandelns prissättning*

Först bör konstateras, att detaljhandelns priser till ungefär 80 % utgörs av värdet av inköpta produkter från partihandel, livsmedelsindustri och jordbrukare samt att resterande ca 20 % utgörs av kostnader och vinst. En stor del av de viktigaste kostnaderna, t. ex. löner, hyror och vissa kapitalkostnader, bör betraktas som gemensamma kostnader för en livsmedelsbutik, vilka krävs om man överhuvudtaget skall driva en butik med visst sortiment och med acceptabel servicenivå. En stor del av dessa kostnader kan svårligen fördelas på olika varor enligt någon objektivt fastställd princip. Även om en sådan fördelning i princip skulle kunna ske, skulle den erbjuda mycket stora praktiska svårigheter. Detta förklarar delvis, varför detaljhandeln som regel ej anlägger rena kostnadsynpunkter vid prissättningen på enskilda varor, utan att man i stället vid priskalkyleringen räknar med de bidrag

olika varor kan ge för täckning av totalkostnaderna (inkl. eventuell återbäring och överskott). Härvid utgör ofta de erfarenhetsmässiga procentuella genomsnittsvärdena en naturlig utgångspunkt för kalkyleringen av pålägg och marginaler. Samtidigt förekommer på längre sikt en viss kostnadsmässig marginalanpassning mellan olika varugrupper, vilket belyses av ovannämnda minskning av procentmarginalerna för det torra sortimentet och en marginalökning för färskvarorna.

Detaljhandelns kostnader torde på det hela taget vara lägre för vissa delar av det torra sortimentet än för färskvarorna, vilka som regel kräver högre kostnader för hantering, svinn och kylförvaring. Handelns prissättning påverkas även av psykologiska faktorer (hänsyn till barnfamiljer etc.), vilket bl. a. resulterar i mycket låga marginaler för vissa nödvändighetsvaror som t. ex. mjölk och socker, vilket framgår av tabell 53. För en del varor (t. ex. smör, margarin, ägg, socker, potatis) torde detaljhandeln i stor utsträckning räkna med oförändrade öresmarginaler vid prisändringar i tidigare led enligt undersökningar som statens pris- och kartellnämnd företagit. Detta kan bl. a. tyda på en viss kostnadsmässigt betingad marginalsättning, då detaljhandelns kostnader åtminstone beträffande det torra sortimentet visar ett större samband med omsättnings-hastigheten än med priset. Som regel torde dock skillnaderna mellan öresmarginalerna för olika livsmedel vara större än mellan motsvarande procentmarginaler, vilket inte tyder på en kostnadsbetingad marginalavvägning.

Ett specialproblem inom livsmedels-handeln är prissättningen i olika butiker på förpackade varor jämfört med lösviktsvaror. För t. ex. mjölk och ägg förekommer sålunda lägre detaljistmarginaler för den förpackade varan än för

Tabell 53. Procent- och öresmarginaler för ett antal varor i livsmedelsdetaljhandeln, maj 1961

Varuslag och förpackningsstorlek	Procentuell marginal	Öresmarginal	Nominellt konsumentpris (Kr per förpackn.)
1	2	3	4
Mjök, liter, förpackad	9	7	0,78
Smör, 1/2 kg paket	9	32	3,50
Vispgrädde, 1 dl, förpackad	10	7	0,76
Mjök, liter, löst mått	12	9	0,74
Strösocker, 1 kg	12	17	1,46
Kaffegrädde, 1 dl, förpackad	14	5	0,37
Kärnvetemjöl, 2 1/2 kg påse	14	38	2,79
Ägg, 1/2 kg	15	39	2,62
Margarin, 1/2 kg	16	28	1,81
Rågsikt, 2 1/2 kg påse	17	44	2,67
Nötkött, extra prima	17	119 ¹	6,87 (kr per kg)
Fläsk, 1 kg	19	133 ¹	7,01 (kr per kg)
Pilsner, klass II, 1/3 flaska	19	10	0,53
Hårt rågröd, 1/4 paket	19	12	0,63
Lättöl, 1/3 flaska	22	8	0,38
Mjukt matbröd	22	40	1,82 (kr per kg)
Mjukt kaffebröd	22	109	4,95 (kr per kg)
Havregryn, 1 kg påse	22	37	1,63
Charkuterivaror, 1 kg	22	170	7,64 (kr per kg)
Kalops, 500 g burk	22	108	4,81
Synt. tvättmedel (350—400 g)	22	28	1,26
Konditorivaror	23	²	²
Sockettdricka, 1/3 flaska	23	11	0,45
Hushållsärter, 400 g burk	23	19	0,85
Ost, Svecia, 300 g	24	54	2,24
Potatis, 2 kg	26	26	1,00
Djupfryst spenat, 375 g paket	26	32	1,25
Mariekex, 100 g paket	27	13	0,50
Äpplen, 1 kg	27	61	2,25
Salt, 1 kg paket	28	17	0,60

¹ Vid fördelning av totalmarginalen mellan olika handelsled har räknats med 10 % av helkroppsvärdet till styckning och partihandel. Detaljhandels öresmarginal framkommer härvid som en restpost.

² Öresmarginaler och nominellt konsumentpris har ej angetts, då medelmarginaler beräknats utifrån styckepriserna på i sortimentet ingående artiklar.

Källa: Pris- och kartellfrågor, nr 4—5, 1963.

lös viktsvaran. I allmänhet synes dock den förpackade varan ha samma procentmarginal som lös viktsvaran, även om öresmarginalen kan vara högre för den förpackade varan. Såväl svinn- som hanteringskostnaderna torde dock vara lägre för den förpackade varan.

Reaktionsmönstret för livsmedelshandelns prissättning är överhuvudtaget synnerligen svåröverskådligt. Detta belyses bl. a. av pris- och kartellnäm-

dens utredningar om marginaler och priser i livsmedelshandeln och som även innefattar vissa viktigare förädlade jordbruksprodukter. Dessa förhållanden skall i det följande närmare belysas.

e) Marginaler för olika livsmedel

I maj 1963 publicerade statens pris- och kartellnämnd en undersökning om »Priser och marginaler i livsmedelshan-

deln», vilken ingår som ett led i nämndens utredningar angående priser och marginaler. I ovannämnda studie ingår ej matbröd, konditorivaror, kött och charkuterivaror, färsk fisk samt färska grönsaker. Vid marginaljämförelser har såväl öresmarginaler som procentuella marginaler använts, då dessa två måttstockar kompletterar varandra vid jämförelse mellan olika varor. Procentmarginalerna i tabell 53 har erhållits som en relation dels mellan öresmarginaler (konsumentpris minus varuskatt minus kundrabatter minus detaljhandelns nettoinköpspris) och dels konsumentpris (av butiken åsatt pris inklusive varuskatt och före eventuella kundrabatter). Om varuskatten inte inräknas, blir marginalerna således något högre. Undersökningen har vid jämförelse mellan olika organisationer i möjligaste mån sökt få garanti för att det är varor av samma kvalitet som medtagits.

Beträffande varugrupperna kött, fläsk, charkuterivaror, mjukt bröd och konditorivaror följer pris- och kartellnämnden dessutom fortlöpande utvecklingen. Dessa beräkningar avser medelpriser och medelmarginaler för helt sortiment, vilket beror på att sortimentskalkyl är vanlig vid prissättningen.

I det föregående avsnittet om jordbrukarandelen har redogjorts för beräkningsmetoderna för kött, fläsk och charkuterivaror, varvid även felkällor och osäkerhetsmoment diskuterats. Beräkningarna avser vidare för kött och fläsk totalmarginal mellan helkroppspris i parti och butikspris för styckade detaljer. Sedan 1963 har emellertid pris- och kartellnämndens beräkningar försöksvis utvidgats till att omfatta jämväl en marginaluppdelning på olika handelsled, som möjliggör en ungefärlig uppskattning av den renodlade detaljhandelsmarginalen.

För mjukt bröd och konditorivaror

utgår nämnden vid sina beräkningar från en sortimentsundersökning avseende år 1960 (statens pris- och kartellnämnd 1961: Bröd och konditorivaror, sortimentsförändringar). Priser noteras dels enligt branschens riktprislistor och dels i samband med särskilda prisinsamlingar ute i handeln. De värden, som återges i tabell 53 för kött, fläsk, charkuterivaror, mjukt bröd och konditorivaror, avser år 1961 och har beräknats med utgångspunkt från tillgängligt utredningsmaterial.

Av tabell 53 framgår att flera jordbruksvaror kan hänföras till gruppen lågmarginalvaror (t. ex. mjölk, grädde, socker, vetemjöl, ägg) trots att flera av dessa varor fordrar kostnadskrävande kylförvaring i butikerna. Å andra sidan är procentmarginalerna för t. ex. potatis, ost, charkuterivaror och mjukt bröd betydligt högre. Det är sannolikt att, om man fördelade samtliga kostnader på respektive varor enligt någon mer eller mindre schablonmässig metod, skulle mejeri- och vissa andra jordbruksvaror belastas med högre marginaler, medan t. ex. det torra sortimentet skulle få sänkta marginaler. Om detaljhandeln tillämpade en i möjligaste mån »kostnadsanpassad» marginalstruktur för flera svenska jordbruksvaror, skulle detta t. o. m. kunna leda till en förskjutning av konsumenternas efterfrågan. I viss mån belyser tabellen de psykologiska motiv, som utgör en viktig faktor i detaljhandelns prissättning.

För att illustrera olika marginalförhållanden är varorna smör och margarin ett gott exempel. Sålunda var år 1961 den genomsnittliga procentuella marginalen ca 9 % för smör och 16 % för margarin, medan öresmarginalen för 1/2 kg av dessa varor var 32 resp. 28 öre. Salt och strösocker är ett annat exempel på varor som har samma öresmarginal, men på grund av sockrets

högre värde blir procentmarginalen för strösocker betydligt lägre.

Under förutsättning av likartade procentmarginaler är det givet, att varor med högt värde även får motsvarande höga öresmarginaler oavsett hur kostnadsstrukturen kan vara beskaffad. En ytterligare orsak till att detaljhandeln vid sin kalkylering och prissättning oftast utgår från procentmarginalerna torde vara av kalkylteknisk art, enär det eljest är synnerligen komplicerat att göra prisavvägningar, som ger kostnadstäckning för samtliga detaljhandelskostnader.

2. Prisförändringarnas genomslag i olika led

I samband med de diskussioner, som gruppen fört om prisändringarnas genomslag i olika led, har flera hypoteser framkommit. Framför allt har gruppen försökt få svar på följande frågeställningar:

1. Hur förändras detaljhandelspriserna vid förändringar i råvarupriserna?

2. Ändras priserna i förädlings- och handelsleden lika mycket vid en viss prissänkning i råvaruledet (i de flesta fall partipriser) som vid en lika stor prishöjning i samma led?

3. Sker prisändringar i förädlings- och handelsleden lika snabbt vid en prissänkning i råvaruledet som vid en prishöjning i detta led?

4. Sker marginalförändringar på kort sikt i handelsleden som följd av prisändringar i fabrikantledet eller huvudsakligen p. g. a. andra orsaker?

5. Hur påverkar prisändringar i handelsleden priserna i tidigare led?

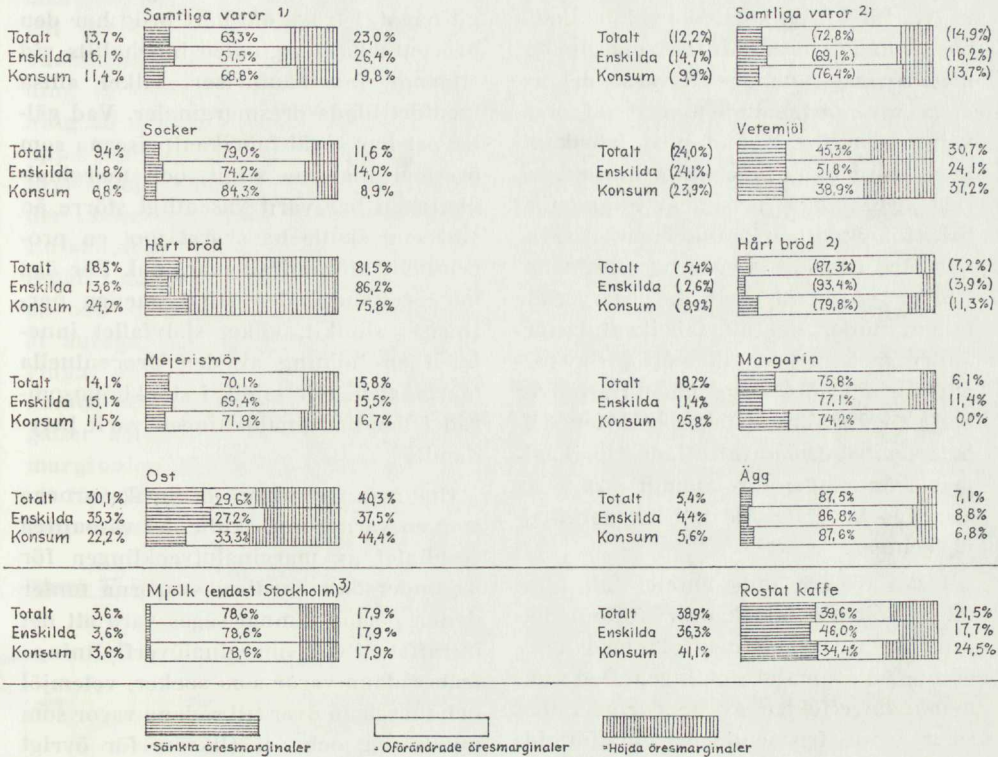
Även om det knappast varit möjligt att nå fram till ett uttömmande svar på dessa frågeställningar, har desamma i viss utsträckning kunnat belysas bl. a. genom den undersökning, för vilken här skall redogöras.

Marginalutfall i livsmedelshandeln 1958—61. I syfte att belysa hur distributionsledens procentuella marginaler och öresmarginaler påverkats vid inträffade fabrikantprisförändringar har statens pris- och kartellnämnd utfört en undersökning av ett antal viktigare jordbruksprodukter,¹ avseende åren 1958—61. På grundval av 36 prislistor från hela landet har prisläget noterats dels den 1 januari 1958 och dels varje gång konsumentpriserna ändrats, varefter prisdifferensen vid varje tidpunkt jämförts med motsvarande fabrikantprisändring. Oförändrade öresmarginaler samt varje ökning eller minskning av handelns öresmarginaler för respektive varor har noterats för sig och sammanräknats, varefter relationerna mellan respektive ändringstyp uträknats i procent av samtliga observationer. Spridningen av ändringarna har särredovisats i olika storleksgrupper, varvid örestalen angetts per kg eller liter. Resultaten har redovisats för varje kalenderår för såväl köpmannaorganisationerna som konsumentkooperationen. Härvid har vissa eftersläpningar konstaterats i handelsledens pris- och marginaländringar jämfört med fabrikantledets pris-korrekktioner, vilket kunnat bero på många orsaker. Flera felkällor finns men de har inte påverkat slutsatsen av det dominerande antalet oförändrade öresmarginaler.

Diagram 26 visar den relativa fördelningen mellan sänkta, oförändrade och höjda öresmarginaler, sådana dessa utfallit dels totalt för samtliga varor, dels för olika varor var för sig, vid sådana riktprisändringar i detaljhandeln, som ägt samband med inträffade fabrikantprisändringar. För socker, mejerismör, margarin och ägg visar diagrammet, att

¹ Källa: Statens pris- och kartellnämnd 1962: Marginalutfall i handeln under 1958—61 på vissa viktigare förädlade jordbruksprodukter.

Diagram 26. Utfall i livsmedelshandelns öresmarginaler i samband med partiprisändringar i fabrikant- respektive producentleden 1958-61.

• Sänkta öresmarginaler

- Oförändrade öresmarginaler

• Höjda öresmarginaler

Anm. 1) Utom mjök och kaffe.

2) Siffror inom parentes anger den procentuella fördelningen därest marginalförändringar på hårt bröd, understigande 1 öre per 1/4 paket, räknas såsom oförändrade öresmarginaler.

3) Mjök 3%-ig. Löst mått, 11-flaska och 11-tetra-pak är här betraktade som ett varuslag.

oförändrade öresmarginaler i lika hög grad resulterat i att fabrikantprishöjningarna i stort sett eliminerats. Beträffande ost har det varit vanligast, att fabrikantprisändringarna åtföljts av antingen höjda eller sänkta öresmarginaler. Marginalhöjningen för ost har dock totalt varit avsevärd, men det är svårt att dra några mera bestämda slutsatser härav. Måhända är ost en sådan vara som på grund av sina många svårbedömbare kvaliteter, svinn, bitarnas ojämna vikt m. m. inbjuder till successiva marginalhöjningar. I fråga om de relativt få observationer, som avser

mjök i stockholmsområdet, dominerar oförändrade öresmarginaler. Ehuru utredningen inte gett belägg härför, är det troligt att samma förhållande i högre eller lägre grad dominerar även i övriga delar av riket. Även för alla varor tillsammans är det vanligast med oförändrade öresmarginaler. När samtliga marginaljusteringar medtagits, bortsett från om ändringar av fabrikantpriserna förekommit eller ej, ökade den relativa andelen höjda eller sänkta öresmarginaler något och mest för margarin, mjök och vetemjöl.

I den mån denna undersökning kun-

nat påvisa något klart reaktionsmönster, skulle detta vara att marginalutfallet för hårt bröd i stort sett varit sådant som krävts för att på kort sikt vidmakthålla procentuellt oförändrade marginaler, medan ifråga om övriga varor det avgjort vanligaste utfallet varit att öresmarginalen i samband med fabrikantprisförändringar bibehållits oförändrad. Den sistnämnda formen av anpassning till fabrikantprisförändringar svarar närmare bestämt — om hårt bröd undantas — för 73 % av de observerade fallen, under det att fabrikantprisförändringar i 27 % av fallen åtföljts av förändringar av öresmarginalen. Härutöver har marginalförändringar utan omedelbart samband med inträffade fabrikantprisförändringar förekommit i 29 % av samtliga konstaterade fall av marginaljusteringar.

I det övervägande antalet fall förefaller således fabrikantprisförändringarna ha varit helt neutrala med avseende på marginalutvecklingen. Den sammanlagda effekten av de övriga fallen samt av de fristående marginalförändringarna har i undersökningen blivit belyst genom en sammanställning, som utvisar den nettoförändring av öresmarginalen för olika varor som ägt rum under hela undersökningsperioden. Av denna sammanställning framgår att marginalutvecklingen ingalunda haft någon enhetlig tendens för olika varor under denna period, då för övrigt den genomsnittliga marginalförändringen förefaller att ha varit liten. Ej heller synes man i de olika varornas marginalutveckling kunna spåra något enhetligt reaktionsmönster inför de under perioden inträdda marginalförskjutningarna.

I fråga om socker, vetemjöl och margarin har öresmarginalerna under den ifrågavarande 4-årsperioden sjunkit, fastän fabrikantpriserna stigit. För mejerismör har öresmarginalen blivit nära

nog oförändrad, medan fabrikantpriset gått ned, vilket följaktligen inneburit att den procentuella marginalen stigit något. I fråga om hårt bröd har den procentuella marginalen bibehållits vid stigande fabrikantpriser, vilket alltså medfört höjda öresmarginaler. Vad gäller ost har såväl fabrikantpriserna som öresmarginalerna stigit, och marginalökningen har varit väsentligt större än vad som skulle ha svarat mot en procentuellt oförändrad marginal. För ägg har öresmarginalen stigit, medan partipriset sjunkit, vilket självfallet inneburit en höjning av den procentuella marginalen. För mjölk i stockholmsområdet har marginalökningen varit betydande.

Om man betraktar jordbruksvarorna som en varugrupp, skulle det väsentliga resultatet av marginalutvecklingen för de undersökta jordbruksvarorna under denna period kunnat sägas vara att det inträffat en viss »marginalöverflyttning» från sådana varor som socker, vetemjöl och margarin över till sådana varor som mjölk, ägg och ost (liksom för övrigt också till köttvarorna, som inte ingår i denna undersökning). Eftersom priser och prisrelationer ändrats, kan en viss marginalöverflyttning ha ägt rum under förutsättning av procentuellt oförändrade marginaler, men den överflyttning som skett synes ha varit av annorlunda karaktär än vad som skulle ha följt härav. Det förefaller överhuvudtaget svårt att finna något som tyder på att den marginalöverflyttning som skett till väsentlig del skulle kunna förklaras som någon form av reaktion inför den inträffade fabrikantprisutvecklingen. Förklaringen ligger kanske i att detaljhandeln med hänsyn till konkurrenssituationen tvingats att bättre anpassa marginalerna till kostnaderna inom det s. k. torra sortimentet än i fråga om färskvarorna.

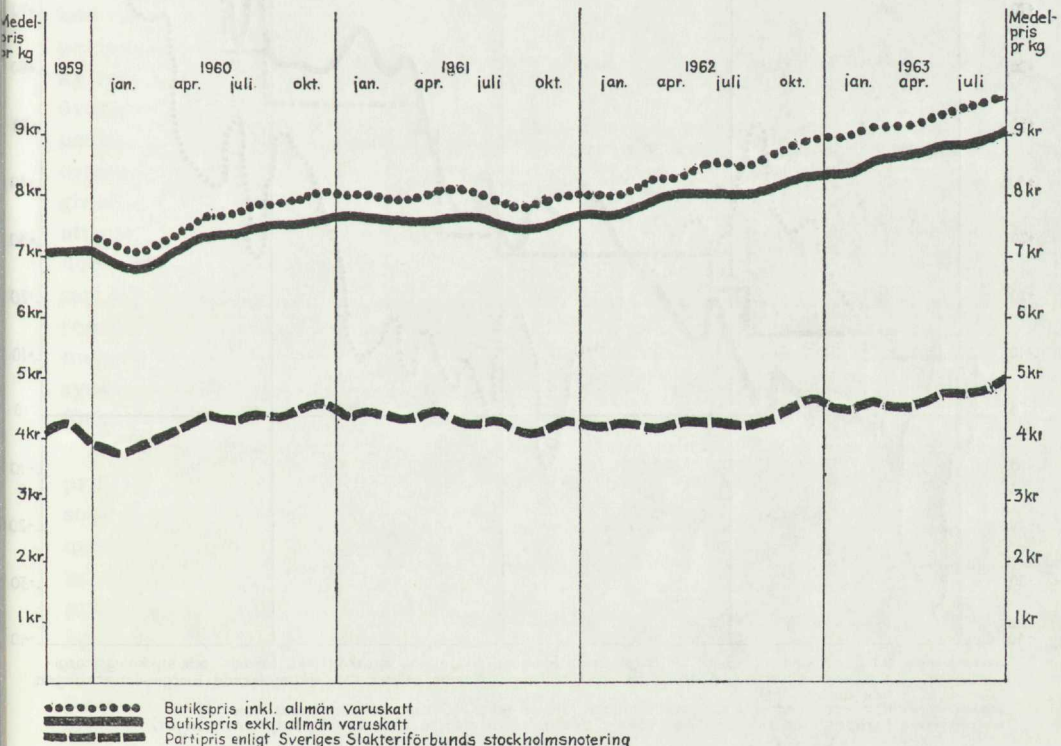
För frågan om fabrikantprisföränd-

ringarnas tänkbara inverkan på marginalutvecklingen vore det emellertid inte uteslutet, att en närmare genomgång av det utvecklingsförlopp som försiggått under perioden skulle kunna ge anledning till en något annorlunda bedömning än den som kan baseras enbart på uppgifter om de nettoförändringar av priser och marginaler, som inträffat under observationsperioden i dess helhet. En sådan genomgång varuvis har också ingått i den nu framlagda undersökningen och synes i några fall ha gett stöd åt antagandet, att fabrikantprisförändringar på kort sikt kunnat vara bestämmande för marginalutvecklingen. Detta gäller särskilt beträffande socker, där marginalen vid upprepade tillfällen varit förhållandevis låg vid fabrikantpristoppar och förhållandevis hög vid fab-

rikantprisernas bottenlägen. Att den mera bestående tendensen i marginalutvecklingen skulle ha varit bestämd av fabrikantprisutvecklingen finns det däremot — om man undantar hårt bröd — inga indicier för. I stället har man i fråga om vissa varor såsom ägg och ost direkt kunnat påvisa den ovannämnda huvudtendensen, oavsett om fabrikantpriserna (eller partipriserna) varit stigande eller fallande.

Den allmänna slutsatsen blir under sådana förhållanden, att marginalutvecklingen för de undersökta jordbruksvarorna under perioden 1958—61 åtminstone i väsentlig grad synes ha varit beroende av andra faktorer än fabrikantprisutvecklingen. Denna slutsats gäller i synnerhet för utvecklingen efter undersökningsperiodens utgång. Under

Diagram 27. Prisutvecklingen för kött, fläsk och charkuterivaror dec. 1959 — aug. 1963.

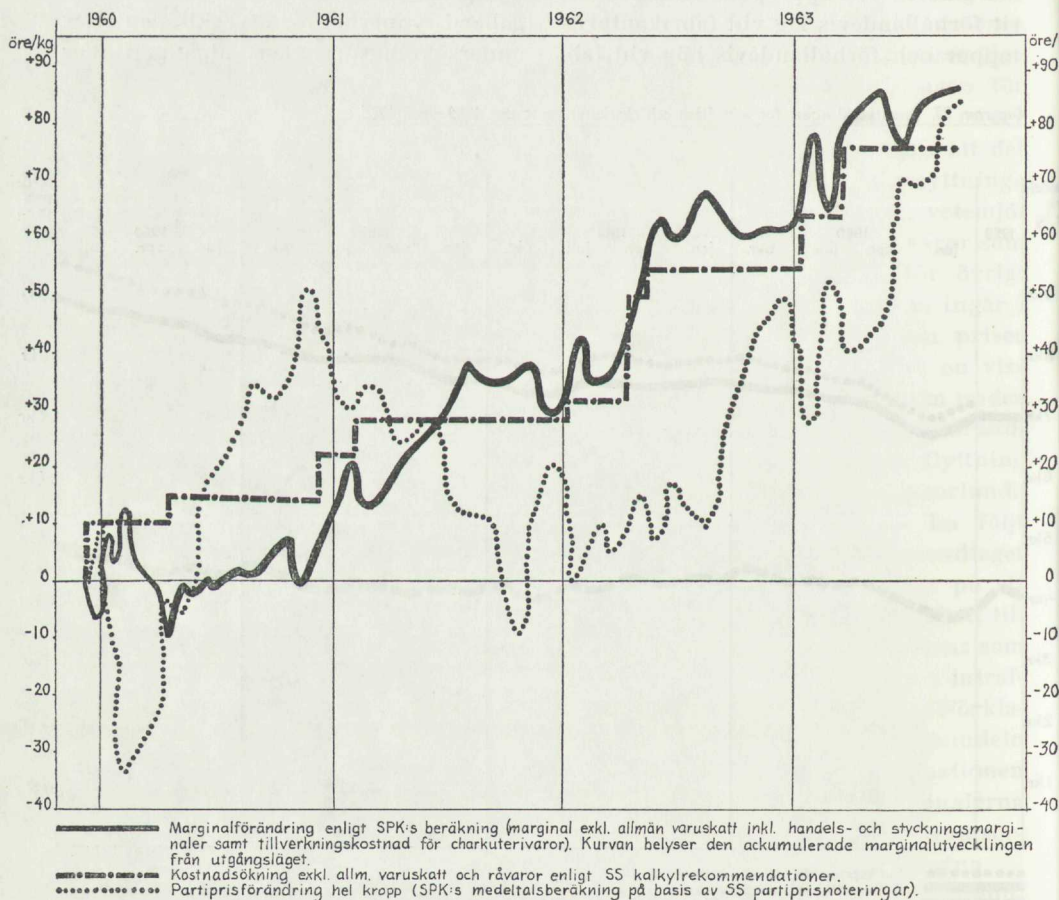

åren 1962—63 har således en allmän höjning av livsmedelsmarginalerna inträffat, och det är uppenbart att denna marginalökning inte enbart kan uppfattas som en konsekvens av ändrade fabrikant- och partihandelspriser utan att den huvudsakligen berott på faktor-kostnadernas betydande uppgång, särskilt vad avser detaljhandelns löner.

Råvaruprisernas inverkan på handelsmarginalerna för köttvaror och mjukt bröd. Ytterligare belysning av ovan nämnda frågeställning kan erhållas vid ett studium av partipris- och marginalförändringar inom köttvarubranschen sedan år 1960. Pris- och kartellnämnden

utför som ovan nämnts för hithörande varor löpande medeltalsberäkningar avseende partipriser för hela kroppar och butikspriser för kött, fläsk och charkuterivaror. Butiks- och partipriser samt marginal- och partiprisförändringar december 1959 — augusti 1963 enligt dessa beräkningar har framställts grafiskt i diagram 27 och 28 och jämförts med Sveriges Slakteriförbunds (SS) löpande information inom slakteriföreningsrörelsen angående förändringar av andra kostnader än råvaror (exkl. allmän varuskatt). Samtliga data, som ligger till grund för diagrammen, avser öre per kg marknadsvärd vara.

Diagram 28. Partipris- och marginalutveckling för köttvaror, dec. 1959 - aug. 1963.

Av diagram 27 framgår bl. a., att butikspriserna med några kortare avbrott varit stigande, under det att för partipriserna trots stigande trend fram till augusti 1963 rätt långa perioder med i huvudsak fallande tendens har noterats. Handels- och förädlingsmarginalerna har successivt ökat.

Sambandet mellan partipris- och marginalförändringar framgår tydligare än i diagram 27 vid jämförelse mellan de renodlade änderingsbeloppen. Dessa har därför i diagram 28 sammanställts med data angående kostnadsförändringar enligt SS:s ovannämnda kalkylrekommendation.

Den streckprickade kurvan illustrerar en prissättning med marginalen konsekvent anpassad efter SS:s kalkylrekommendation och med oförändrad öresmarginal mellan kalkyltillfällena. Den heldragna linjen, som markerar marginalförändringarnas faktiska utfall, avviker som synes under undersökningsperioden mer eller mindre med SS:s kalkylrekommendationer, men har en nära överensstämmande trend. Mönstret för partipris- och marginalutvecklingen är oenhetligt, men sjunkande faktiska marginaler förekommer ofta samtidigt med att partipriserna stiger och omvänt. Under tidsperioder med fallande partipriser ligger marginalkurvan således som regel högt i förhållande till SS:s rekommendation och vice versa. Följande synpunkter kan nämnas som en möjlig förklaring till dessa förhållanden.

Marginalförändringarna anpassas i princip efter de kostnadsförändringar som kommer till uttryck i kalkylrekommendationen, alltså med bortseende från partiprisutvecklingen. Om de täta partiprisändringarna i branschen alltid tilläts att helt slå igenom i konsumentpriserna, skulle emellertid betydande praktiska olägenheter uppkomma. Därför strävar handeln i sin prissättning

efter att i möjligaste mån utjämna prisfluktuationerna. I perioder med stora partiprisändringar kan härvid betydande differenser mellan marginalförändring och kalkylrekommendation uppkomma, utan att man därför behöver ha frångått den grundläggande principen om marginalanpassning till rådande kostnadsläge (exkl. råvaror).

Ytterligare ett exempel kan nämnas som belyser råvaruprisernas återverkningar på konsumentpriserna. Sålunda förekommer beträffande *mjukt bröd* riktpriissättning i partihandelsledet. Härvid används en råvarukalkyl, där olika jordbruksvaror ingår med följande kvantiteter räknade på tillverkning av ett 100-kg-sortiment av mat- och kaffebröd: Rågmjöl och rågsikt 21,5 kg, vete mjöl 46,0 kg, sirap 4,7 kg, socker 3,0 kg, margarin 3,2 kg, mjölk 13,2 kg, ägg 0,4 kg, övriga ingredienser 5,0 kg. Den totala råvarukostnaden utgjorde 1963 något över 47 % av partipriset. Vid råvaruprisändringar påverkas partipriset med ett öresbelopp motsvarande prisändringen x ingående kvantitet. Detaljhandelsmarginalen är i allmänhet procentuell (20—25 % exkl. oms.) och konsumentpriset påverkas därför med ett belopp, som är proportionellt mot prisändringen för råvarorna.

3. Sammanfattande synpunkter

Av den föregående framställningen har framgått, att man inte kan lämna ett entydigt och allmängiltigt svar på frågan om livsmedelshandelns marginaler och om dessas utveckling under 1950-talet. Variationerna i marginalhänseende mellan olika företagsformer inom såväl parti- som detaljhandeln med livsmedel torde dessutom ha varit betydande, även om den hårda konkurrensen alltmera tenderar att utjämna dessa skillnader. Detta gäller kanske särskilt me-

delmarginalerna för helt sortiment i all-livsbutikerna, vilka under 1950-talet på det hela taget inte torde ha förändrats i någon större omfattning. Statens pris- och kartellnämnds marginalundersökningar visar att medelmarginalen för helt sortiment i detaljhandeln med livsmedel i maj 1961 uppgick till 18—20 % (exkl. rabatter). Därefter torde dock en höjning på någon procent ha inträffat bl. a. som följd av betydande löneökningar sedan 1962. Partihandelsmarginalen för livsmedel uppgår f. n. på det hela taget till 7—9 % och torde ha minskat under 1950-talet.

Även om medelmarginalerna för helt livsmedelssortiment ej ändrats påtagligt i detaljhandeln, har dock marginalförskjutningar ägt rum, särskilt efter bruttoprisförbudets ikraftträdande den 1 juli 1954. Sålunda har marginalsänkningar ägt rum för det s. k. torra sortimentet, medan successiva marginalhöjningar skett för färskvarorna. Som tidigare visats (tabell 53) uppgick detaljhandelns genomsnittliga procentmarginaler för jordbruksvaror som mjölk, grädde, smör, strösocker, kärnvetemjöl och ägg till 10—15 %. Dessa varor kan räknas till kategorin lågmarginalvaror, medan man å andra sidan kan hänföra en jordbruksvara som t. ex. ost till kategorin högmarginalvaror. Köttvaror och bröd ligger däremellan och något över genomsnittet. En marginalsättning inom detaljhandeln, grundad på »full kostnadstäckning» för respektive vara skulle sannolikt medföra höjda marginaler för flera jordbruksvaror av lågmarginaltyp. Emellertid torde en marginalsättning konsekvent grundad på självkostnadsberäkningar för varje produkt vara praktiskt ogenomförbar i detaljhandeln. I den mån detta kan ske, får man som regel utgå ifrån öresmarginaler i stället för procentmarginaler. I viss utsträckning torde detta vara fallet

i detaljhandeln, vilket kan exemplifieras av varorna margarin och smör, där de genomsnittliga öresmarginalerna är likartade, vilket även framgår av tabell 53.

Dynamiken inom handelen med livsmedel belyses även av en annan av statens pris- och kartellnämnds marginalundersökningar, för vilken en redogörelse ovan lämnats. (Marginalutfall i livsmedelshandeln 1958—61.) Härav framgår bl. a. (diagram 26) att antalet oförändrade öresmarginaler för viktigare jordbruksvaror (exkl. mjölk) inom livsmedelshandeln utgjorde ca 73 % vid partiprisändringar i fabrikantledet under åren 1958—61. Antalet höjda öresmarginaler var vidare ca 15 % och antalet sänkta öresmarginaler var ca 12 %. Det framgår även av dessa undersökningar att det inte finns några indicier för att den mera bestående tendensen i marginalutvecklingen inom livsmedelshandeln skulle varit bestämd av fabrikantprisutvecklingen. I stället synes handelns marginalutveckling på längre sikt varit mera beroende av andra faktorer än fabrikantprisutvecklingen, vilket klarast framgår av utvecklingen under åren 1962—63. Då ägde nämligen betydande kostnadsökningar rum huvudsakligen som följd av stora lönehöjningar särskilt i detaljhandeln.

Slutligen kan som exempel på marginalpåverkande faktorer även nämnas de fortgående förändringarna i konkurrensläget. Dessa tenderar att utjämna skillnaderna mellan olika företagsformer beträffande de genomsnittliga marginalerna såväl för helt livsmedelssortiment som för respektive varugrupper, även om betydande differenser kan konstateras för enskilda varuslag från tid till annan. I den alltmera hårdnande konkurrensen inom livsmedelshandeln torde marginalerna komma att ytterligare differentieras och pressas,

varför det blir allt viktigare att kompensera det resulterande intäktsbortfallet med en ökad omsättning per driftsenhet både i parti- och detaljhandeln. För konsumenternas efterfrågan är säkerligen marginalernas storlek i och för sig av mindre intresse än detaljhandelspriserna, vilka i effektiva butiker kan vara lägre än konkurrenternas priser, samtidigt som de förras marginaler och nettovinst ändå kan vara högre. Marginalerna beror till största delen på inköpspriserna och butikernas enhetskostnader, och dessa sammanhänger i sin tur bl. a. med försäljningsvolymen per butiksenhet.

H. Synpunkter på livsmedelsmarginalernas inverkan på avsättning och prisbildning för jordbruksprodukter

Det prisbildningssystem för jordbruksprodukter, som för närvarande tillämpas på den svenska marknaden, torde kunna karakteriseras som en egenartad blandning av automatisk marknadsprisbildning och dirigerad prissättning. Den styrning av jordbrukspriserna inom sexårsavtalets ram — eller som regel partipriserna på jordbruksprodukter — som äger rum syftar till att dessa hålls mellan vissa prisgränser som fastställs enligt särskilda regler, varvid hänsyn tas till kostnads- och löneutvecklingen inom landet. Den avsedda prisnivån upprätthålls genom ett system med införselavgifter. På kort sikt hålls införselavgifterna oförändrade såvida inte prisgränserna över- eller underskrids. Detta medför bl. a. att partipriserna på jordbruksprodukter inom prisgränsernas ram blir beroende av den internationella prisutvecklingen. På något längre sikt skall effekten av sådana rörelser i princip motverkas ge-

nom en spärregel, den s. k. 3-procentsregeln, som bl. a. innebär att införselavgifterna förändras vid mera markanta förskjutningar av världsmarknadens prisnivå för jordbruksprodukter. Syftet med en dylik utlösning av denna spärregel är att återföra jordbrukspriserna till ett mera normalt läge eller, i den mån ett avsteg därifrån ännu inte hunnit ske, att förhindra ett sådant.

Beträffande förädlings- och handelsmarginalernas inverkan på produktpriserna kan först konstateras, att det nuvarande prisregleringssystemet direkt inverkar på prissättningen huvudsakligen i partiprisledet. Systemet förutsätter att partipriserna på jordbruksprodukter i stort sett skall ansluta sig till utvecklingen av världsmarknadspriser plus införselavgifter. Partipriserna på flertalet produkter kommer härigenom som regel att sättas rätt oberoende av marginalförhållandena i efterföljande led. Jordbrukarprisnivån kommer därför att i första hand bli beroende av partiprisutvecklingen.

Man kan dock därav ej dra den slutsatsen, att frågan om livsmedelsmarginalernas höjd ej skulle utöva något inflytande på jordbrukets produktpriser och vara av underordnad betydelse för jordbrukets inkomstutveckling.

Jordbrukarprisernas utveckling i förhållande till partiprisutvecklingen är i korta drag beroende av följande samband. Mellan jordbrukaren och partiprisstadiet försiggår en kostnadskrävande uppsamling och förädling — främst omhändertagande av jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse — och den ersättning härför, som utgår till insamlande distribution samt förädling, måste dras av från partipriserna, innan man kommer ned till det pris (av arbetsgruppen benämnt kalkylerat jordbrukarpris) som jordbrukarna skulle ha erhållit för de produkter som avsätts på den svenska

marknaden.¹ Den del av den totala förädlings- och handelsmarginalen, som utgörs av skillnaden mellan det pris jordbrukarna erhåller och noteringspris (partipris) på den berörda jordbruksprodukten, har således en direkt inverkan på jordbrukarnas produktpriser och inkomster. Ju större detta marginalelement är, desto lägre blir vid givna partipriser priserna till jordbrukarna.

Beträffande förädlings- och handelsmarginalernas inverkan på avsättningsvolymen för jordbruksprodukter torde följande kunna anföras. Även vid nuvarande prissättningsystem har den del av förädlings- och handelsmarginalerna som ligger ovanpå partipriserna inflytande på jordbrukets inkomster. I den mån efterfrågan på livsmedel överhuvudtaget besitter någon priselasticitet, kommer nämligen varje höjning av konsumentpriserna, som kan tänkas inträffa till följd av marginalökningar räknat från noteringspriset vid i övrigt givna inkomst- och prisförhållanden, att medföra någon begränsning av livsmedelskonsumtionens sammanlagda volym inom landet. Detta kan för berörda jordbruksprodukter framtvinga ökad export med åtföljande risk för exportförluster.

I särskilda fall kan marginalens storlek tänkas inverka inte blott på avsättningsvolymen utan även på partiprisets höjd. Om priselasticiteten på ett livsmedel härrörande från en svensk jordbruksprodukt är tillräckligt stor och exportpriset tillräckligt lågt i förhållande till priset på den svenska marknaden, kan det nämligen vara lönande för jordbruket att priset hålls på en lägre nivå än vad som svarar mot världsmarknadspris + gränsskydd. Vid en sådan »självständig» prissättning får också marginalens höjd inverkan på det med hänsyn till jordbrukets inkomster optimala partipriset.

Om härefter ett försök skulle göras till

en mera generell bedömning av den inverkan som den relativt stora marginalökningen för livsmedel, räknat från noteringspriserna vid i övrigt givna inkomst- och prisförhållanden, kan ha haft på livsmedelskonsumtionen så torde det stå klart, att marginalhöjningen verkat återhållande på den utveckling mot ökad konsumtion av mera högvärdiga och högförädlade livsmedel som likväl ägt rum. Eftersom konsumtionsökningen haft sin tyngdpunkt förlagd till förädlingsidan, kan det också förefalla sannolikt, att det främst varit för högförädlade livsmedel som den återhållande effekten gjort sig gällande, varvid förbrukningen av häri ingående jordbruksprodukter inte nödvändigtvis behöver ha påverkats. I viss utsträckning torde emellertid även avsättningen av jordbruksprodukter ha hållits tillbaka, nämligen beträffande mera s. k. högvärdiga sådana. För dessa produkter kan nämligen efterfrågan förutsättas ha en beaktansvärd pris- och inkomstelasticitet.

Teoretiskt har konsumenterna haft vissa möjligheter att reagera inför den kraftiga marginalökningen genom att minska sin efterfrågan på förädlingsledens tjänster vid bibehållen efterfrågan på själva jordbruksprodukterna, men åtminstone vad beträffar distributionsidan råder ur konsumentens synpunkt i huvudsak ett fast samband mellan den efterfrågade varan och den åtföljande distributionstjänsten, eftersom konsumenten som regel inte har några möjligheter att anskaffa varor utan att anlita handeln. Med avseende på förädlingsgraden torde efterfrågeinriktningen delvis — men naturligtvis ingalunda ge-

¹ Det pris som faktiskt utbetalas till jordbrukarna (avräkningspriset) behöver ej överensstämma med partipris minus kostnader för uppsamling och förädling. Avräkningspriserna är nämligen påverkade bl. a. av förekommande subventioner, interna regleringsavgifter, exportförluster, värdet av biprodukter m. m.

nomgående — vara bestämd av konsumentens livssituation. En konsument, för vilken hembakning eller övergång till enklare brödtyper av olika skäl inte utgör något praktiskt alternativ, kan sålunda inte reagera inför en kraftig höjning av bagerimarginalerna genom att drastiskt begränsa sin efterfrågan på bageritjänster, utan kan i stället bli hänvisad till att hålla tillbaka sin konsumtion av andra förnödenheter, exempelvis av livsmedel sådana som kött och ägg.

Det förtjänar slutligen understrykas, att marginalutvecklingen i det föregående har diskuterats såsom en isolerad företeelse utan samband med inkomst- och prisutvecklingen i övrigt. I verkligheten måste de inträffade marginalökningarna till stor del anses bestämda av kostnadsförändringar, som i sin tur står i samband med den allmänna inkomstutvecklingen. Denna har i och för sig haft en positiv inverkan även på efterfrågan av jordbruksprodukter.

I. Synpunkter på produktivitetsförhållanden inom livsmedelsindustri och distribution

Råvaruproduktion, förädling och distribution inom livsmedelssektorn utgör gemensamt hela kedjan fram till konsumenten. Det torde vara ett väsentligt samhällsekonomiskt intresse att konsumentpriserna på livsmedel bl. a. har en rimlig nivå. Möjligheterna att åstadkomma detta blir bl. a. beroende på produktivetsutvecklingen inom de olika leden. Produktivetsproblemen för jordbruksföretagen behandlas på annat håll inom 1960 års jordbruksutredning, varför här endast skall ges några synpunkter på produktivetsfrågorna inom förädlings- och distributionsområdet. En mera ingående produktivetsanalys

Tabell 54. Produktionsvolym per arbetstimme och arbetarettimme inom livsmedelsindustrin och hela industrin år 1960 (index: 1950 = 100)

	Produktionsvolym	
	per arbetstimme	per arbetarettimme
Margarinindustrin	232	269
Choklad- och konfektindustrin	167	172
Kvarnindustrin	151	153
Hela konservindustrin	134	138
Bageriindustrin	111	114
Slakteri- och charkuteriindustrin	118	123
Hela livsmedelsindustrin	130	136
Hela egentliga industrin	141	149

har dock inte ansetts höra till distributionsgruppens huvuduppgifter.

Livsmedelsindustrin. Med utgångspunkt från tillgänglig statistik och annat material har i första hand produktivetsutvecklingen under 1950-talet inom hela livsmedelsindustrin och vissa av dess branscher jämförts med genomsnittet för hela den egentliga industrin. Härvid har man sökt belysa dels hur arbetsproduktiviteten har förändrats och dels hur kapitalproduktiviteten och räntabiliteten utvecklats.

Ett mått på *arbetsproduktivitets* utveckling kan erhållas genom att sätta den totala produktionsvolymen (i 1935 års priser för 1950 resp. 1960) i relation till antalet arbetarettimmar eller totala antalet arbetstimmar (inkl. tjänstemän). Beträffande några livsmedelsbranscher har vissa beräkningar utförts inom statistiska centralbyrån, och resultatet härav visas i tabell 54. Härav framgår att ökningen av arbetsproduktiviteten mellan 1950 och 1960 varit lägre inom livsmedelsindustrin än inom hela industrin. Index-talet för produktionsvolymen per arbetstimme (inkl.

Tabell 55. Kapitalintensitet, produktivitet och kapitalkoefficienter inom industrin 1954 (1 000-tal kr)

	Kapital ¹ per sysselsatt	Kapital ¹ per arbetare	Produktion per arbetare	Kapitalkoefficient (2):(3)
	(1)	(2)	(3)	(4)
Livsmedelsindustri	53	65	19	3,4
Kvarnar	166	218	18	12,1
Bageriindustri	22	24	15	1,6
Mejeriindustri	54	72	23	3,1
Slakteriindustri	30	37	18	2,1
Chokladindustri	40	54	12	4,5
Bryggerier och vattenfabriker	70	86	22	3,9
Totala egentliga industrin	44	54	18	3,0

¹ Byggnader + maskiner + lager. Värdet av det i de olika industribranscherna sysselsatta fasta kapitalet har beräknats genom att motsvarande brandförsäkringsvärden reducerats med en för varje industrigrupp uppskattad sats.

Källa: E. Lundberg, Produktivitet och räntabilitet, Stockholm 1961.

tjänstemän), med 1950 = 100, var år 1960 för livsmedelsindustrin 130 och för hela egentliga industrin 141. Motsvarande index för produktionsvolymen per arbetare timme var 136 och 149. För perioden 1950—58 torde dock den genomsnittliga utvecklingen av arbetsproduktiviteten ha varit tämligen likartad inom livsmedelsindustrin och inom hela industrin. Som framgår av tabell 54 har dock utvecklingen inom de olika livsmedelsbranscherna varit mycket skiftande. Sålunda har t. ex. arbetspro-

duktiviteten mellan 1950 och 1960 ökat med 132 % inom margarinindustrin men ökat betydligt mindre inom t. ex. bageriindustri och inom slakteri- och charkuteribranschen.

I kap. III:A har bl. a. förädlingsvärdet per anställd och per arbetare timme redovisats. Härav framgår att *förädlingsvärdet per anställd* inom livsmedelsindustrin år 1960 låg något högre än genomsnittet för hela industrin och att ökningen sedan 1952 varit något större än för övrig industri. Vissa ytter-

Tabell 56. Volymindex för kapital (exkl. lager), produktion och arbetskraft inom livsmedelsindustrin 1946—57 (1946 = 100) och hela industrin¹

	1946	1948	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	Hela industrin (1946 = 100)	
											1950	1957
Livsmedelsindustri												
Produktion	100	108	114	113	116	117	119	126	131	129	118	144
Arbetskraft	100	100	102	101	99	99	100	101	102	101	106	113
Kapital	100	111	120	111	125	135	141	146	152	158	139	191

¹ Volymindex för:

- Produktion bygger på kommerskollegii produktionsvolymindex.
- Arbetskraft (arbetar- och förvaltningspersonal) har baserats på kommerskollegii uppgifter om antalet sysselsatta. Vägningstalen i indexserien har uppskattats som arbetar- och förvaltningspersonalens respektive inkomstandelar av den totala lönesumman år 1954.
- Kapital har beräknats enligt den i tabell 55 redovisade metoden.

Källa: E. Lundberg, Produktivitet och räntabilitet, Stockholm 1961.

ligare informationer som belyser produktivetsförhållandena inom livsmedelsindustrin kan erhållas från Erik Lundberg: »Produktivitet och räntabilitet», Stockholm 1961, i vilken vissa beräkningar avseende år 1954 för kapitalintensitet, produktivitet och kapitalkoefficienter utförts, som redovisas i tabell 55.

Av tabellen framgår att livsmedelsindustrin år 1954 i samtliga avseenden låg något högre än genomsnittet för hela industrin. Om gruppen bryggerier och vattenfabriker ej medtas inom livsmedelsindustrin, blir dock skillnaden något mindre. I ovannämnda bok finns även en tabell, som belyser volymutvecklingen för produktion, arbetskraft och kapital mellan 1946 och 1957, vilken återges i tabell 56.

Tabell 56 visar att *produktionsvolymen* inom livsmedelsindustrin stigit med 29 % mellan 1946 och 1957, vilket till stor del synes ha varit resultatet av en ökning av kapitalinsatsen, som stigit med 58 %. Stegringen av produktionsvolymen inom hela industrin på 44 % har åstadkommits dels genom en ökning av arbetskraftsvolymen med 13 %, dels genom att totala kapitalinsatsen ökat med 91 %. Mellan 1950 och 1957 steg produktionsvolymen inom livsmedelsindustrin relativt mindre än för hela industrin, och likaledes var ökningstakten för kapitalvolymen relativt högre inom hela industrin än inom livsmedelsindustrin.

För att få en uppfattning om hur realkapitalvolymen utvecklats inom livsmedelsindustrin jämfört med hela industrin från 1950 till 1960 föreligger en beräkning,¹ som gjorts med 1954 års värden som utgångspunkt. Härvid har för åren 1950—53 resp. 1955—60 de deprecierade bruttoinvesteringar, exkl. reparationer och underhåll, dekumulerats från resp. ackumulerats

till 1954 års korrigerade brandförsäkringsvärden efter vissa procentsatser. Denna beräkning visar en något mindre ökning mellan 1950 och 1960 för livsmedelsindustrin (43 %) än för hela industrin (52 %). Enligt dessa beräkningar har relationen mellan kapitalvolym och produktionsvolym stigit mera inom livsmedelsindustrin än inom hela industrin. Kapitalproduktiviteten (produktionsvolym/kapitalvolym) förefaller därför ha sjunkit något mera inom livsmedelsindustrin än inom hela industrin under 1950-talet. Livsmedelsindustrins genomsnittliga *räntabilitet*² (bruttovinsten i relation till det sysselsatta realkapitalet — med hänsyn tagen till lagerreservförändringar och efter avdrag för kalkylerade avskrivningar) synes under 1953—58 ha varit något högre än genomsnittet för hela industrin (7,5 % resp. 6,7 %). År 1959 uppgick räntabiliteten inom livsmedelsindustrin till 10,7 % men har sedan dess sjunkit till 8,4 % år 1961 och 6,3 % år 1962. De där-efter stigande lönekostnaderna och tillkomsten av ATP m. m. har ävenledes försämrat den genomsnittliga räntabiliteten inom hela industrin, även om stora skillnader förekommer mellan olika branscher och företag. År 1959 var den genomsnittliga räntabiliteten för hela industrin 8,2 % och 6,4 % år 1962. De angivna räntabilitetstalen bör tolkas med försiktighet, eftersom det är fråga om relativa jämförelser för olika industrigrenar mellan olika år. Som följd av den försämrade räntabiliteten har bl. a. även självfinansieringsgraden av investeringsutgifterna (relationen mellan bruttosparandet och bruttoinvesteringar) uppvisat en betydande nedgång sedan 1959, och den uppgick

¹ Svensk livsmedelsindustri, rapport av Jaak Järv, Skandinaviska banken.

² Jaak Järv och Erik Lundberg: Vinster och investeringar inom den svenska industrin.

Skand. Bankens kvartalsskrift 1964: 1.

enligt sistnämnda källa för livsmedelsindustrin år 1962 till ungefärligen samma nivå som genomsnittet för perioden 1953—58.

Slutsatser. Även om beräkningar av detta slag är mycket osäkra, torde det dock vara möjligt att av de anförda siffrorna dra vissa allmänna slutsatser. Sålunda förefaller utvecklingen för arbetsproduktiviteten under 1950-talet inom hela livsmedelsindustrin i genomsnitt ha varit något långsammare än genomsnittet för hela industrin. Detta kan i varje fall delvis ha berott på relativt lägre investeringar och rationaliseringar än inom övrig industri. Huruvida den inom hela livsmedelsindustrin långsammare investeringstakten i förhållande till övrig industri beror på att institutionella förhållanden försvårar en snabbare rationalisering eller på begränsade tekniska möjligheter till en ur ekonomisk synpunkt snabbare rationalisering är inte möjligt att avgöra i detta sammanhang.

Livsmedelshandeln. Det torde vara möjligt att erhålla ett visst mått på *arbetsproduktiviteten* inom begränsade avsnitt av distributionen som t. ex. beträffande hanterings- och transportarbetet i lager- (inköps) centralerna (produktionsvolymen per arbetstimme). Mätningar av arbetsproduktiviteten inom hela detaljhandelssektorn är dock ett betydligt svårare problem — även om förändringarna i ett sådant relationstal som omsättning per anställd (per arbetstimme) kan ge en viss, ehuru ofullständig uppfattning om hur arbetsproduktiviteten utvecklats. Genom att jämföra värdeökningen («value added») med arbetsinsatsen kan man få en viss antydning om arbetsproduktivitets storlek under en viss period. Värdeökningen i detaljhandeln kan teoretiskt anses motsvaras av bruttomarginalen inklusive vinst. (Totala försäljningsvärdet

exklusive allmän varuskatt minus värdet av inköpta varor.)

Beträffande produktivetsbegreppets innebörd för detaljhandelns del har detta behandlats av olika forskare, utan att man kommit fram till någon klar och enhetlig definition.¹ För Sveriges del kan dessutom konstateras, att föreliggande data är synnerligen bristfälliga. Även om vissa uppgifter finns, ger dessa ej underlag för annat än beräkningar av begränsat värde, vilka i varje fall inte möjliggör mera exakta jämförelser med andra led. Med hänsyn till att vare sig de metodologiska eller statistiska frågorna är nöjaktigt lösta, har distributionsgruppen endast gjort vissa överslagsberäkningar. Sålunda har med användning av den officiella statistiken i första hand en översiktlig beräkning gjorts av arbetsproduktivitets utveckling. Utgångspunkten har härvid varit att beräkna förändringen i årsförsäljningen per sysselsatt mellan 1950 och 1960 i detaljhandeln med livsmedel.

För den totala livsmedelsförsäljningen föreligger relativt tillfredsställande värden. Uppgifterna om antalet sysselsatta och totala antalet arbetstimmar inom detaljhandeln är dock synnerligen osäkra, bl. a. som följd av den ökande förekomsten av deltidsanställda. Med viss säkerhet torde man dock kunna fastställa övre och nedre gränsvärden för den totala arbetsinsatsen. Enligt de siffror man kunnat få fram med ledning härav har alternativa beräkningar gjorts av livsmedelsförsäljningen per sysselsatt (i fasta priser). Dessa beräkningar av arbetsproduktiviteten inom detaljhandeln med livsmedel (mätt på ovan nämnda sätt) tyder på att ökningen varit relativt betydande under 1950-talet, som dock p. g. a. materialets osä-

¹ Hall-Knapp-Winsten: »Distribution in Great Britain and North America, A Study in Structure and Productivity», Oxford univ. press, 1961.

kerhet har varit svår att kvantifiera. Denna förbättring kan dock inte helt hänföras till produktionsfaktorn arbete, eftersom bl. a. den relativt ökade kapitalinsatsen torde ha bidragit härtill. Även om ökningen av arbetsproduktiviteten varit tämligen betydande, synes stegringen av faktorkostnaderna ha varit ännu större, varigenom marginalökningar inte kunnat undvikas. Som främst bidragande orsaker till ökningen av arbetsproduktiviteten kan följande omständigheter nämnas:

1. Kapitalinsatsen per anställd har stigit och delvis verkat arbetsbesparande (större butiker försedda med kyl- och frysutrymmen, inredningar m. m.).

2. Självbetjäningssystemet (SB) i kombination med större butiksenheter har dels möjliggjort ett rationellare utnyttjande av arbetskraften och dels inneburit en överföring av arbetsuppgifter som t. ex. paketering och vägning till andra led.

3. Ökad totalförsäljning per butik som följd bl. a. av ett större sortiment och av en relativt större andel mera förädlade och högvärdigare livsmedel än tidigare. Detta tenderar att höja den värdemässiga omsättningen för en given kvantitet varor.

4. Strukturförändringen inom detaljhandeln har medfört att nedlagda mindre butiker med låg försäljning per sysselsatt alltmera har ersatts av stora SB-butiker med relativt hög arbetsproduktivitet.

Det bör framhållas att utvecklingen inom olika butikstyper och organisationsformer är mycket skiftande vad

avser försäljningen per arbetstimme. Av de undersökningar omfattande olika butikstyper som statens pris- och kartellnämnd företagit i ett antal städer framgår bl. a., att försäljningen per arbetstimme varierar från ca 90 kr i de största och modernaste SB-butikerna med hög årsomsättning till ca 30 kr i små manuella butiker med liten årsomsättning. Eftersom den senare butikstypen torde ha varit den förhärskande år 1950, medan SB-butiker nu omfattar över hälften av den totala livsmedelsförsäljningen i detaljhandeln, belyser ovannämnda yttervärden för försäljningen per arbetstimme rätt väl konsekvenserna av de ovan punktvis nämnda faktorerna. Andra värden, som belyser »effektiviteten» i olika butikstyper, är bl. a. årsförsäljning per m² golvyta, där den relativa skillnaden mellan högsta och lägsta värde är ännu högre än i ovannämnda fall. Årsförsäljningen per sysselsatt uppgick vidare år 1960 enligt en undersökning av Detaljhandels Utredningsinstitut till ca 150 000 kr i nyetablerade SB-butiker. Vidare kan nämnas att genomsnittet för samtliga undersökta SB-butiker var ung. 110 000 kr och för manuella butiker ca 90 000 kr. I de största och mest rationella SB-butikerna är årsomsättningen per sysselsatt ännu högre. Den framtida utvecklingen av arbetsproduktiviteten, mätt som försäljning per arbetstimme, kommer säkerligen att fortsätta att stiga, men takten beror i sista hand bl. a. på faktorkostnadernas utveckling och på vilken butikstyp och serviceform som konsumenterna kommer att föredra.

KAPITEL V

Sannolika utvecklingstendenser inom livsmedelsindustri och -handel av betydelse för svenskt jordbruk

I den tidigare framställningen har huvuddragen i förädlingsindustrins och livsmedelsdistributionens utveckling under senare år sammanfattats. På det hela taget kan man räkna med en fortsatt utveckling av hittillsvarande tendenser under det närmaste decenniet och i vissa avseenden t. o. m. i hastigare takt än hittills. Frågan är dock vilka faktorer som kan tänkas tillkomma i framtiden och påverka utvecklingen. En av arbetsgruppens uppgifter är att söka bedöma, vilken betydelse olika utvecklingsfaktorer inom förädling och distribution av livsmedel kan tänkas få för svenskt jordbruk.

Rent generellt kan sägas, att jordbruksnäringsens struktur och ekonomiska förhållanden påverkas av utvecklingen inom andra näringsgrenar och särskilt av de bakomliggande utvecklingsdragen i samhället, såsom de tekniska framstegen inom olika näringsgrenar, levnadsstandardsstegringen, befolkningskoncentrationen till tätorterna, kvinnornas ökade förvärvsarbete, bilismens utbredning etc. Det är dock ofta svårt att närmare ange, hur livsmedelsindustri och handel specifikt influerar jordbruket.

A. Framtidsutvecklingen inom livsmedelshandeln

Under det närmaste decenniet kommer glesbygdens avfolkning och tätorternas

expansion att leda till en fortsatt strukturomvandling av livsmedelshandeln. Den höjda levnadsstandarden medför vidare förutom ökad avsättningsvolym ett höjt lönekostnadsläge, vilket för detaljhandeln kommer att påskynda utvecklingen mot stora SB-butiker, ofta med flera miljoner kronor i årsförsäljning. Som en följd av bl. a. konkurrensen inom handeln kommer utvecklingen mot ökad samverkan i olika former mellan parti- och detaljhandel särskilt inom den enskilda livsmedelshandeln att fortsätta. Härigenom torde även handeln komma att domineras av ett relativt litet antal stora organisationer, vilka i större utsträckning än hittills kan utgöra jämbördiga förhandlingsparter till de stora förädlingsindustrierna i jordbrukskooperativ regi och till övrig storindustri. En viss förskjutning i balansen mellan parterna inom olika led kan sålunda väntas uppkomma. Endast relativt få detaljhandlare torde komma att stå helt utanför varje form av dylik frivillig samverkan med partihandeln i framtiden. Måhända får man även räkna med att utländska handelsföretag inom livsmedelsbranschen så småningom kommer att etableras i Sverige.

Framtidsutvecklingen inom partihandeln med livsmedel torde komma att präglas av sortimentsbreddning, koncentration till färre och större företag samt en fastare samverkan med detaljhandeln. Specialgrosshandeln kommer

sannolikt i framtiden att få sin andel ytterligare minskad. Inom partihandeln finns större möjligheter än inom detaljhandeln att mekanisera verksamheten, och här kommer inte minst rationaliseringen av den fysiska distributionen (transporter, hantering etc.) via relativt få men stora centrala lager att möjliggöra kostnadsbesparingar. Härtill medverkar bl. a. centralisering av inköpen och bättre organisation av försäljningen. Det är också möjligt att åtminstone de stora handelsföretagen i ökad utsträckning kommer att föra egna varumärken. Härigenom övertar handelsföretagen en del av industrins försäljningsarbete och får även ett ökat incitament att påverka konsumentattityden för dessa varor. Å andra sidan kan man även räkna med att livsmedelsindustrin i framtiden kommer att ombesörja en del av handelsn tidigare säljfrämjande åtgärder i samband med ökad förekomst också av industrins egna nationella eller internationella varumärken. Det är ävenledes troligt, att fabrikanter eller partihandel får överta ytterligare en del av det förpackningsarbete som detaljhandeln nu ombesörjer. Man kan sålunda vänta sig, att särskilt vissa färskvaror som grönsaker, frukt, kött etc. kommer att i ökad omfattning konsumentförpackas i centrala lager eller särskilda paketeringscentraler. På grund av de ökande kapitalkraven vid startande av nya livsmedelsbutiker får man vidare räkna kreditfrågan såsom mera avgörande i framtiden. Detta kan ge ytterligare anledning till samverkan mellan detalj- och partihandel.

Utvecklingen inom detaljhandelssektorn mot färre men större livsmedelsbutiker, huvudsakligen baserade på självbetjäning, har under senare år intensifierats. Denna utveckling kan förväntas ske i stegrat tempo, och det kan väl tänkas att Sverige i början av 1970-

talet inte har mycket mer än ca hälften av de ungefär 23 000 livsmedelsbutiker som fanns 1963. Framför allt kommer de manuella butikerna att kraftigt minska i antal, medan antalet självbetjäningbutiker, som år 1964 uppgick till över 7 000 st., beräknas öka ytterligare fram till 1975, även om många små SB-butiker kommer att nedläggas. Detta kommer att innebära, att den övervägande delen av livsmedelsförsäljningen i framtiden kommer att ske genom SB-butiker. En sådan radikal nedskärning av antalet butiker påverkar givetvis konsumenternas köpvanor, inte minst genom att gångavstånden kommer att förlängas. Ur distributionssynpunkt kan dock hävdas, att de större enheterna inom både parti- och detaljhandeln kan möjliggöra rationellare distribution av varorna från livsmedelsproducent till konsument. Härigenom kan de pågående kostnadsstegringarna åtminstone i någon mån motverkas. Den omfattande lägesservice som dagens detaljhandel ger kan härvid komma att väsentligt beskärmas i framtiden. Å andra sidan kommer framtidens detaljhandel i och utanför shoppingcentra att kunna erbjuda en utökad sortiments- och kvalitetsservice. Sortimentet i många moderna allivsbutiker uppgick 1964 till över 2 000 artiklar, varav bortåt 1 500 livsmedelsartiklar, medan man framdeles torde kunna räkna med ett ännu större sortiment i dessa butiker. Vid sidan härav kommer säkerligen även i fortsättningen en butikstyp, inriktad på ett begränsat varusortiment och begränsad service samt med priset som huvudsakligt konkurrensmedel, att spela en roll.

Eftersom varorna i princip skall sälja sig själva i SB-butikerna, blir utformningen av förpackningarna av den största betydelse ur försäljningssynpunkt. Men även väl förpackade kvalitetsvaror kräver i detta stora sortiment olika slag

av utvidgad konsumentinformation för att påverka efterfrågan. Förpackningsgraden i livsmedelsbutikerna kommer att öka ytterligare, bl. a. genom den ökade förpacketeringen även av färskvaror. I den mån distributionen kommer att präglas av större krav på butikernas inredning och sortiment, utvidgad service och högre förpackningsgrad, kommer dessa faktorer att ta i anspråk en ökad andel av det pris som konsumenterna betalar för varorna, såvida de resulterande kostnadsstegringarna ej kan neutraliseras genom rationaliseringsåtgärder.

Man skulle kunna förvänta, att ovan nämnda utveckling mot större och effektivare butiksenheter samt den ökande konkurrensen borde leda till lägre detaljhandelsmarginaler. Emellertid kan man utgå ifrån att livsmedelshandeln såsom servicenäring även i framtiden till en del kommer att baseras på manuella metoder, varför höjda lönekostnader troligen endast delvis kan kompenseras genom rationaliseringsåtgärder. I betydande utsträckning kan man dock räkna med en fortsatt substitution av lönekostnader med kapitalkostnader, särskilt i de stora butikerna. Sannolikt tillkommer nya kostnader bl. a. för ett ökande sortiment i större och bättre utrustade butiker. Med stigande inkomster är det sannolikt att konsumenternas efterfrågan på detaljhandels tjänster kommer att öka. Vid oförändrade realpriser på jordbruksprodukter skulle nu nämnda faktorer kunna resultera i stigande marginaler och därmed medföra en relativt lägre jordbrukarandel av konsumentpriset i framtiden. Efterfrågan är nämligen inte bara beroende av priset, och man kan därför räkna med att konsumenterna i framtiden i ännu större utsträckning än hittills kommer att vilja köpa kvalitet och »inbyggd hembiträdesservice» av olika slag. Mor-

gondagens, på självbetjäning baserade livsmedelshandel kommer att tillhandahålla en stor andel sådana tjänster som t. ex. ökade valmöjligheter i ett stort sortiment, kvalitet, butikshygien, »shoppingatmosfär» etc.

I fråga om *detaljhandelsandelen* i livsmedelsutgifterna kan sålunda generellt konstateras, att framtidstendensen till väsentlig del beror på kostnadsutvecklingen. Dels kan man räkna med att löneökningarna kommer att fortsätta, antingen direkt eller indirekt genom kortare arbetstid och andra löneförändringar. Dels kommer hyreskostnaderna att stiga i samband med att livsmedelsbutikerna blir större och i ökande utsträckning lokaliseras i nya fastigheter i stället för som nu ofta är fallet i gamla mindre lokaler med låga hyror. Vidare ökar även de totala kapitalkostnaderna per butik som följd av att man måste investera i dyrare inredning, ökad kyl- och frysutrustning, större sortiment m. m. Dessa kostnadsstegrande tendenser motverkas dock bl. a. av den storleksrationalisering, som krävs i moderna butiker och som leder till ökad omsättning per m² försäljningsyta och per anställd. Den ökade självbetjäningsgraden för allt flera varor är en annan kostnadsreducerande faktor. Totaleffekten av dessa varandra motverkande faktorer torde variera såväl mellan olika varugrupper som mellan olika storleksklasser av livsmedelsbutiker. Med en fortsättning av hittillsvarande tendenser torde man ha anledning att räkna med en viss ytterligare höjning av den genomsnittliga procentuella detaljhandelsmarginalen i livsmedelsbutikerna.

Beträffande några av de i undersökningen medtagna jordbruksvarorna får man även beakta det förhållandet att de, särskilt tidigare, varit lågmarginalvaror. Det kan tänkas, att detaljhandeln i framtiden i sin marginalsättning för vissa

produkter i större utsträckning än hittills tvingas att ta hänsyn till de speciella särkostnader (t. ex. kostnader för kylförvaring) som olika varor förorsakar. En marginalhöjning för ifrågasatt jordbruksprodukter kommer under i övrigt oförändrade förhållanden givetvis att verka sänkande på jordbrukarandelen.

Vad angår *partihandelsandelen* finns många tecken som tyder på att den särskilt under senare år förmärkta tendensen till minskning kommer att fortsätta, åtminstone om man betraktar hela livsmedelssortimentet. Detta sammanhänger bl. a. med den utveckling mot allt större inköps-(lager-)centraler som fortfarande pågår, varigenom särskilt hantlingsarbetet kunnat mekaniseras i betydande grad. Vidare kan även transportkostnaderna sänkas t. ex. genom att butiksstrukturen förändras på grund av att livsmedelsbutikerna blir större och färre. Utvecklingen av den framtida partihandelsandelen för jordbruksvaror är dock mera ovisst bl. a. därför, att de nuvarande kostnaderna är svårbedömbara genom att den distribuerande partihandeln, särskilt för mejeri- och köttvaror samt även ägg, till betydande del omhänderhas av de jordbrukskooperativa företagen i direkt anslutning till produktionen. Koncentrationen av butiksstrukturen bör dock medföra möjligheter till en relativ reduktion av bl. a. transportkostnaderna. Dessutom är det troligt, att varuvägarna kommer att undergå viss förändring så att en större del av jordbruksvarorna än nu är fallet i framtiden kommer att distribueras genom partihandelsföretag och lagercentraler. Förmodlingen kommer partihandelsandelen för livsmedel i framtiden att ytterligare minska något, men det är ej möjligt att ange något siffermässigt mått härpå.

B. Framtidsutvecklingen inom livsmedelsindustrin

Den tidigare framställningen om livsmedelsindustrin visade att en betydande utveckling ägt rum under 1950-talet. Tyvärr saknas statistiskt material för senare år, men angående den förväntade *framtidsutvecklingen* kan man få en viss ledning av en undersökning som utförts av IUI¹ för 1959 års långtidsutredning (SOU 1962: 10 och 16). Denna räknade för åren 1959—65 med en ökning på 15 % av svensk livsmedelsindustris produktionsvolym, 5 % ökning av antalet anställda och 10 % förbättring av produktionen per anställd (tabell 57).

Prognosen räknade sålunda med en betydligt långsammare ökningstakt för livsmedelsindustrin än för hela industrin såväl beträffande produktionsvolymen som av produktionen per anställd. Av livsmedelsindustrins alla branscher är det bara för konservindustrin som man räknat med en snabbare utveckling än för genomsnittet av hela den egentliga industrin, vilket bl. a. sammanhänger med branschens relativt låga utgångsläge. Branscher som kvarn- och margarinindustrin beräknades däremot kunna höja produktionen per anställd mindre än genomsnittet för hela livsmedelsindustrin. Liksom under 1950-talet kan man räkna med en fortsatt strukturomvandling, inte minst inom charkuteriindustrin samt flera av ovan nämnda branscher. Utvecklingen går här som inom de flesta andra näringsgrenar mot större och färre enheter med ökad mekanisering och följaktligen större produktionsvolym och förädlingsvärde per anställd.

Det är uppenbart att livsmedelsindustrins efterfrågan på jordbruksråvaror av olika typ och kvalitet påverkar jord-

¹ Jan Wallander: Framtidsperspektiv för svensk industri, IUI, Sthlm 1962.

Tabell 57. Prognos över livsmedelsindustrins utveckling 1959—65 (1959 = 100) i %

	Produktionsvolym		Antalet anställda	Prod. per anställd
	1959—65	per år		
Kvarnindustri.....	104	(0,7)	100	104
Bageriindustri.....	120	(3,1)	106	113
Sockerindustri.....	98	(-0,3)	86	114
Choklad- o. konfektindustri.....	121	(3,2)	107	113
Mejeriindustri.....	110	(1,6)	98	112
Slakteriindustri.....	111	(1,8)	107	104
Konservindustri.....	187	(11,0)	125	150
Margarinindustri.....	103	(0,5)	95	108
Hela livsmedelsindustrin.....	115	(2,4)	105	110
Hela egentliga industrin.....	136	(5,3)	113	120

Källa: Jan Wallander, Framtidsperspektiv för svensk industri, IUI, Stockholm 1962.

brukets inriktning. Industrin och handelen har numera större möjligheter att aktivt påverka livsmedelskonsumtionens storlek och inriktning, som i sista hand bestämmer avsättningsmöjligheterna för jordbruket. Konkurrenten har medverkat till en utveckling av nya varianter av olika livsmedel med ökad bearbetningsgrad och delvis baserade på nya tekniska metoder m. m. I USA säger man att bortåt hälften av antalet livsmedelsartiklar i butikerna tillkommit under de senaste 10 åren, även om dessa svarar för en relativt mindre del av omsättningen. Nya eller förbättrade produkter blir ett vapen i kampen om kunden. Ofta kan det även vara fråga om t. ex. introduktion av mera »säljande» förpackningar av ny typ, smakvarianter av existerande varor och andra produktinnovationer.

Genom ovannämnda nya tekniska metoder har man möjliggjort konsumtion under hela året av produkter som t. ex. grönsaker och bär, vilka eljest vore tillgängliga endast säsongmässigt. Resultatet har också blivit en efterfrågeökning hos jordbruket för sådana produkter. Ett annat varuområde, där ny teknik banat väg för nya varor, är cerealieområdet. Genom utveckling av nya, attraktiva produkter som snabbgryn,

flingor, snabbak m. m. har den nedåtgående konsumtionstrenden för cerealiekonsumtionen troligtvis dämpats. Ju flera substitutionsmöjligheter, ju hårdare blir konkurrensen mellan olika varor och varuvarianter. Genom olika säljfrämjande åtgärder och skapande av ständigt nya produkter söker företagarna för varje varugrupp åtminstone behålla sin position och om möjligt förbättra sin marknadsandel. De företag som inte kan tillhandahålla nya produkter kommer i den hårdnande konkurrensen säkerligen att få svårare att behålla sin marknad.

Man kan utgå från att bl. a. produkt- och annat utvecklingsarbete kommer att kräva högre kostnader för forskning, testarbete m. m. Samtidigt torde livsmedelsindustrins riskkostnader komma att stiga, och tillsammans med andra faktorer bidrar dessa omständigheter till att råvarukostnaden (vid någorlunda oförändrade realpriser på råvaran) framdeles torde komma att utgöra en minskande andel av livsmedelsindustrins totala kostnader. Vidare torde arbetskostnaderna, inom livsmedelsindustrin i dess helhet liksom under 1950-talet på grund av dels löneutvecklingen, dels ökad bearbetningsgrad, komma att öka sin andel av totala kostnaderna även

om olika rationaliseringsåtgärder särskilt inom vissa branscher delvis kan motverka denna utveckling. Om råvarukostnaderna undantas, utgjorde lönerna inom livsmedelsindustrin år 1960 över 30 % av övriga kostnader plus vinst. Bland övriga kostnader torde även kostnader för kapital och emballage komma att uppvisa en relativ ökning i framtiden.

Den ovan skisserade utvecklingen mot högre bearbetningsgrad går till stor del parallellt med ökad förpackningsgrad. En jämförelse med USA visar, att förbrukningen av förpackningsmaterial per person där är flera gånger så stor som i Sverige. Sålunda beräknas den totala förpackningsförbrukningen per person år 1963 i Sverige till ungefär 140 kr och i USA uppges den utgöra ca 600 kr. Eftersom förpackningsgraden i Sverige är relativt låg inom vissa varuområden, räknar man med en väsentlig ökning under 1960-talet. Denna utveckling accentueras vid ökad självbetjäning i livsmedelsbutikerna, för vilka en hög förpackningsgrad är en förutsättning. Även märkesvarusystemet beror härpå. Förpackningen minskar ofta svinnet, bevarar kvaliteten, minskar betjäningstiden i butikerna, förmedlar varuinformation etc.

Oavsett vilken konkurrens man i framtiden kan förvänta från importerade råvaror kan man dock utgå ifrån att svenska jordbruksvaror även framdeles kommer att utgöra huvudparten av livsmedelsindustrins råvaruinköp. I viss utsträckning är detta ett kvalitets- och sortproblem, som bl. a. sammanhänger med konsumenternas kvalitetsmedvetande och smakfordringar. Livsmedelsindustrin kan därför förväntas kräva mer specificerade råvarukvaliteter än i dag särskilt inom vissa varuområden. För att kunna garantera höga och jämna kvaliteter förutsätts en förbättrad kva-

litetskontroll av både råvaror och färdigvaror. Detta kan leda till att industrin får ett ökat intresse av att mera direkt påverka råvaruproduktionen. Sannolikt kommer denna utveckling, även inom varuområden där industrin ej integrerar, att medföra större krav på råvaruproducenterna bl. a. beträffande leverans av jämna och specificerade kvaliteter. Huruvida vertikal integration bakåt från livsmedelsindustrin eller handelen till råvaruledet kommer att få någon väsentligt ökad utbredning är ovisst även vid en ändring av nu (1964) gällande jordförvärvslag. Beträffande vissa produkter är det inte osannolikt att handelsleden kommer att ytterligare integrera bakåt mot livsmedelsindustrin t. ex. beträffande vissa varuområden (bagerier och köttstyckningscentraler, sorteringsanläggningar för potatis, egna äggpackerier etc.). Dessutom är det möjligt att jordbrukskooperationen kommer att finna det önskvärt med ytterligare integration framåt inom vissa förädlingssektorer.

För livsmedelsindustrin i dess helhet skall i det följande något sägas om hur dess *totala andel* av detaljhandelspriserna kan komma att utvecklas i framtiden. Som tidigare påvisats har råvarukostnadernas genomsnittliga andel av salutillverkningsvärdet visat en sjunkande tendens inom livsmedelsindustrin. Detta innebär ej att de absoluta råvarukostnaderna minskat utan är snarare ett uttryck för att livsmedelsindustrins totala öresmarginal stigit inom många varuområden, beroende på ökad förädlingsgrad och ökade faktorkostnader.

I flera fall har ökningen av faktorkostnaderna inom livsmedelsindustrin motverkats av rationaliseringsåtgärder, varför prisstegringen per producerad enhet kunnat hållas nere. Att den totala förädlingsandelen trots detta kan förväntas stiga ytterligare beror framför

allt på att konsumtionen i ökad utsträckning kommer att inriktas på mera hög-förädlade och förpackade varor samt även bl. a. på att en större andel jordbruksråvaror torde komma att förädlas av livsmedelsindustrin. I förening med utveckling av nya produkter m. m. bidrar detta till att den totala förädlings- och bearbetningsgraden av jordbruksvarorna kommer att stiga, vilket medför en ökad insats av tjänster såväl kvantitativt som kvalitativt. Häri ingår även helt nya arbetsuppgifter, som antingen tillkommit eller övertagits från andra led. Som exempel kan nämnas förpackningsarbetet. Effekten härav på livsmedelsindustrins kostnader är tvåfaldig. Å ena sidan möjliggör användandet av konsumentförpackningar en ytterligare mekanisering av tillverkningen som är en förutsättning för massproduktion, vilket kan ha en sänkande effekt på enhetskostnaderna. Å andra sidan tillkommer merkostnader för emballage, förpackningsmaskiner och inpackningsarbete, som ofta mer än uppväger ovan nämnda kostnadssänkande verkningar. Däremot kan yttre (förbättrad struktur) och inre rationaliseringsåtgärder verka sänkande på förädlingsandelen, såvida inte industrin ökar sina vinstmarginaler. Vad totalresultatet beträffande förädlingsandelen blir på längre sikt av dessa varandra motverkande krafter är svårt att värdera, men många skäl talar för att förädlingsandelen för livsmedel på det hela taget kommer att öka under kommande år, även om utvecklingen blir olikartad för resp. branscher inom livsmedelsindustrin (vid oförändrade realpriser på jordbruksråvarorna).

C. Jordbrukarandelens utveckling

I den tidigare framställningen har jordbrukarandelar kalkylerats för olika pro-

dukter och även i genomsnitt för de viktigare svenska jordbruksvarorna. Vidare har detaljhandels- och partihandelsandelen fått en viss belysning i framställningen om livsmedelshandelns marginaler, medan däremot förädlingsandelens storlek inte kunnat anges på annat sätt än som en delvis osäker restpost. Med hänsyn till det nära sambandet bl. a. mellan förädling och partihandel t. ex. inom den jordbrukskooperativa sektorn torde det för närvarande vara ogörligt att på grundval av existerande data exakt fastställa en genomsnittlig förädlings- eller partihandelsandel för samtliga jordbruksprodukter. Däremot kan man ungefärligt beräkna de nuvarande andelarna för respektive led för några viktigare jordbruksvaror och även beträffande den inbördes utvecklingen av respektive andelar under senare år. Sålunda finns vissa genomsnittsvärden för detaljhandelsandelen för flera jordbruksvaror för vilka jordbrukarandelen beräknats. Partihandelsandelen är inte lika känd eller entydig, bl. a. därför att såväl den insamlade som distribuerade partihandelsfunktionen även i viss mån utförs av livsmedelsindustrierna och därför att den är så varierande till omfattning och karaktär.

Beträffande *detaljhandelsandelen* föreligger en omfattande undersökning av pris- och kartellnämnden avseende pris- och marginalförhållanden i maj 1961. Enligt denna uppgick, såsom tidigare nämnts, den genomsnittliga detaljhandelsmarginalen för det undersökta sortimentet (ca 50 livsmedelsvaror) till ungefär 19 %.

På grundval av siffermaterialet i denna undersökning har en beräkning gjorts av den genomsnittliga detaljhandelsandelen (exkl. allmän varuskatt) för de varugrupper som ingår i här föreliggande utredning. Denna återges i tabell 58, i vilken till jämförelse in-

Tabell 58. De olika ledens andelar av konsumtionsvärdet, maj 1961

	Totalt konsumtionsvärde (milj. kr) (kol. 1)	Procentuell fördelning		
		Jordbrukarandel II (exkl. varus katt) (kol. 2)	Detaljhandelsandel ¹ (exkl. varus katt och kundrabatter) (kol. 3)	Förädlings- och partihandelsandel (inkl. uppsamling) 100— (kol. 2 + kol. 3)
Mjöl.....	185,1	51	15	34
Förädl. mjölprodukter.....	1 419,0	17	23	60
Potatis ²	228,5	44	28 ²	28
Socket.....	284,6	42	13	45
K-mjöl.....	712,4	65	11	24
Grädde.....	230,8	63	11	26
Smör.....	376,5	71	10	19
Ost.....	307,6	49	25	26
Ägg.....	296,4	69	16	15
Kött, fläsk och charkuterivaror....	2 314,0	60	21	19
Totalt	6 354,9	50	19	31

¹ Pris- och kartellfrågor 4/5 1963. De värden för detaljhandels procentmarginaler som återfinns i tabell 53 i distributionsgruppens undersökning har i ovanstående tabell justerats med hänsyn till allmän varuskatt.

² Öresmarginalerna är tämligen fasta, varför procentmarginalerna varierar kraftigt med växande odlarpriser.

tagits de av arbetsgruppen framräknade jordbrukarandelarna samt den därefter uppkommande restposten, som antagits motsvara den sammanlagda förädlings- och partihandelsandelen. Det bör framhållas att värdena i tabellen bör tolkas med viss försiktighet, enär materialet hämtats från två skilda undersökningar, vilket beror på att annat grundmaterial ej gått att erhålla.

Totalt skulle man då erhålla följande approximativa uppdelning av det samlade konsumtionsvärdet för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter (exkl. varuskatt) 1961:

Jordbrukarandel	50 %	
Förädlings- och distributionsandel:		
förädlings- och partihandelsandel	31 %	
detaljhandelsandel ..	19 %	50 %
		<hr/> 100 %

Sammanfattningsvis kan sägas att jordbrukarandelens framtida utveckling genomsnittligt sett samt för de enskilda produkterna beror på följande faktorer, nämligen: 1) jordbrukarprisernas utveckling; 2) volymen tjänster per varu-enhet från livsmedelsindustri och handel; 3) priset på sistnämnda tjänster och övriga faktorkostnader inom förädling och distribution samt 4) konsumtionsförskjutningarna.

Under förutsättning av oförändrade realpriser på jordbruksprodukter kan följande sägas om de tre andra faktorernas inverkan.

Många skäl talar för att den hittillsvarande ökningen av andelen tjänster från livsmedelsindustri och handel kommer att fortsätta, vilket sålunda vid oförändrade realpriser på jordbruksprodukter skulle medföra en minskande jordbrukarandel.

Hur priset på dessa tjänster kommer

att utvecklas beror på i vilken utsträckning framtida produktivitetshöjande rationaliseringsåtgärder inom förädlings- och distributionsleden kan motverka en förväntad ökning av faktorkostnaderna. Härvidlag torde inte minst lönekostnadernas utveckling inom förädlings- och handelsleden vara av väsentlig betydelse såväl för jordbrukarandelens storlek som för livsmedelsprisernas nivå.

Vad slutligen beträffar den väntade fortsatta konsumtionsförskjutningen mot varor med högre bearbetnings-, förädlings- och paketeringsgrad kommer denna förändring att innebära sjunkande jordbrukarandel även vid i övrigt oförändrade förhållanden för de andra faktorerna.

Som tidigare framhållits är det sannolikt att de totala kostnadsökningarna inom livsmedelsindustrin trots en förväntad betydande produktivetsförbättring kommer att bli så stora, att förädlingsens genomsnittliga andel i livsmedelsutgifterna kommer att öka.

Beträffande den genomsnittliga totala handelsandelen för hela livsmedelssortimentet kommer, som tidigare närmare berörts, utvecklingen att bestämmas av varandra i viss mån motverkande faktorer, vilkas relativa betydelse det f. n. är svårt att mera bestämt uttala sig om. Sannolikheten talar dock för att den genomsnittliga handelsandelen för livsmedel från egentliga jordbruksprodukter kommer att öka något. Beträffande utvecklingen sedan 1950 av de olika ledens andelar för ifrågakvarande produkter hänvisas till framställningen i kap. IV: D.

Vidare är det troligt att den kvantitativa livsmedelskonsumtionen per capita kommer att öka relativt litet under det närmaste decenniet för sådana varor där svenska jordbruksprodukter utgör primär råvara. Landets totala livsmedelsförbrukning torde dock öka som en följd

av befolkningstillväxten, vilken mellan 1962 och 1975 uppskattats till ca 10 %. Värdepåtagande torde emellertid konsumtionsökningen bli större.

Enligt alla prognoser kommer de disponibla per capita-inkomsterna att öka betydligt i framtiden. Hittillsvarande erfarenheter visar dock, att endast en begränsad del av inkomstökningen används till ökad livsmedelskonsumtion. Under förutsättning av en liknande ökning av förädlings- och bearbetningsgraden och volymen tjänster och samma realprisutveckling i de olika leden, som under 1950-talet, skulle man genom en trendmässig framskrivning av den totala genomsnittliga jordbrukarandelens utveckling från tidsperioden 1950—61 komma fram till att jordbrukarandelen omkring år 1975 skulle uppgå till ungefär 40 % av konsumtionsutgifterna för livsmedel från berörda jordbruksvaror (exkl. indirekta skatter). Detta skulle betyda att den andel av livsmedelsutgifterna från sagda varor som direkt tillfaller jordbrukarna reduceras med ytterligare ca 8 procentenheter mellan 1962 och 1975, även om denna minskning lika litet som hittills kommer att följa ett jämnt förlopp år från år. Man kan även räkna med betydande olikheter i utvecklingen för olika jordbruksvaror.

En dylik minskning av jordbrukarandelen förutsätter att den allmänna ekonomiska utvecklingen fortskrider enligt liknande riktlinjer som efter 1950 och att de faktorer, som påverkat jordbrukarandelen under den undersökta perioden, verkar med motsvarande styrka som hittills (jfr kap. IV: F). Emellertid är det klart att många förändringar kan inträffa härvidlag, som medför ett annat förlopp. Så kan t. ex. konkurrensen från motsvarande importerade livsmedel öka och dessas andel av hela livsmedelskonsumtionen sålunda stiga utöver nuvarande nivå. I så fall skulle,

om ovan antagna förhållanden i övrigt gör sig gällande, det svenska jordbrukets andel av de totala inhemska matutgifterna komma att minska ytterligare. Om man å andra sidan erhåller starkare prisstegringar i producentledet än som ovan i första hand antagits, kommer nedgången i jordbrukarandelen att motverkas.

Antagandet om jordbrukarandelens fortsatta minskning bekräftas bl. a. av utvecklingen i USA och Kanada där den i början av 1960-talet uppgick till ca 40 % eller ungefär samma nivå som här antagits för Sveriges del år 1975. En direkt jämförelse är dock komplicerad, beroende på olika beräkningsmetodik och annat statistiskt underlag.

D. Effekten på jordbruket för framtiden

En sjunkande jordbrukarandel bör ej betraktas som en i och för sig negativ omständighet för det svenska jordbruket. Den är snarare en indikator på ett typiskt skeende vid stigande levnadsstandard, ökad specialisering och arbetsfördelning i massproduktionens tidevarv. I ett progressivt västerländskt samhälle med hög materiell standard krävs en ökande förädlings-, bearbetnings- och förpackningsgrad samt insats av en mångfald tjänster (bl. a. säljfrämjande åtgärder) för en given kvantitet jordbruksråvaror. En ökad insats av tjänster från förädlingsindustrins och distributionens sida kan t. o. m. i en del fall vara en förutsättning för att inte efterfrågan på vissa jordbruksråvaror skall sjunka.

Det torde emellertid finnas ett »optimum» för insatsen av olika tjänster, vilket är olika för olika varor och som kan vara svårt att fastställa. I sista hand bestäms detta optimum av konsumenternas behov och de varierande priser de är villiga att betala för respek-

tive livsmedel och däri inbyggda tjänster. Överskrids detta optimum för en given produkt, kan konsumtionen lätt inriktas på konkurrerande inhemska eller importerade varor. En för liten insats av tjänster kan å andra sidan göra en viss vara så föga attraktiv, att efterfrågan minskar trots ett mycket förmånligt pris. Ständigt nya livsmedelsvarianter förändrar successivt efterfrågemönstret, varvid livsmedelsindustrin ofta tar de största riskerna och därför kräver en relativt hög riskersättning. Så länge levnadsstandarder stiger och konsumenterna ökar sina livsmedelsutgifter är det troligt att åtminstone någon del av denna utgiftsökning går till jordbrukarna även om större delen tillfaller förädlings- och distributionsleden. Om det däremot inträffar en stagnation i inkomstutvecklingen, kan denna tänkas medföra ett ökat tryck på jordbrukarpriserna, bl. a. därigenom att konsumenterna åtminstone i första hand torde vara obenägne att anpassa sig till en sådan lägre standard som en minskad insats av tjänster skulle förutsätta. Eftersom inkomstelasticiteten är relativt hög för tjänster, skulle dock efterfrågan på ytterligare tjänster sannolikt avta vid en dylik utveckling.

Även vid stigande inkomster kan det tänkas uppstå avsättningssvårigheter för svenska jordbruksprodukter. Om nämligen realpriserna för tjänster ökar så, att konsumenterna får betala betydligt mer för samma volym tjänster och jordbruksprodukter än tidigare, kan det hända, att den totala konsumtionsvolymen per capita av svenska livsmedel t. o. m. skulle kunna minska. Konsumtionen kan härvid komma att mera inriktas på relativt billigare livsmedel, såvida inte priserna på svenska jordbruksråvaror kan reduceras i motsvarande grad, som priserna på tjänster ökar. Befolkningsökningen torde dock även i ett dylikt

läge delvis komma att motverka följderna för jordbruket av en sådan utveckling.

Det bör avslutningsvis understrykas, att en fortsatt minskning av jordbrukarandelen inte i och för sig behöver innebära en försämring av jordbrukarnas ekonomiska ställning. Jordbrukarandelens utveckling är nämligen, som tidi-

gare nämnts, beroende av en rad faktorer, av vilka endast vissa kan få ogynnsamma verkningar på jordbrukets avsättnings- och prisförhållanden. Jordbrukarnas ekonomiska läge är dessutom, förutom av prisutvecklingen på försålda produkter, bl. a. beroende av produktionsmedelspriser samt jordbruksföretagens rationaliseringsgrad.

BILAGA A

Sifferspecifikation till diagrammen 8—23 i kapitel IV: D

Vetemjöl 1950—61

År	Konsumentpris öre/kg		Kvarnpris öre/kg	Jordbrukarpris öre/kg		År	Kvarnprisandel	Jordbrukarandel i förh. till konsumentpris exkl. varus katt	
	Inkl. varuskatt	Exkl. varuskatt		Faktiskt	Kalkyle rat			I	II
1950		67	53	41	34	1950	79	61	51
51		78	58	48	39	51	74	62	50
52		97	71	62	52	52	73	64	54
53		105	78	67	59	53	74	64	56
54		102	76	59	55	54	74	58	54
55		100	72	57	53	55	72	57	53
56		100	71	56	51	56	71	55	51
57		104	75	54	51	57	72	52	49
58		101	74	55	49	58	73	54	48
59		98	75	58	51	59	77	59	52
1960	102	98	78	61	56	1960	80	62	57
61	110	106	80	59	55	61	76	56	52

Konsumtionsvärde öre/kg för mjöl och förädlade mjölprodukter

År	Mjöl			Förädlade mjölprodukter Respektive årsfördelning			Förädlade mjölprodukter Oförändrad förädlingsgrad (medelfördelning 1950—52)
	Konsumtionsvärde öre/kg		Kalkylerat jordbrukarpris	Konsumtionsvärde öre/kg		Kalkyle rat jordbrukarpris	
	inkl. varusk.	exkl. varusk.		inkl. varusk.	exkl. varusk.		Konsumtionsvärde öre/kg exkl. varusk.
1950		67	34		148	34	152
51		78	39		178	39	176
52		97	52		210	48	208
53		104	59		219	55	213
54		102	55		222	51	212
55		100	53		234	52	218
56		100	51		257	51	232
57		104	51		271	52	240
58		101	49		292	53	252
59		98	51		304	55	255
1960	102	98	56	335	321	58	282
61	110	106	55	353	338	58	297

Mjöl och bröd: samtliga varor

År	Vägning med respektive års fördelning				Oförändrad förädlingsgrad (medelfördelning 1950—52,)
	Konsumtionsvärde öre/kg		Kalkylerat jordbrukarpris öre/kg	Jordbrukarandel II i förh. till konsumtionsvärde exkl. varuskatt	Konsumtionsvärde öre/kg exkl. varuskatt
	inkl. varusk.	exkl. varusk.			
1950		117	33	29	119
51		139	39	28	138
52		167	50	30	165
53		178	56	31	171
54		180	52	29	170
55		189	51	27	172
56		206	51	25	181
57		217	52	24	187
58		229	50	22	194
59		236	53	22	195
1960	267	256	57	22	213
61	282	270	56	21	225

Matpotatis

År	Konsumentpris öre/kg		Partipris Sthlm öre/kg	Jordbrukarpris öre/kg	Jordbrukarandel i förh. till konsumentpris exkl. varuskatt
	inkl. varusk.	exkl. varusk.			
1950		28	21	16	59
51		35	26	22	65
52		37	26	19	53
53		37	22	16	45
54		40	25	20	52
55		46	34	29	66
56		48	30	22	48
57		39	22	16	43
58		52	36	30	60
59		58	40	34	61
1960	55	53	31	25	48
61	52	50	27	21	44

Socker

År	Konsumentpris öre/kg		Medel- parti- pris K5P1	Jordbrukarpris öre/kg		Jordbrukarandel i förhål- lande till konsumentpris exkl. varuskatt	
	inkl. ind. skatt ¹	exkl. ind. skatt		Faktiskt	Kalkylerat	I	II
1950		84	69	42			50
51		106	88	47			44
52		123	99	57			46
53		125	96	55			44
54		120	92	54			45
55		121	92	54			45
56		127	102	58	52	46	41
57		135	103	59	54	44	40
58	147	129	97	54	50	42	39
59	142	122	95	58	51	48	42
1960	149	123	95	56	52	46	42
61	144	118	93	52	50	44	42

¹ Sockerskatt 20 öre/kg fr. o. m. 1958 och allm. varuskatt 4 % på konsumentpriset fr. o. m. 1960.

Mejerivaror: k-mjölk och grädde

År	K-mjölk öre/kg				Grädde omräkn. till helmjölk öre/kg			
	Konsumentpris		Jordbrukarpris		Konsumentpris		Jordbrukarpris	
	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.	Faktiskt	Kalkyle- rat	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.	Faktiskt	Kalkyle- rat
1950		34	24	23		52	30	36
51		38	26	24		57	32	39
52		41	29	25		59	36	40
53		42	29	26		58	36	39
54		42	30	25		59	37	39
55		48	31	29		62	38	41
56		56	34	37		65	43	43
57		59	34	38		67	43	44
58		69	32	45		69	41	45
59		70	35	46		69	44	44
1960	74	71	36	47	73	70	46	45
61	77	74	36	48	74	71	46	45

Mejerivaror: smör och ost

År	Smör öre/kg				Ost öre/kg			
	Konsumentpris		Jordbrukarpris		Konsumentpris		Jordbrukarpris	
	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.	Faktiskt	Kalkyle-rat	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.	Faktiskt	Kalkyle-rat
1950	560		658	424	345		257	202
51	645		713	497	417		280	256
52	669		783	506	504		311	309
53	688		793	523	558		313	328
54	690		810	525	560		321	321
55	709		844	526	568		331	330
56	762		951	574	612		375	345
57	729		929	544	635		370	344
58	605		878	418	667		344	355
59	641		959	450	683		371	360
1960	665	638	985	444	736	707	389	359
61	709	681	988	480	752	722	387	357

Jordbrukarandelar för samtliga mejerivaror

Konsumentpris exkl. allm. varuskatt = 100

År	K-mjölk		Grädde		Smör		Ost	
	Jordbrukarandel		Jordbrukarandel		Jordbrukarandel		Jordbrukarandel	
	I	II	I	II	I	II	I	II
1950	70	66	57	70	118	76	75	59
51	67	64	56	68	111	77	67	61
52	69	61	61	67	117	76	62	61
53	70	61	62	67	115	76	56	59
54	71	61	63	66	117	76	57	57
55	64	62	61	66	119	74	58	58
56	61	66	66	66	125	75	61	56
57	57	65	64	66	127	75	58	54
58	47	66	59	65	145	69	52	53
59	50	66	64	65	150	70	54	53
1960	50	65	65	64	154	70	55	51
61	48	65	65	63	145	71	54	49

Mejerivaror 1950—61 (k-mjök, grädde, smör och ost)

År	Konsumtionsvärde öre/kg		Jordbrukarpris öre/kg		Jordbrukarandel ¹	
	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.	Faktiskt	Kalkylerat	I	II
1950		80	70	55	88	69
51		86	71	60	83	69
52		93	78	62	84	67
53		95	78	64	83	67
54		94	78	62	84	66
55		97	79	64	81	66
56		103	82	69	80	67
57		102	77	67	75	65
58		111	81	71	73	64
59		113	87	73	77	64
1960	119	115	89	73	78	63
61	123	118	87	74	74	63

¹ Konsumtionsvärde exkl. allm. varuskatt = 100.

Ägg

År	Konsumentpris öre/kg		Jordbrukarpris öre/kg	Jordbrukarandel ¹
	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.		
1950		341	259	76
51		390	292	75
52		425	315	74
53		419	306	73
54		405	291	72
55		419	303	72
56		443	320	72
57		439	312	71
58		437	307	70
59		427	290	68
1960	460	442	308	70
61	495	475	329	69

¹ Konsumentpris exkl. allm. varuskatt = 100.

Kött, fläsk och charkuterivaror 1950—62

År	Konsumtionsvärde öre/kg ¹		Partipris enl. SS:s note- ringar ¹	Jordbrukarpris ¹		Jordbrukarandel ²	
	Inkl. varusk.	Exkl. varusk.		Faktiskt	Kalkylerat	I	II
1950		339	227	246	211	73	62
51		394	260	276	244	70	62
52		476	318	332	301	70	63
53		489	339	346	319	71	65
54		480	331	336	310	70	65
55		515	358	362	336	70	65
56		591	413	410	391	69	66
57		591	405	404	383	68	65
58		608	407	401	385	66	63
59		623	417	412	392	66	63
1960	684	657	434	422	410	64	62
61	721	692	439	439	414	63	60
62	768	722	440	434	414	60	57

¹ Medelvärden för ett 100-kg sortiment kött, fläsk och charkuterivaror. Parti- och jordbrukarpriser avser kött- och fläskinnehållet i ifrågavarande sortiment.

² Konsumtionsvärde exkl. allm. varuskatt = 100.

Anm.: Särskilt i vad avser åren 1950—57 kan verkställda approximationer och fullständigheter i primärmaterialet ha påverkat beräkningarna.

BILAGA B

Metodik för att analysera jordbrukarandelens förändringar (IV:F)

I. Metodik

A. Grundvariabler

Per produkt eller varugrupp

v — värden

p — priser

q — kvantiteter

B. Subscripts

k — konsumentledet

j — jordbrukarledet

m — förädlings- och distributionsledet

0 — år 1950

1 — år 1961

C. Förändringskomponenter

Ökning eller minskning 1950—61 i aggregat över hela varuområdet (sid. 146 o. f.)

	Konsumtledet	Jordbrukarledet	Förädlings- och distributionsledet
Värdefaktorn.....	V_k	V_j	V_m
Prisfaktorn.....	P_k	P_j	P_m
Kvantitetsfaktorn...	Q_k	Q_j	Q_m

D. Prisindextal

År 1961 med 1950 som bas (= 100)

I_k — prisindex i konsumentledet

I_j — » i jordbrukarledet

I_m — » i förädlings- och distributionsledet

E. Ekvationer

$$V_k = \sum p_{k1}q_{k1} - \sum p_{k0}q_{k0} \quad (1a)$$

$$V_j = \sum p_{j1}q_{j1} - \sum p_{j0}q_{j0} \quad (1b)$$

$$V_m = V_k - V_j \quad (1c)$$

$$P_k = \sum p_{k1}\bar{q}_k - \sum p_{k0}\bar{q}_k \quad (2a)$$

$$P_j = \sum p_{j1}\bar{q}_j - \sum p_{j0}\bar{q}_j \quad (2b)$$

$$P_m = P_k - P_j \quad (2c)$$

$$Q_k = V_k - P_k \quad (3a)$$

$$Q_j = V_j - P_j \quad (3b)$$

$$Q_m = V_m - P_m \quad (3c)$$

där symbolerna \bar{q}_k och \bar{q}_j har följande betydelse:

\bar{q}_k = medelkvantiteten 1950—52 i konsumentledet

\bar{q}_j = medelkvantiteten 1950—52 i jordbrukarledet

Ekvationerna 3a och 3b kan skrivas i följande form

$$Q_k = \sum p_{k1} (q_{k1} - \bar{q}_k) - \sum p_{k0} (q_{k0} - \bar{q}_k) \quad (3a)$$

$$Q_j = \sum p_{j1} (q_{j1} - \bar{q}_j) - \sum p_{j0} (q_{j0} - \bar{q}_j) \quad (3b)$$

De sista termerna i dessa båda uttryck kan i allmänhet försummas och är = 0 om $\bar{q}_k = q_{k0}$ resp. $\bar{q}_j = q_{j0}$. Kvanti-tetskomponenten är således lika med summan av de enskilda varugruppernas kvantitetsförändringar vägda med slut-årets priser.

$$I_k = 100 \frac{\sum p_{k1} \bar{q}_k}{\sum p_{k0} \bar{q}_k} \quad (4a)$$

$$I_j = 100 \frac{\sum p_{j1} \bar{q}_j}{\sum p_{j0} \bar{q}_j} \quad (4b)$$

$$I_m = 100 \frac{\sum p_{k1} \bar{q}_k - \sum p_{j1} \bar{q}_j}{\sum p_{k0} \bar{q}_k - \sum p_{j0} \bar{q}_j} \quad (4c)$$

Ekvationerna 4a och 4b kan omskrivas enligt följande:

$$I_k = 100 \frac{\sum \frac{p_{k1}}{p_{k0}} w_k}{\sum w_k} \quad (4a)$$

$$I_j = 100 \frac{\sum \frac{p_{j1}}{p_{j0}} w_j}{\sum w_j} \quad (4b)$$

där vägningstalen definieras

$$w_k = p_{k0} \bar{q}_k \quad w_j = p_{j0} \bar{q}_j$$

Ekvationen 4c kan uttryckas i termer av I_k och I_j

$$I_m = \frac{I_k \cdot \sum w_k - I_j \cdot \sum w_j}{\sum w_k - \sum w_j} \quad (4c)$$

vilken ekvation kan omskrivas i följande form:

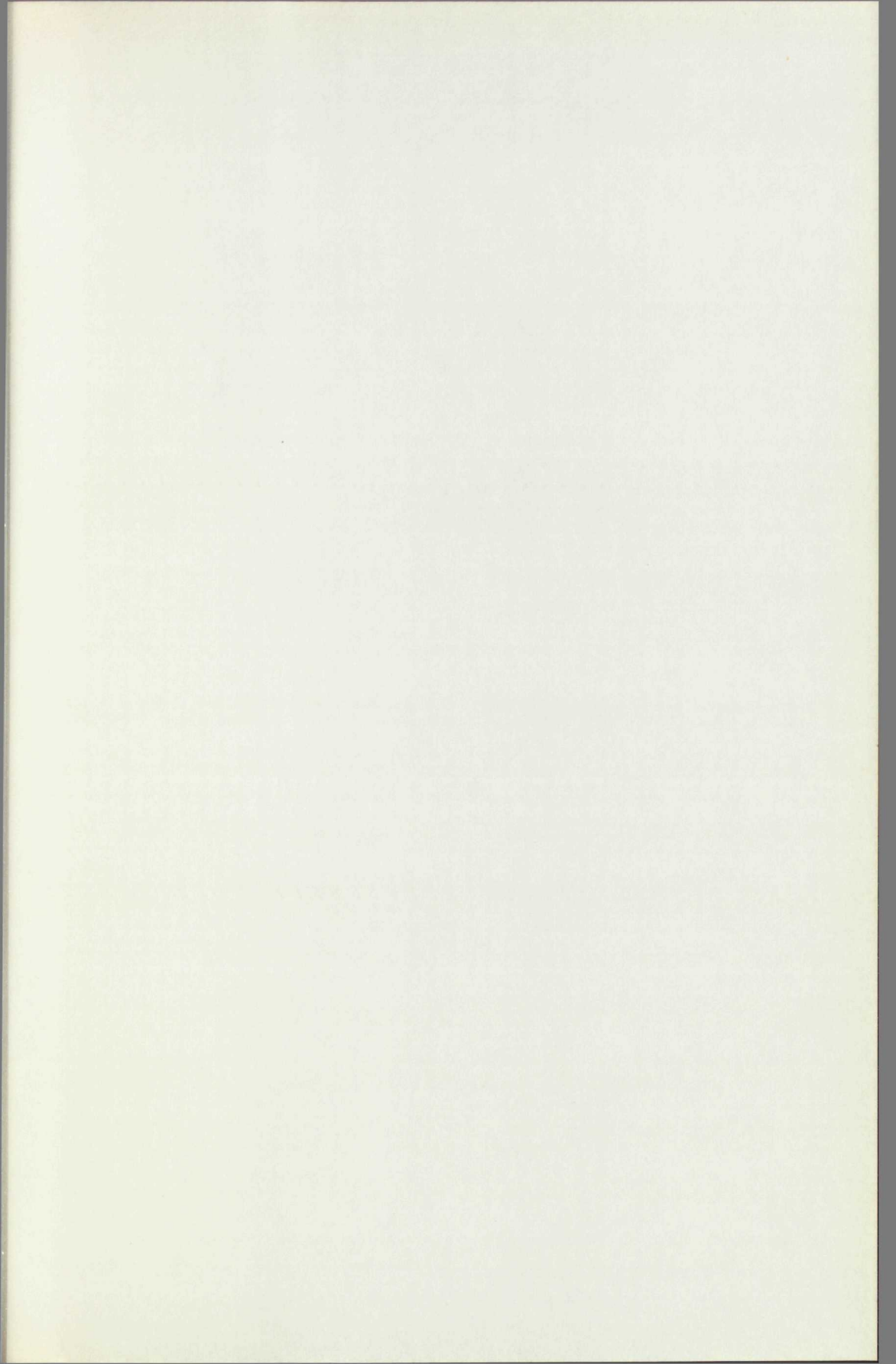
$$I_k \sum w_k = I_j \sum w_j + I_m \sum w_m \quad (5)$$

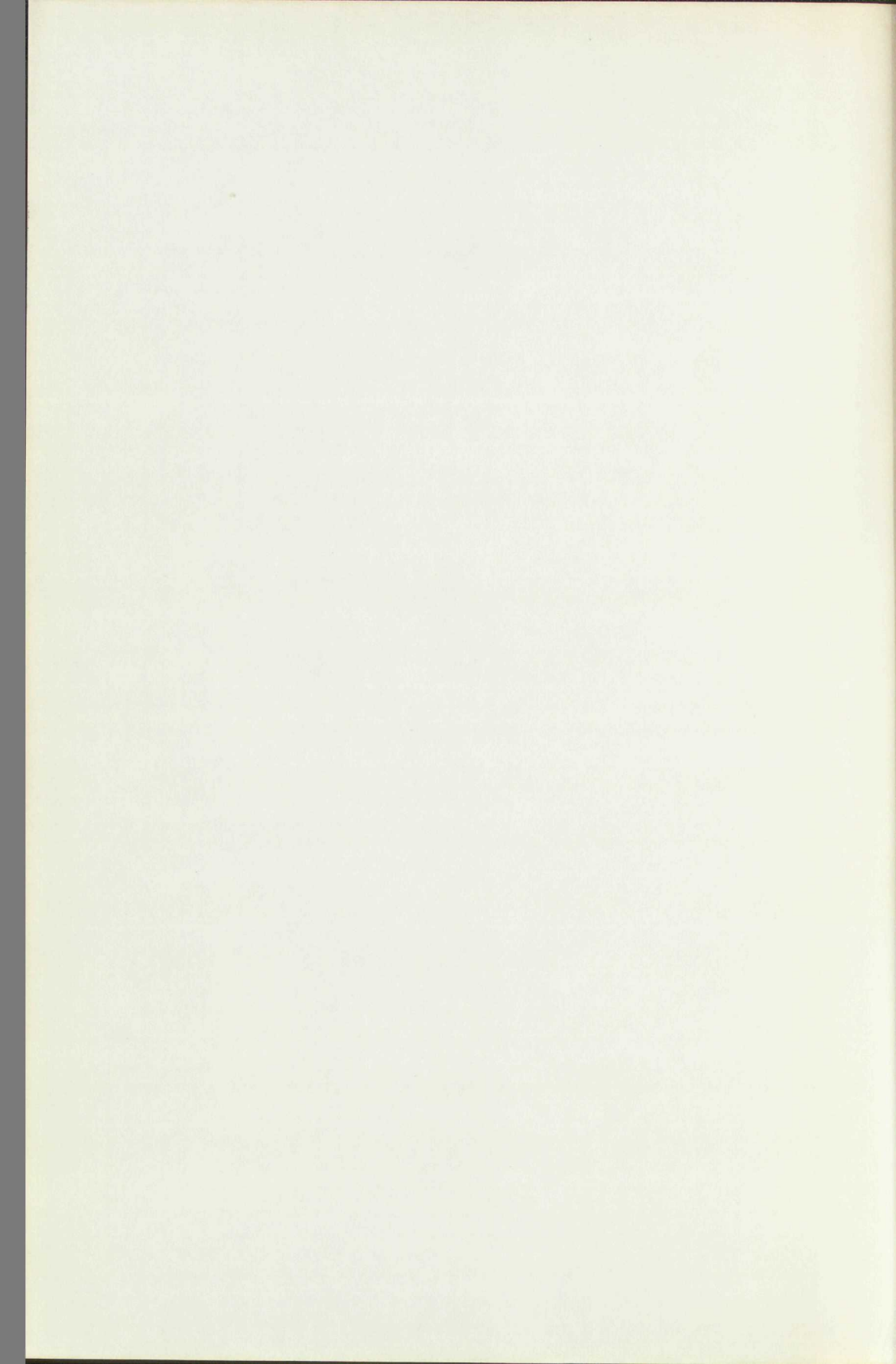
$$\text{där } \sum w_m = \sum w_k - \sum w_j$$

Enligt ekvation 5 kan alltså prisindex i konsumentledet betraktas som ett vägt medeltal av prisindex i jordbrukarledet och i förädlings- och distributionsledet.

II. Kalkylutfall

Ekv. nr (ifrån av- snitt I:E)	Data från tabeller i kap. IV	Kalkylutfall (siffror avser milj. kr)	Anm
1 a	nr 43	$V_k = 6\,360 - 3\,241 = 3\,119$	
1 b	" 45	$V_j = 3\,170 - 1\,863 = 1\,307$	
1 c		$V_m = V_k - V_j = 3\,119 - 1\,307 = 1\,812$	
2 a	" 48	$P_k = 5\,797 - 3\,219 = 2\,578$	
2 b	" 49	$P_j = 3\,003 - 1\,837 = 1\,166$	
2 c		$P_m = P_k - P_j = 2\,578 - 1\,166 = 1\,412$	
3 a		$Q_k = V_k - P_k = 3\,119 - 2\,578 = 541$	
3 b		$Q_j = V_j - P_j = 1\,307 - 1\,166 = 141$	
4 a		$I_k = \frac{5\,797}{3\,219} \cdot 100 = 180$	Under perioden 1950—61 steg således priserna i konsumentledet på livsmedel från egentliga jordbruksprodukter med 80 %
4 b		$I_j = \frac{3\,003}{1\,837} \cdot 100 = 163$	Under samma period steg priserna till jordbrukarna med 63 %
4 c		$I_m = \frac{5\,797 - 3\,003}{3\,219 - 1\,837} = 202$	Prisstegringen i förädlings- och handelsleden under samma period var 102 %.

NORDISK UDREDNINGSSERIE (NU) 1965

1. Transportekonomisk forskning i Norden.
3. Enkelte mellomriksveger mellom Norge og Sverige.

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1965

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Sammanställning av remissyttranden över författningsutredningens förslag till ny författning. Del 1: Allmänna uttalanden samt 1 och 2 kap. i förslaget till regeringsform. [2] Del 2: Kap. 3, 4 och 5 i förslaget till regeringsform. [3]
Rättegångshjälp. [13]
Godtrosförvärv av lösöre. [14]
Fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap. [17]
Fartygs befälhavare. Gemensamt haveri och dispasch. Ansvarsbestämmelser m. m. [18]
Dagstidningarnas ekonomiska villkor. [22]
Ändringar i ensittarlagen m. m. [26]

Utrikesdepartementet

Sveriges sjöterritorium. [1]

Socialdepartementet

Tandvårdsförsäkring. [4]
Institutet för arbetshygien och arbetsfysiologi. [24]

Kommunikationsdepartementet

Skånes och Hallands vattenförsörjning. [8]
Frluftslivet i Sverige. Del II. Frluftslivet i samhällsplaneringen. [19]
1960 års radioutredning. 1. Radions och televisionens framtid i Sverige I. Bakgrund och förutsättningar, programfrågor. Organisations- och finansieringsfrågor. [20] 2. Radions och televisionens framtid i Sverige II. Bildnings- och undervisningsverksamhet. Forskningsfrågor. [21]

Finansdepartementet

Mättenheter. [5]
Uppbördsfrågor. [23]

Ecklesiastikdepartementet

Antikvitetskollegiet. [10]
1963 års universitets- och högskolekommitté 1. Utbyggnaden av universitet och högskolor. Lokalisering och kostnader I. [11] 2. Utbyggnaden av universitet och högskolor. Lokalisering och kostnader II. Specialutredningar. [12]
De svenska utlandsförsamlingarnas ekonoml. [15]
1960 års lärarutbildningssakkunniga III. 1. Studieplaner för lärarutbildning. [25]

Jordbruksdepartementet

Ny jordförvärvslag. [16]
1960 års jordbruksutredning. 1. De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden. [27]

Inrikesdepartementet

Om den kommunala självstyrelsens lokala förankring. [6]
Praktik- och feriearbetsförmedling. [7]
Arbetsmarknadspolitik. [9]

Esselte AB STOCKHOLM 1965

